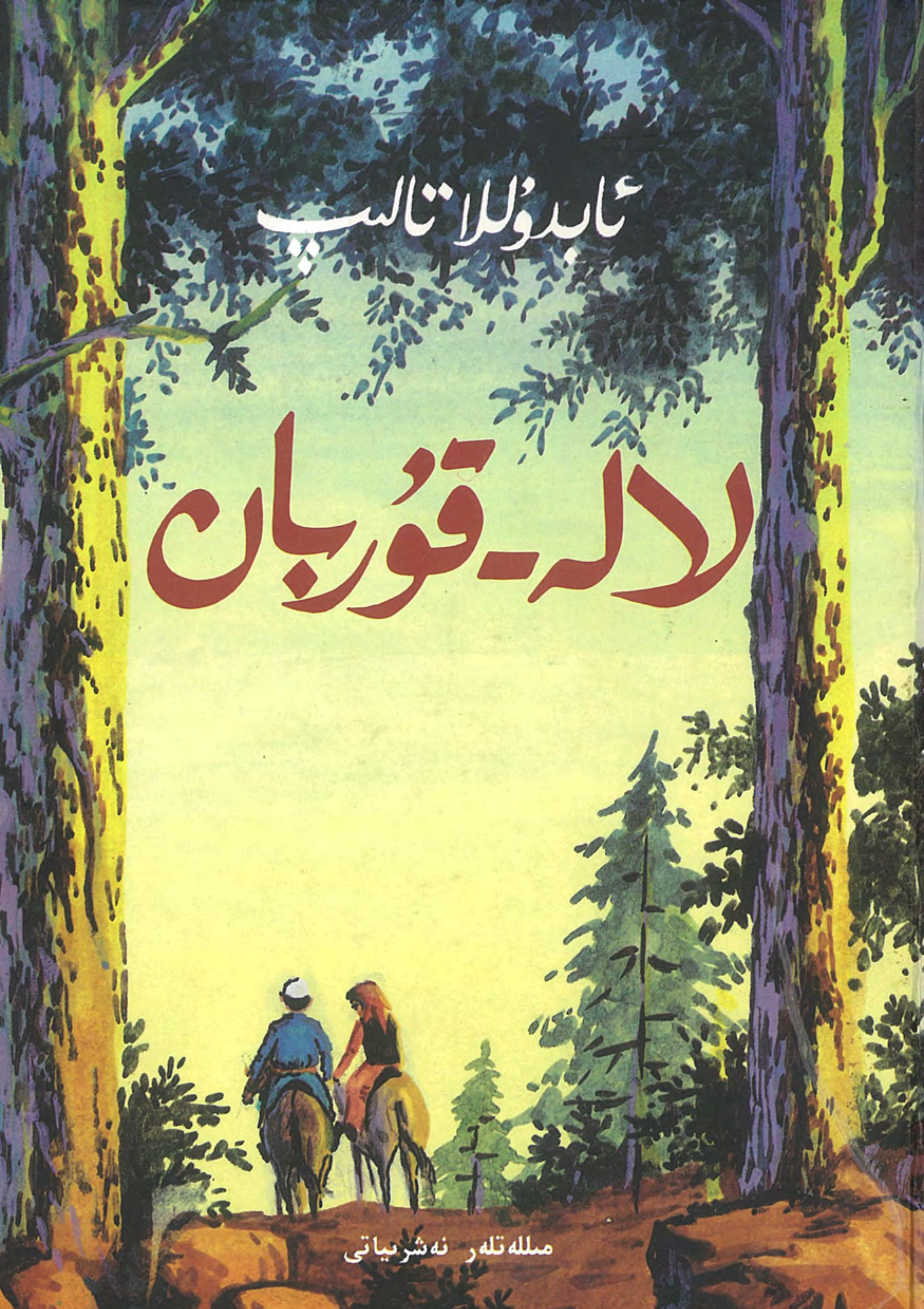

ئابدۇللا تالىپ

لالە-قۇربان

مىللەتلەر نەشرىياتى

مۇقاۋا ۋە قىستۇرما رەسىملەرنى ئىشلىگۈچى: ئابدۇرەخمان ئابلىز
خەتتات: ئادىلجان ئايىت

لالە-قۇربان

مىللەتلەر نەشرىياتى

ISBN 7-105-02875-0

9 787105 028757 >

ISBN 7—105—02875—0/I. 689
民文（维 125）　定价：13.00 元

ئابدۇللا تالىپ

لالە-قۇربان

(تارىخىي رومان)

مىللەتلەر نەشرىياتى

يازغۇچى ئابدۇللا تالىپ

نەشرىياتتىن

يازغۇچى ئابدۇللا تالىپ 1926-يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ كەلپىن ناھىيىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدە يۇرتىدىكى دىنىي مەكتەپتە، كېيىن يەنىي باشلانغۇچ مەكتەپتە، 1943-يىلدىن 1946-يىلغىچە ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇغان. 1956-يىلى مەركىزىي مائارىپ ئىنستىتۇتىنى پۈتتۈرگەن. ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ۋە مۇدىرى، ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى ۋە مۇدىرى، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتىنىڭ مائارىپ ئىلمىي تەتقىقات ئورنىدا ئۇيغۇر مائارىپ تارىخى تەتقىقاتچىسى بولۇپ ئىشلىگەن.

ئابدۇللا تالىپ 1943-يىلى «ئاقسۇ گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغان تۇنجى شېئىرى «مەرىپەت ئانا» بىلەن ئەدەبىيات سېپىگە كىرىپ كەلگەن. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ”يەزلى جاھاد“ تەخەللۇسىدا «باتۇر ئوغلانلار»، «ئوق ئاتا يۇرتۇم»، «ئىشقىدا»، «شامالغا خىتاب»، «ئانا يۇرت سۆيگۈسى» قاتارلىق شېئىرلىرىنى ئارقا-ئارقىدىن ئېلان قىلىپ، جەمئىيەتتە بەلگىلىك تەسىر قوزغىغان. ئاشۇ يىللاردا «سەددىچىن» ناملىق تارىخىي داستانىنى، «توققۇز بۇلاقتا ساياھەت» قاتارلىق ئوچېركلارنىمۇ يازغان. بولۇپمۇ ئۇنىڭ 1947 — 1948-يىللىرى يېزىپ، سەھنىلەشتۈرگەن «ئەركىن — جانان» ناملىق ئوپېراسى بىلەن «سۆيگۈنىم ئەلا» ناملىق درامىسى جامائەتچىلىك ئىچىدە زور تەسىر قوزغىغانىدى.

يازغۇچى ئابدۇللا تالىپ ئاپەتلىك يىللاردا ئىلمىي تەتقىقات ۋە بەدىئىي

ئىجادىيەت ئەركىنلىكىدىن مەھرۇم قىلىنغان. 80-يىللارغا كەلگەندە ئىجادى-يەت ئەركىنلىكى ئەسلىگە كېلىپ، قايتىدىن قولىغا قەلەم ئالدى. ھازىرغىچە «قايىنام ئۆركىشى»، «چالا تەگكەن ئوق» قاتارلىق تارىخىي رومانلارنى، «ئەركىن — جانان»، «سۆيگۈنىم ئەلا» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنى، «سەددىچىن»، «ئۇنتۇلماس خاتىرە» قاتارلىق تارىخىي داستانلىرىنى، «ئۇيغۇر مائارىپ تارىخىدىن ئوچېركلار» ناملىق ئىككى قىسىملىق ئىلمىي ئەسەرنى، «جۇپ ھەيكەل» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى ۋە «تاللانغان ئەقلىيە سۆزلەر» ناملىق تەرجىمە ئەسەر ۋە ئۇنىڭدىن سىرت بىرمۇنچە ئىلمىي ماقالە، تەرجىمە ئەسەرلەرنى كىتابخانلارغا تەقدىم قىلدى.

ئابدۇللا تالىپ 1987-يىلى دەم ئېلىشقا چىققاندىن كېيىنمۇ ئەدەبىي ئىجادىيەتنى داۋاملاشتۇرۇپ قولۇڭلاردىكى بۇ ئۈچىنچى تارىخىي رومانى «لالە — قۇربان»نى يېزىپ پۈتتۈرگەندىن سىرت، ئىككىنچى شېئىرلار توپلىمى — «ئۇنتۇلماس خاتىرە»نى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىغا سۇندى. ئۇ يەنە 40 جىلدتىن ئارتۇق «قەدەم ئىزلىرى» ناملىق ئەسلىمىسىنى يېزىپ پۈتتۈردى. ئۇ ھازىر ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي، 4-تارىخىي رومانى «ئىگەرلىك ئات»نى جىددىي يېزىۋاتىدۇ.

بىز پېشقەدەم يازغۇچى ئابدۇللا تالىپنىڭ ئىجادىيىتىگە تېخىمۇ زور ئۇتۇق تىلەيمىز!

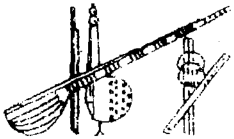

ئاپتوردىن

كۇچا دىياردا يۈز بەرگەن بۇ مۇھەببەت سەرگۈزەشتىسى دەل «رابىئە-سەئىدىن» ۋەقەسىگە زامانداش كېلىدۇ. بۇ ۋەقەلىكنى ئەڭ دەسلەپ ل. مۇتەللىپنىڭ قېيىن ئاغىسى — مائارىپچى ۋە «كۇچا ۋاقىئلىرى تەزكىرىسى» نىڭ ئاپتورى مەمتىمىن بايىز توپلىغان ۋە ل. مۇتەللىپنىڭ ئەسەر يېزىپ چىقىشىغا ھاۋالە قىلغانىكەن. ئەپسۇسكى مەرھۇم شائىرىمىز ئۇنىڭغا ئۈلگۈرەلمىگەن. كېيىنكى چاغلاردا بۇ ۋەقەلىكنى مەمتىمىن بايىز ماڭىمۇ سۆزلەپ بەرگەنىدى. مەن تەپسىلىي خاتىرە يېزىۋالدىم ھەم ۋەقە يۈز بەرگەن مۇھىم جايلارنى كۆزدىن كەچۈردۈم. بۇ رومان شۇ ئاساستا مەيدانغا كەلدى. روماندىكى ئاساسىي پېرسوناژلار ھەقىقىي تارىخىي شەخسلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىسمىنى ئەينەن بەردىم.

كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ ئەسەر ھەققىدىكى تەنقىدىي پىكىرلىرىنى سەمىمىيەت بىلەن قارشى ئالىمەن.

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب بېشارەت .... (1)

ئىككىنچى باب مەردنى مەيداندا سىنا .... (25)

ئۈچىنچى باب نامەردلىك .... (40)

تۆتىنچى باب لالە گۈلىدىن گۇمان........................ (54)

بەشىنچى باب قۇربانىنىڭ تەرجىمھالى .... (72)

ئالتىنچى باب يېڭى پاجىئە .... (148)

يەتتىنچى باب بۇ قىز نېمشقا ئۆلۈۋالدى .... (174)

سەككىزىنچى باب ھودۇقۇش .... (207)

توققۇزىنچى باب قەبرىدىن بۇلانغان ئالتۇن .... (224)

ئونىنچى باب تەقدىرنىڭ ئويۇنى .... (248)

ئون بىرىنچى باب يىقىلغان گۈلخان........................ (258)

ئون ئىككىنچى باب كۈتۈلگەن كۈنلەر .... (264)

بىرىنچى باب

بېشارەت

يەرگىمۇ بىر نۆۋەت، ئەرگىمۇ بىر نۆۋەت.
— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

گۈل چېچەكلەن يېشىل تاۋاردەك ئېسىل ۋە بىپايان قۇتلۇق زېمىن ...

ئۇنىڭ شىمالى ھۇدۇدى بۈيۈك تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىي يان باغرىدىكى قېلىن يېشىل قارىغايزارلىق بەلۋېغىچە سوزۇلۇپ بارىدۇ. مۇقەددەس تاغ گويا ئۇنى مېھرىبان ئانىدەك ئىللىق باغرىغا ئېلىپ، مېھرى-مۇھەببىتى بىلەن قۇچاقلاپ تۇرىدۇ.

شىمالدىن جەنۇبقا قاراپ ئاقىدىغان كۆسەن دەرياسى ئاسمان پەلەك ئېگىزلىكلەردىن سانسىز پەلەمپەي شارقىراتمىلارنى ھاسىل قىلىپ، خۇددى سۈزۈك مەرۋايىت لېنتىدەك سوزۇلۇپ چۈشۈپ، بۇ يېشىل مۇنبەت تۇپراقنىڭ دەل مەركىزىي قىسمىدىن كېسىپ ئۆتىدۇ.

بۇ قۇتلۇق زېمىننىڭ غەربىي-شىمالىدىكى ئاپئاق قېلىن قار قاتلىمى

قاپلىغان مۇزات چوققىلىرىدىن سىرغىپ، ھەيۋەتلىك شاۋقۇن بىلەن ئېقىپ چۈشىدىغان ئۆگەن دەرياسى، ئۇزاق ئەسىرلەردىن بۇيان بۇ گۈزەل دىيار-نىڭ يەنە بىر مۇھىم ھاياتلىق مەنبەسى بولۇپ كەلگەن.

ئاشۇ ئىككى قوشكېزەك ئابىھايات ئېقىنلارنىڭ كۈمۈش سۈلىرى بىلەن تاكى تەكلىماكان ساھىللىرىغىچە سوزۇلىدىغان بىپايان تۇپراقتا ئەجدادلار-نىڭ قان-تەر بەدىلىدىن ھاسىل بولغان رەڭدار بوستانلىقلار كۆڭۈللەر زوقىنى ئۆزىگە بىئختىيار مەھلىيا قىلاتتى.

گۈزەللىكى ۋە مۇنبەتلىكىدە تەڭدىشى كەم ئۇچرايدىغان بۇ تەۋەرۈك زېمىندا تەبىئەت ھەممە نەرسىنى تەل بەخش ئەتكەنىدى. دۇنياغا داڭلىق كۇسەن مەدەنىيىتىمۇ ئەنە شۇ گۈزەل ماكان قوينىدا بەرپا قىلىنىپ جەۋلان قىلغانىدى.

بىراق، پەلەك چاقىنىڭ دەۋر سەھنىسى خۇددى پەسىللەر مەۋسۇمدەك چۆرگىلەپ تۇرىدۇ: زىمىستان قاقشىتىدۇ؛ گۈلىستان يايرىتىدۇ؛ بۇ سەھنىدە زۇلمەت تراگېدىيىسى بىلەن نۇسرەت كومېدىيىلىرى نۆۋەت بىلەن تاماشا كۆرسىتىدۇ.

ئەمدىلىكتە بولسا دەل ئاشۇنداق دەۋر سەھنىسىنىڭ پېرسوناژلىرى كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلماقتا ئىدى ...

باھار پەسلى، رەببەلئەۋۋەل (مارت) ئېيىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى ئىدى. باھار ئەلچىسى — ئالا بويۇن، زەڭگەر تۇمشۇق، ئاچا قۇيرۇق ۋە قۇندۇز قاناتلىق قارلىغاچلار كۇسەن دەريا قىرغاقلىرى ۋە دەريانىڭ ئىككى ياقىسىدىكى تاللىق كوچىلاردا تېز ۋە پەس ئۇچۇشۇپ تاماشا قىلاتتى. كۈنچىقىش تەرەپتىكى مەشھۇر ساقساق ئۆستەڭنىڭ مەرۋايىتتەك سۈزۈك سۇلىرى شىلدىرلاپ ئېقىشقا باشلىغانىدى.

شىمال تەرەپتىكى ئاق داۋان ۋە ئاغى تاغلىرى تامانىدىن ئۇرۇلغان باھار شامىلى ئەمدىلا بىخ سۇرۇپ ياشىرىشقا باشلىغان يۇمران تال بەرگىلى-رىنى لەرزان تەۋرىتىپ تۇراتتى.

ئاشۇ چوڭ ئۆستەڭنىڭ شىمالىدىن جەنۇب تامان سوزۇلغان ئىككى قاسنىقىدا بىر-بىرىگە يانداشتۇرۇپ قاتار سېلىنغان پېشايۋانلىق ئۆي-ئىمارەتلەر قەد كۆتۈرگەنىدى. ئۇ ئۆي-ئىمارەتلەرنىڭ كەينىدە تۇتاش كەتكەن ئۆرۈكزار باغ-ۋارانلارنىڭ تېخى ئەمدىلا ئېچىلىشقا باشلىغان سۆسۈن رەڭ چېچەكلىرى گويا ئىپاردەك خۇش پۇراق چېچىپ تۇراتتى.

بۇ يىلقى باھار مەۋسۇمى نېمىشقىدۇر پەسىللەرنىڭ ئالمىشىش قائىدىسىدىن چەتنىگەن ھالدا بىمەھەل كەلگىنىگە كىشىلەر ھەيران بولۇشماقتا ئىدى. بۇ ھادىسىنى ئۇلار ھاۋارايىدا يۈز بېرىپ قېلىشى ئېھتىمال بولغان بىر يامان جۇتلۇقتىن بېشارەت بولسا كېرەك دېگەن قىياس بىلەن كۆڭۈللىرىدە ئەنسىرىشىپ يۈرۈشمەكتە ئىدى.

ئاشۇنداق كۆڭۈلسىز، ۋەھىملىك كۈنلەرنىڭ بىرى — قاق چاشكا مەھەلدە، ئىككى نەۋقىران، تەمبەل يىگىت ”قۇتلۇق ئوردا“غا يېقىن بىر يول بىلەن يۈرۈپ، ساقساق تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتاتتى.

ئۇلار قىزغىن پاراڭ بىلەن قەدەملىرىنى رىتىملىك بېسىپ كېتىۋاتاتتى، يىراقتىن ئۇشتۇمتۇت ئاڭلانغان ۋەھىملىك نالە-پەريادتىن بەدەنلىرى شۈركۈنۈپ دەرھال ئىزىدا توختاشتى-دە، ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە زەن قويدى:

— ئاڭلا، ئاڭلاۋاتامسەن، چىرقىرىغان ئاۋاز!...

يىگىتلەر جىددىيلىشىپ، بىر-بىرىنى ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە زەن سېلىشقا دالالەت قىلاتتى. ئۇلار شۇ تەرزدە بىردەم تۇردى-دە، يەنە تاقەت قىلالماي ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراپ، يولنى توغرا كېسىپ يۈرۈپ كەتتى.

بۇ يەرگە بىر ئۇن يېتمى كېلىدىغان ”ھاكىم بەگ مەھكىمىسى“ ئالدىدىكى مەيدانغا ئورنىتىلغان دارغا ئېسىلغان ئىككى بىتەلەي يىگىتنىڭ نالە-پەريادى زېمىننى تىترىتىپ، ئەرشنى لەرزىگە سالغانىدى.

بۇ مەھكۇم — ” ئىبرەت سازايىسى“ قۇربانلىرىنىڭ بېشىغا چۈشكەن پاجىئەلىك قىسمەتلەرنى ئىشتكەن جىمىكى پۇقرالارنىڭ يۈرىكى مۇجۇلاتتى.

قانلىق قامچا ۋە قىرلىق چوماقلار زەربىسىدىن بىھوش قىلىۋېتىلگەن

بۇ مەھكۇملارنىڭ ئۇستىباشلىرى قىپقىزىل قانغا بويالغان، ئەزايى-بەدەنلىرى خۇددى قاسراقتەك تىلما-تىلما قىلىۋېتىلگەن.

ئاشۇ جازا مەيدانىنىڭ غەربىي ھۇدۇدىغا مۇپاسىل كېلىدىغان چوڭ سېپىلنىڭ ئىچى تەرىپىدىكى ئېگىز بالىخانىلىق بىنادا تۇرۇپ خانئامبال ئورچۇنئا، ئەھمەت ۋاڭ ۋە ئۇلارنىڭ ھەمراھلىرى ھۆكۈمرانلىق ھەيۋە-سەلتەنەتلىرىنى كۆز-كۆز قىلىپ، ئۆزلىرىگە گەدەنكەشلىك قىلغان بۇ مەھكۇملارنىڭ نالىسىدىن ھۇزۇرلىنىشماقتا ئىدى.

— ئاۋۇ ئىككىسى، — دەپ سۆز باشلىدى خانئامبال ئورچۇنئا يېنىدا ئولتۇرغان ئەھمەت ۋاڭغا ئوڭ قولى بىلەن ئېگىز دار ئۇستىدە ئېسىقلىق تۇرغان مەھكۇملارغا قاراشنى بېشارەت قىلىپ، — ھېلىقى بىزنىڭ خانئامبال مەھكىمىسى خادىملىرىمىزنى "غالچا"، چېرىكلىرىمىزنى بولسا "تايغان" دەپ ئاتاپ يۈرگەن بوينى قاتتىق گەدەنكەشلەر جۈملىسىدىن ئەتىمالىم، شۇنداقمۇ ۋاڭ غوجام ئالىيلىرى؟

— خوش، — دېدى ئەھمەت ۋاڭ جاۋابەن، — ئۇششاق، قارا پۇقرا دېگەن دېتى يوق كېلىدۇ. ئاخىرىغا بېرىپ مانا بۇگۈنكىدەك...

ئەھمەت ۋاڭ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ بولغىچە ئاسماندا پەيدا بولغان كەپتەر توپى ئۇنىڭ دىققىتىنى بىردىنلا ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى. بويۇنلىرىغا كىچىك-كىچىك مىس قوڭغۇراق ئېسىپ قويۇلغان موللاقچى كەپتەرلەرنىڭ پەرۋازى ۋە قوڭغۇراق ۋاڭ-چۇڭى خان-غوجاملارنىڭ كۆڭۈل ئىشتەيلىرىنى ئۆزىگە تارتقانىدى. "غوجامنىڭ قورسىقى توق، قولى بىلەن ئىشى يوق" دېگەن مۇشۇ ئىدى.

— خانئامبال ئالىيلىرى، — دېدى ئەھمەت ۋاڭ ئاستا بېرىپ ئورچۇنئانىڭ قولىقىغا پىچىرلاپ، — ھازىر سىلىنىڭ چاغان بايراملىرى ئاخىرلىشىپ، بىر ئاي ئۆتەر-ئۆتمەيلا ئۇنىڭغا ئۇلىشىپ، بىزنىڭ نورۇز بايرىمىمىز كەلگىنىنى قارىمامدىلا.

ئەھمەت ۋاڭ بۇ بېشارەت ئارقىلىق خانئامبالنىڭ "نورۇزقوم"

سەيلىسكە مەيلى بار-يوقلۇقىنى سىناپ باقماقچى ئىدى. خانئامبال ئورچۇنئا جاۋابەن:

— بۇ تولىمۇ ھەقتاسىغا كەلگەن ياخشى پۇرسەت ئىكەن، بولىدۇ بارايلى، چىلىش پەيزىنى بىر كۆرەيلى ... — دېدى.

شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ ئېسى-يادىنى ئاسماندىكى كەپتەرنىڭ پەرۋازى، چىلىش مەيدانىدىكى كۆرۈنۈشلەر ئىگىلىگەن بولۇپ، دارغا ئېسىلغان ھېلىقى ئىككى بىچارىنىڭ تەقدىرى خىيالىغىمۇ كىرىپ چىقمايتتى.

ئەنە شۇ چاغدا جازا مەيدانىنىڭ مۇئەككەل ئىجراچىسى سېيىت ھېكىم بەگ ھۆكۈم جاكارلىدى:

— بۇ ئىككى گەدەنكەشنىڭ ئۆلۈكى يەتتە كېچە-كۈندۈز دار ئۈستىدە ئېسىقلىق ھالەتتە ئىبرەت قىلىنىدۇ. گۈندىپايلاردىن يەتتە يايى نۆۋەتلىشىپ قارايدۇ!

جازا مەيدانىغا نۇرغۇن ئادەملەر توپلانغانىدى. ئۇلار خۇددى ”ئىبرەت سازايىسى“دىن ساۋاق ئېلىشقا مۇناسىپتەك ھېچكىممۇ ئۇلارنى قوغلىمايتتى.

بابا ”قۇتلۇق ئوردا“ يېنىدىكى يول بىلەن ساقساقا كېتىۋاتقان يولىنى ئۆزگەرتىپ، مۇشۇ جازا مەيدانىغا يېتىپ كەلگەن ھېلىقى ئىككى يىگىت دارغا ئېسىقلىق مەھكۇملەرنىڭ ھالاكەت تەقدىرىدىن خەۋەر تاپتى-دە، غەزەپ-نەپرەتلىرى قايناپ-تېشىپ، ئۆزلىرىنى ئاران-ئاران بېسىپ تۇ-رۇشتى. بۇ يىگى ئەلەم-كۈلپەتلەر بىلەن يۇرەكلىرى قان-زەرداب بولغان ئىككى يىگىت دەردلىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ، بۇ ئېچىنىشلىق مەنزىرىنى كۆرۈپ بىردەم تۇرغاندىن كېيىن ئادەملەر توپىدىن ئايرىلىپ چىقىشتى ۋە باشتىكى نىشانلىرى بويىچە، يەنە ئاۋۋالقى يولىنى داۋاملاشتۇردى.

لېكىن، بۇ يىگىتلەردىن بىرى نېمىشقىدۇر، گويا بىر دىلنازىنى تاللاپ يۈرگەن سەۋدايى مەجنۇندەك مەھەللە، كوچا ياقىلىرىدىن ئۆتۈشۈۋاتقان خوتۇن-قىزلارنىڭ ئۇزايىغا پات-پاتلا سىنچىلاپ قاراپ قويۇاتتى، بەزىدە ئىزىدا توختاپ، ئۇلارنىڭ تەقى-تۇرقىغا ئىنچىكىلەپ سەپسالاتتى. بۇ ھال

ئىككىنچى يىگىتنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى-دە، تاقەتسىزلىك بىلەن ئۈنىڭدىن سورىدى:

— دوستۇم، ساڭا نېمە بولدى، دېگىنە، بىرەرسىنى ئىزدىمەكچىمۇ ياكى بىرەر لايىق تاللىماقچىمۇ سەن؟

بۇرادىرىنىڭ بۇ سوئالىغا ئۇ نېمىشقىدۇر يا ھا، يا شا دېمىگەنىنىڭ ئۈستىگە بايىقىدەكلا ئۆتكەن-كەچكەنلەرنىڭ بوي-سىياقى، چىراي-رۇخسا-رىنى تەھقىقلەش نەزەرى بىلەن مېڭىۋەردى.

ئۇلار شۇنداق ئۇن-تىنسىز مېڭىپ بىر مەھەلدىن كېيىن كوسەن كېچىكىگە يېقىنلاشتى ۋە ئازادىرەك بىر قىرغاقتا بېرىپ ئولتۇرۇشتى.

باياتىندىن بېرى بۇرادىرىنىڭ سوئالىنى جاۋابسىز قالدۇرۇپ كېلىۋاتقان سىنچى يىگىت ھاياجانلىنىپ:

— سۆزۈمگە قۇلاق سال ئاغىنە، بىز ھېلىلا كۆرۈپ كەلگەن، ”ھاكىم بەگ مەھكىمىسى“ ئالدىدىكى مەيداندا دارغا ئېسىلىپ، قىزىل قانغا مىلىنىپ ھالاك بولغان ئىككىيلەننىڭ بىرى بولسا، ئۇگەن دەريا ھاشىرىدىن قاچقان، بىتەلەي پاناھسىز دېھقان، يەنە بىرى بولسا، مىس كان تېغىدىكى ئېغىر ئەمگەك، جەبىر-زۇلۇم ۋە قورساق ئاچلىقىغا پايلىماي قاچقان نامرات ھۈنەر-ۋەن كاسىپ. مەنمۇ ئاشۇ مىس كان ئەمگىكىگە تۇتقۇن قىلىنغان دەردمەن-لەرنىڭ بىرى. بۇنى ئۆزۈڭمۇ بىلىسەن؛ مېنىڭ، سېنىڭ تەقدىرىمىز، ئاشۇ دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەن دەردمەنلەرنىڭ تەقدىرى ۋە قىسمەت شورى بىلەن ئوخشاش ... — دېدى.

ئۇ سۆزىنى توختىتىپ بىر پەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇرغان پېتى بېرىپ، ئۇدۇل تەرەپتە — ئۈچ مېتىرچە يىراق جايدا پارقىراپ كۆرۈنگەن، چوڭلۇقى ئالمىچىلىك كېلىدىغان بىر سۈزۈك تاشنى قولىغا ئالدى-دە، گويا قاشتېشى تېپىۋالغاندەك تاشقا خېلى ئۇزۇنغىچە قاراپ چىققاندىن كېيىن، سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

— قارىغىنە دوستۇم، ئادەملەرنىڭ يۈرىكى ئېھتىمال مۇشۇ سۈزۈك

تاشنىڭ چوڭلۇقىدا بولۇشى مۇمكىن. ئۇ يارىتىلىشىدا پاك، سۈزۈك، كىر-سىز، غۇبارسىز. لېكىن، ئۇنىڭ هايات دەردىنى كۆتۈرۈشلۈكى ئوخشمايدۇ، بەزىلىرى ئاسانلا كىرلىشىدۇ، بەزىلىرىنىڭ چىداملىقلىقى بۇ سۈزۈك تاشتىن نەچچە هەسسە ئۈستۈن تۇرىدۇ.

ئۇنىڭ ئىرادىسىگە شاهىتلىق بېرىپ تۇرىدىغان بىر جۈپ يوغان كۆزلىرىدىن ئوت چاقنايتتى. ئوقيا قاشلىرى تىنىمسىز مىدىرلايتتى. سۈزۈك تاشنى بىر دەم ئوڭ، بىر دەم سول ئالقىنىغا يۆتكەپ ئېلىپ، چىڭ مۇجۇقلايتتى. گاهىدا تەپەككۇر نەزەرى بىلەن ئەتراپقا كۆز تاشلايتتى.

شىمالدىكى ئېگىز مۇزات تاغلىرىنىڭ قارلىق چوققىلىرى ئاق بۇلۇت ئۈستىدىن كۆتۈرۈلگەن سانسىز مۇناردەك پەلەككە بوي تارتقانىدى. ئۇ، تەبىئەتنىڭ مەڭگۈلۈك ئابىدىسى، تەڭرىتاغنىڭ پەخىر-غۇرۇرى، باهار مەۋ-سۈمىنىڭ غۇر-غۇر شاملى تەبىئەتنىڭ هايات بەخش شىپالىق هاۋاسىنى ئاشۇ مەنزىلدىن توختىماي ئەۋەتىپ دىللارغا هۇزۇر بېرەتتى.

هازىر كۆسەن ئېقىنى قىرغىقىدا سۆهبەت يۈرگۈزۈۋاتقان ئاشۇ ئىككى يىگىت مۇشۇنداق مۇهىتتا ئۆسۈپ يېتىلىۋاتقان مەرىپەت مەشئەللىرى هې-سابلىناتتى. ئۇلار ”ساقساق مەدرىسى“ دەبىللە ئوقۇپ، دوست بولۇشقانىدى.

يۇقىرىدا دوستىغا سوئال قويغۇچى يىگىتنىڭ ئىسمى قۇتبىدىن شاه-سەنۇبەر، جاۋاب بېرىۋاتقان يىگىتنىڭ ئىسمى بولسا قۇربان ئىدى.

قۇربان بىر مەهەل ئېسىنى يىغىۋالغاندىن كېيىن سۆز تىزگىنىنى مۇددىئا مەنزىلىگە تارتتى:

— بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى ئاغى تېغىدىكى مىس كانىغا بىرەيلەن ئېلىپ كەلگەن مۇنداق بىر خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئەندىشە قىلىپ تۇرالماي، تۈنۈگۈن ئاخشام شەهەرگە كىرگەنىدىم. مېنىڭ تەنها يېتىمە سىڭلىم مېنى ئىزدەپ سەهرادىن شەهەرگە كىرگىنىگە بىر هەپتىچە بولۇپتۇدەك. ئاخشام-دىن بۇيان سۈرۈشتۈرسەم ئىز-دېرىكى يوق. ئۇ بۇرۇن شەهەرگە كەلمەك تۈگۈل، مەهەللە بوسۇغىسىدىن نېرى بېرىپ باقمىغان. بىرەر نائەهلىنىڭ

دامغا چۈشۈپ كېتەرمكىن، دەپ زادىلا خاتىرجەم بولالمايۋاتىمەن ...

قۇربان سۆزىنى تۈگىتىپ قانداقتۇر بىر سىرلىق سوئال نەزەرى بىلەن بۇرادىرىنىڭ كۆزىگە تىكىلگىنىدە دۇپدۇگىلەك يۈزلىرى ئېسىلىپ، لەۋلىرى تىترىگەنىدى. ئۇنىڭ كەڭ پېشانىسىدە پەيدا بولغان قوناق دانىسى چوڭلۇقىدىكى تەر تامچىلىرى ۋۇجۇدىدا كۆتۈرۈلگەن غەزەپ ئىسيانىدىن بەلگە بېرەتتى. ئۇ قولىدىكى سۇزۇك تاشنى مۇجۇقلاپ تۇتقان پېتى شاھسەنۇبەرنىڭ مەسلىھىتىنى ئاڭلاشقا تەقەززا بولۇپ تۇراتتى.

قۇتبىدىن شاھسەنۇبەر كۆزگە كۆرۈنگەن خەلق شائىرى بولۇپ، باشقىلار ئۇنى ”شاھسەنۇبەر“ دېگەن تەخەللۇسى بىلەن چاقىرىشنى ياخشى كۆرەتتى، ئۆزىمۇ ئاشۇ تەخەللۇسى بىلەن پەخىرلىنەتتى. ئۇ ”يېشىل قارىغاي سەركىسى“ ئۇقۇمىدىكى بۇ تەخەللۇسنى خەلق ئىچىگە سىڭدۈرۈش ئۈچۈن باش كىيىمىگە قارىغاي بەرگىسىنى قىشۇياز تاج ئورنىدا بېكىتىۋالاتتى. ئىسمى-جىسمىغا ماس كەلگەن بۇ تەخەللۇس ئۇنىڭ ئارزۇسىدىكىدەك ئاما ئىچىدە تېزلا ئۆزلىشىپ كەتتى. قۇرباننىڭ ئۇنىڭغا بولغان ئىجىللىقى ئاشۇ سەۋەبتىن ئىدى.

— دېگەنلىرىڭ توغرا، — دېدى شاھسەنۇبەر ئىچىدە خېلى ئۇزۇن مۇلاھىزە قىلىۋالغاندىن كېيىن، قۇرباننىڭ يۇقىرىدىكى كۆز قاراشلىرىغا جاۋابەن، — زۇلۇم كۆپەيسە، زاۋالى يېقىنلايدۇ، يىغا بىلەن كۆلكە ئالمىشىپ تۇرىدۇ، زالىمنىڭ تاجىسىنى مەزلۇملار سۇپۇرگە قىلىدىغان كۈنلەرمۇ كېلىدۇ. ھەزىلكەش تەقدىرنىڭ ئويۇنى ئەنە شۇ.

شاھسەنۇبەر ئارقىدىن تەكىتلەپ دېدى:

— ئەنە قارا، چۈش بولاي دەپ قاپتۇ. دەرد-پىغان، ئارزۇ-ئارمانلىرىمىزنى يەنە سۆزلىشىمىز. بىز ئاۋۋال ساقساق تەرەپتىكى ئىشىمىزنى ئادا قىلىۋالايلى. يۈر ئەمىسە ...

ئىككىيلەن كوسەن كېچىكىنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە كېچىپ بېرىپ، ئېقىننىڭ شىمالىغا يۈزلىنىپ تۇرۇپ، ئۇچۇملاپ سۇ ئىچتى ۋە گۈلخانىدەك

كۆيۈپ تۇرغان ۋۇجۇدىدىكى ھارارەت ئوتىنى بىر ئاز بولسىمۇ سەگىتىۋېلىشتى-دە، شەرقىي قىرغاققا چىقىپ، ساقساق تەرەپكە قاراپ قەدەم تاشلىدى.

كۆسەن كېچىكنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن تاكى ساقساق ئۆستىڭى ساھىلىغىچە شاھمات تاختىسى شەكلىدە بىنا قىلىنغان ”گۇڭگاڭ“ (مەنسەپدارلار سارىيى) مەھەللىسى قەد كۆتۈرگەنىدى.

ئالاھىدە پىشۇرۇلغان گۈللۈك خىشتىن قوپۇرۇلغان تام-تورۇسلىرى، لىم-جەگىلىرى، روجەك-كۆزنەكلىرى چىرايلىق نەقىشلەنگەن، ئىشىك، دېرىزىلىرىگە گۈللۈك دۇخاۋا پەردىلەر تارتىلغان، دەھلىزە-دالان، ساراي-ئايۋانلىرىغا قىپقىزىل گىلەم-پاياندازلار سېلىنغان، ئويۇق-تەكچىلىرى رەڭگارەڭ قاچا-قۇچىلار بىلەن جاھازلانغان، نۇرغۇن قىز-دېدەكلەر كېچە-كۈندۈز پايپېتەك بولۇپ مۇلازىمەت قىلىپ تۇرىدىغان بۇ خانلىق ساراي-ئايۋانلاردا مەنسەپدارلار دەرىجىلىرى بويىچە ماكانلىشىپ ئەيش-ئىشرەت سۈرەتتى.

بۇ يەردىن خۇشامەتچىلەرنىڭ، دەللال بۇۋىلەرنىڭ، جازانىخور قەللاپلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. ھارامدىن ئولجا قىلىنغان بايلىق-تاپاۋەتلەر بۇ يەردە ئېچىلغان بۇزۇقچىلىق سورۇنلىرى ۋە تاۋكا تۇرخۇنلىرىدا توزۇپ باراتتى. بەگ-بايۋەچچىلەرنىڭ شەھۋانىي قارمىقىغا ئېلىنغان نۇرغۇن مەسۇمە قىزلارنىڭ ئىپپەت-نومۇسى دەپسەندە قىلىناتتى.

ئىككىيلەن قەدەملىرىنى تېزلىتىپ، بۇ نەپرەتلىك، ناپاكلار دۇنياسىدىن يىراقلاشتى-دە، ساقساق ئۆستىڭىنىڭ شەرقىي قىرغىقىغا يېتىپ باردى. ئۇلارنىڭ بۈگۈنكى كۆزلىگەن مەنزىلگاھى دەل مۇشۇ يەردە ئىدى.

— بىز مانا ئەمدى مەرىپەت نۇرى بىلەن نۇرلانغان باشقىچە بىر ساھىلغا كېلىۋالدۇق، — دېدى قۇربان سۆيۈنۈپ.

دېمىسىمۇ، ئاۋام خەلق ئارىسىدا: ”تەڭرى كۆسەن كېچىكنىڭ غەربىي ساھىلىغا زۇلمەتنى، شەرقىي ساھىلىغا مەرىپەتنى بەخشەندە قىلىپ بەرگەنىكەن“ دەيدىغان رىۋايەت بار ئىدى. گويا ئاشۇ تەقسىماتقا مۇۋاپىق كەلگەندەك بۇ يەردە ”بۇزرۇكۋار مەۋلانا ئەرشىدىن مازىرى“، ”مازار سۆگەت

بارگاھی“ ھەمدە ”ئاق مەدرىسە“ قاتارلىق مۇقەددەس جايلار ئورۇنلاشقان.
قۇربان بىلەن شاھسەنۇبەر ھازىر مازار سۆگەت تەرەپكە قاراپ مېڭىشتى. باھارنىڭ مۇشۇ قۇتلۇق نورۇز كۈنلىرىدە بۇ مۇبارەك سۆگەتكە بەيئەت قىلىپ ئۆتۈش ۋاجىبۇلشەرت ئىدى. ئىككى دوستنىڭ قەدەم سائەتلىرى ئاشۇنداق ۋاقىت ئۇقتاسىغا توغرا كەلدى.
ئەسىرلەر يادىكارى — بۇ مۇقەددەس دەرەخنىڭ نېرىراقىدىكى كىچىكرەك تۈزلەڭلىكتە بىرمۇنچە قىز باللار بەخىرامان تەپكۈچ ئويناۋاتاتتى. ئۇلارنى ئانىلىرى خۇددى با مەسلىھەت بىر خىل ياساپ قويۇشقاندەك ھەممىسى ئۇچىسىغا قىزىل چەكمەندىن جىلىتكە، گۈللۈك شاتىۋا كۆڭلەك، باشلىرىغا مەشۇت قويۇلغان چىمەن دوپپا، پۇتلىرىغا بولسا پاسونى بىر خىل تىكىلگەن قارا كۆن ئۆتۈك كىيىشكەنىدى.
ئۇلارنىڭ ئارقا بىلىگىچە تاشلىنىپ تۇرغان سەككىز ئۆرۈم بوستان چاچلىرى ئۇلارنىڭ زىبا بويلىرىنى تېخىمۇ گۈزەللەشتۈرگەنىدى.
ئەجەبلىنەرلىكى، بۈگۈن ئۇ قىزلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئاق داكىدىن بەلۋاغ قىلىپ، بەللىرىنى باغلىۋېلىشقانىدى.
مازار سۆگەت تەرەپكە قاراپ يىراقتىن كېلىۋاتقان يىگىتلەرنىڭ قارىسىنى كۆرگەن ھېلىقى قىزلار ئىنتايىن تېزلىكتە ئويناپ تۇرغان تەپكۈچلىرىنى يىغىشتۇردى-دە، دەرھال بەللىرىدىكى داكىلارنى يېشىپ، باشلىرىغا رومال قىلىپ ئارتىشۋالدى. ئارقىدىنلا چەمبەر تۈزۈپ، چۆرگىلەپ يۈرۈپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى:

لاچىن كەلسە ئاق كەپتەر،
ئۇۋىسىدىن چىقالماس.
تايغان كەلسە ئەر-خوتۇن،
قورۇسىدىن چىقالماس.

يىگىت چىقسا يۇرتۇمدىن،
تايغان ئەركىن يۈرەلمەس.
شۇنداق دىتلىق بىر يىگىت،
نەكەمگىچە تۆرەلمەس.

ئاڭلىغۇچىلارنىڭ كۆڭۈل-كۆكسىنى ھاياجانغا سالىدىغان بۇ مەنىلىك ناخشا-قوشاقنى بىر نۆۋەت ئېيتىپ بولۇپ، ياندۇرۇشلاپ يەنە بىر قېتىم ئوقۇشقا تەمشىلىۋاتقان بايىقى قىزلار يانلىرىغا يېقىنلا كېلىپ قالغان ئىككى يىگىتنى كۆرۈپ شۇ يەرگە يېقىن بىر قورۇغا كىرىپ كېتىشتى.

قۇربان ناخشا-قوشاقنى تولۇق ئاڭلىيالماي قالغانلىقىدىن ھەسرەتلەندى. ئۇنىڭ بۇ روھىي كەيپىياتىنى سېزىۋالغان شاھسەنۇبەر:

— دېگىنە دوستۇم، ساڭا نېمە بولدى، مەنغۇ ناخشا-قوشاقنى ئاڭلىغىنىم ئۈچۈن خۇشاللىقىمنى ئىچىمگە سىغدۇرالمايۋاتىمەن، سەنچۇ، سەن نېمىگە ھەسرەت چېكىسەن، — دېدى.

قۇربان بىر ئۇلۇغ-كىچىك تىنىۋېتىپ، ئارقىدىن دوستىنىڭ سوئالىغا جاۋابەن:

— مەن ناخشا-قوشاقنى ئوچۇق ئاڭلىيالماي داغدا قالدىم، — دېدى. شاھسەنۇبەر قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى ۋە ئاندىن:

— كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما ئاغىنە، يېنىڭدا مانا مەن بار، ئاشۇ ناخشا-قوشاقنىڭ سۆزىنىمۇ، مۇسىقىسىنىمۇ مەن تولۇپ خەلق ئىچىگە تاراتقان. ئىشەنمىسەڭ ئاڭلاپ تۇرغىن، مانا ئېيتىپ بېرەي، — دېدى.

شاھسەنۇبەر راستىنلا بايىقى قىزلار ئېيتقان ناخشا-قوشاقنى ئەينەن ئوقۇپ بەردى. قۇربان دوستى شاھسەنۇبەرنىڭ ئىقتىدارىغا بارىكاللا ئېيتتى. ئۇنىڭ چىگىلگەن كۆڭلى بىردىنلا يېشىلىپ كەتتى.

ئۇلار ھازىر تەۋەرۈك ئابىدە — ” مازار سۆگەت“ يېنىدا تۇراتتى. بۇ بۇزرۇكۋار دەرىخنىڭ چوڭ غول چەمبىرىكى گىرەلەشكەن ئۇچ-تۆت

كىشىنىڭ غۇلاچلىرى ئۇزۇنلۇقىغا توغرا كېلەتتى.

ئۇنىڭ چوڭ بىر غولىدىن تەرەپ-تەرەپكە كېڭەيگەن سان-ساناقسىز يوغان شاخلار باراقسان تاللىرىنى كۆتۈرەلمەي، يىقىلىپ چۈشۈپ، ئۆزىنى چوڭ قىلغان ئانا تۇپراق باغرىنى قۇچاقلايتتى ھەمدە ئاشۇ يەردىن يەنە ئۇزۇققىلىنىپ قايتا كۆكلەپ ئۆسۈپ، ئاسمان پەلەك كۆتۈرۈلگەنىدى.

قۇربان بىلەن شاھسەنۇبەر بۇ يەردە ئانچە ئۇزۇن ھايال بولماي ”ئاق مەدرىس“ تەرەپكە قەدەم قويدى. ئۇ يەردە ئۇلار بۈگۈنكى ئىلمىي تەپسىرگە قاتناشماقچى ئىدى.

”ئاق مەدرىس“نىڭ ئاپئاق سەلتەنەتلىك مۇنار، پەشتاقلىرى گويا كۆپكۆك ئاسمان گۈمبىزى ئوتتۇرىسىدا مۇئەللەق تۇرغۇزۇلغان نۇرلۇق مەشئەلگە ئوخشايتتى. موللا ئوسمان مۇدەررىس[1] قاتارلىق نوپۇزلۇق ئۆلىمالار بۇ مەكتەپ مۇنبىرىدە ئىلمىي ھېكمەتتىن ساۋاق بېرىپ، مەرىپەت جەۋھىرى چاچاتتى.

زامانىسىنىڭ بۇ داڭلىق مەرىپەت باغچىسىغا تارىم ئويمانلىقى ۋە جۇڭغارىيە بوستانلىقىدىكى ھەممە يۇرتلاردىن بىلىم تەشنالىرى تۇركۈم-تۇركۈملەپ كېلىپ بىلىم ئالاتتى.

يەنە كېلىپ بۇ مەشھۇر مەدرىسنىڭ ئالىملىرى ئەينى زامان مۇھىتىدا نامى چىققان خەلقپەرۋەر زاتلار ۋە دەردمەن يوقرالارنىڭ دادىخاھ باشپاناھلىرى ئىدى. ئاشۇ ۋەجىدىن خار-زارلىقتا قالغان كىشىلەرنىڭ قەلبى مۇشۇ مەرىپەت يۇرتى — ئاق مەدرىسكە ھامان تەلپۈنۈپ تۇراتتى.

بۈگۈن بۇ يەردە ئۆز قەرەللى بويىچە بىر چوڭ ئىلمىي مەرۇپ مۇھاكىمىسى ئۇيۇشتۇرۇلغان بولۇپ، بۇنىڭغا ئىشتىراك قىلغۇچىلارنىڭ سانى ئىنتايىن كۆپ ئىدى. مۇنبەردە مۇدەررىس موللا ئوسمان ھازىر بولدى-دە، جۇشقۇن، جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن تەپسىر قىلىشقا كىرىشتى:

---

① موللا ئوسمان مۇدەررىس — داڭلىق ئالىم. تارىخچى موللا مۇسا سايرامىنىڭ ئۇستازى. — ئاپتوردىن.

— بىزنىڭ مۇقەددەس كىتابلىرىمىزدا مۇنداق بايان قىلىنىدۇ:

— «ھۆكۈمرانلار مىسالى قويچىغا ئوخشايدۇ، قويچى ئۆز قوي پادىلىرىغا غەمخور بولسا قويلىرى كۆپىيىدۇ، سېمىزلەيدۇ. قويچىمۇ خۇشال-خۇرام ياشايدۇ. مەرتىۋىسى ئۆسىدۇ. ئەكسىچە بولسا قوي پادىلىرى ۋەيران بولىدۇ-دە، قويچىنىڭ ئۆز ھالىمۇ بەتتەرلىشىدۇ. مادامىكى، ھۆكۈمرانلىق بىلەن خەلق ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت قانۇنىيەتلىرىمۇ ئاشۇ تەمسىلگە ئەينەن ئوخشايدۇ. ئەگەر ھۆكۈمرانلار پۇقراپەرۋەر بولسا يۇرت ئاۋاتلىشىدۇ؛ ئەكسىچە بولسا يۇرت خارابلىشىدۇ. ھۆكۈمرانلىق سەلتەنەتلىرىمۇ زاۋاللىققا يۈزلىنىدۇ ...»

مۆدەررىسنىڭ سۆزلىگەن ھېكمەتلىرى قۇربان قاتارلىق ئاڭلىغۇچىلارنىڭ قەلبىنى يايرىتىۋەتكەنىدى.

تەپسىر ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئەھلى جامائەت ئەنئەنىۋى قائىدە-يوسۇن بىلەن ئۆزئارا يۈز كۆرۈشۈپ تاراشماقتا ئىدى. دەل شۇ ئەسنادا جامائەت ئىچىدىن ئوتتۇرا ياشلىق، ئېگىز بوي، قىسقا قىلىپ تەكشى قىرقىلغان قارا ساقاللىق، قەددى-قامەتلىك بىر كىشى چىقىپ كەلدى-دە، ئۇدۇل بېرىپ قۇربان بىلەن شاھسەنۇبەردىن ئېسەنلىك سورىدى ۋە كەسكىن تەلەپپۇزدا:

— يۇرۇڭلار، سىلەر بۈگۈن ماڭا مېھمان بولۇڭلار! قالغان گەپ-سۆزلىرىمىزنى بىزنىڭكىدە قىلىشىمىز. دىدار غەنىيمەت، — دېدى.

ئۇچەيلەن خانىقا دەرۋازىسىدىن بىللە چىقىپ، ساقساق ئۆستەڭنىڭ جەنۇب تەرىپىگە قاراپ، تاللىقلار ئارىسىدىن يۇرۇپ كەتتى.

ساھىبخاننىڭ ئۆي-قورۇسى بۇ يەردىن ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى. ساھىبخان ئىككىيلەننى ئاددىي ساراي ئۆيگە باشلىدى:

— ئاۋۋال تائام، بەدەز كالام، دەيدىغان ئەنئەنىمىز بىزگە بوۋىلاردىن مىراس قالغان. قېنى ئاۋۋال چاي-پاي ئىچىۋېلىڭلار، ئاندىن كېيىن ئۆيدىكىلەر تاماق تەييارلاپ بېرىدۇ. بۇنداق ئۇچرىشىش بىز ئۈچۈن ئىنتايىن

غەنىيمەت.

ساھىبخان سۆزلىگەچ داستىخان سېلىپ، نان-توقاچ ۋە چاي كەلتۈردى.

ساھىبخان مۇشۇ مەھەللىدە ئۆسكەن ئەليارخان مەھجۇرى دېگەن نوپۇزلۇق كىشى ئىدى. ئۇ ئادالەتپەرۋەر پەزىلەتلىرى بىلەنلا ئەمەس، تامچى ۋە نەققاشچىلىق ھۈنەر-سەنئىتى بىلەنمۇ ئەل ئىچىدە ئابرويلۇق ئىدى. ئۇ ئاق مەدرىسنى سېلىش ئىشىدا ياغاچ ئويمىچىلىق ۋە نەققاشلىقى بىلەن ئاجايىپ ماھارەت كۆرسىتىپ داڭ چىقارغان. مەشھۇر بىناكار ئۇستىلارمۇ ئۇنىڭغا رىقابەتتە تەڭ كېلەلمەيتتى. ئۇ يەنە ماھىر چېلىشچى ئىدى[1].

ئەليارخان مەھجۇرنىڭ ئاشۇ ئىقتىدارىغا مۇناسىپ ھالدا، ئۇنىڭ ئاق مەدرىستىكى پىر ئۇستازلىرىدىن بىرى ئۇنىڭغا "مەھجۇرى" (يۆتكىگۈچى، يېڭىلىغۇچى) دېگەن تەخەللۇسنى قويۇپ قويغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئاشۇ تەخەللۇس ئەل ئىچىدە سىڭىشىپ قالغان.

مەھجۇرى چاي ئۇتلاۋېتىپ، قۇرباننىڭ تەقى-تۇرقىغا بىر قۇر نەزەر سېلىۋالغاندىن كېيىن، بىرىنچى بولۇپ گەپ تەشتى-دە، ئۇنىڭدىن سورىدى:

— يىگىت، ئاغى تېغىدىكى مىس كان ھاشىرى سىزگە ياراشتىمۇ نېمە؟ بويلىرىڭىز رۇستەمى داستان سۈپەتلىك، بېلەكلىرىڭىز قاۋۇل، مۇشتۇملىرىڭىز خۇددى بازغاننىڭ بېشىدەك كۈچلۈك كۆرۈنىدۇ.

قۇربان جاۋابەن:

— تېپىپ سۆزلىدىلە، تەقسىر. قەدىمكىلەر "ئىت ئىتنىڭ خۇيىنى ئالىدۇ، شىر شىرنىڭ خۇيىنى ئالىدۇ" دەپتىكەن، مېنىڭمۇ بازغان تۇتقان قولۇم بازغاننىڭ خۇيىنى ئالغاندۇر، ئەتىمالىم، — دېدى.

قۇرباننىڭ تەمسىلىگە مەسلىكى كەلگەن شاھسەنۇبەر ئارىغا سۆز

---

[1] ئەليارخان مەھجۇرى كېيىنچە 1864 — يىلىدىكى كۇچا دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ داڭلىق باھادىرى بولغان. — ئاپتوردىن.

قستۇرۇپ:

— مەھجۇرى بابا قۇربانىنىڭ سۆز ماھارىتىنى تىلغا ئېلىشنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويۇپتۇ-دە، — دېدى.

شاھسەنۇبەرنىڭ بۇ سۆزى بىلەن ئۆي ئىچىنى بىردىنلا كۈلكە قاپلىدى.

قۇربان كۈلكىسىنى ئۈزۈپ سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى:

— قەدىمكىلەرنىڭ: ”ئاتا كەسپىڭنى ئۇنتۇما، شىر چۇرۇقۇڭنى قۇرۇتما“ دېگەن ھېكمەتلىك سۆزى راست ئىكەن، تاغامدىن ئۆگىنىۋالغان تۆمۈرچىلىك ھۈنىرىم ئەسقاتتى ۋە مېنى تاۋلاپ چىقتى.

— سىز بۇ يەرگە، — دېدى مەھجۇرى مۇددىئا مەنزىلگە ئۆتۈپ، — ئاغدىن قاچان كەلدىڭىز؟

— تۈنۈگۈن. بۇ دورەم كېلىشىمنىڭ سەۋەبلىرىنى مەن بابا دوستۇم شاھسەنۇبەرگە سۆزلەپ بەردىم. ئالاقاغا كەتتىدىكى ئۆيىمىزدە يالغۇز بىرتاللا يېتىمە سىڭلىم قالغان. ئۇنىڭ مېنى ئىزدەپ شەھەرگە كىرىپ كەتكەنلىك خەۋىرى تاغقا يېتىپ باردى. بۇنى ئاڭلاپ جىم تۇرالمىدىم. ئۇ، بىرەر نائەھلىنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتمىگىيدى، دېگەن ئەندىشە ئىچىمگە كىرىۋالدى-دە، دەرھال شەھەرگە كىرىپ ئىزدەشكە باشلىدىم. بۈگۈن ئەتىگەندە ھاكىم بەگ مەھكىمىسى ئالدىدىكى مەيداندا دارغا ئېسىپ قەتل قىلىنغان ئىككى نامۇراد قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قىسمىتىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ ئىچىم خۇن بولدى. بۇ ناھەقچىلىككە چىداپ تۇرالماي، ئاخىر سىلى بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدىم.

قۇربان سۆزىنى تۈگەتتى-يۇ، ئىككى كۆزىنى چىڭ يۇمۇۋېلىپ، گويا يۇقىرىدىكى سۆزلىرىنى ئىچىدە يەنە بىر قېتىم كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈۋاتقاندەك جىمىپ كەتتى. ئۆي ئىچىنى خېلى بىر ۋاقىتچە جىمجىتلىق قاپلىدى.

قەتل قىلىنغانلارغا قارىتا دەققە سۈكۈت بەجا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن مەھجۇرى ھاياجانلانغان ھالدا يۈرەك سۆزىنى دېدى:

— هازىر بىز كەچۇرۇۋاتقان قىسمەتلەر ئوخشاش. سىپىل دارۋازىسىغا مىخلاپ ئۆلتۈرۈش، دارغا ئېسىپ قەتل قىلىش ئارقىلىق پۇقرالارغا پوپوزا قىلىش. يەنە كېلىپ ئۆزىنىڭ يېغى بىلەن ئۆز گۆشىنى قورۇش ... بىراق، تارىخ مۆلچىرىگە تايانغىنىمىزدا هازىرقى پەيت ”قۇشقاچ يېغىلىقى“ مەزگىلىگە ئوخشمايدۇ. جاللاتلارنىڭ زىقى توشۇپ قالدى. ئەجەل پەيمانى تولدى. ئەلنىڭ دەرد-ئەلەملىرى هازىر گۆشتىن ئۆتۈپ ئۇستىخانغا يەتتى. ”يەرگىمۇ بىر نۆۋەت، ئەرگىمۇ بىر نۆۋەت“ دەيدىغان ۋاقت يېقىنلاشتى. تۇلپارنىڭ هىدايەت تىزگىنىنى نىجاتلىق سارىيىغا قارىتىپ بۇراش بىزنىڭ بۇرچىمىز.

مەهجۇرىنىڭ بۇ ئىلهامبەخش سۆزلىرى شۇ تاپتا دوستلىرىغا چوڭقۇر ئىشەنچ بېغىشلىغانىدى.

مەهجۇرى مېهمانلارنى غىزاغا تەكلىپ قىلىپ:

— قېنى، بۇرادەرلەر، ئەمدى ئالدىمىزدىكى رىزقى-نېمەتكە باقايلى، — دېدى.

ساهىبخان مېهمانلىرى بىلەن قىزىق سۆهبەتلەرنى قۇرۇپ تاماققا تۇتۇش قىلدى. تاماق ئارىلىقىدا مەهجۇرى مېهمانلارنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ:

— ئاڭلىسام بۇ يىلقى نورۇز قۇم سەيلىسىگە خانئامبال ئورچۇنئا بىلەن ئەهمەت ۋاڭ ۋە ئۇلارنىڭ قۇيرۇقچىلىرىمۇ بارارمىشلا. ئۇ يەردە هەممىدىن بەكرەك قىزىپ كېتىدىغىنى چېلىش. بىزمۇ بېرىپ قىزىقچىلىقنى كۆرۈپ كەلمەيمىزمۇ؟ — دېدى.

مەهجۇرىنىڭ بۇ تەكلىپىگە شاهسەنۇبەر بېشىنى لىڭشىتىش ئارقىلىق مايىللىقىنى ئىپادىلىدى. بىراق، قۇربان ئاللىقانداق بىر خىياللارغا پېتىپ، شۈكلىشىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ بۇ روهي هالىتىنى سېزىپ ئولتۇرغان مەهجۇرى قۇربانغا قاراپ:

— نورۇز قۇم سەيلىسى مەزگىلىدە ئاغى تېغىدىكى مىس كان

ئىشچىلىرىنىمۇ بىر ھەپتە قويۇپ بېرىدىكەن. شۇڭا سىزمۇ بىز بىلەن بىللە بارسىڭىز سىڭلىڭىزنى شەھەردىن تاپالمىساق، نورۇز قۇم سەيلىسىدە ئۇچرىتىپ قېلىشىمىز مۇمكىن ... — دېدى.

بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئارسالدى بولۇپ تۇرغان قۇربانمۇ مەھجۇرىنىڭ تەكلىپىگە كۆندى ۋە دادىللىق بىلەن:

— ماقۇل، مەن بارىمەن ھەم مەيدانغا چۈشىمەن. يۆلەنچىكىمىز خەلق. مەن تۇغۇلغان چاغدا ئاتام مېنى ”بۆرە بالىسى تۇغۇلدى“ دەپ خۇش بولۇپتىكەن. قورقىدىغان نېمىسى بار، — دېدى.

— بەللى، يارايسىز، بۆرە بالىسى، ئەزىمەت، — دېدى مەھجۇرى، دەرھال قۇرباننىڭ قولىنى ئۇشلاپ تۇرۇپ، — يىگىتلىك غۇرۇرى دېگەن مانا شۇنداق بولىدۇ. ئوغۇل بالا مۇشۇنداق چاغدا مەيدىسىگە مۇشتلىيالايدۇ. ۋەدىلەشتۇق. قېنى ئەمىسە ۋەدىمىز ۋەدە!

زاۋال چۈشۈپ، قاش قارايغاندى. داستىخان يىغىشتۇرۇلدى، مەززىلىك تائام ئۈچۈن رەھمەت ۋە بەرىكەت دۇئاسى ياندۇرۇلدى. قۇربان بىلەن شاھسەنۇبەر ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىشقا تەمشەلگەندە، مەھجۇرى:

— بۈگۈن مۇشۇ يەردە قونۇپ قېلىڭلار، تېخى قېنىشمىدۇق، — دېدى.

شاھسەنۇبەر گەپنى ئەگىتمەي، قۇرباننىڭ تىلى بىلەن جاۋاب بېرىپ:

— مەنغۇ مەيلى، قۇربان ئەگەر لالەنى كۆرمىسە كېچىسى ئۇيقۇسى كەلمەيدۇ، چېلىشقىمۇ يارىماي قالىدۇ ... — دېدى.

ئۇلار كۈلكە شادلىقى ئىچىدە خوشلاشتى.

بۇ يەردىن جەنۇبقا يۈرۈلۈپ، يېرىم چاقىرىمچە يول يۈرگەندە ساقساق ئۆستەڭنىڭ ئىككى بۆلۈنمە تارمىقى — كۈچېئېرىق، خانئېرىق ئۆستەڭلىرى ئايرىلغان توغان بېشىغا يەتكىلى بولاتتى. ئۆستەڭ ياقىلىرى تال، دەرەخلىق؛ تار يولنى بويلاپ قاتار كەتكەن ئۆيلەرنىڭ ئارقىسىدىكى باغلاردا ئېچىلغان ئۆرۈك چېچەكلىرىنىڭ خۇش پۇراقلىرى دىماغقا ئۇرۇلۇپ، كۆڭۈل-

نى مەست قىلاتتى.

شاھسەنۇبەرنىڭ قورۇسى ھەمدە قۇربانىنىڭ سۆيگەن جانانى — لالەنىڭ ئۆيى مانا مۇشۇ مەھەللىدە ئىدى.

— يول ئايرىشقا كەلدۇق، بۇرادىرىم، — دېدى شاھسەنۇبەر ئىزىدا توختاپ، ئاندىن قۇربانىنىڭ قۇلىقىغا، — ھېلى قىلىشقان ۋەدىمىز بويىچە بىز ئۆگۈنلۈككە چوقۇم نورۇز قۇمدا كۆرۈشەيلى. سەن بۇگۈن تەنھا بېرىپ لالەنى يوقلا. ئىمكان بار لالەنمۇ سەيلىگە بىللە ئېلىپ بار، — دېدى.

— لالەنىڭكىگە ئىككىمىز بىللە بارساق، — دېدى قۇربان.

شاھسەنۇبەر پىسىڭىدە بىر كۈلۈۋېتىپ، ئارقىدىن بىر قوشاق ئوقىدى:

يار بىلەن پىنھان كۆرۈش،
ئېيتار ساڭا ئۆز دەردىنى.
بولسا گەر غەيرىي كىشى،
ئاچماس ئىمىش ئىچ سىرىنى.

ئادەتتە كەم كۈلىدىغان قۇربان دوستىنىڭ ئېغىزىدىن چىققان بۇ مەنىلىك قوشاقنى ئاڭلىغان ھامان كۈلۈۋەتتى ۋە شاھسەنۇبەر بىلەن قول سىقىشىپ خوشلاشتى.

قۇربان سالماق قەدەم ئېلىپ مېڭىپ، ئۆزىگە تونۇش بولغان قورۇ دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى. دەرۋازا ئىچىدىن نوكىلاقلىق ئىدى. ئۇ دەرۋازىنى ئىككى، ئۈچ قېتىم يېنىك چەكتى. ئۆي ئىچىدىن ئاياغ تاۋۇشى كەلدى:

— كىم؟

قىزنىڭ ئاۋازى — لالەنىڭ ئاۋازى ... قۇربانىنىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ سىيلىشقا باشلىدى. ئۇ، "مەن" ياكى "پالانى مەن" دەپ دەرھال جاۋاب بېرىشنى بىرئاز كېچىكتۈرۈپ قويدى.

لاله يەنە سورىدى:

— سىلى كىم، دەۋاتمەن؟

— مەن، قۇربان ...

دەرۋازا دەرھال ئېچىلدى. لاله ئۆزىنىڭ ئاشقى بىلەن دىدار كۆرۈ-شۈش پۇرستى تۇغۇلغانلىقىنى ھېس قىلدى-دە، ئىچىگە بىردىنلا ئوت تۇتاشتى ۋە ئالدى-ئارقىغا قارىماي، ”ۋاي... كىچىك ئاپا، چاققان...“ دەپ تووۋلىغىنىچە ئىچكەركى ئۆيىنى ... سەرەمجانلاشتۇرۇش ئۈچۈن كىرىپ كەتتى. دەرۋازىنى قۇربان ئۆزى نوكىلاپ قويغاندىن كېيىن، قورۇ ئىچىدە كۈتۈپ تۇردى. بىر مەھەلدىن كېيىن لالەنىڭ كىچىك ئاپىسى ئىچكىرىكى ئۆيدىن چىقىپ، قۇربانىنى ئۆيگە باشلىدى.

ئۇلار ئۆزئارا ئېسەنلىك سوراشتى. قۇربان ئۆزىنىڭ تاغدىن چۈشۈش سەۋەبىنى سۆزلەپ بەردى.

— ھېلىمۇ سالامەت ئىكەنلا بالام، — دېدى موماي قۇربانىنىڭ سۆزىدىن كېيىن، — ئايغىمىزدىن شامال ئۆتۈپ تۇرسىلا، بۇ پېشكەلچە-لىكىمۇ ئۆتۈپ كېتەر، بىز لاله بىلەن ئىككىمىزمۇ، بىرىنچىدىن خۇداۋەندە كەرىمنىڭ ئىلتىپاتى؛ ئىككىنچىدىن، مەۋلانا ئەرشىدىن پىرىمىزنىڭ يۆلىشى-دىن مۇشۇنچىلىك ئۆتتۈۋاتىمىز.

موماي سۆزلەۋېتىپ، خىرەلەشكەن كۆزلىرىگە ياش ئالاتتى. لاله بولسا شىرە ئۈستىگە ياندۇرۇپ قويۇلغان جىن چىراغنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇپ بادام دوپپىغا گۈل كەشتىلەش بىلەن بەنت بولغاچ، كۆز قىرىدا پات-پات قۇربانغا قاراپ قوياتتى.

ئۆينىڭ بىساتلىرى ئاددىي، كاڭ ئۈستىگە بىر پالاز بىلەن بىر پارچە كونا تەگلىمات كىگىز سېلىنغان، ئويۇق تەرىپىگە بىرقانچە شاتىۋا يوتقان-كۆرپە ۋە گۈللۈك تەكيە تىزىلغانىدى.

موماي ”قۇشقاچ ىيغلىقى“دا ئېرى قازا تاپقاندىن بېرى تۇل قالغان. ھازىر بۇ ئۆيدە موماي بىلەن لاله — ئىككىلا جان بار. ئۆينىڭ تۇرمۇشى

بىر سېپىر كالىنىڭ سۈت-قايمىقىغا، ئاندىن قالسا لالەنىڭ قول ھۈنىرىگە قاراشلىق ئىدى.

— جان قېرىنداشلار ئالدىدا سىر تۇتۇش گۇناھ، بالام، — دەپ سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى موماي، — مېنىڭمۇ يېشىم بىر يەرگە بېرىپ قالدى. سۆزۈمنى ھەق دادىغا يەتكۈزۈپ دەۋالغۇم كېلىدۇ. ئاۋۇ قىزىمنىڭ ئاتىسى مەھەممەد ئېلىخان بۇغرا ئۇنى ئاتىڭىز پەلەك ئۇستامنىڭ قولى بىلەن ماڭا تاپشۇرۇپ بەرگەن؛ ئۇنىڭ ئاتىسىمۇ، ئانىسىمۇ، پەلەك ئۇستامىمۇ بىئەجەل ئالەمدىن كەتتى. مەنمۇ، سىزمۇ، قىزىممۇ يېتىم قالدۇق. مۇشۇ ئىككىڭلارنىڭ جورا بولۇپ ئۆتۈشى توغرىسىدا چوڭلارنىڭ ۋەسىيەت لەۋزىمۇ بار ئىدى ...

موماي سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە دېمى سىقىلىپ، ھۆمدەپ نەپەس ئالالماي قالدى. لالە يۈگۈرۈپ بېرىپ بىر پىيالە سۇ ئېلىپ كېلىپ سۇندى. لېكىن، موماي قولى بىلەن بېشارەت قىلىپ ئىچكىلى ئۇنىمىدى. لالە ئالقىنىدا مومايىنىڭ دۈمبىسىگە يېنىك ئۇرۇپ بېرىۋىدى، بىر ئازدىن كېيىن، ئۇ ياخشى بولۇپ قالدى.

— ۋاي دەردىما، مۇشۇ ئەتىياز پەسلىمۇ-زە،— دېدى موماي قاقشاپ، — ئەجەبمۇ ماڭا دەخمىزە بولىدۇ، ھەمىشە مۇشۇنداق جېنىمدىن جاق تويغۇزىدۇ. يا سۆزنى سۆزگە قوشقىلى قويمايدۇ...

ئالاھازەل بىرنەچچە دەقىقە ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ ئەس-ھوشىغا كېلىۋالدى ۋە بايىقى سۆزىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرۈش ئۈچۈن سۆزىنى داۋام قىلىپ:

— ناۋادا، ھېلىقى ئالاقاغىدىكى ئۈجمىلىكتە تۇغۇلغان پېشكەللىك كەپلەشمىگەن بولسا، بۇلتۇرلا پەرھىزنى ئادا قىلىپ، ھالال قەرزىمىزدىن ساقىت بولۇپ كەتمەكچىدۇق. بۇنىڭدىن كېيىنكىسىنى ئاللا ئۆزى بىلىدۇ: مەن دەيدىغىنىمنى بىر قۇر دەۋالدىم. قالغىنىنى سىلە ئۆزۈڭلار سۆزلىشىپ كۆرۈڭلار. ئىككىڭلار بۈگۈنلا تونۇشقان ئەمەس. زىققى كېسىلىم ھېلى يەنە

قوزغىلىپ قالسا مېنىمۇ، سىلىنىمۇ بىئارام قىلىدۇ. مەن كىچىككىنە ئارام ئالاي، — دېدى.

موماي نېرىقى ئۆيگە دەم ئېلىشقا چىقىپ كەتتى. قۇربان بىلەن لالە كاڭ ئۈستىدە ئوچۇق پاراڭ سېلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى.

لالە قولىدىكى ئىشنى توختىتىپ، قۇرباننىڭ سۆزىگە ئىنتىزار بولۇپ تۇراتتى. بىراق، ھازىر ھەر ئىككىسىنى خېلى سۇر باسقانىدى.

— ئىككىمىزنىڭ ئىشى توغرىسىدا، — دېدى قۇربان بىر مەھەلدىن كېيىن بىرىنچى بولۇپ گەپ باشلاپ، — ھېلى موممىز سۆزلەپ ئۆتتى. چوڭلارنىڭ ۋەسىيىتىگە قانداق قارايسىز؟

لالە ئاۋۋال ھوپپىدە قىزاردى. ئارقىدىن ئۆزىنى توختىتىپ، جاۋابەن:

— چىن مۇھەببەتكە سالا كېتەمدۇ؟ مەن خېلى بۇرۇنلا يۈرىكىمنى سىزگە ئاتىۋەتكەنىدىمغۇ، بولمىسا تاغدىمۇ، باغدىمۇ سىزنى قوغلىشىپ يۈ-رەمدىمەن؟— دېدى.

لالە يۈرەك سۆزىنى ئىزھار قىلغانىدى. قۇربان تاغقا پالانغاندىن كېيىن ئۇ، ئاغى تېغىغا بىرنەچچە دورەم بېرىپ ئۇنى يوقلىدى. نان، توقاچ، خەت-خالتا ئەۋەتىپ تۇردى. بۇ، ئۇنىڭ قۇربانغا بولغان سۆيگۈ ساداقىتىنىڭ دەلىلى ئىدى. ئاق مەدرىس يېنىدا، مەرىپەت مۇھىتىدا ئۆسكەن بۇ قىز، باشقا دېمەتلىك قىز دوستلىرىغا ئوخشاشلا ئوقۇش، يېزىش ساۋاتى بولغانلى-قىدىن باشقا، شېئىر-قوشاق يازالايدىغان ماھارەتكىمۇ ئىگە ئىدى. ئۇنىڭ يازغان نەزمە، بېيىتلىرى قۇرباننى ھەيرانۇھەس قالدۇراتتى.

لالە ئاستا يۇرىنىدىن تۇردى-دە، ئۆزىنىڭ يۈرەك ساداسىنى ئىزھار قىلىپ، تېخى يېقىندىلا يېزىپ چىققان بىرقانچە كۇبلېت بېيت-نەزمىسىنى تاختا بېشىدىكى دۇم كۆمتۈرۈكلۈك ھېجىر ئاستىدىن ئېلىپ قۇربانغا سۇن-دى:

لەيلىگۈل دەڭ، لالە دەڭ،
رەيھان پۇرايدۇ باغلىرىم.

گۈل بىلەن بۇلبۇل تېپىشماي،
ئاشتى ھەسرەت داغلىرىم.

ساقساق ئۆستەڭ بېشىدا،
كۆرۈندۈ ئاق داۋان.
ئاغى تاغقا تەلپۈنۈپ،
بىتاقەت بولدۇم ھامان.

مۇھەببەت ھىجرانىغا،
چىداش بەردى سەۋرىمىز.
بىر بولمساق ھاياتتا،
بىرگە بولار قەبرىمىز.

قۇربان نەزمىنى ئوقۇۋېتىپ، يالقۇنلۇق مىسرالارنىڭ تەسىرىدىن ئىختىيارسىز كۆزلىرىگە ياش ئالدى. سول قولىنىڭ جەينىكىنى شىرەگە تىرەپ، مەڭزىنى تۇتۇپ ئولتۇرغان لالەمۇ ئۆزىنى باسالماي ئۆكسۈپ يىغلىماقتا ئىدى. قۇربان بېيىتنى يەنە بىر قېتىم ئوقىدى. ئۇنىڭ قوللىرى تىترەيتتى، بۇلاق كۆزلىرىدىن سىرغىپ چۈشۈۋاتقان قەترە-قەترە ياش مۇنچاقلىرى قەغەز يۈزىنى نەمدىتەتكەندى. بۇ ياشلار — ئۇنىڭ ئىچىدىن مەۋج ئۇرۇپ چىققان بۇ تاشقىن ياشلار ۋىجدانىنىڭ ھەقىقىي شىكايەت يېشى، چىن ئىرادە ئۇچقۇن بېشارەت يېشى؛ ياشاش ئۈچۈن كۈرەشكە قەسەمياد يېشى ئىدى.

قۇربان بىر ھازالاردىن كېيىن ئېسىنى يىغىپ، لالەدىن سورىدى:

— بۇگۈن چۈشكە يېقىن "مازار سۆگەت" يېنىدىكى تۈزلەڭدە تەپكۈچ ئويناپ قوشاق ئوقىغان بىر توپ قىزلار ئىچىدە سىزمۇ بارمىدىڭىز؟

— ھەئە، — دېدى لالە جاۋاب بېرىپ، — سىز بىزنى قانداق كۆرۈۋالدىڭىز؟

— مەن شاھسەنۇبەر بىلەن بىللە كېلىۋاتساق، بىزنىڭ قارىمىزنى كۆرۈپلا بىر قورۇ ئىچىگە كىرىپ كەتتىڭلار. شاھسەنۇبەر ماڭا، قىزلارنىڭ ئىچىدە لالەمۇ باردەك تۇرىدۇ، دېگەنىدى. ئۇ سىلەر ئوقۇغان ئاشۇ قوشاقنى يادقا بىلىدىكەن، ماڭا ئوقۇپ بېرىۋىدى، مەن سىلەردىن بەكمۇ رازى بولدۇم...

— تىرىك جاننىڭ ساداسى مۇھەببەت بىلەن نەپرەت. ئۆلۈك جانلار بۇنى چۈشەنمەيدۇ.

قۇربان مەھبۇبىنىڭ بۇ يارقىن سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئىچ-ئىچىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى. ئۇ لالەنىڭ ھۆسن-جامالىغا تويماي قاراپ، كۆز ئۈزەلمەيتتى. ئۇ، لالەنىڭ قولىنى ئاستا تۇتۇۋېلىپ، بويىنىنى قايرىپ سۆيمەكچى بولۇۋىدى، لالە سىلىقلىق بىلەن يۈزىنى قاچۇردى ۋە ئەخلاق ئەنئەنىسىنى دارىتىپ ئەپچىللىك بىلەن:

— ياق، بولمايدۇ. نىكاھسىز نامەھرەم بولىدۇ، — دېدى.

ۋىجداننىڭ بۇ ئاگاھلاندۇرۇشى، پەزىلەت پاكلىقىنىڭ بۇ بېشارىتى قۇرباننىڭ نەپسى تىزگىنىنى ئاڭلىق توختاتتى. لېكىن ئۇ، لالەنىڭ ئوڭ قولىنىڭ بېلەك تومۇرىغا بىر قېتىم سۆيۈشكە مۇۋەپپەق بولدى.

تۈن نىسبى بولۇپ كەتكەنىدى. قۇربان بولسا ئەسلى ئورنىدا، لالە مومىنىڭ يېنىدا ئۇخلىدى. لېكىن، ھېلىقى تۇنجى قېتىملىق سۆيۈشنىڭ ھارارىتى گويا توك ئېقىمىدەك چوڭ تومۇر ئارقىلىق لالەنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىغا ئۆتۈپ گاھ ئوڭغا، گاھ سولغا تولغىناتتى. ساپ مۇھەببەتنىڭ "بىدارلىق" لەززىتى ئىلكىدە لالەمۇ، قۇربانمۇ ئاشۇنداق تاڭ ئاتقۇزدى.

ئەتىسى، سەھەر ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەن قۇربان قورۇ ئىچى بىلەن لالەنىڭ بېغىغا كىرىپ ئۈرۈك چېچەكلىرىنى، لالە ئۆستۈرگەن ھەر خىل تەشتەك گۈللىرىنى كۆرۈپ سەيلە-تاماشا قىلدى؛ ئۇ گۈللەرنىڭ خۇش پۇراق ھىدىدىن ھوزۇرلىناتتى.

ئالاھازەل بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەن مەھەلدە لالە باغ ئىچىگە

كىرىپ قۇرباننى تاماققا قىچقاردى.

موماي بامداتتىن كېيىنلا تۇتۇش قىلىپ، ئەرۋاھلارنىڭ روھىغا ئاتاپ ئاۋۋال قۇيماق، ئارقىدىن توخۇ گۆشى باسقان پولو پىشۇرغانىدى. ئۇلار بىرلىكتە غىزالاندى. قۇربان بۇ كۈنىمۇ مومايىنىڭ ئىشلىرىغا ياردەملەشكەچ ئۇلارنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزدى.

ئەتىسى ناشتىدىن كېيىن، قۇربان:

— بۈگۈن بازار تەرەپكە ئۆتۈپ سىڭلىمنى يەنە ئىزدەپ باقاي، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۈگۈن نورۇز قۇم سەيلىسى ئىكەن، دوستلىرىم بىلەن كۆرۈشۈشكە ۋەدىلىشىپ قويغان. ئاللا يەنە دىدارلىششقا نېسىپ قىلار ئانا، — دېدى.

— جېنىم كىچىك ئاپا، — دېدى لالە، دەرھال كىچىك ئاپىسىغا يېلىنىپ، — قۇربان ئاكام بىلەن نورۇز قۇم سەيلىسىگە مەنمۇ بىللە باراي، يىلدا بىر قېتىم كېلىدىغان قۇتلۇق كۈن تۇرسا، ماقۇل دېگىنە، خۇش بولۇپ كېتەي.

— بولىدۇ بالام بارغىن، ماڭا ئىنىمنىڭ بالا-چاقىلىرى ھەمراھ بولىدۇ. لېكىن، ئۆزۈڭنى ئاۋايلا، ئالدى-كەينىڭگە پەخەس بول؛ ماڭا قورساق كۆپۈكى تېپىپ بەرمە قىزىم... — دەپ ماقۇللۇق بىلدۈردى موماي.

لالە خۇشاللىقىدىن پايپېتەك بولۇپ كەتتى. ئۇ، ھايت-ھۇيت دېگۈچە ياسىنىپ، ئۆيى ئىچىدىن خۇددى پەرىزاتتەك بولۇپ چىقتى-دە، ئىككى ئاشىق-مەشۇق خۇشال يۈرۈپ كەتتى.

ئىككىنچى باب

مەردنى مەيداندا سىنا

مەردنى مەيداندا سىنا،
يارنى ھىجراندا.

— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

مانا بۇ يەردە ”نورۇز قۇم سەيلىسى“ راسا قىزىماقتا. قۇياشنىڭ ئىللىق نۇرلىرى ھەممىدىن بۇرۇن مۇشۇ يەردە زىمىستان تۇن پەردىسىنى يىرتىپ، ئىسسىقلىق ۋە يورۇقلۇق مېھرىنى تەبىئەت دۇنياسىغا سېخىيلىق بىلەن چاچماقتا ئىدى. ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولغان ھەممە مەۋجۇداتلار سۆيۈن-مەكتە. باھارنىڭ گۈل-گىياھلىرى خۇش پۇراق چېچىپ، تال-بوستانلار ياشىرىپ، كەڭ زېمىن ئاجايىپ بېشىللىق تونىغا كىرگەنىدى. ياپيېشىل چېچەك-چوكانلار كۆكۈللەرنى مەست قىلاتتى. رەڭگارەڭ بوستانلىقلار ئى-چىدە ھەر خىل چىرايلىق قۇشلار شاختىن شاخقا ئۇچۇپ يۈرۈپ، يېقىملىق

سايرىشاتتى.

يەر بېتىدىن كۆكىرىپ چىققان خۇددى يېشىل مەخمەلدەك قويۇق، تەكشى ئۆسكەن ئوت-چۆپلەر گويا رەڭدار پاياندا ز يېيىلغاندەك كەڭ زېمىن ھۆسنىنى بېزىگەنىدى.

باھارنىڭ مەيىن شاملى چىمەنلەرنىڭ يۇمران مايسىلىرىنى لەرزان تەۋرىتەتتى. ئۆستەڭ ياقىلىرىدىكى دەرەخ شاخلىرىدا كۆكتالغۇلار ناۋا قىلاتتى. قۇم دۆۋىلىرىدىكى قويۇق ئۆسكەن كۆك تىكەنلىكلەر قويىدا بوز تورغايلار گاھ پەس ئۇچۇشۇپ، گاھ ئېتىك يورغىلىشىپ، بىر-بىرىنى قوغلاپ ئوينىشاتتى.

تەبىئەتتىن بەخش ئېتىلگەن بۇ گۈزەللىكلەرگە قوشۇلۇپ، يەنە نۇرغۇن مۇقەددەس زىيارەتگاھلىرىغا ئىگە بولغان مۇشۇ خاسىيەتلىك جاي ئەسىرلەردىن بېرى "نورۇزقۇم" نامى بىلەن مەشھۇر سەيلە ماكانى بولۇپ كەلمەكتە ئىدى.

بۇ جاي يەنە كېلىپ ئەتراپىدىكى يۈزلىگەن كەنت-مەھەللىلەرنىڭ كىندىكى ھېسابلىناتتى. مۇشۇ سەۋەبتىن ئۇ، ئىسمى - جىسمىغا مۇناسىپ "نورۇز ھېيتگاھسى" ئىدى.

شەرقتە قوشئاۋات، تاغسارىخان؛ شىمالدا قىزىل، قىيىر؛ غەربتە ئۈچقات، تاجىخوراز قاتارلىق جايلاردىن بۈگۈن مىڭلىغان سەيلىچىلەر ئاتلىق، ئېشەكلىك، ھارۋىلىق ۋە پىيادە يىراق-يىراق مۇساپىلەرنى كېزىپ كېلىپ، مۇشۇ سەيلىگاھتا جەم بولۇشقانىدى.

بۇ يەردە قول ھۈنەرۋەنلەر بازىرى، ئاشلىق بازىرى، مال-چارۋىپاي بازارلىرى ئادەملەر بىلەن تولغان بولۇپ، ۋاڭ-چۇڭ كۆتۈرۈلگەنىدى.

ئات-ئۇلاغ بېدىكلىرى ساددا دېھقانلارنىڭ يېيىگە چۈشۈپ، شېرىنكانە ئۈندۈرۈۋېلىش كويىدا تاپانتوزاق قۇرۇشاتتى.

بۈگۈنكىدەك بۇنداق كۈنلەردە يەنە قىزىل كۆز جازانىخورلار كۆز باغلاش ماھارەتلىرىنى كۆرسىتىشىپ، مىڭلىغان جانلارنى قاقتى-سوقتى قىلىشاتتى.

زامانىڭ رەڭگارەڭ سەۋداسى بىلەن غوۋغاسىدىن بىزار بولۇپ، تەركىي دۇنيا يولىنى تۇتقان بىرمۇنچە ئەھلى گۇمراھلار بولسا قۇم دۆۋىلىرى ئۈستىدە سۇنايلىنىپ يېتىشاتتى. ئۇلار ۋاقتى كەلگەندە ”تەڭرىنىڭ ماكانى دەردمەنلەر قەلبىدە“ دەيدىغان ئەقىدىلىرى بىلەن بۇ يەردىكى ئىلاھىي مازار — ”دۇلدۇل ئوقۇر“غا، ”قەمەر ۋەلىيۇللا“ قاتارلىق پىر ئەۋلىيالارغا تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن كەلگەن كىشىلەردىن سەدىقە تىلەش كويىدا پايپېتەك بولۇشاتتى.

بۇنىڭدىن سىرت، بۇ يىلقى نورۇزقۇم سەيلىسىنىڭ ئويۇن-تاماشالىرىمۇ خىلمۇخىل بولۇپ، بۇ يەرگە كەلگەن كىشىلەرنىڭ مەيلىنى ئۆزىگە تارتاتتى.

بىر كەڭ تۈزلەڭلىكتە بولۇۋاتقان دار ئويۇنى، يەنە بىر مەيداندا ئوغلاق تارتىشىش، بىر تەرەپتىكى بوستانلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كەڭلىكتە ئۇسسۇل-مەشرەپ، باشقا بىرمۇنچە جايلاردا بولسا تەڭگە تەپكۈچ، ئىلەڭگۈچ ئۈچۈش ئويۇنلىرى راسا قىزىپ باراتتى. بىر ئېگىز دۆڭلۈكتە چېلىنىۋاتقان ناغرا-سۇناي ئاۋازى ئاڭلىغۇچىلارنىڭ دىل كەيپىنى تارتاتتى. مەيداننىڭ چەتلىرىدە پېرىخونلارنىڭ توغ ئويۇنىمۇ قىزىغاندى.

لېكىن، ھەممىلا كىشى تۆت كۆزى بىلەن تەقەززا بولۇپ كۈتۈۋاتقان چېلىشىش سورۇنى تېخى باشلانمىغاندى. بۇ مۇسابىقىنى كۆرۈش ئۈچۈن قەدەم تەشرىپ قىلىدىغان خانئامبال بىلەن چىنۋاڭ ”ئالىيلىرى“ تېخى يېتىپ كەلمىگەن، جۈملىدىن ئۇلار ئۈچۈن ئەتەي ياسىلىۋاتقان چېدىر بارگاھ سەھنىسىمۇ تېخى پۈتمىگەنىدى.

بۇ سەھنە قۇرۇلۇشىنىڭ مەسئۇل نازارەتچىسى — سېيىت ھېكىم بەگ[1] بېشىغا مانجۇچە چۇچىلىق بۆكتۈرمە قالپاق كىيگەن تەكەببۇرانە قىياپىتى بىلەن قولىدىكى شىلۋىر دەستىلىك قارا قامچىسىنى ئوينىتىپ

---

① سېيىت ھېكىم بەگ — ئاتاقلىق چاپارمەن. كېيىنچە ئاقسۇغا ھاكىم بەگ قىلىپ ئۆستۈرۈلگەن.

يۈرۈپ، سەھنە قۇرۇلۇشىنىڭ چالا قىسمىنى تېزرەك پۈتتۈرۈش ئۈچۈن گاھ ئۇياققا، گاھ بۇياققا شاپاشلاپ ھەيۋە بىلەن سۈرەن سالاتتى.

ئۇنىڭ كەينىدە بولسا بىرمۇنچە دورغا-يايىلار سۈر كۆرسىتىشىپ چىپىپ يۈرۈشەتتى.

ئۇلار سىپىت ھېكىم بەگنى ھامىي قىلىپ، پۇقرالارنىڭ بۇ يەرگە سودا قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن مال-مۈلۈكلىرىنى خالىغانلىرىچە ھەقسىز تالان-تاراج قىلاتتى. ناۋادا جېگەرلىكرەك بىرەر پۇقرا ئاشۇ تۈپەيلى سەللا دەتالاش قىلىپ، "قىلدىن قىيىق" كېتىدىغان بولسا، چوڭ بىر كۆتۈلمىگەن بالاغا قالاتتى.

ئەنە شۇنداق چاغلاردا زامانىسىنىڭ جېگەرلىك، شىر يۈرەك شائىرى شاھسەنۇبەر پەيدا بولۇپ قالاتتى-دە، ھېچنېمىگە پەرۋا قىلماي ئوتتۇرىغا چۈشۈپ، بوزەكلەرگە دادخاھ بولاتتى ۋە قارا ئۆكتەملەرنىڭ ئەدىپىنى كېلىشتۈرۈپ بېرەتتى.

قەددى-قامىتى كېلىشكەن، ئېگىز بوي كەلگەن بۇ خەلق شائىرى بۈگۈنمۇ ئادىتىدىكىدەك بېشىغا ئۆرە گىرۋەكلىك قۇلاقچا، ئۈچىسىغا يالاڭ چاپان كىيگەن، قۇلاقچىسىنىڭ ئىككى يېنىغا سەنۇبەر نوتىسىدىن ئىككى تال قىستۇرۇۋالغان؛ ئۆشنىسىگە كۈمۈش تەڭگە سېلىنغان كۆك ماتا خالتا ئېسىۋالغان، ئوڭ قولىدا كەتمەن دەستىسى چوڭلۇقىدىكى سېرىق زاكون كالتىكىنى تۇتۇۋالغان ھالدا مەيدانىنىڭ بۇلۇڭ-پۇچقاقلىرىغىچە ئالا قويماي ئارىلاپ، كۆزىتىپ يۈرەتتى.

ئۇ، بىر جازانىخورنىڭ ئالدىدا بويۇن قىسىپ تۇرغان بىرنەچچە دېھقاننىڭ بىچارە قىياپىتىنى كۆرۈپ قالدى-دە، دەرھال شۇ يەرگە ھازىر بولدى.

ھېلىقى جازانىخور گۈللۈك ئەدىيال ئۈستىدە بەداشقان قۇرۇپ، تەكەببۇرانە ئولتۇرۇۋالغان بولۇپ، كۈمۈش تەڭگىلىرىنى ئۇ قولدىن بۇ قولغا شىرىقلىتىپ ئوينىتىپ، دەردمەنلەرگە سۈر كۆرسەتمەكتە ئىدى.

ئۇنىڭ ئالدىدا بويۇن قىسىپ، تەلمۈرۈپ تۇرغان دېھقانلار بولسا ئۇزۇققىمۇ، ئۇرۇققىمۇ موھتاج، يىلغا چىقىشقا كۆزى يەتمىگەن ھاجەتمەنلەر ئىدى. ئۇلارنىڭ مۇشۇ ھالىتىنى پەملىگەن جازانىخور بىرگە ئون، ھەتتا 100 باراۋەر باھا قويۇپ دېھقانلارنى قاپقانغا دەسسىتىش كويىدا ئىدى.

شاھسەنۇبەر ئەھۋالنىڭ تېگى-تەكتىنى چۈشەندى-دە، ھېلىقى جازانىخورنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئالدى ۋە ئۆزىنىڭ كۈمۈش تەڭگە سېلىنغان كۆك خالتىسىنى ئالدىغا قويدى. ئارقىدىن خالتا ئىچىدىن كۈمۈش تەڭگىلەرنى ئوچۇملاپ ئېلىپ، جازانىخورنىڭ كۆزىگە تەڭلىدى ۋە ئۇنى مازاق قىلىپ:

— مېنى بىلىدىغانلا تەقسىر، ناۋادا بۇرۇن كۆرمىگەن، بىلمىگەن بولسىلا مانا بۇگۈن ئوبدانراق بىلىۋالسىلا ... — دېدى.

جازانىخور بىردىنلا ھېلىراقتىكى مەمەدانلىقىدىن بوشىشىپ، پەسكويغا چۈشۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭ يېنىدا بىچارە بولۇپ ئولتۇرغان ناتىۋان دېھقانلار بولسا ساڭگىلاشقان باشلىرىنى كۆتۈرۈپ، يېڭى كەلگەن نىجاتچىسى — شاھسەنۇبەرنىڭ قىزىقارلىق نۇتقىغا قۇلاق سالاتتى:

— مەن بولسام بۇ يۇرتتا، — دېدى شاھسەنۇبەر سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ھەممە بىلىدىغان، ھەممىگە تونۇلغان ئۇستا تېۋىپ. مەن ھېلىغىچە نۇرغۇن روھىي كېسەللەرنى داۋالاپ كېلىۋاتىمەن. مانا بۇ خالتامدىكى كۈمۈش تەڭگىلىرىم بولسا مېنىڭ ئاشۇ ھالال ھۈنىرىمدىن كەلگەن كىرىمىم. ئۇنىڭدىن سىرت، مەن يەنە پاناھسىز دەردمەنلەرنىڭ دەردىنىمۇ، ساختىپەزلەرنىڭ مېڭە ئاغرىقىنىمۇ ساقايتالايمەن ...

جازانىخور بارغانسېرى بىئارام بولۇپ، شاھسەنۇبەرنىڭ كۆزىگە بېگىزدەك تىكىلەتتى. بۇ تەنە سۆزلەردىن ئۆپكىدەك ئېسىلەتتى.

— تەقسىر سىلىمۇ بىلىدىغانلا، ئۇلۇغ نورۇز كۈنلىرى بولسا، مۆمىنلەرنىڭ خەير-ساخاۋەت ئىشىكىنى كەڭ ئاچىدىغان خاسىيەتلىك كۈنلىرى. مۇشۇنداق كۈنلەردە، ئويلاپ باقسىلا، جازانە قىلىش ئەڭ چوڭ گۇناھ كەبىر

بولماسمۇ، قېنى بۇنىڭغا ۋىجدانلىرى نېمە دەيدىكىن؟
شاھسەنۇبەر ئارقىدىن دېھقانلارغا يۈزلىنىپ تۇرۇپ، مۇلايىم ئاھاڭدا:
— قېنى، ئەمسە، ھاجەتمەن قېرىنداشلار، قايسىڭلارغا قانچىلىك پۇل كېرەك، تارتىنماي دەۋېرىڭلار؟ — دېدى.
ھاجەتمەن دېھقانلار بىردىنلا روھلىنىپ كەتتى. بايىقى جازانىخور بولسا ھار ئېلىپ، ئاللىقاياققىدۇر غىپپىدە تىكىۋەتتى.
شاھسەنۇبەر موھتاجلارنى رازى قىلىش ئۈچۈن خالتىسىدىكى كۈمۈش تەڭگىلەردىن يەنە ئازراق ئالدى-دە، قولىدىكى تەڭگىلەرنى قوشۇپ ھاجەت-مەنلەرگە سەدىقات قىلىۋەتتى. ئۇ توپتىن ئايرىلىپ تېخى ئەمدىلا بىرنەچچە قەدەم مېڭىشىغا ئۇنىڭ يېنىغا مەھجۇرى بىلەن قۇربان پەيدا بولدى، مەھجۇرى چاقچاق قىلىپ:
— بەللى، بەللى، سىز-زە قالتىس جۇمۇ، قاراپ تۇرۇپ ھېلىقى ھايانكەشنى قاچۇرۇۋەتتىڭىز-دە، — دېدى.
شاھسەنۇبەر تەمكىنلىك بىلەن:
— ياقەي، ئۇنىڭ پۇلى خالتـــىـــدا ساقلىنـــىپ قالسۇن، دېگەندە-مەن، — دېدى جاۋابەن.
شاھسەنۇبەرنىڭ بۇ سۆزىدىن ھەممەيلەن پاراققىدە كۈلۈشتى.
— يۈرۈڭلار، ماڭايلى، چېلىش باشلانغۇچە يەنە نېمە كارامەتلەر بولىدۇ، كۆرۈپ باقايلى.
شاھسەنۇبەر ئاشۇ سۆز بىلەن دوستلىرىنى باشلاپ ماڭدى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا بۇ يەرگە يېقىنلا بىر جايدىن ئەنسىز ۋاراڭ-چۇرۇڭ ئاۋازلار ئاڭلان-دى-دە، ئۇلار شۇ ياققا يول ئالدى. ئەسلىدە بىر ياش دېھقان قىشچە كۆز قارىچۇقىنى ئاسرىغاندەك قۇمغا كۆمۈپ ئاسراپ ساقلىغان بىر تاغار ئالمىسىنى بۇ يەرگە ئېلىپ كەلگەنىكەن. ئالمىغا تايغانلارنىڭ[1] كۆزى چۈ-

---

[1] تايغان — ئەينى دەۋردىكى ئۆكتەم چېرىكلەر ۋە زالىم ئەمەلدارلارغا قارىتىلغان مەسخىرە لەقەم. — ئاپتوردىن.

شۈپتۇ ۋە تەرەپ-تەرەپتىن چاك سالماق بولۇپتۇ. ياش دېھقان يىلىنغانسېرى ئۇلارنىڭ زوراۋانلىقى ھەددىدىن ئېشىپ تېخمۇ ئەدەپ كېتىۋاتاتتى.

شاھسەنۇبەر كەلگەن پېتى جېدەلگە ئارىلاشتى-دە، تايغانلارغا قاراپ:

— بەگلىرىم، ئازراق سەۋرى قىلىشسىلا، خوش، بۇ ئالما ھەرقايسى-لىرىغا نېمىگە كېرەك بولۇپ قالدىكىن، ئۆيلىرىگە ئېلىپ كېتىشەمدىلا، ياكى؟ ... — دېدى.

تايغانلار مەنىستىمىگەن ھالدا سوئال سورىغۇچىنىڭ بېشىدىن ئايىغىد-چە سىنچىلاپ قاراشتى. ئاندىن ئۇلاردىن بىرى شاھسەنۇبەرگە ھۈرپەيگەن ھالدا:

— سەن كىم بولىسەن، نېمىشقا بۇ ئىشقا قىسىلىۋالىسەن؟ — دەپ دوق قىلدى.

بۇ يەرگە بىردەمدە ئادەملەر توپلىشىپ كەتكەنىدى. شاھسەنۇبەر ئۆكتەملەرنى مات قىلىش ئۈچۈن، ئۇلارغا قاراپ:

— ” مال ئىگىسىدىن ئوغرى كۈچلۈك“ دېگەن مانا مۇشۇ ئىكەن-دە، بەگلىرىم، بوزەكنى بوزەك قىلىپ كۆڭۈل ئېچىپ ئوينايدىغان كېسەللىكلار يەنە قوزغىلىپ قالغاندەك قىلىدۇ. ئازراق دورا بېرىپ باقسام، ساقىيىپ كەتسەڭلار ئەجەب ئەمەس. قانداق دەيسىلەر؟ مەن ”تېۋىپ“ ئىسمىم شاھسەنۇبەر ... — دېدى.

شاھسەنۇبەرنىڭ كېلىشتۈرۈپ قىلغان بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ تۇرغان جامائەت كۆڭلىدە ئۇنىڭغا قايىل بولۇشتى. ھېلىلا ئالچاڭلاپ، تېرىسىگە سىغماي قالغان تايغانلار بۇ سۆزنى ئاڭلاپ كۆزلىرى ئالاق-جالاق بولۇپ، پەسكارىغا چۈشۈشكەنىدى.

تايغانلاردىن بىرى دەرھال گېپىنى ئوڭشاپ، يۇمشاقلىق بىلەن دېدى:

— بىز ھېلى قوپاللىق قىپتۇق. بىز ناماقۇل. سىلى بىزگە سالا-سۇلھى قىلىپ ئاۋۇ دېھقاننىڭ ئالمىسىدىن نېسىگە يېرىم تاغار ئالما ئېلىپ بېرىشكە كېپىل بولسىلا، بىز ئۇنىڭ ھەققىنى كېيىن ...

— موھتاجلىق نېسىگە سەۋرى قىلالمايدۇ، تەقسىر، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەرقايسىلىرى نەقنى بولاپ كېتىۋاتقان يەردە نېسىگە قالدۇرغان ۋەدىلىرىگە ۋاپا قىلىشارلىمۇ؟

— ئانداقتا ...

— ئەگەر مەن كۆرسەتكەن بىر شەرتنى بەجا كەلتۈرۈشسىلە، ھەممە ئىش ئاسانلا ھەل بولۇپ كېتىدۇ.

— قېنى، سۆزلىسىلە، قانداق شەرت ئۇ؟

شاھسەنۇبەر دەرھال دېھقاننىڭ قولىدىن بىر كونا خۇرجۇننى ئېلىپ ئۇنى شۇئان بايىقى ئالما بولغان مۇتتەھەملەردىن بىرسىنىڭ مۇرىسىگە ئارتىپ قويۇپ:

— مانا ئەمدى سىلى مۇشۇ قىياپەتلىرى بىلەن ئاۋۇ دېھقانغا يۈزلىنىپ تۇرۇپ، يۇقىرى ئاۋازدا ”ياھەق شەيدۇللا، توۋا گۇناھنى يەر، سەدىقە بالانى يەر“ دەپ ئۈچ مەرتەم توۋلىسىلا-دە، ئالمىنى نېسىگە ئېلىپ كېتىۋەرسىلە، بۇ دېھقان پۇلنى مەندىن ئۈندۈرۈۋالىدۇ. قانداق مۇشۇ ئاسان شەرتكە كۆنەمدىلا؟ — دېدى.

ئەتراپتا تاماشا كۆرۈۋاتقان كىشىلەرمۇ، قۇربان بىلەن مەھجۇرمۇ توختىماي كۈلەتتى. ئالاقزادە بولغان تايغان بېگى گاھ سوغۇق گۆلىيەتتى، گاھ ئاغزىنى ئۆمەللەپ بىرنېمە دېمەكچى بولاتتى-يۇ، گويا گېلىغا ئۈستىخان تۇرۇپ قالغاندەك ئاۋاز چىقىرالمايتتى.

بىر مەھەلدىن كېيىن، ئۇ تاتىرىپ تۇرۇپ ئاران تەستە:

— مەن بىر تاجىدار ئادەم تۇرسام، خەلقئالەم ئالدىدا بۇ ماڭا قىلغان ھاقارەت ئەمەسمۇ، تەقسىر؟ — دېدى.

— يوقسۇ تەقسىر، — دېدى شاھسەنۇبەر، ئۇنىڭ ئېچىشقان يېرىگە تۇز سېپىپ، — سىلى مەنسەپ ئەھلىنىڭ ئىبرەتلەر رىسالىسىدىن بىخەۋەر ئوخشايلا، مادامىكى، مەنسەپ ئەھلى قولىغا ئامەت كەلگەن چاغدا پۇقرالارنى قاقتى-سوقتى قىلىپ، بىر مەھەل قىنىغا پاتماي قالىدۇ. قولىدىن ئامەت

كېتىپ، مەنسىپىدىن قالدىمۇ ... ئۇ، هارام تاپاۋىتىدىن مەھرۇم بولدۇ-دە، خارۇزارلىق سەھراسىغا يول ئېلىشقا مەجبۇر بولدۇ. ئىبرەتلەر تارىخىدا مەنسىپىدىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىن تىلەمچىلەرگە ئايلىنىپ كەتكەن جانابلار ئازمىدى تەقسىر، خۇرجۇن ئارتىشنى ئىمىشقا هار كۆرىدىلا، قېنى "ھەق شەيدۇللا"دىن باشلىسىلا...

تايغان بېگىنىڭ زۇۋانى تۇتۇلۇپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇ يەنە تاقاشسا تېخىمۇ لەت بولىدىغانلىقىنى پەملىگەندى. ئاخىر ھەمراھلىرىنى باشلاپ تىكىۋەتتى.

قۇياش ئارغامچا بويى ئۆرلىگەندى. ھاۋا ئالدىنقى كۈندىكىدىنمۇ ئوچۇق، ئاسماندا ئالقانچىلىكمۇ بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى.

نورۇزقۇمنىڭ يېقىن ئەتراپىدىكى ئېتىز-ئېرىق بويلىرىدا قارا قۇچقاش-لار توپ-توپى بىلەن ئۇچۇپ يۈرۈپ ھاشارات ئوۋلايتتى. بىرنەچچە سار ئاسماندا ئايلىنىپ ئۇچۇپ، يەر بېتىنى ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن چارلاپ تاپ ئىزدەيتتى.

ئادەملەرگە ئىجىلمەن كەپتەرلەر گاھ ئۇچۇپ، گاھ قونۇپ يەرگە چېچىلغان نان ئۇۋاقلىرى ۋە دانلارنى تېرىپ يېيىشەتتى.

خانئامبال ۋە چىنۋاڭلار ئۇچۇن مەخسۇس ياسالغان "شتەيزە"[1] مۇ پۈتۈپ قالغانىدى.

شتەيزە سەھنىسىنى ئۇلۇغ تەرىپىدىن سەھنىگە كىرىش ئىشىكى ئېچىلغان. ئىشىككە قارىتىپ ئالاھازەل بىرەر يۈز قەدەمچە ئارىلىققا رەڭلىك گىلەم، گۈللۈك تەگلىماتلار بىلەن ئۇزۇنسىغا پاياندار سېلىنغان بولۇپ، گويا ئۈستى ئوچۇق كارىدورغا ئوخشايتتى.

پاياندازلىق ئاشۇ كارىدورنىڭ ئىككى ياقىسىدا نەچچە يۈز چېرىك قاراۋۇل بولۇپ تۇرۇشاتتى.

---

[1] شتەيزە — ئويۇن كۆرۈش سۇپىسى. — تەھرىردىن.

ئۆلارنىڭ ئۈستىگە — يەڭلىرى كەڭ، جىيەكلىرىگە توق سېرىق زەي تۇتتۇلغان سۇس قىزىل كىيىم، باشلىرىغا بۆكمە قاسقانلىق، پەي پۇپۇكلۇك قالپاق كىيگەن، بەللىرىگە بولسا ئەت رەڭلىك پوتا باغلىغان، يەلكىلىرىگە بىغىرەڭ دەستىلىك شەمشەر ئېسىۋېلىشقانىدى، بىر ئۆرۈم توم چاچلىرى سوڭغىچە ساڭگىلاپ تۇراتتى.

قۇربان بىلەن ئۇنىڭ ھەمراھلىرىدىن ئەليارخان مەھجۇرى، شاھسە-نۇبەر بىرلىكتە چېلىش مەيدانىنىڭ جەنۇب تەرىپىگە يېقىن ياندىشقان تۆپىلىكتىن ئورۇن ئالدى.

— مانا ماۋۇ بەلۋاغنى، — دېدى شاھسەنۇبەر قولىدىكى كۆك ماتانى قۇربانغا ئۇزىتىپ، — بېلىڭىزگە چىڭ باغلاڭ، كۆك ماتا بەلۋاغ بولسا مەردلىكنىڭ، يىگىتلىك غۇرۇرىنىڭ بەلگىسى، مەردلەرنىڭ مەيدان سىنىقىدى-كى كۈچ-قۇدرەت كەمرى. مانا بۈگۈن مەردلەرنى سىنايدىغان ياخشى پۇرسەت، جان تىكىپ ئېلىشىدىغان پەيت ...

توپىلىك ئۈستىدە مەزمۇت ئولتۇرغان قۇربان ئورنىدىن تۇرۇپ:

— رەھمەت، ئېيتقىنىڭىزدەك بولسۇن، — دېدى ۋە كۆك بەلۋاغنى بېلىگە چەبدەسلىك بىلەن باغلىدى.

قۇرباننىڭ ياش قۇرامى 20 دىن ھالقىغان، كۆزلىرى چوڭ ۋە نۇرلۇق، قوشۇما قاش، بۇغداي ئۆڭلۈك، بوي-تۇرقى قامەتلىك، بەدەن تۈزۈلۈشى تولۇق كەلگەن، ئۇستىخانلىق، ئۇنىڭ بازغاندەك توم ۋە ئۇزۇن بىلەكلىرى شۇ قەدەر كۈچلۈك ئىدىكى، ئۇنىڭغا روبىرۇ كەلگەن ھەرقانداق ئادەمنى قاماللاپ ئالغان پېتى يەردىن دەست كۆتۈرۈۋېلىپ، يىراققا ئىرغىتىپ تاشلى-يالايتتى.

ئۇ، بۈگۈن بېشىغا سول بۇرجىكى تەتۈر ئۆرۈلگەن ئاق شاياق بۆك، ئۇچىسىغا ئازادە تىكىلگەن سالما ياقىلىق ئاق ماتا كۆڭلەك، ماتا ئىشتان كىيگەنىدى.

ۋاقىت چۈش مەھەل بولۇپ قالاي دېگەن چاغدا ئۇنلۇك جاڭ ساداسى

ئاڭلاندى. ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ داقا-دۇمباق ۋە سۇناي ئاۋازى ياڭراپ، مەيدان-نى بىر ئالدى. شۇ ئەسنادا قولىدا سېرىق بايراق كۆتۈرۈۋالغان بىر جارچى مەيدان ئەتراپىنى شاپاشلاپ ئايلىنىپ يۈرۈپ:

— ... خالايىق ئاڭلىمىدۇق دېمەڭلار، خانئامبال كەلدى، چىنۋاڭ غوجام كەلدى... — دەپ جار سېلىشقا باشلىدى. جارچى ئاشۇ سۆزىنى ئاغزى قۇرۇپ، مادارى قالمىغۇچە تەكرارلاۋېرەتتى.

ھەممىلا ئادەمنىڭ دىققىتى مەيداننىڭ شەرق تەرىپىدىكى شىتەيزە سەھنىسىگە مەركەزلەشمەكتە.

مانجۇ پاسونىدا كىيىنىپ سەھنە ئەتراپىدا پايپاسلاپ يۈرگەن سىيىت ھېكىم بەگ ۋە ئۇنىڭ ئالارمەن قولچوماقلىرى شىتەيزە ئالدىغا كۆچە ياقماقتا.

"مانا كەلدى، ئەنە كەلدى" دېگەن چۇقان سادالىرى ئىچىدە ئامبال ئورچۇنئا بىلەن ئەھمەت ۋاڭ ئولتۇرغان "تەيىنچى[1]" مەپىسى ۋە ئۇلارنىڭ مەنسەپدارلىرى چۈشكەن "كەيجاۋ[2]" ھارۋىسى يېتىپ كەلدى، بۇ ئەتىۋارلىق مېھمانلارنى سىيىت ھېكىم بەگ پاياندار ئۈستىدە باشلاپ ماڭدى. ئۇلار دەرىجە-ئۇنىغات تەرتىپى بويىچە، نەسەپ-سۈپەتلىرىگە ئاساسەن سەھنىدىن ئورۇن ئالدى.

سىيىت ھېكىم بەگ ئۇلارنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن، بالا-قازا ئەرۋاھلىرىنى سۈرگۈن قىلىش غەرىزىدە سەھنىنىڭ تۆت بۇلۇڭىغا ئىسرىق ياققاندىن باشقا ئۆز قولى بىلەن يەنە نۇرغۇن پوجاڭزا ئاتتى.

ئورچۇنئا بىلەن ئەھمەت ۋاڭنىڭ سەلتەنەتلىك كىيىنىشلىرى بۇ سورۇنغا تېخىمۇ "ھۆسن" قوشۇپ تۇراتتى.

ئۇلار باشلىرىغا بىر خىل پاسونىدا يۇغان زەر باپ قالپاق، ئۇچلىرىغا ئاي گۈللۈك ئۇزۇن چاپان، ئۇنىڭ ئۈستىگە سېرىق تاۋاردىن ماگازا،

---

① تەيىنچى — سېرىق دۇخاۋا بىلەن قاپلانغان ئالىي مەپە. — ئاپتوردىن.
② كەيجاۋ — كۆك دۇخاۋا بىلەن قاپلانغان بەگلەر پەيتونى.— ئاپتوردىن.

پۇتلىرىغا قارا دۇخاۋا قاپلانغان ئۆتۈك كىيىشكەنىدى. بېشىدىكى زەرباپ قالپاقلىرىنىڭ پوپۇكلۇك مونچىقى ئەتراپىغا قادالغان دەرىجە ئوتىغاتلىرى كۈمۈشتەك پارقىراپ تۇراتتى. ماگازا جىلتىكلىرىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا مەشۇت يىپ بىلەن كەشتىلەنگەن ئەجدىھا سۈرىتى سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. ئۇزۇن توم ئۆرۈلگەن يالغان چاچلىرى كاسىسىغا چۈشۈپ تۇراتتى. خانئامبالنىڭ بويىنىغا ئېسىۋالغان قاشتېشى مارجىنى ئۇنىڭ زىننەت سىماسى ئىدى.

— چېلىش پالۋانلىرى مەيدانغا چۈشسۇن. چېلىش باشلانسۇن!...

سېيىت ھېكىم بەگ ئاشۇنداق جاكارلىغاندىن كېيىن مەيداندا چېلىش باشلاندى. ئىككى-ئۈچ سائەتلىك ئېلىشىش داۋامىدا سېيىت ھېكىم بەگنىڭ يان بېسىشى بىلەن خانئامبال ئورچۇنئانىڭ پالۋىنى ئايپاڭ ھەممىنى ئۇتۇپ چىقتى.

— قېنى ئايپاڭ پالۋان بىلەن بەل تۇتۇشۇشقا جۈرئەت قىلالايدىغان يىگىت بولسا ئوتتۇرىغا چۈشسۇن! ... — دېدى سېيىت ھېكىم بەگ.

ئايپاڭ تېرىسىگە پاتماي قالغانىدى. ئۇنىڭ خورىكى ئۆسۈپ، تەكەببۇرانە قىياپەتتە مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا باردى-دە، بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇردى. ئۇ خىرىس قىلىپ تۆت ئەتراپقا نەزەر تاشلايتتى.

شىتەيزە سەھنىسىدە ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ پالۋىنى ئايپاڭنىڭ غەلىبىسىدىن ھوزۇرلىنىپ كۆرەڭلەپ كەتكەن ئورچۇنئا ھاياجىنىنى باسالماي قالدى-دە، ئەھمەت ۋاڭنىڭ قۇلىقىغا، — ۋاڭ غوجام كۆرۈۋاتامدىلا، مەردنى مەيداندا سىنايدۇ-دە، — دەپ پىچىرلاپ قويدى.

ئەھمەت ۋاڭ ھەرنېمە دېگەن بىلەن مۇشۇ يەرلىك بولغىنى ئۈچۈن ئورچۇنئانىڭ سۆزى ھار كېلىپ كۆزىنى يۇمۇۋالدى، ئۇ ئىچىدە خورلۇق ھېس قىلغان بولسا كېرەك.

ئورچۇنئا دەرھال سېيىت ھېكىم بەگكە بۇيرۇپ زەپەر كەپتەرلىرىنى ئاسمانغا ئۇچۇرتقۇزدى. موللاقچى كەپتەرلەر مەيدان ئۈستىدە پەرۋاز قىلماقتا ئىدى.

— ئاخىرىدا كۆلسەڭ ھېساب! — قۇربان شۇ سۆزنى جاراڭلىق دېدى-دە، دەربەست ئورنىدىن تۇرۇپ، مەزمۇت قەدەم تاشلاپ مەيدانغا كىردى.

پۈتۈن مەيداندا جانلىنىش كەيپىياتى ئەۋج ئالدى. خورلۇق ھېس قىلىۋاتقان ياش تاماشىبىنلار كۆڭلىدە: ”ئەنتىمىزنى بىر ئېلىپ پۇخادىن بىر چىقارسا ئىكەن ...“ دەپ ئويلىشىپ بارلىق ئۈمىدلىرىنى قۇربانغا باغلايتتى.

ئايپاڭ بىلەن قۇربان ئاۋۋال چېلىشىنىڭ ئۈچ مەرتەم بولىدىغانلىقى، زەخىملەنسە ياكى ئۆلۈپ كەتسە ئۆزئارا دەۋا قىلىشمايدىغانلىقى ۋە چېلىشتىن كېيىن ئىككىلا تەرەپ بىر-بىرىگە غوم ساقلاپ ئىنتىقام ئېلىش كويىدا بولمايدىغانلىقى ھەققىدە قول تۇتۇشۇپ تۇرۇپ شەرتلەشتى. تۈزۈشكەن بۇ شەرتلىرىنى مەيدانغا توپلانغان جامائەت ئالدىدا ئۈنلۈك جاكارلىدى. ئارقى-دىن ئىككى پالۋان چەبدەسلىك بىلەن بەل تۇتۇشتى. ئايپاڭ قۇرباننى چارپۇتلىماق بولۇپ ئەپلەشتۈرەلمىدى.

قۇربان بازغاندەك قوللىرى بىلەن ئايپاڭنىڭ بېلىنى خۇددى ئامبۇردەك قىسىپ تىك كۆتۈرۈۋالدى. ئايپاڭنىڭ قوۋۇرغىلىرى سۇنۇۋاتقان قورايدەك قارسىلدىدى. ئۇ ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغۇچە يەرگە زەرب بىلەن تاشلاندى. ئۇ پاقىدەك كېرىلىپ، يەر چىشلەپ قالغىنىچە ئورنىدىن تۇرالمىدى. ئۇنىڭ قوۋۇرغىلىرى نەچچە يەردىن سۇنغانىدى. ئۇ ئاچچىق ئىڭرايتتى.

قۇربان بايىقى شەرتلەر بويىچە لەۋزىدە تۇرۇپ، ئايپاڭنىڭ ئورنىدىن تۇرۇشىنى كۈتۈپ تۇراتتى. بىراق، لاپچى ”پالۋان“ — ئايپاڭنىڭ ئۈچ مەرتەم تۇگۇل بىر مەرتەمدىلا ”دەسمايىسى غالتەككە چىققان“ ئىدى.

پۇقرالار ئىچ-ئىچىدىن خۇشال بولۇپ قۇربانغا باركاللا ئېيتىشماقتا ئىدى. شىتەيزە ئۈستىدە تۇرغان ”ئۇلۇغلار“ بىئاراملىقتىن تەرگە چۆمۈلۈپ، ئۆپكىدەك ئېسلمەكتە ئىدى.

ئورچۇنئانىڭ ئەرۋاھى يەتتە گەز ئۆرلىدى. ئۇ خۇددى چۈشىدە قارا

بىسىپ جۆيلىگەندەك ئاغزىغا كەلگەن بىرنىمىلەرنى دەيتتى. بايام بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارغا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ئۇ يېڭىدىكىلەرگە نىمىلەرنىدۇ غۇدۇڭشىدى-دە، ئايپاڭنى مۇلازىملىرىغا كۆتۈرتكىنىچە شەھەرگە قاراپ بەدەر تىكىۋەتتى.

قۇربان جامائەت ئارىسىغا كەلگەندە ھەممە ياق شادلىق كەيپىياتىغا چۆمدى. نەچچە ئون يىگىت ئۇنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈپ تەنتەنە قىلىشتى.

ھايال ئۆتمەي لالەگە ئەگىشىپ ساقساقتىن كەلگەن، يۈزلىرىنى داكا بىلەن يېپىپ، مەستۇرە قىياپىتىدە بولۇۋالغان بىرقانچە قىزمۇ قۇرباننىڭ قېشىغا كەلدى.

لالە تارتىنىپقىنا قولىدىكى بىر دەستە گۈلنى قۇربانغا سۇندى. باشقا قىزلارمۇ ئارقا-ئارقىدىن ئۇنى تەبرىكلەشتى. پۈتۈن مەيداننى خۇشاللىق تەنتەنىسى قاپلىدى.

ئۈچىنچى باب

نامەردلىك

نورۇزقۇم سەيلىسىدىكى چېلىش بولۇپ ئارىدىن ھەپتە ئۆتۈپ كەتتى، ئورچۇنئا ئاچچىقىغا ھاي بېرەلمىدى، يامان پەيلىدىنمۇ يانمىدى.

ئۇ، تېگىنقچى چاقىرتىپ ئايىاغىنىڭ سۇنغان ئۇستىخانلىرىنى تاڭدۇر-دى، ئەمما ئايىاقڭ سەللىمازا ساقىيالمىغانىدى، ئۇ ئورنىدىن تۇرالماي ئىڭرايت-تى. بۇ ھال ئورچۇنئانىڭ بېشىنى تېخمۇ قايدۇراتتى. ئۇنىڭ كۆڭ بويى قاپىقى ئېچىلمايتتى، زەردىسى قايىنايتتى. ئىچ پۇشقىنى چىقىرىش ۋە ئاچچى-قىنى بېسىش ئۈچۈن توختىماي ئەپيۇن بىلەن ھەپىلىشەتتى.

ئىككى كۆزىدىن قان چاچرايدىغاندەك خۇنخورلۇق ئالامەتلىرى ئايان بولۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بېشىنى قوچۇپ تۇرغان باشقا ئەنسىزلىكلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى.

ئورچۇنئا ئۇيان ئويلا، بۇيان ئويلا ئاخىر ئەھمەت ۋاڭ بىلەن پىكىرلە-شىپ، "ئامبال مەھكىمە كېڭىشى" ئۆتكۈزۈش قارارىغا كەلدى.

كېڭەش زالى سېپىل ئىچىدىكى بىر خاس بىنادا ئىدى، زال ئىشىك-دىن 50 قەدەمچە نېرىغا تۆت تۈۋرۈكلۈك سايىۋەن شىپاڭ جايلاشقان

بولۇپ، بۇ يەردىن ئىككى قاراۋۇل خالىي بولمايتتى.

قاراۋۇلخانىدىن تاكى زال دەرۋازىسىغىچە بولغان ئىككى ياق رېشاتكى-لىق كارىدور ئىدى. رېشاتكىا ياغاچلىرى قىزىل سىرلانغان، ئۈنىڭ ئۈستى بولسا ۋاسا جۈپ قىلىپ يىپىلگەن بولۇپ، يېشىل سىردا سىرلانغانىدى.

زالنىڭ قوش قاناتلىق دەرۋازىسىنىڭ ئىككى بېشىغا ئىككى چوڭ قەپەس ئېسىلغان بولۇپ، بىرىدە سايرام تورغىيى، يەنە بىرىدە تۇمۇچۇق سايراپ تۇراتتى.

زال دەرۋازىسىنىڭ ئىككى يېنىغا كۆتۈرمە قىلىپ سېلىنغان سۇپىلار-نىڭ ئوتتۇرىسىغا تۇرغۇزۇلغان ئىككى شىر ھەيكىلى بولسا ھۆكۈمرانلىق سىماسى سۈپىتىدە ھەيۋە كۆرسىتىپ تۇراتتى.

زالنىڭ تام-تورۇسلىرىغا سىزىلغان ئېغىزلىرىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن يوغان ئېچىپ تۇرغان ئەجدىھا سۈرەتلىرى كىشىنىڭ تېنىنى ئەيمەندۈرەتتى.

كۆنپېتىش تەرەپتىكى بۇلۇڭغا جايلاشتۇرۇلغان قارا شىرە ئۈستىگە مىستىن ياسالغان بۇت ھەيكىلى قويۇلغانىدى. ئۈنىڭ ئالدىدا ياندۇرۇلغان نوكچا شام پۇراقلىرى زال ئىچىنى بىر ئالغانىدى.

زالنىڭ ئوتتۇرىسى بوش قالدۇرۇلۇپ، ئەتراپىنى چۆرىدەپ، قارا سىرلانغان، ئۇزۇن ئورۇندۇقلار قاتار قىلىپ تىزىلغان. خانئامبال ئورچۇنئا بىلەن ئەھمەت ۋاڭ ئولتۇرىدىغان ئۈچۈن سېرىق دوخاۋا قاپلىق خاس ئورۇندۇق قويۇلغا-نىدى.

خانئامبال بىلەن چىنۋاڭ بىغىن زالغا كىرىپ كەلگىنىدە، ھەممە ئىشتىراكچىلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، خانلىق قائىدە-رەسمىيەت بويىچە:

— ” خانئامبال ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەي، چىنۋاڭ غوجام ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەي!“ دەپ ئۈنلۈك ئاۋازدا توۋلاپ، ھۆرمەت بەجا كەلتۈرۈشتى.

ئورچۇنئا ئۇدۇل بېرىپ، بۇت ھەيكىلىگە يۈزلەندى ۋە ئىككى ئالقىنى-

ـنى جوٚپلەپ، كوٚزىنى يۇمغان ھالدا ئۈچ قېتىم ”ئامىتابا①“ دېدى. ئارقىدىن ئەھمەت ۋاڭنىڭ قېشىغا كېلىپ، يانمۇيان ئولتۇردى ۋە قىسىق كۆزلىرى بىلەن يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنى نەزەرىدىن ئۆتكۈزدى-دە، ئۆزى ئەتەي چاقىرتىپ كەلگەن ئاق مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى، قوشۇمچە شەھەر قازىسى موللا ئوسماننىڭ بىر چەتتە ئۆزى يالغۇز نا ساز ھالەتتە ئولتۇرغانلىـ قىغا كۆزى چۈشتى.

— موللا ئوسمان مۇدەررىس، — ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن چاقىردى ئورچۇنئا، مۇدەررىسنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ.

— لەببەي! — ئوسمان مۇدەررىس ئىزىدىن قوزغالماي تۇرۇپ جاۋاب قايتۇردى.

— خۇداغا ئېتىقاد قىلىشمۇ، بۇتقا چوقۇنۇشمۇ ھەركىمنىڭ ئۆز ئەركى، شۇنداقمۇ؟ شۇ ۋەجىدىن بىز يېقىندا بىرمۇنچە بۇتخانا سالدۇرماقـ چى، بىر قانچە مىس بۇت ھەيكىلى ياساتماقچى. ئۆزلىرىنىڭ كۆزقاراشلىرى قانداق؟

بۇ ئالاقىسىز سۆزلەر مۇدەررىسنىڭ جېنىغا بېرىپ تەگدى. ئۇ، ئورنىـ دىن تۇرۇپ جاۋابەن دېدى:

— ئامبال ئالىيلىرىنىڭ بۇ ئىشنى ئالدى بىلەن مەندىن سوراپ يۈرگەنلىرى كۈلكىلىك. مەن بۇنداق ئىشنى تەستىقلاش ئىمتىيازىغا ئىگە ئەمەس-تە، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇنداق ئىشقا شېرىك بولۇش ئەھلى مۇسۇلمان ئۈچۈن گۇناھ. ئامبالنىڭ ئۆز خاھىشىدىكى ئىش توغرىسىدا دەتالاش قىلىشقا ھەددىم يوق...

مۇدەررىس بۇ يەردە سۆز ئەگىتمەي، گەپنىڭ پوسكاللىسىنىلا دېدى. ئامبال سەل ئوڭايسىزلانغان ھالدا سورىدى:

— مۇدەررىس، بىزگە قارىتا پىكىر-تەلەپلىرىمۇ باردۇ، قورۇنماي دەـ

① ئامىتابا — سانسكرىتچە ”تەڭرىم پاناھ بەر“ دېگەن مەنىدە. — ئاپتوردىن.

ۋەرسلە؟

— خوش، جانابلىرى، — دېدى مۇدەررىس جاۋابەن، — مېنىڭ كۆڭلۈمدىكىنى تېپىپ سۆز قىلدىڭلار. ماڭا پەقەت مۇدەررىسلىك ۋەزىپەملا كۇپايە. قوشۇمچە قازىلىق خىزمىتىمدىن ئىستېپا سورايمەن.

مۇدەررىس خېلىدىن بېرى بۇ ئارزۇسىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئۈچۈن سۆز تېشەلمەي تۇرغانىدى. بۈگۈنكى مۇشۇ كېڭەش سورۇنىدا ئالىمنىڭ غايىسى بىلەن ئامبالنىڭ غەرىزى ئۇقتاسىغا كېلىپ بىر سىزىق ئۈستىدە ئۇچراشتى.

شۇ ۋەجىدىن مۇدەررىس چەكمەن تونىنىڭ قويۇن يانچۇقىغا سېلىپ كەلگەن قازىلىق مۆھۈرىنى قىزىل قۇتىسى بىلەن قوشۇپ ئەھمەت ۋاڭنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بەردى-دە، يىغىن زالىدىن چىقىپ كەتتى.

زالنىڭ ئىچىنى بىردىنلا جىمجىتلىق قاپلىدى. ئورچۇنئا تۇرۇپ-تۇ-رۇپ، ئەھمەت ۋاڭنىڭ كۆزىگە قاراپ قوياتتى. يىغىن ئىشتىراكچىلىرى مىدىر-سىدىر قىلماي ۋە زۇۋان سۈرۈشەلمەي سۈكۈت ئىچىدە ئولتۇرۇشۇپ قالدى.

بىر ياش نۆۋكەر ئاستا كېلىپ، ئورچۇنئانىڭ قولىغا ئۇزۇن مىس دەستىلىك ئەپيۇن غاڭزىسىنى بېرىپ ئۇنىڭغا پەپىلەپ ئوت تۇتاشتۇردى. غەزىپى ئۆرلەپ، قويۇقا چېچى تىك تۇرغان خانئامبال غاڭزىنى كەينى-كەينى-دىن شوراپ، ئاچچىقىنى كىچىككىنە بولسىمۇ پەسەيتتى. ئۇنىڭ كەيپى-خۇمارى بىر ئاز يېشىلىپ، يېنىكلەشكەندەك بولۇپ دېدى:

— مۇدەررىس قالتىس سەزگۈر ئادەم ئىكەن، بىزنىڭ ئىچىمىزدىكىنى سېزىۋالغىنىنى قارىمامدىغان. ”يىلاننىڭ كۆشىگىنىنى بىلىۋالالايدۇ“ دېگەن گەپ راست ئىكەندە!

ئورچۇنئا مۇشۇ سۆزلەرنى سۆزلەپ بولۇپ، سەۋدايىلارچە كۈلۈپ كەتتى، ئۇ ئىككى قولىنى توختىماي تىزىغا، تېقىمىغا ئۇراتتى. ئۇنىڭ سېرىق دوخاۋىدىن تىكىلگەن ئۇزۇن سۆرەلمە چاپىنىنى سۆرەپ يۈرۈپ، زال ئىچىدە

ئۈياقتىن-بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن تەلەتى خۇددى چاكچىلە ئارتىسلىرنى ئەسلىتەتتى.

بىر مەھەلدىن كېيىن ئۇ، ئەھمەت ۋاڭ تەرەپكە بۇرۇلۇپ كەلدى-دە:

— قېنى، چىنۋاڭ غوجام، مۇدەررىس توغرىسىدا ئۆزلىرىنىڭ قانداق كۆزقاراشلىرى باركىن؟— دېدى.

— خوش — دېدى ئەھمەت ۋاڭ جاۋابەن، — مېنىڭچە، ئوسمان ئاخۇن داموللا قازىلىقىدىن ئىستېپا سورىغان بولسا بولۇپتۇ، شۇنداق بولسۇن. ئورنىغا ئادەم بارغۇ؟ بۇ گەپ ھازىرچە خۇپىيانە تۇرۇپ تۇرسۇن. بىز ئەمدى باشقا گېپىمىز بولسا قىلىشايلى...

ئەھمەت ۋاڭ سۆزىنى قىسقا قىلىپلا تۈگەتتى. ئورچۇنئا باش لىڭشىتىپ ئۇنىڭ سۆزىگە ماقۇل بولغانلىقىنى بىلدۈردى، يىغىن كەيپىياتىمۇ ئەسلىگە كەلدى.

ئورچۇنئا ئەسلى مۇددىئاسىغا قايتىپ:

— مەن سىلەردىن بۈگۈن ھېچنېمىنى سىر تۇتمايمەن. تەيپۇن[1] ئۆكتىچىلىرى بوران چىقارغاندىن بۇيان مالىيە تەمىناتىمىزنىڭ يامانلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى سىلەرمۇ بەش قولدەك بىلىسىلەر. باشبۇغ خان ئوردىسىدىن كېلىۋاتقان پەرمانلاردا: ”پۇقرالاردىن باج سېلىق ئېلىپ، ئۆزۈڭلارنى ئۆزۈڭلار بېقىڭلار“ دەۋاتىدۇ، — دېدى.

ئورچۇنئانىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە قورۇق چۈشكەن پېشانىسىدە پەيدا بولغان سوغۇق تەر تامچىلىرى خۇددى كۆز پەسلىدىكى شەبنەمدەك بوقسۇپ چىققانىدى. بىر مۇلازىم ئاستا كېلىپ ياغلىق بىلەن ئۇنىڭ پېشانە تەرىنى ئېرتىپ قويدى.

ئۇ، سۆزىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— بېشىمىزدىكى بۇ ئېغىرچىلىقنى ھەممەيلەن تەڭ ئۈستىمىزگە ئېلى-

---

① تەيپۇن — بۇ بەردە تەيپىڭ تيەنگو ھەرىكىتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. —ئاپتوردىن.

شىمىز كېرەك. مەن ھازىر سىلەرگە شۇنىمۇ دەۋېتەي: يېقىندا بىزنىڭ چېرىكلىرىمىز ئىككى قېتىم غوۋغا كۆتۈردى. ئۇنىڭ بىرىنچى قېتىمى ئاشۇ تەمنات غوۋغاسى. ئىككىنچى قېتىملىقى بولسا ئائىلە — ئايال غوۋغاسى. قېنى مەنسەپدار بەگلىرىمىز، ئەقىل كۆرسىتىپ كۆرۈڭلار. بۇ دەۋا، بۇ غوۋغالارنى قانداق ھەل قىلىش لازىم. ھازىر، مەن سىلەرنىڭ دانا پىكرىڭلارغا موھتاج!

بۇنداق پەيتلەرنى ئاسانلىقچە قولدىن كەتكۈزۈپ قويمايدىغان سىپىت ھېكىم بەگ دەرھال چاچراپ ئورنىدىن تۇردى-دە، ئامبال مەھكىمىسىنىڭ تۈزۈم-قائىدە يوسۇنى بويىچە، يىغىن زالىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا كېلىپ خانئامبالغا ئۇدۇل يۈزلىنىپ تۇردى ۋە تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، كەينىچە يېنىك قەدەم ئېلىپ ئاۋۋالقى ئىزىغا بېرىپ، ئاندىن سۆزىنى باشلىدى:

— كەمىنە قۇللىرى كىچىكىمدىن تارتىپ خانئامبال ئالىيلىرىنىڭ، چىنۋاڭ غوجامنىڭ ئاستانىسىدا قۇللۇق بىلدۈرۈپ، بىجانىدىل ئىشلەپ كېلىۋاتىمەن، بۇ ساداقىتىمدا ھېچقانداق شەك يوق.

سىپىت ھېكىم بەگ تىل ياغلىمىچىلىق ماھارىتىدا ئوردا ئىچىدىكى ھەممە رەقىبلىرىدىن غالىب تۇراتتى. ئۇ ئوردا ئىشلىرىنى ھەل قىلىشتىمۇ ئىنتايىن كەسكىن ۋە رەھىمسىز ئىدى.

سىپىت ھېكىم بەگ باشتا ئۆزىنىڭ ئوردىغا بولغان ساداقىتى توغرىسىدا كۆڭلىدىكىنى دەۋالغاندىن كېيىن، بايا ئامبال ئوتتۇرىغا قويغان مالىيە قىيىنچىلىقىنى قانداق ھەل قىلىش مەسىلىسى ئۈستىدە ئۆزىنىڭ چارە-تەدبىرى ۋە تەكلىپ پىكرىنى بايان قىلىپ دېدى:

— بىرىنچىدىن، ئاق شەھەرنىڭ بوز، بىناملىرىنى كېڭەيتىپ ئېچىپ، ئاشلىق، گۆش مەسىلىسىنى ئۆزىمىز ھەل قىلساق؛

ئىككىنچىدىن، ئۇگەن دەرياسىدىن باشلىنىدىغان چېرىك ئۆستىڭى سۈيىنى ئۇلۇغلىتىش ئۈچۈن ھاشارنى كۆپەيتىپ، ئاق شەھەرنى سۇ بىلەن

تەمىنلەش ئىشىنى ئوبدان ھەل قىلساق؛
ئۈچىنچىدىن، ئاغى تېغىدىكى مىس كانىنىڭ مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇپ، ئۆزىمىز مىس پۇل قۇيۇپ، مىستىن كىرىدىغان كىرىمىمىزنى ئاشۇرساق؛
تۆتىنچىدىن، يەنە...
سېيىت ھېكىم بەگ چارە-تەدبىرلىك پىكىرلىرىنى بارماق رىتمى بىلەن ساناپ سۆزلەپ ”تۆتىنچى“گە كەلگەندە توختاپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى خۇددى قارچىغىنىڭ كۆزىدەك ئۆتكۈر ئىدى. ئۇنىڭ ئىلمەك بۇرنىنى كۆرگەن كىشىلەر ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراشتىن بىر ئاز ھېيىقاتتى. ”تەۋەككۈلچىلىك“ ۋە قارامىلىق بىلەن ئامەت مېۋىسىدىن لەززەتلىنىپ كېلىۋاتقان بۇ كىشى ھازىر نېمىشقىدۇر بىر ئاز ئارسالدى بولۇپ توختىۋالدى.
— ئايىغىنىمۇ دەۋېرىڭ، دوستۇم. ھېيىقماڭ، تۆتىنچىدىنچۇ؟
ئورچۇنئا ھېيلىگەرلىك بىلەن سېيىت ھېكىم بەگنىڭ ئاغزىغا لوقما سالدى. سېيىت ھېكىم بەگ بۇ ئىندەك-ئىشارەتكە ساز بولۇپ، سۆزىنى كەلگەن يېرىدىن ئۇلاپ داۋام قىلدى:
— تۆتىنچىدىن، يەنە...، مېنىڭچە، مۇشۇ ئاي، مۇشۇ كۈنلەردە خانىنىڭ بېشىغا مۇشكۈلات چۈشكەن چاغدا، خان تەرىپىدىن بېرىلگەن مەنسەپ راھىتىنى ۋە لەززىتىنى كۆرۈپ كېلىۋاتقان مۇشۇ زالدىكى مەنسەپ-دارلارنىڭ جىم تۇرۇۋالىدىغان ھەققى يوق. مېنىڭ دەيدىغىنىم، مالىيە قىيىنچىلىقىمىزنى ھەل قىلىشقا ياردەم بېرىش ئۈچۈن بۈنىڭدىن كېيىن ھەممىمىز خەزىنىگە مەنسەپ ھەققى تاپشۇرساق. تۆلەنگەن بەدەلنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە قاراپ مەنسەپكە قويۇلسا...
بەشىنچىدىن، چېرىكلەرنىڭ خوتۇن ئېھتىياجىنى ھەل قىلىش مەسى-لىسىگە كەلسەك،...بۇ تولىمۇ نازۇك...ھە، ئىنتايىن نازۇك ئىش... بۇنى پېقىر قۇللىرى ئۆزۈملا...
سېيىت ھېكىم بەگنىڭ يوقىرىدىكى تەكلىپ-تەدبىرلىرى ئورچۇنئانى ناھايىتى خۇشال قىلىۋەتتى. ئۇ گويا چۈشىدە دۆلەنگەن كىشىدەك ئىزىدىن

يۆتكىلىپ يۆرۈپ، توختىماي خا... خا... قىلىپ كۆلەتتى، گاھىدا كۆلۈپ تېلىقىپ قالاتتى.

ئۇ كۆلكىسىنى توختىتىپ، سىپىت ھېكىم بەگنى يۇدەپ ئۇچۇرۇپ:

— سىپىت ھېكىم بەگنىڭ ھېلى قىلغان ئاقىلانە سۆزلىرىنى ھەممىڭلار ئاڭلىدىڭلار، بېشىمىزغا كۈن چۈشۈۋاتقان چاغدا بىز مۇشۇنداق تەدبىرلىك ساداقەتمەنلەرگە موھتاج. ئۇلار تۆھپىكارلار قاتارىدا ئەنگە ئېلىنىدۇ. بابا ئوتتۇرىغا قويۇلغانلارنىڭ ھەممىسى دانا پىكىرلەر ئىكەن، ئۇنىڭ ئىچىدىكى تۆتىنچى پىكىرنى سىلەرگە مىسال قىلىپ كۆرسىتەي. بەزىلەر "ماڭا مەنسەپ ئىنئام قىلىنمىدى" دەپ ئاغرىنىپ ئارقىمىزدىن غۇدۇڭشۇيدۇ. ئەمما ئىشنىڭ ئېپى-جېپىنى بىلىشمەيدۇ. ئەمەل شوتىسىغا ئېسىلىپ چىقماقنىڭمۇ قائىدە-يوسۇنى، مېڭىش يولى بار. شوتا ئۆزى پەسلەپ بەرمەيدۇ، ئاڭلىسام سىلەردە "قۇرۇق سۆز، قۇلاققا ياقماس"دەيدىغان سۆز بار ئىكەنغۇ؟ بەللى...، ئاشۇ سۆزنىڭ قىممىتى 1000 تىللاغا تەڭ. ئالايلۇق، سىپىت ھېكىم بەگنىڭ ئاكىسى قۇتلۇق بەگ ئوردىمىزغا 50 يامبۇ، 2000 سەر كۈمۈش ئېلىپ كىرگەنىدى. نەتىجىدە بىر ئاددىي مەھرەملىكتىن، خۇددى ئەرش سارىيىغا بالداقسىز ياماشقاندەك بىرلا سەكرەپ قەشقەرنىڭ ھېكىم بەگلىكىگە ئۆستۈرۈلدى. سىپىت ھېكىم بەگكىمۇ پات ئارىدا ئاكىسى بىلەن ئوخشاش دەرىجىلىك مەنسەپ ئىنئام قىلماقچىمىز. مانا بۇ، ئەمەل شوتىسىغا يامىشىشنىڭ ئەقەللىي ساۋاتى، ئىشنىڭ ئېپى-جېپى دېگەن شۇ.

بۇ ماختاش-ئۇچۇرۇشلاردىن مەست بولۇپ ئولتۇرغان سىپىت ھېكىم بەگنىڭ شۇ تاپتا گۆلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتكەنىدى. خۇشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي ئورنىدىن مۇدۈرۈپ قوياتتى. ئۇنىڭ رەقىبلىرى، ئىچىدىن ئاداپ، ھەسەت ئازابىدا تولغىناتتى، ئۇلارنىڭ باشلىرى چۈشۈپ، خۇددى باراڭدىن تۆۋەنگە ساڭگىلىغان قاپاققا ئوخشاپ قالغانىدى. بۇ ھالەتنى كىشىلەر "مەنسەپ سېزىكى" دەپ ئاتاشقانىدى.

كېڭەشنىڭ رىياسەتچىسى — ئورچۇنئا ئەمدى يەنە بىر مەسىلىنى

ئوتتۇرىغا قويدى، كۆپچىلىكنىڭ دىققىتى دەرھال ئاشۇ يېڭى مەسىلىگە تارتىلدى:

— مۇشۇ كۈنلەردە، — دېدى ئورچۇنئا، — تېخىمۇ مۇھىم بىر مەسىلە بار. بىز ياستۇقنى ئېگىز قىلىپ، بەخىرامان ئۇخلىيالمايمىز.

ئورچۇنئا نېمىشقىدۇر ئاشۇ ”مۇھىم مەسىلە“ دەپ تىلغا ئالغان ئىشنىڭ ئۇچىنى چىقىرىش بىلەنلا ئۇنىڭ قارامتۇل قىسىق كۆزلىرى تېخىمۇ نۇرسىزلىشىۋاتقاندەك بولدى. ئۇنىڭ ئىچىگە كىرىۋالغان ئاچچىق، ئۇنى خامۇش ۋە زەردىگۆش قىلىپ قېيناۋاتاتتى. تۈيۈقسىز ئۇنىڭ سەپراسى ئۆرلەپ، قىسىق كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەي قالدى-دە، ئۇدۇل كەلگەن نېمىنى ئۇرۇپ چاقتى، يەرنى جان-جەھلى بىلەن بىرنەچچە قېتىم كۈچەپ دەسسىدى. بۇ ئۇنىڭ ئاچچىق چىقىرىش ئادىتى ئىدى. ئۇ ھازىرمۇ زال ئىچىدە ئاشۇ ئادىتىنى يەنە بىر رەت تەكرارلاپ ئاچچىقىنى چىقىرىۋالغانىدى.

مانا ئەمدى كۈرۈكى يېشىلگەن ئامبال بايا باشلىغان سۆزىگە قايتىپ كەلدى-دە، يەنە داۋاملاشتۇردى:

— نېمە ئۈچۈندۇر، بەزى يامان نىيەتلىك ئادەملەر بىزنىڭ ساداقەتمەن بەگلىرىمىزنى ”يەمۈزا كىيگەن مۈنايىقلار“ دەپ تىللاپ يۈرۈيدىكەن، سىلەر ھەممىڭلار مۇشۇ يېقىندا ”نورۇزقۇم سەيلىسى“دە سادىر بولغان لەنەتچىلىكنى ئۆز كۆزۈڭلار بىلەن كۆرۈپ ئۆتتۈڭلار. نېمە ئۈچۈن مېنىڭ پالۋىنىم ئابپاك نۇرغۇن چېلىشچىلارنى يىقىتسا ھېچكىم چاۋاك ئۇرمايدۇ، ئەجىبا ھېلىقى نوسەي[1] يېڭىۋالسىزە...، باركاللا تۇۋلاپ، نېمانچىۋا قىلىپ كېتىشىدۇ؛ تېخى ئۇنى ئاز دەپ بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈشۈپ كېتىشىدۇ. ھەتتا قىز-چوكانلار ئۇنىڭغا گۈل ھەدىيە قىلىش ئارقىلىق مۇبارەكلىشىپتىغۇ؟ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تېخى چېرىكلىرىمىزنى بىرمۇنچە قارام لۈكچەكلەر توپلىشىپ ئۇر توقماق، سۇر توقماق قىلغانلىرىچۇ، بۇنىڭ تېگىدە چوقۇم بىر

---

① نوسەي — قۇل، چاكار. يەرلىك پۇقرالارغا قارىتىلغان ھاقارەت تىل. بۇ يەردە قۇربانغا قارىتىپ ئىشلىتىلىۋاتىدۇ. — ئاپتوردىن.

سىرلىق ئويۇننىڭ شەپىسى بار...

ئورچۇنئا سۆزىنى يەنە ئۈزۈپ قويۇپ، ئەتەي غاڭزىسىنى شوراشقا باشلىدى ۋە كۆز قىرىدىن ئاڭلىغۇچىلىرىنىڭ تەلەتكە سىناق نەزەرى بىلەن سەپسالدى.

كېڭەشكە چاقىرىلغانلار ئىچىدە جىگەرلىك زاتلارمۇ بار ئىدى. بۇ كىشىلەر ئىچىدە: «ئەمدى قاملاشمىغىلى تۇردىغۇ، بۇ تازىمۇ نامەردلىك بولۇۋاتىدىغۇ، چېلىش مەيدانىدىكى ئىشنى بۇنچىزا تەگەپ، تۇخۇمدىن تۈك ئۈندۈرمەن دېيىش سەتچىلىك ئەمەسمۇ؟» دېيىشىپ، دەردىنى تېشىغا چىقىرىشالماي، خەپشۈك بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى.

ئورچۇنئا سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— ئاڭلىشىمچە، نورۇزقۇم سەيلىسىدە ئاتىغى چىققان قۇربان نوچى ئالاقاغىدا بىزنىڭ بەگلىرىمىزنى ئۆچمەگە ئېسىپ قويۇپ دۇمبالىغانىكەن. ئۇنىڭ ئاتىسى پەلەك ئۇستا ئاق شەھەردە چىنۋاڭ غوجامنىڭ بىرنەچچە مىڭ قويىنى ئوغرىغا ئالدۇرۇپ قويۇپ، ئىنتايىن ئېغىر ساداقەتسىزلىك جىنايىتى سادىر قىلغان. مېنىڭچە، ئالاقاغىلىق ئاشۇ نوچى ئاتا قەرزىنى تۆلەپ بېرىشى شەرت. ئۇنى بىر تەرەپ قىلىش ئىشىنى يەنىلا سىبىيت ھېكىم بەگ ئۈستىگە ئالسا دېگەن تەكلىپنى بېرىمەن. چىنۋاڭ غوجام ماقۇل بولامدىكىن؟ — دېدى.

ھېلىغىچە يا ھا، يا شا دېمەي، ئۆزىنى بېسىۋېلىپ ئولتۇرغان ئەھمەت ۋاڭ سۆز قىستۇرۇشقا مەجبۇر بولدى:

— مەن خانئامبال ئالىيلىرىنىڭ سۆزىنى يېرىۋەتمەكچى ئەمەس. لېكىن، ھەرقانداق دەۋا-دەستۇر مەھكىمە شەرئى، قازى-قۇززات ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلىنغىنى سەلتەنەت قائىدە-نىزامىغا ئۇيغۇن بولىدۇ. بۈگۈن ئوسمان مۇدەررىس قازىلىق ۋەزىپىسىدىن قالدى. مېنىڭ تەكلىپىم: ئۇنىڭ ئورنىغا ئابدۇجاپپار داموللىنى قازىكالانلىق مەرتىۋىسىگە قويساق، دېمەكچىمەن.

— جايىدا، جايىدا، ئورۇنلۇق تەكلىپ، — دېدى ئورچۇنئا دەرھال ئەھمەت ۋاڭنىڭ رايىنى ئېلىپ، — مەن تەكلىپلىرىگە قوشۇلىمەن. سېيىت ھېكىم بەگ بىلەن ئابدۇجاپپار قارى مېنىڭچە، بىر پىلەكنىڭ قوش خەمەك-لىرى. خوش...، ئەمدى بۇ ئىككى قوش خەمەكنىڭ ئوبدان ماسلىشىشى ئۈچۈن، مېنىڭ تەكلىپىم: سېيىت ھېكىم بەگ بۆگۈندىن ئېتىبارەن شەھەر، يېزا، تاغ، ئورمان، دەريا، ئۆستەڭ دائىرىسى بويىچە مالىيە، ئامانلىق ئىشلىرىمىزنىڭ مەسئۇل باش تەپتىشى بولسۇن. شۇنداق بولغاندا ھەممە جەھەتتىن خاتىرجەم بولالايمىز. قېنى دوستۇم، سېيىت ھېكىم بەگ، سىز-نىڭچە...؟

— مەن چوقۇم خانئامباللىڭ ئىشەنچىسىنى ئاقلايمەن. بىزگە ئامانلىق ھەممىدىن مۇھىم، ئاندىن قالسا خىراجەت-كىرىم. بۇ ئىككى ئىشتا خانئامبال ئالىيلىرىنىڭ خاتىرجەم بولۇشىنى تەۋسىيە قىلىمەن، — دېدى سېيىت ھېكىم بەگ قەسەم بېرىپ.

شۇ تاپتا سېيىت ھېكىم بەگنىڭ يۇقىرى مەنسەپكە قويۇلغىنىنى ئاڭ-لاپ، ھەسەتتىن ئىچىگە ئوت كەتكەن بىر كىشى — ۋاڭ ئوردىسىنىڭ باش مىرزىسى مۇھەممەت غوجايار ئىدى. ئۇ، ئۆزۈندىن بۇيان ئوردا ئىچىدە سېيىت ھېكىم بەگنى، سىرتتا بولسا چوڭ مۇدەررىس ئوسمان داموللىنى ئۆزىنىڭ رەقىبى دەپ بىلەتتى. ئالدىنقىسىغا مەنسەپ جەھەتتىن، كېيىنكى-سىگە ئىلمىي نوپۇز جەھەتتىن ھەسەت قىلاتتى.

بىراق، ئۇ سېيىت ھېكىم بەگكە ئاسانلىقچە تېگەلمەيتتى. سېيىت ھېكىم بەگ بولسا ئۇنى ھە دېسىلا ”مىرزا كوسا“ دەپ ئۇنىڭ جېنىغا تېگەتتى ۋە ئۇنىڭغا كۆز بەرمەيتتى.

ئاق مەدرىسكە تالىپ بولۇپ ئوسمان مۇدەررىس بىلەن ئۇزۇن يىل بىرگە ساۋاق ئالغان مىرزا مۇھەممەت خەتتاتلىقى بىلەن كۆسەن دىيارى بويىچە مەشھۇر ئىدى. ئاشۇ ئارتۇقچىلىقى ئۇنى ۋاڭ ئوردىسىدىكى مىرزىلىق خىزمىتىگە سۆرەپ كىرگەنىدى. ئۇ، بۇ خىزمىتىنى ئۇزۇن يىللاپ قېتىرقى-

نىپ ئىشلەپ كەلگەن بولسىمۇ، سىبىت ھېكىم بەگدەك بىپىپ كېتەلمىدى. ئۇنىڭ تاماسى ئاشۇ ئىدى. شۇڭا ئۇ، دائىم بۇ ھالدىن ئاغرىناتتى. بىپىش ئۈچۈن ئەمەلىي ھوقۇق كېرەكلىكىنى چۈشىنىۋالغان مىرزا مۇھەممەت ئەمەلىي ھوقۇقنى چېقىمچىلىق ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈش كويىدا يۈرەتتى. بۇ جەھەتتىمۇ ئارقا تىرىكى كۈچلۈك بولغان رەقىبى سىبىت ھېكىم بەگ ئۇنىڭدىن غالىب كەلگەنىدى. شۇڭا مىرزا مۇھەممەت "ئىشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە، ئۇر توقۇمنى" دېگەندەك مولۇن مۈشۈكتەك كۆزىنى پارقىرىتىپ تۇرۇپ، موللا ئوسمان مۇدەررىسكە قارىسىغىلا بەتنام چاپلىدى:

— ئىككى كەلىمە سۆز قىلىشقا ئىجازەت سورايمەن، — دېدى ئۇ، خانئامبال بىلەن ئەھمەت ۋاڭغا بويۇن قىسىپ تۇرۇپ، — مېنىڭچە نورۇز-قۇمدىكى ھادىسىنىڭ ئارقىسىدا يۆلەكچىسى، ئالدىدا ئىلھامچىسى بار. ئالاي-لۇق، ئاق مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى موللا ئوسمان پات-پاتلا كىشلەرنىڭ باش مېڭىسىنى قايدۇرىدىغان مەزمۇنلاردا تەپسىر-مۇكالىم قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئېغىزىدىن ئوت-ئاتەش يانىدۇ. يەنە دېمەكچىمەنكى...، يېقىندا "گۇڭگاڭ سارىبى"غا ئوت قويۇش ۋەقەسىمۇ...

مىرزا مۇھەممەتنىڭ سۆزى تېخى تۈگىمىگەنىدى. ئەھمەت ۋاڭ دەرھال ئۇنىڭ سۆزىنىڭ بېلىدىن ئۈزۈۋەتتى:

— ھاي، ھاي، توختىۋېلىڭ مىرزا، "نام يوللۇق، سۆزئورۇنلۇق" بولغاي، قۇرۇق ئۇستىخاننى غاجىلاۋەرمىگەن ياخشى...

— چىنۋاڭ ئالىيلىرى راست دەيدۇ، — دېدى ئورچۇنئا دەررۇ قوشۇق سېلىپ، — گەپ ئالدى-ئارقىسىغا قاراپ قىلىنمىغاندا، بىزگىمۇ ئاۋارىچىلىك كەلتۈرۈپ بېرىدۇ. پەخەس بولغىنىمىز تۈزۈك. "تامنىڭقۇلىقىتۆت" دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ؟...

مىرزا مۇھەممەت ئوقنى ئالدىراپ خاتا ئېتىپ قويغانلىقى ئۈچۈن تامغا ئۇسۇۋالدى. غەرىزى ئىشقا ئاشماي قالغان مىرزا يەرگە كىرىپ كېتەلمىدى-يۇ، ئۇنىڭ بېرىسى بولدى.

زال ئىچىدە يەنە جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. دەل شۇ پەيتتە بېشىغا ئاق پوسما كىيگەن، شالاڭ، قىسقا ساقال قويۇۋالغان، ئوتتۇرا ياشتىن ھالقىغان بىر كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ سۆز باشلىغاندا ھەممەيلەننىڭ دىققىتى شۇ كىشىگە تارتىلدى. بۇ كىشى — خۇيزۇ ئۆلىماسى ماشۇر خەلىپە ئىدى.

— مۇشۇ پۇرسەتتە، — دېدى ئۇ، ئورنىدىن تۇرۇپ، — مېنىڭمۇ ئىككى ئېغىز سۆزۈمنى ئاڭلاپ بېقىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلىمەن. كونىلارنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن "يەر سەمرىسە ئەر سەمرىيدۇ، ئەر سەمرىسە ئەل سەمرىيدۇ" دېگەن سۆزى بار. قەدىمكىلەرنىڭ يەنە: "ئەلدىن بەخت كۆچسە، تەخت كۆچىدۇ" دەيدىغان ھېكمەتلىك ماقالى بار. مادامىكى، بۇگۈنكى داۋالغۇش زاماندا بۇنى بولۇپمۇ ئەمەلدارلار سەمدە تۇتۇشى لازىم. مۇبادا ئەل ئورۇقلىسا ئەمەلدارلىرىمىز نېمە بىلەن سەمرىيدۇ. يانچۇقىنى نېمە بىلەن تولدۇرىدۇ. يالغۇز جازاغىلا يۆلىنىپ تەختنى ساقلاپ قالغىلى بولامدۇ. ھازىر ئەمەلدارلار بىلەن پۇقرالار ئوتتۇرىسىدا ھاڭ پەيدا بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. شۇڭا، ئالدى بىلەن مەنسەپدارلار ئۈستىدىن ئادىل تەپتىش يۈرگۈزۈش كېرەك، دەپ ھېسابلايمەن. مەن شۇنى تەكىتلەپ ئۆتمەنكى، نورۇزقۇمدىكى چېلىش ئىشىنى تىلغا ئېلىپ يۈرۈش نامەردلىك بولىدۇ. بۇ ئىشتا جانابلارنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋالغىنى ياخشى. يەنە ئالايلۇق، "گۇڭگاڭ سارىيى"غا ئوت قويۇش مەسلىسىنىمۇ ئادىل تەكشۈرۈپ بىرنېمە دېگۈلۈك. بەگ-بايۋەچچىلەر خەقنىڭ خوتۇن-قىزلىرىنى ئۇ يەرگە ئېلىپ بېرىپ، كېچىچە ئەيش-ئىشرەت يۈرگۈزسە، "چىراغ ئۆچۈرۈش" قاتارلىق ناشايان ئىشلارنى قىلسا، پۇقرا چىداپ تۇرامدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇ كېچىسى بىر خۇيزۇ مويسىپىت كىشىنىڭ قىزىمۇ ئالداپ ئېلىپ بېرىلغىنى ئۈچۈن خۇيزۇلارنىڭ غەزىپى ھېلىھەم پەسەيمىدى. "ھەممە گۇناھ ئۆزۈمدە تۇرۇپ، قاپ كۆتۈرۈپ نەگە باراي" دەيدىغان تەمسىلمۇ بار. پۇقرانىڭ ئاھى كۆپەيسە خۇدامۇ تەسىرلىنىدۇ. پۇقرانىڭ بېشى كۆپەيسە دولقۇن پەيدا قىلىدۇ. جاۋابكارلىق پۇقرادا ئەمەس، ئەمەلدارلاردا؛ تارازا-مىزاندا...، ھېلىراقتا،

بۇگۈنكى يىغىن مەخپىيەتلىكنى ساقلاش لازىملىقى، تامنىڭ قۇلىقى تۆت ئىكەنلىكى سەممىزگە سىلىندى. لېكىن "ئەلنىڭ قۇلىقى ئەللىك" دەيدىغان گەپ بار. ئەگەر ھاكىمىيەتنىڭ يۈرىكى بىلەن پۇقرانىڭ يۈرىكى بىر بولسا "بۆرە بىلەن قوي بىر قوتاندا ئىناق ئۆتەلەيدۇ"، ئۇ چاغدا سىر ساقلاشنىڭ ھاجىتىمۇ قالمايدۇ. سۆزۈم تامام، ۋەسسالام...

ماشۇر خەلپىنىڭ يۈرەككە بېرىپ تەگكۈدەك بۇ ئۆتكۈر سۆزلىرىدىن ئورچۇنئا يەنە بىئارام بولۇشقا باشلىدى. بىراق، ماشۇر خەلپىگە قىرىچە تېگىپ قويۇشتىن ھەزەر ئەيلىدى.

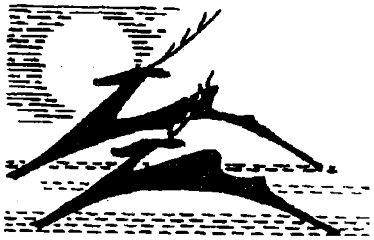

تۆتىنچى باب

لاله گۈلدىن گۇمان

نورۇزقۇمدىكى بىر دەستە گۈلنىڭ كۆلەڭگىسى ئامبالنى ئاشۇ قەدەر ئالاقزادە قىلىۋەتتى. ئۇ، ئەتەي پىلانلاپ ئاچقان نامەردلىك كېڭىشى قارىماققا داغدام، ئاخىرى خام بولۇپ پەلپەتىش ئاياغلاشقاندى. بىراق، ئورچۇنئانىڭ بېشىدىكى تۇمان، كۆڭلىدىكى گۇمان تېخى تاراپ كەتمىگەندى.

”نورۇز قۇم گۈلى“ كۈچلۈك سېھىر قۇدرىتى بىلەن ھەممىنى ھاياجانغا سېلىۋەتتى. ئۇ، ئاددىيلا مۇھەببەت بەلگىسى ئەمەس، بەلكى ھاياتنىڭ كۈرەش شەجەرىسىگە ۋەكىللىك قىلاتتى.

ھاياتلىق كۈشەندىسى بىلەن ئويغاق، مۇھەببەت ھەر جايدا رەقىبىنىڭ قەستىدىن سەگەك.

”دولقۇنىنىڭ ئەۋجى سۇنىڭ تەكتىدە“ دەپ چوت سوققان خانئامبال يوشۇرۇن شەمشىرىنى قىنىدىن قاچان سۇغۇرۇپ چىقىرىش پۇرسىتىنى كۈتەتتى. ئۇ، ئاشۇ پەيت — قىساس مۆرىتى ھامان كېلىدۇ، دەپ كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانىدى. ئالجىغان چاغلىرىدا ”ئۆزۈڭ ئورۇنۇپ، ئۆزىگە دۆڭگە“ ھېيلىسىنى ئوينىماق بولاتتى.

نورۇزقۇمدىكى غەلبە شادلىقىدىن كېيىن، ساقساقلىق قىزلار قۇربان بىلەن بىرگە قايتماقچى بولۇشتى. قاياقتىندۇر، بىرقانچە چېرىك ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولۇشتى-دە، قىزلارنىڭ ئالدىنى قەستەنگە توسىدى. بەزىلىرى تەپ-تارتماي قىزلارغا پوخورلۇق قىلىشقا ئۇرۇندى. قىزلار بوش كەلمەي، خولىگەنلەرنىڭ يۈز-كۆزلىرىگە تۈكۈرۈشتى.

قۇربان باشتا ئۆزىنى بېسىۋېلىپ جىم تۇردى. كېيىن ئۇنىڭ يىگىتلىك غۇرۇرى غالىب كەلدى-دە، چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ بارغان پېتى مۇشت بىلەن بىرىنى قويۇپ ھەددىدىن بەك ئېشىپ كەتكەن بىرىنىڭ خامىرىنى يېرىپ، تىك موللاق چۈشۈرۈۋەتتى. ھايت-ھۇيت دېگۈچە ئادەم مىغىلداپ كەتتى. چېرىكلەر قاچتى. ئۇششاق باللار تايغانلارنىڭ بېشىغا چالما-كېسەك ياغدۇرۇپ، خېلى ئۇزاق يەرگىچە قوغلاپ بېرىشتى.

قۇرباننىڭ يىگىتلىك جاسارىتىدىن لالە ۋە باشقا قىز-يىگىتلەر تېخىمۇ سۆيۈنۈپ كېتىشتى.

— قۇربان ئاكا، يۈرۈڭ كېتىمىز، — لالە بېرىپ مەھبۇبىنىڭ قولىدىن تارتتى.

— خولىگەنلەرنىڭ يۈزىنى يەنە بىر قېتىم چۈشۈرۈۋېتەيمىكىن دەپ كۈتۈۋاتىمەن، — دېدى قۇربان كۈلۈپ تۇرۇپ.

— بولدى، خېلى يۇخادىن چىقىۋالدۇق، يەنە مۆرىتى كېلىدۇ، — دېدى لالە قۇرباننى كېتىشكە ئالدىرىتىپ.

قۇربان ئاخىر لالە بىلەن قىزلارنىڭ سۆزىگە كۆندى-دە، بىر ھارۋىغا كىرا قىلىپ، ئۇلار بىلەن بىرلىكتە ساقساققا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

نورۇزقۇمدا چارچاپ كەتكەن قۇربان ساقساقتا خېلى ئۇزۇن راھەتلى-نىپ دەم ئالدى. لالە ئۇنى ئوبدان غىزا بىلەن كۈتتى. ھاردۇقى چىقىپ، ئۆز ئەسلىگە كېلىۋالغان قۇربان ئەمدى ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپ لالەنىڭ كىچىك بېغىنى، ئۆستۈرگەن ھەر خىل گۈللىرىنى تاماشا قىلىپ، ھوزۇر ئالاتتى. لالە بولسا ئۆزى ئەجىر قىلىپ ئۆستۈرگەن گۈل-گىياھلىرىنى

يىگىتكە چۈشەندۈرۈپ خۇشال بولاتتى.

قورۇنىڭ ئىچىگە تام ياقىلاپ تىزىۋېتىلگەن تەشتەكلەردە ئېچىلغان ھەر خىل گۈللەر — تاجىگۈل، قىزىلگۈل، روشەنگۈل، ئەتىرگۈل، چىننىگۈل، سۇمبۇللارنىڭ خۇش پۇراقلىرى كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلاتتى.

— مانا قاراڭ، ماۋۇ گۈل، — دېدى لالە باشقا ھەممە گۈللەرنى قاتارىدىن تونۇشتۇرۇپ بولۇپ، قۇربانغا ئەڭ ئاخىرىدا لەيلىگۈلنى كۆرسىتىپ، — مېنىڭ ياخشى كۆرىدىغان گۈلۈم. مەن بۇ گۈلگە كىچىكىمدىن ئامراق. بۇ گۈلنىڭ يوپۇرماقلىرى نۆۋەتلىشىپ ئۆسۈپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ سېپى چىداملىق، يىلتىزى مەھكەم، يۈرەكسىمان يوپۇرماقلىرى يېنىدا قىزىل، ئاق، سۆسۈن رەڭلىك گۈللىرى توختىماي ئېچىلىپ تۇرىدۇ. ئۇ ساپ قان، پاك ۋىجدانىنىڭ سىماسى. ئۇنىڭ ئۇرۇقى شىپالىق دورا بولۇپ، زەھەرنى قايتۇرىدۇ، غەمدىن خالاس قىلىدۇ.

قۇربان بۇ مەنىلىك تونۇشتۇرۇشنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. لالە سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى:

— مېنىڭ لالە دېگەن ئەركىلەتمە ئىسمىم مۇشۇ گۈلنىڭ قىسقارتىلمىسى ئىكەن. كىچىك ئاپام ماڭا شۇنداق دەپ بەردى. مېنىڭ مىجەزىممۇ مۇشۇ گۈلنىڭ تەبىئىتى بىلەن ئوخشايدۇ. مەنمۇ زەھەرنى قايتۇرۇپ، قايغۇنى يوقىتىشقا بەل باغلىغانمەن...

لالەنىڭ ئېغىزىدىن چىققان لەيلىگۈلنىڭ تەبىئىتى بىلەن باغلانغان مۇھەببەت، غايە، ئىرادە ھەققىدىكى بۇ يارقىن سۆزلەر قۇرباننىڭ باغرىنى مۇم قىلىۋەتكەنىدى. ئۇ لالەنىڭ ئىككى قولىنى ئۇشلاپ تۇتۇپ:

— ئاپىرىن سىزگە، ھەقىقىي ئاتا ۋارىسى، ئانا ۋارىسى بولغۇدەكسىز. مېنىڭ ھايات-مامات تەقدىرىم سىز بىلەن مەڭگۈ بىرگە بولىدۇ... — دېدى ئاستاغىنە.

لالەنىڭ ئانار يۈزلىرى ھۆپپىدە قىزاردى-دە، بېشىنى نازاكەتلىك بىلەن تۆۋەن سالدى. قۇربان ئوڭ بارمىقى بىلەن ئۇنىڭ ئېڭىكىنى يۇقىرىغا

كۆتۈرۈپ، ئۇتلۇق كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلدى. ئىككى جۈپ كۆز ئۆزئارا تويۇشماي قارىشاتتى. لالەنىڭ سۈزۈك زىبا لەۋلىرى ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاق سەدەپ چىشلىرى پارقىرايتتى. ئۇزۇن، زىچ قارا كىرپىكلىرى، ئەگمە قاشلىرى خۇددى ئەگمەياغا ئوخشايتتى. بېغىلا تارالغان قىسقا سىبىكلەك چېچى سەلكىن شامالدا يەلپۈنۈپ تۇراتتى. ئاق، سۆسۈن چېچەك گۈلى كەشتىلەنگەن بېشىدىكى دوپپىسى ئۆزگە شۇنداق ياراشقاندى. سەھەردىكى قىزىل شەپەق ئەكسىدە ئۇنىڭ نۇرانە جامالى تېخىمۇ گۈزەللەشكەنىدى.

ئىچكىرىكى ئۆيدىن ئاڭلانغان يۆتەل ئاۋازى تېخى بىر-بىرىگە قاراپ تويۇنۇشمىغان كۆزلەرنى بىر-بىرىدىن ئايرىۋەتتى.

— يۈرۈڭ باغقا كىرىپ، — دېدى قۇربان مەھبۇبىنىڭ قولىنى تارتىپ،—بىر ئاز سىردىشايلى. مېنىڭ دەيدىغان يۈرەك سۆزلىرىم بار...

ئۇلار يېنىك قەدەم ئېلىپ باغقا قاراپ ماڭدى. ھويلا ئىچىدىن شەرق تەرەپتىكى باغقا كىرىدىغان كىچىك ئىشىك بىلەن باغقا كىرىپ، بۇلۇڭ تەرەپتىكى قارا ئۆرۈك تۈۋىگە بېرىپ توختاشتى. غولى پاكار، قويۇق شاخلىق بۇ ئۆرۈك دەرىخىنىڭ بەش بۇرجەكلىك ئاق، سۆسۈن رەڭلىك چېچەكلىرى خۇش پۇراق چېچىپ تۇراتتى. لالە ئىنتىزارلىق بىلەن قۇربانىڭ كۆزىگە تىكىلدى. قۇربان كۆڭلىنى ئىزھار قىلىپ:

— مېنى مىس كان تېغىغا پالاشقاندىن بۇيان بىر نەچچە يىل ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ يەردىكى كان ئىشچىلىرى ماڭا ئىجىل بولۇپ قالغىنى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ مەندىن ئايرىلغۇسى كەلمەيدۇ. مېنى تاغقا قايتىشقا دەۋەت قىلىۋاتىدۇ. لېكىن مېنىڭ قايتقۇم يوق. مەن شەھەردە قېلىپ سىز بىلەن بىللە بولاي دەيمەن، — دېدى.

لالە بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ئىچ-ئىچىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى. ھىجران ئازابىدىن قىينىلىپ كېلىۋاتقان بۇ قىز شۇ تاپتا يۈرىكىدە پەيدا بولغان شادلىقنى ئىچىگە سىغدۇرالمايلا قالدى. ئۇ جاۋابەن:

— بۇ مېنىڭمۇ ئۇزۇندىن بېرى كۈتۈپ كېلىۋاتقان ئارزۇيۇم ئىدى، سىز چوقۇم بۇ يەردە قېلىڭ — دېدى.

— ئەمما، — دېدى قۇربان سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — بۇ يەردە قالغاندا ئازراق بەدەل تۆلەيمىز، نورۇزقۇمدىكى چېلىشتا يۈزى چۈشۈپ كەتكەن خانئامبال ھەرقانداق يامانلىق قىلىشتىن تەپتارتمايدۇ. زامانىنى تۇمان باستى، ئۇلار مەندىن ۋە لالە گۈلدىن گۇمان قىلىشماقتا.

— سىز بابا، ”ھايات-مامات تەقدىرىمىز بىرگە بولىدۇ“ دېگەن ئىدىڭىزغۇ، مەنمۇ شۇنداق ئىرادىگە كېلىپ قويدۇم. بىلمەيۋاتامسىز، ئوردىچۇنئانىڭ ھازىر بېشىغا پىت چۈشتى. ئۇ، يىلتىزى قۇرۇپ بولغان پور تېرەك. ئىت قورقىنىدىن قاۋايدۇ، نېمىگە ئەنسىرەيتتۇق.

لالە بىلەن قۇربان ئۆزئارا بىر-بىرىنىڭ يۈرىكىنى چېكىپ باقماقچى بولۇشقاندەك سىناق خاراكتېرلىك سۆھبەتكە چۆكۈپ كېتىپ، ۋاقىتنىڭ خېلى بىر چاغ بولۇپ قالغىنىنى تۇيۇشمىغانىدى. ئۆرۈك شاخلىرىدا سايراۋاتقان باھار قۇشقاچلىرىنىڭ ۋىچىرلاشلىرىمۇ ئۇلارنىڭ قۇلاقلىرىغا كىرمەيتتى. سەھەر پىنھانلىقىدا بىر جۈپ مۇھەببەت پەرۋانىسى ئۇچرىشىش شەربىتىدىن لەززەتلەنمەكتە ئىدى.

— رەھمەت سىزگە، بۈگۈن سىزنىڭ ئىرادىڭىز ۋە ئەقىل- پاراستىڭىز مېنى قايىل قىلدى. سىزگە بولغان ئەقىدەمنى تېخىمۇ چىڭىتتى، — دېدى قۇربان ئاخىرىدا.

— ھەرقاچان، ھەر يەردە، — دېدى لالە يەنە جاۋابەن، — بۇ قەلبىم سىز بىلەن قەلبداش. مۇھەببەت داۋىنىدا جەۋرە-جاپا چەكمەي مەنزىلگە يەتكىلى بولمايدۇ...

لالە بىلەن قۇربان ئۇزۇندىن بېرى بىر-بىرىگە ئىچى-قارنىنى تۆكۈشۈۋېلىش ئۈچۈن پۇرسەت تاپالماي بۇرۇقتۇم بولۇپ كەلگەنىدى. بۈگۈن بولسا ئۇلارنىڭ يۈرەك ئارمانلىرى پىشىلدى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرى ئاخىرلىشىشىغا ئۇلگۈرۈپ لالەنىڭ كىچىك ئاپىسىنىڭ ”تامىقىڭلارنىيەۋېلىڭلار“

دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى-دە، ئىككىيلەن ئۆرۈك تۈۋىدىن ئايرىلدى. ئۆرۈك شاخلىرىدا بىر-بىرىنى قوغلىشىپ ئويناپ يۈرگەن بىر جۈپ ئاق قۇشقاچ خۇددى ئۇلارنى ئۇزىتىۋاتقاندەك تېخىمۇ خۇش خۇي سايرىشاتتى.

لالە بىلەن قۇرباننىڭ ئاشۇ قېتىمقى ئۇچرىشىشى گويا ئاي نۇرىنىڭ بۇلۇتلار ئارىسىدىن بۆسۈپ چىقىپ جىلۋە قىلغىنىدەك قۇربان ئۈچۈن ۋىسال ئۈمىدى بېغىشلىغانىدى.

ئۇ ئەمدى شەھەردە قېلىپ، نەۋرە ئاكىسىدىن ئۇنىڭغا قالدۇرۇپ قويغان تۆمۈرچىلىك دۇكىنىدا ھۈنەر قىلىشقا كىرىشىپ كەتتى. لالە ئۇنىڭغا غىزا-تاماق توشۇپ بېرەتتى.

قۇربان بۇغداي ئورمىسىغىچە ھاجەتمەن دېھقانلار ئۈچۈن يېتەرلىك ئورغاق سوقۇپ تەييارلاشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، كېچە-كۈندۈز جىددىي ئىشلىدى. ئۇنىڭ ئىككى شاگىرتى كۆرۈك بېسىپ ئۈلگۈرتەلمەي قارا تەرگە چۆمۈلەتتى. ئاۋۋال قىزىل چوغ بولۇپ، كېيىن ئاقتاپ ھالىتىگە كىرگەن تۆمۈرنى قىسقۇچ بىلەن ئېلىپ بازغانلاش، سۇغىرىش، يەنە قىزدۇرۇش قاتارلىق ھەممە ئۆتكەللەرگە يالغۇز ئۆزى يېتىشىپ ئۈلگۈرەتتى. ئارقىدىن قاتار-قاتار دەستىلەنگەن نۇرغۇن ئورغاقلارنى تەپمە چاق ئارقىلىق سەيى-
خاللاپ پارقىرىتاتتى.

ئۇ، يەنە دۇكىنى ئالدىدىكى بوشلۇققا توم ياغاچلاردىن كاناركا ئورنى-
تىپ، قوشۇمچە ئات-ئۇلاغ تاقىلاش ئىشىنىمۇ قولىدىن بەرمىدى. بۇ ئىشنى تولىراق ھەقسىز قىلاتتى.

قۇربان ھاجەتمەنلەرنىڭ ئات-ئۇلاغلىرىنى توم ئارقان بىلەن يالغۇز ئۆزى كاناركىغا باغلايتتى. ئاندىن تالتىز بىلەن ئات-ئۇلاغلارنىڭ تۇۋاقلىرى-
نى كېسىپ، سىنتىراچ بىلەن بىر قۇر تەكشىلەيتتى. ئاندىن يېڭى مىخ ئۇرۇپ ئىشنى پۈتكۈزەتتى. ئىشلىرىنى پۈتكۈزۈشكەن ھاجەتمەنلەر ئۇنىڭدىن بەك مەمنۇن بولاتتى ۋە ئۇنىڭغا رەھمەت-ھەشقاللا ئېيتىشاتتى.

قۇرباننىڭ ھۈنەر ماھارىتى ۋە سېخىي-مەردلىكى قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا

شەھەر-يېزىلارغىچە پۇر كەتتى.

ياز پەسلى، ئىسسىق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، لالە بىر نەچچە قىزنى باشلاپ ساقساقتىن يەنە قۇرباننى يوقلاپ كەلدى. قىزلار قېتىق، نان، توقاچ، جىنەستە قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى سېۋەتلەرگە قاچىلاپ ئېلىپ كېلىشكەندى.

قۇربان قىزلار بىلەن ئۇزۇن مۇڭداشتى، چاقچاقلاشتى، قىزلارنىڭ ئىچىدىكى خۇش چاقچاق بىر قىز ئاۋۋال سۆز تېشىپ:

— قۇربان ئاكا، قولىڭىز نېمىدېگەن ئەپچىل، سىز ھەممىنى بىلىدىكەنسىز، داڭقىڭىز ھەممە يەرگە كەتتى. بىزمۇ سىزگە رەھمەت ئېيتقىلى كەلدۇق، بۇ رەھمىتىمىزگە نېمە بىلەن جاۋاب قايتۇرىسىز؟ — دېدى.

— ياقەي، ئۇنچىلىك ئەمەس، — دېدى قۇربان ھېلىقى قىزنىڭ سۆزىگە كەمتەرانە جاۋاب بېرىپ، — بىكار جۇۋاپ كېتىپسىلەر. مەن تۆمۈرچىلىككە قارىغاندا زەرگەرچىلىكنى ئوبدان بىلىمەن. مەن نېسىپ بولسىلا ھەر بىرىڭلارغا بىر جۈپتىن بىلەزۈك ياساپ ھەدىيە قىلىمەن. بۈگۈنكى رەھمىتىڭلارنىڭ ھەققىنى شۇ چاغدا تولۇق ياندۇرىمەن...

قۇرباننىڭ بۇ سۆزى بىلەن دۇكاننىڭ ئىچىنى كۈلكە قاپلىدى.

مۇشۇنداق قىزىق كەيپىيات ئىچىدە بىر نەچچە سائەت ئۆتۈپ كەتتى. قىزلار يەنە قايتىش تەرەددۇتىنى قىلىشتى. قىزلار خوشلىشىپ دۇكان ئالدىغا چىققاندا بايىقى چاقچاقچى قىز قۇربانغا دارىتىپ:

— خوش، قۇربان ئاكا، بىزنىڭ ئەڭ مۇھىم سوۋغىمىز جىنەستە قاچىلانغان كىچىك سېۋەت ئىچىدە، ئېسىڭىزدە بولغاي، — دەپ جېكىلىدى، قىزلار كۈلۈشكەن پېتى ئۇزاپ كېتىشتى.

قۇربان قىزلارنىڭ قارىسى يىتكىچە قاراپ تۇردى. لالە ئۇلار بىلەن بىللە كەتكەندى. قۇرباننىڭ يۈرىكى پىژىلداپ كۆيەتتى. پېشانىسىدە سوغۇق تەر مونچاقلىرى پەيدا بولغانىدى.

قۇربان ئۈن-تىن سۇرمەي ئارقىسىغا بۇرۇلدى-دە، دۇكان ئىچىگە

كىرگەن پېتى ھېلىقى جىنەستە قاچىلانغان سېۋەتنىڭ تېگىدىن بىر پارچە خەتنى ئالدى. ئۇ قاتلاقلىق خەتنى ئاۋايلاپ ئېچىپ، ئوقۇشقا باشلىدى. خەتتە مۇنداق يېزىلغانىدى:

خانئېرىقتىن گۈزەگە،
ئۈچ چاقىرىم يول ئىكەن.
يولىمىزنى توسالماس،
شۇمبۇيا، يانتاق، تىكەن.

ساقساقنىڭ سۈيى بىلەن،
زەپ ئوخشىدى جىنەستە.
ماراپ يۈرەر پايلاقچى،
بولماڭ ھەرگىز بىخەستە.

گۈللەر پۇراق چاچىدۇ،
تاڭ سەھەردە، ئاخشامدا.
يارنى مەڭگۈ ئەسلەيمەن،
قوشاق قېتىپ ناخشامدا...

— پاھ، پاھ ... لالەنىڭ قوشىقى، مانا بۇ ئۇنىڭ خېتى، ئۇنىڭ قەلىمى...

قۇربان قوشاقنى تەكرار-تەكرار ئوقىدى ۋە بىردىنلا شۇنداق دەۋەتكەننى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى. ئۇ، يېنىدىكى شاگىرتلىرىنىمۇ يادىدىن چىقىرىپ قويغانىدى. بىردەمدىن كېيىن، ئۇ، ئېسىنى يىغىپ ھۇپپىدە بىر قىزاردى ۋە خەتنى قاتلاپ يانچۇقىغا سالدى، قۇربان قوشاق مىسرالىرىنى ئىچىدە يادلىماقتا ئىدى. توساتتىنلا رەستە كوچا تەرەپتىن ئاڭلانغان ۋاڭ-

چۇڭ ئاۋازى ئۇنىڭ شېرىن خىيالىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. ئۇ دەرھال شاگىرتلىرى بىلەن دۇكاندىن سىرتقا يۈگۈردى.

ئۇن نەچچە خۇيزۇ ياش ئىككى چېرىكنى باغلاپ كوچىدا سازايى قىلىپ مېڭىپتۇ. بىرمۇنچە باللار ئۇلارنىڭ چۆرىسىگە ئولىشىپ تاماشا كۆرۈۋېتىپتۇ. چېرىكلەرنىڭ ئېغىز-بۇرنى قانغا مىلەنگەن، باش-كۆزلىرى كۆكەرتىۋېتىلگەن. بۇ ۋەقەنىڭ تېگى-تەكتى مۇنداق ئىكەن: خۇيزۇ ئۆلىماسى ماشۇر خەلپىنىڭ قىزى ئىشىك ئالدىدا تاڭگازا سېتىۋاتقاندا ھېلىقى چېرىكلەر پۇل بەرمەي تاڭگازىنى ئوچۇملاپ ئېلىپ كەتمەكچى بولۇشۇپتۇ. قىز ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ، تاڭگازىنىڭ پۇلىنى سوراپتۇ. چېرىكلەر ”مال ئىگىسىدىن ئوغرى كۈچلۈك“ دېگەندەك ھېلىقى قىزغا خولىگەنلىك قىلماقچى بولۇپتۇ. بۇنى كۆرۈپ خۇيزۇ ياشلىرى چىداپ تۇرالماپتۇ-دە، چېرىكلەرنى تۇت-ئۇرقىلىپ،قوللىرىنى كەينىگەقايرىپ باغلاپ مېڭىپتۇ...

قۇربان ۋەقەنىڭ تەكتىنى بىلىپ بولغاندىن كېيىن، شاگىرتلىرى بىلەن بىللە دۇكانغا يېنىپ كىردى-دە، بايىقى خۇيزۇ ياشلىرىنىڭ جۈرئىتىگە ئىچ-ئىچىدىن ئاپىرىن ئوقۇدى ۋە شاگىرتلىرىغا قارىتىپ:

— بىز ئاشۇ يىگىتلەرنىڭ جۈرئىتىگە بارىكاللا دېيىشىمىز كېرەك. يىگىتلىك غۇرۇرى ئاشۇنداق بولىدۇ. تايغانلارنىڭ جازاسىنى بېرىپ قويىدىغان پەيت يېتىپ كەپتۇ، — دېدى.

بىراق، ئارىدىن تېخى بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتمەي تۇرۇپلا دۇكان ئىچىگە بىر يايى كىرىپ كەلدى-دە، يانچۇقىدىن بىر پارچە خەتنى چىقىرىپ، قۇربانغا ئۇزاتتى. قۇربان ئۇنى ئوقىدى. بۇ قۇرباننى سوراق قىلىش ئۈچۈن قازىخانا ئەۋەتكەن ئۇقتۇرۇش ئىدى.

خەت ئېلىپ كەلگەن يايى كەينىگە ئۆرۈلۈپ، ئالدىراپ ماڭماقچى بولۇۋېدى، قۇربان ئۇنى دۇكان بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ بولغۇچە ”ھاي، توختا!“ دەپ توختاتتى.

— بۇ، خەتتە — دېدى قۇربان يايىغا سوئال نەزەرى بىلەن، —

ئۈچ كۈندىن كېيىن مەندىن سوراق سورايدىغانلىقى دېيىلىپتۇ گ نېمە ئىش توغرىسىدا ئىكەنلىكى يېزىلماپتۇ. سېنىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرىڭ بارمۇ؟— دېدى.

— ياقەي، — دېدى يايى چورت كېسىپ، — مەن بىر چاپارمەن تۇرسام، نېمىنى بىلەمەن دەيسىز، قازىخانىغا بارغاندا ... ھە، شۇ چاغدا بىلىۋالامسىز، مەن ئەمسە كەتتىم. مېنىڭدىن يامانلىماڭ...

— ماقۇل، يولۇڭغا مېڭىۋەر.

قۇربان بۇ ئويۇننىڭ سىرىنى ئالدىن بىلىۋېلىشىم لازىم ئىدى، دەپ تىت-تىت بولاتتى. ئۇ ئۇزۇن خىيال سۈردى-يۇ، بۇ تېپىشماققا دەمال جاۋاب تاپالمىدى.

دەل شۇ ئەسنادا دۇكان ئىچىگە ئالاقىغلىق ئىككى دوستى كىرىپ كەلدى. ئۇلاردىن بىرى تاغدىن كەلگەن مىس كان ئىشچىسى، يەنە بىرى ياش دېھقان ئىدى. قۇربان ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇلارنى كۈتۈۋالدى. ئەھۋال سوراشتى. ئىشچى مىتىن بىلەن لوم تۆمۈر ئۈچۈن، دېھقان بولسا ئورغاق ئۈچۈن كەلگەنىدى. قۇربان ئۇلارنىڭ سورىغىنىنى تەق قىلىپ بەردى. لېكىن ئۇنىڭ كاللىسىنى يەنىلا بايىقى ئېنىقسىز ئۇقتۇرۇش خىيالى چۇلغىۋالغانىدى. چىرايىمۇ مانا مەن دەپ چاندۇرۇپ تۇراتتى.

— چىرايىڭ باشقىچىلىغۇ، — دېدى ئىشچى ئاغىنىسى ئۇنىڭغا سوئال قويۇپ، — ئېچىلالماي تۇرسەن، مىجەزىڭ يوقمۇ-يا؟

— ھېچ ئىش يوق، — دېدى قۇربان دوستلىرىغا جاۋابەن، — ھېلىراق ئالدىڭلاردا قازىخانىدىن بىر يايى كېلىپ بىر باغاق...

قۇربان دوستلىرىغا ئەھۋالنى سۆزلەپ بەردى. ئۇلارمۇ ھەيران بولۇشتى. ئالاقىغلىق دېھقان سۆز قىستۇرۇپ:

— بەلكى، ئۇنچىلىك چۆچۈگىدەك ئىش بولمىسا كېرەك. ئۇلار ئەمدى قىسىۋالسىمۇ بولاتتى. ئەگەر يەنە تۆھمەت چاپلاشقا ئەدەيدىغان بولسا خاتىرجەم بول، ئارقاڭدا بىز بار. سوراق يەنە ئۈچ كۈندىن كېيىن

بولىدىكەنغۇ، خاتىرجەم بول، شۇ كۈنى مەنمۇ ئالاقاغىلىق ئەزىمەتلىرىمنى باشلاپ كېلىپ يېنىڭدا ھازىر بولىمەن، — دېدى.

مەنمۇ تاغدىن ئادەم باشلاپ چۈشىمەن، — دېدى، مىس كان ئىشچىسى دەرھال ئاۋاز قوشۇپ.

ئۇلارنىڭ سۆھبىتى ئاياغلاشتى-دە، يىگىتلەر سايمانلىرىنى كۆتۈرۈ-شۈپ دۇكاندىن ئۇزاپ كېتىشتى. قۇربان دوستلىرىنى ئۇزىتىپ بولۇپ دۇكاننىڭ ئىش-ئوقەتلىرىنى شاگىرتلىرىغا ئېدىتلىق ھاۋالە قىلىپ قويۇپ، پېشىن مەھەل بىلەن دۇكاندىن يۈرۈپ كەتتى.

ئۇ، ھازىر بايىقى قازىخانىدىن كەلگەن ئۇقتۇرۇش خېتى توغرىسىدا، مەھجۇرى بىلەن شاھسەنۇبەردىن ئەقىل سوراپ كۆرۈشنى كۆڭلىگە پۈككە-نىدى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى ئۈچەيلەن يەنە مەھجۇرىنىڭ ئۆيىگە جەم بولۇشتى-دە، قۇربان دوستلىرىغا ئۇقتۇرۇش ئەھۋالىنى بايان قىلدى ۋە تېپىشماقنى جاۋاب ئىزدەپ تاپالمايۋاتقانلىقىنى ئېيتتى.

— مۇنداق دەڭ، بۇ راستىنلا سىرلىق تېپىشماقكەن... — دېدى شاھسەنۇبەر ۋە ئارقىدىنلا ھەر خىل قىياسىي تەدبىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. لېكىن، تېپىشماقنىڭ سىرى تېخى ئېنىق ئېچىلمىغانىدى.

ئاشۇ تاپتا قۇرباننىڭ قانلىرى قايناپ، ئاللىقانداق قىياسلار ئىچىدە قارامىلىق قىلىش نىيىتىگە كەلگەنىدى. ئۇ ئىچ گېپىنى دېدى:

— مېنىڭ ئىچىم ئاداپ كېتىۋاتىدۇ. نېمىشقا توگمەيدىغان تۆھمەت بۇ، گېزى كەلگەندە قازىخانىغا ئوت قويۇۋېتىشتىن يالتايمايمەن.

— باشقا ئىشلاردىن خاتىرجەم بولۇڭ، — دېدى مەھجۇرى دەرھال قۇرباننىڭ كۆڭلىنى ياساپ.

ئەليارخان مەھجۇرى بۇ ئىشقا سالماقلىق بىلەن پىكىر يۈرگۈزدى. ئۇ، ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق ئالدىراپ ”چاپاننى ئوتقا سېلىشنى“ خالىمايتتى. ئۇ ئەقىل كۆرسىتىپ:

— بۇ بىر ئويۇن، يەنە كېلىپ سىبىت ھېكىم بەگنىڭ ئويۇنى. ئۇنىڭ 72 خىل ھىيلىسى بار. لېكىن، قورقۇنچاق. ھېچنېمە قىلالمايدۇ — دېدى.

مەھجۇرنىڭ سۆزلىرى قۇرباننى ئۆزىگە تارتتى. ئۇنىڭ قىزىۋاتقان مېڭىسى سەل-پەل پەسكارىغا چۈشەي دېدى.

مەھجۇرى بىر پىيالە چاي ئوتلىۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى:

— نورۇزقۇمدا ئابرويى تۆكۈلگەن ئورچۇنئا ئەمدى سىبىت بەگ ئارقىلىق قىساس ئېلىشنى پىلانلىغان بولۇشى جەزمەن. بۇ سىرلىق ئويۇن-نىڭ كەينىدە سىبىت ھېكىم بەگ، ئالدىدا بولسا ئابدۇجاپپار قازى ھۈنەر كۆرسىتىدىغىنىمۇ جەزمەن. بىز ھەم سەگەك ھەم سوغۇققان بولۇشىمىز زۆرۈر. قان قىزىقلىق، يولىمىزغا كاشىلا كەلتۈرۈپ قويىدۇ. قەدىمكىلەرنىڭ "ئاچچىق ئالدىدا يۈرىدۇ، ئەقىل كەينىدە" دېگەن دانا سۆزى بار ئەمەسمۇ؟ ... بەزىدە چۈشىنىڭ تەبىرى ئۇقتاسىغا كېلىپ قالىدۇ. قىياسىي ھۆكۈممۇ شۇنداق. ئابدۇجاپپار قازى ئىككى ئىشنى تەگىشى ئېھتىمال. ئۇنىڭ بىرىنچى-سى، قۇرباننىڭ ئاتىسى پەلەك ئۇستا قولىدىن بۇلاپ كېتىشكەن قويلارنىڭ قەرز ھۆججىتى، ئۇنىڭ ئىككىنچىسى، نورۇزقۇمدا يۈز بەرگەن ئىشلارنى باھانە قىلىپ لالەنىڭ نەسەبنامىسىنى تەگەپ "تۇخۇمدىن تۈك ئۈندۈ-رۈشى" مۇمكىن.

ئارقىدىن شاھسەنۇبەرمۇ پىكىر قىلىپ:

— تېپىشماقنىڭ سىرى يېشىلدى. مەن قازىخانىغا قۇربان بىلەن بىرگە بېرىپ، ئۇلارنىڭ گۇمپىسىنى بىر كۆرۈپ باقاي، ھەق-ناھەق زاكون سو-رۇنلىرىغا مەن خۇشتار؛ ئۇ تىلىمنى بىلەيدىغان بىلەي تاش. "ياش تۆككىچە مۇشت تۈگ" دېگەن سۆزگە لايىق رەپتارىمنى بىر سىناپ كۆرەي! — دېدى.

بۇ ئىككى دوستىنىڭ سەممىي مەسلىھەتى قۇرباننى خېلى ئارامغا چۈشۈرۈپ قويغانىدى.

شۇنداق قىلىپ قۇربان بىلەن شاھسەنۇبەر ئىككىيلەن قازىخانىنىڭ

ئۇقتۇرۇش مۆھلىتى توشقان كۈنى ئۇدۇل قازىخانا تامان يۈرۈپ كەتتى.

كۆسەن دەرياسىنىڭ غەربىي ساھىلىدىكى تۈزلەڭگە بىنا قىلىنغان كۆك مەدرىسىنىڭ يېشىل سىر بېرىلگەن چوڭ گۈمبىزى بىلەن ئېگىز قەد كۆتۈرگەن مۇنار-پەشتاقلىرى بىر نەچچە چاقىرىم يىراقتىن كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى.

مەدرىسىنىڭ شىمالىي پاسىلىغا تۇتاشتۇرۇپ ياسالغان كەڭ زاللىق بىنانى كىشىلەر ئىسمى-جىسمىغا مۇناسىپ ھالدا "مەھكىمەشەرئىيەئەدلى" دەپ سۈپەتلىشەتتى. ئەمدىلىكتە بولسا ئۇنى ئاددىيلاشتۇرۇپ، "قازىخانا" دەپلا ئاتىشىدىغان بولۇشقانىدى.

ئىككىيلەن بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ، قازىخانا ئالدىغا توپلىشىپ دادخاھ كۈتۈپ تۇرغان نۇرغۇن دەردمەنلەرنى كۆردى. ئۇلار دادىنى يەتكۈزەلمەي گاھىلىرى بىر ئاي، گاھىلىرى بىر نەچچە كۈن تەقەززا بولغان باشپاناھسىز-لار ئىدى.

قازىخانا ئىشىكى تېخى ئېچىلمىغانىدى. شۇڭا ئۇلار بۇ دەردمەنلەر بىلەن ھال-مۇڭ بولۇپ كۈتۈپ تۇردى.

ئۇلار جۇل-جۇل كىيىملىك، كۆزلىرى نۇرسىز، قۇرۇق ئۇستىخان بولۇپ قالغان بىر ياشانغان دېھقانىنىڭ يېنىغا كېلىپ دەردىنى سورىدى. ئۇ، دەردىنى تۆكۈپ:

— دۇنيالىقتا بىرلا ئوغلۇم بار ئىدى. ئىككى يىلدىن بېرى چېرىك ئۆستىگى ھاشىرىدىن بېرى كەلمەيدۇ. ماغدۇرۇم يوق، يەرلىرىم ئاق قالدى. يەر بېجىغا ئۆي بىساتىمنى سېلىپ بەردىم. ئۆزۈم مانا تالادا قالدىم، — دېدى.

قۇربان بىلەن شاھسەنۇبەر بۇ دېھقانىنىڭ ھالىغا ناھايىتى ئېچىندى. شۇ قاتاردا ئۇلار بىر نەچچە دەردمەنىنىڭ دەردىنى ئاڭلىدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي قازىخانا ئىشىكى ئېچىلدى-دە، بىر ياپى چىقىپ قۇربانىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنى قازىخانىغا باشلاپ ماڭدى. شاھسەنۇبەرمۇ

ئۇلارغا ئەگىشىپ ماڭدى. قازىخانىنىڭ سوراق زالىغا كىرگەندە ئۇلارنى ئابدۇجاپپار قازى، سىبىت ھېكىم بەگنىڭ ۋەكىلى ھەم سوت كاتىپلىرى كۈتۈپ ئولتۇرغانىدى.

سوراق زالى ئاددىيغىنە بولۇپ، زالنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۇزۇن ۋە كەڭ بىر قارا ئۇستەل قويۇلغان، زالنىڭ تۆت ئەتراپىغا چۆرىدەپ كۇسا-ئورۇن-دۇقلار قاتار-قاتار تىزىلغانىدى.

ئوتتۇرا بوي، چار ساقال، بېشىغا چوڭ سېرىق داستار ئورىغان ئابدۇجاپپار قازى كۆز قىرىدا قۇربانغا ئىشارەت قىلىپ، ئۇنى ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى كۇسىغا تەكلىپ قىلدى.

ئارقىدىن قوللىرى تىترىگەن ھالدا يانچۇقىدىن بىر پارچە كونىراپ ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن خەتنى ئاۋايلاپ تۇرۇپ چىقىرىپ ئالدىغا قويدى. خەتنىڭ تىتلىپ كەتكەن گىرۋەكلىرىنى ۋە پۈكلىنىپ قالغان جايلىرىنى ئورۇق بارماقلىرى بىلەن بىر ھازاغىچە تۈزەشتۈردى-دە، ئاندىن خەتنى ھەجىلەپ يۇرۇپ ئېگىز-پەس ئاۋازى بىلەن ئاران دېگەندە ئوقۇپ تۈگەتتى ۋە قۇربانىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ:

— مەن يۇقىرىدا ئوقۇپ ئۆتكەن بۇ تىلخەت — ئاتىڭىز پەلەك ئۇستا ئۆز گەدىنىگە ئالغان قوي قەرزى ئۈچۈن بارماق قولىنى بېسىپ قالدۇرۇپ كەتكەن ھۆججەت. ئاتىڭىز پەلەك ئاخۇن ئاق شەھەردە چىنۋاڭ غوجامنىڭ قوي پادىلىرىغا ئوبدان قارىماي بىر قورۇ قوينى يوقىتىۋەتكەن. مۇشۇ تىلخەت ئاساسىدا ئاتا قەرزىنى ئېرىغدىۋېتىش ئىنسابلىق پەرزەنتنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان ساۋابلىق بۇرچى. سىز بۇرۇن كىچىك بولسىڭىز، ئەمدى يوغان ئەر بولۇپ قاپسىز، خوش، سىز بۇنىڭغا نېمە دەيسىز؟

قۇربان ھازىر سالماق ۋە تەمكىن ئىدى. خانقا ئالدىدا ئۆزىنىڭ ھامىيلىرى غەزەپ بىلەن يەڭ تۇرۇپ تۇرۇۋاتقىنىنى بىلگەن بۇ يىگىتنىڭ كۆڭلى پۈتۈن، يۈرىكى توم ئىدى. شۇڭا ئۇ، مەنسىتمىگەن تەلەپپۇزدا:

— تەقسىر، مېنىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرىم يوق. شۇنداقتىمۇ مېنىڭ

ئىككى تەلىپىم بار: بىرىنچى، ئاتام خەت يازالايدۇ. قولالىرىدىكى تىلخەتنى مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ باقاي، ئىككىنچى، ئاتام قولىدا يوقالغان شۇنچە كۆپ قويلار زادى نەگە كېتىپتۇ، ئەھمەت ۋاڭغا پەنت ئۇرىدىغان بىرەر قاراقچىنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتىمۇ قانداق؟ سىلەر بۇنى تەھقىقلەپ كۆردۈڭلارمۇ؟— دېدى.

قۇربان قازىنى چىڭ يېرىدىن ئىلىۋالغانىدى. ئۇنىڭ گېپى خۇددى ئامبۇردەك ئابدۇجاپپار قازىنىڭ گېلىنى قىسىۋالدى. قازى غىققىدە بولۇپ تۇرۇپ قالدى.

شۇ چاغدا سېيىت ھېكىم بەگنىڭ ۋەكىلى دەررۇ سۆز قىستۇرۇپ:

— تىلخەتنى سىزگە كۆرسىتىشكە بولمايدۇ. ئاتىڭىزنىڭ بارماق باسقانلىقى ئېنىق تۇرسا، سىز قانداق تېنىپ كېتەلەيسىز، يوقالغان قوينى شۇنچە كەڭ جاڭگالدىن قانداق تاپقىلى بولىدۇ! — دېدى...

قۇربان بۇ "ۋەكىل"نىڭ سۆزىگە ئېرەن قىلماي يەنە ئابدۇجاپپار قازىغا قارىتىپ:

— تەقسىر، مېنىڭ كاللامغا يەنە بىر يېڭى پىكىر كەلدى: ئاتامنىڭ جەستى كۆمۈلۈشتىن بۇرۇن تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزۈلگەنمۇ-يوق؟ ئەگەر چوقۇم تەكشۈرۈلمىگەن بولسا قايتىدىن تەكشۈرۈپ بېرىشنى تەلەپ قىلىمەن، — دېدى.

قۇرباننىڭ بۇ يېڭى پىكرى سوراقچىنى تېخىمۇ گاڭگىرىتىپ قويىدى. ئۇ تېگىرقاپ بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن:

— يىگىت بەك چىڭغا چىقىشىپ كېتىشمەيلى، ئىشنى مادارا-مۇرەسسە بىلەن ئۈزۈۋەتسەك، زىنمۇ، كاۋاپمۇ كۆيمىسە، ئاتىڭىزنىڭ قوي قەرزىنى ئازراق بولسىمۇ ئۈستىڭىزگە ئالسىڭىز دېمەكچىمەن، — دېدى.

ھېلىغىچە سۈكۈت قىلىپ، ئەمما ئىچى تىت-تىت بولۇپ تۇرۇۋاتقان شاھسەنۇبەر دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ:

— مۇشۇنچىزا كاتتا دارىسالام بىناسىدا ھەق-ناھەقنىڭ ئاستىن-ئۈس-

تۇن بولۇپ، كاللا دېسە پاقالچەك دېيىلىۋاتقىنىغا ھەيران بولۇۋاتىمەن. مەن قازىكالاندىن شۇنى سورىماقچىمەنكى، قوي مۇھىممۇ، ئادەممۇ؟ يوغان ئىككى جانغا زامىن بولغان ناھەقچىلىقنىڭ ئىزدەك سورىقى بولمامدۇ؟ خۇن قەرزى مۇھىممۇ، قوي قەرزىمۇ، ئەگەر خۇن قەرزى ئېنىقلانسا، قوي مەسلىسى ئاسانلا ھەل بولۇپ كېتىدۇ، — دېدى.

— تەقسىر، ئانچىزا ئېشىپ كەتمەيلى، — دېدى قازىنىڭ بىر سوراقچىسى، — شاھسەنۇبەرگە دارىتىپ، — مېنىڭچە قوي پادىلىرىنىڭ يوقلىشى پەلەك ئۇستىنىڭ ئۆزىدىن، ئۇنىڭ ئۆلۈمى بولسا تەقدىر-قىسمەتتىن بولغان، دەپ تەن ئېلىشىمىز لازىم...

— ئۇنداقتا پەلەك ئاكىنى باغلاپ توغراقتا ئاسقان ئارغامچىنى، ئۇنى ئۇرۇپ زەخىملەندۈرگەن چوماق، توقماقنى قاراقچىلارنىڭ قولىغا تەقدىر-قىسمەت يەتكۈزۈپ بەرگەنمۇ؟

— ھاي، ھاي تەقسىر، مۇشۇ يەردىرەك توختاپ قالايلى، باشقا-باشقا ئىككى ئىشنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىپ، ساق باشنى ساراڭ قىلىۋەتكىلى تۇردىلا.

— شۇنداق تەقسىر، سۆت بىلەن دۇغسۇ ئارىلىشىپ كېتىپ، ئايرىغىلى بولمايۋاتقان زامان بۇ، لېكىن، ھامان بىر كۈنى ئېقى ئاق، قارىسى قارا بولىدىغانلىقىغا كۆزۈم يېتىدۇ.

سۆت بىلەن سۇنى قوشۇپ كەپتۇ شۇنداق بۇ زامان،
قايسى يالغان قايسى راست ئايرىلۇر بىر كۈن ھامان.

شاھسەنۇبەرنىڭ سۆزى ئارىلىقىدا سىرتتىن بىر يايى ئۆتكى ئۆچكەن ھالدا ھاپىلا-شاپىلا كىرىپ كەلدى-دە، ئابدۇجاپپار قازىنىڭ قۇلىقىغا ئۇزۇن پىچىرلىدى. قازىنىڭ رەڭگى-روھى بىردىنلا ئالا-تاغىل بولۇپ كەتتى. ئۇ پەس ئاۋاز بىلەن بايىقى يايىنىڭ قۇلىقىغا كۇسۇرلاپ بىر نېمىلەرنى دېدى-دە، دەرھال ئۇنى يولغا سېلىۋەتتى. ئارقىدىنلا سوراقنىڭ بۇگۇنچە مۇشۇ يەردە ئاياغلاشقىنىنى جاكارلىدى ۋە ئۆزىمۇ قازىخانىدىن مىرزا-كاتىپلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئالدىراپ تىكىۋەتتى.

ئابدۇجاپپار قازىنىڭ ساراسىمىگە چۈشۈپ قېلىشى خانىقا ئەتراپىغا توپلانغان قۇربانىنىڭ ھامىيلىرىنىڭ غەزەپ دولقۇنى تەشۋىشىدىن ئىدى. بۇ ھال راستىنلا "ئەل قوزغالسا تەخت قوزغىلار" دېگەن ھېكمەتنىڭ بېشارىتى ئىدى.

قۇربان بىلەن شاھسەنۇبەر غالىبانە قەدەم تاشلاپ ئۆزلىرىنى خانىقا ئالدىدا كۈتۈپ تۇرغان دوستلىرىنىڭ ئالدىغا چىقتى ۋە ئۇلارغا سالام بېرىپ، چىن قەلبىدىن مىننەتدارلىقىنى ئىزھار قىلدى. دوستلىرى ئۇلاردىن:

— ئاخىر قانداق بولدى. سوراقچى قېنى؟ — دەپ ئارقا-ئارقىدىن سوراشتى. توپلانغان كىشىلەرنىڭ ئەھۋالنى كۆزىتىشكە ئەۋەتىلگەن ئۇنلە-غان چېرىك تايغانلارمۇ ھوقۇشتەك يىراقتىن قاراپ تۇرۇشاتتى.

— مەن سىلەرگە، — دېدى شاھسەنۇبەر سۆز باشلاپ، — ئىككى ئېغىز سۆزلىمەكچىمەن، بۈگۈنكى دەۋادا بىز يەڭدۇق. سوراقچى يېڭىلدى. بىز كۈلدۇق، سوراقچى لەت بولدى. بۇ سىلەرنىڭ يار-يۆلەك بولغانلىقىڭ-لارنىڭ ھىممىتىدىن بولدى.

ئاشۇ مەھەلدە بىر يىگىت كېلىپ قۇربان بىلەن شاھسەنۇبەرگە خانىقا ئالدىغا يوغان قەغەزگە بىرەيلەن يازغان قوشاقنىڭ چاپلانغانلىقىنى ئېيتتى. ئىككىيلەن دەرھال خانىقا ئالدىغا بېرىپ قوشاقنى ئوقىدى:

مەنسەپدارلار بەسلىشىپ،
ساپتۇ ساراي-ئىمارەت.
پېشايۋانلىق، ۋاسا جۈپ،
قىلىپ بېقىڭ زىيارەت.

تۆل-يېتىملەر كەپىدە،
ئەمەلدارلار مەيدە.
مەشرەپ قىلار ھەپتىدە،
ئەيشى-ئىشرەت، خىيانەت.

بۇلاپ ئەلنى سورىدى،
ئادەم گۆشى قورىدى.
جانلار قاقشاپ خورىدى،
قىلدى چەكسىز جىنايەت.

سوراقچىنىڭ كۆزى يوق،
تىلى تۇتۇق گېلى پوق.
پۇلسىزلارغا تەرى سوق،
بولدى يۇرتتا قىيامەت.

نامەلۇم ئاپتور توقىغان بۇ قوشاق دەردمەنلەرنىڭ كۆڭۈل-كۆكسىنى بوشىتىش ۋە يورۇتۇش رولىنى ئوينىغانىدى. بۇ قوشاق ناخشىغا ئايلاندۇرۇلۇپ، تېزلا كوچىلارغا تارالدى.

قۇربان بىلەن شاھسەنۇبەر قوشاقنى ئوقۇپ ھۇزۇر ئالغاندىن كېيىن، تويچىن ئايرىلدى-دە، مەھجۇرى بىلەن لالەنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى.

— دالىغا ئوت تۇتۇشاي دەپ قاپتۇ، — دېدى قۇربان يولدا كېتىۋېتىپ شاھسەنۇبەرگە، — مېنىڭدە ئەمدى يېڭىدىن ئىشەنچ تۇغۇلدى.

— مېنىڭ كۆزقارىشىممۇ شۇنداق، — دېدى شاھسەنۇبەر جاۋابەن، — لېكىن ئالدىمىزدا تېخى مۇشكۇل داۋان بار...

راست دېگەندەك، زىددىيەت-توقۇنۇشلارنىڭ ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈشى نەتىجىسىدە قۇربان بىلەن لالە كېيىنكى ھاياتىدا ئاجايىپ قىسمەتلەرگە دۇچ كەلگەنىدى.

بەشنچى باب

قۇربانىنىڭ تەرجىمىھالى

دۇكان كۆرگەن بالىدىن ئادەم چىقىدۇ.
— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

1

قۇربان كۇسەنىنىڭ مۇنبەت تۇپراقلىق يېزىسى—ئالاقاغىدا تۇغۇلغان. ئاتىسى پەلەك ئۇستا كىچىكىدە مەشھۇر "ئاق مەدرىسە"دە ئوقۇپ خەت ساۋاتىنى چىقارغاندىن كېيىن، ئالاقاغىغا قايتىپ كېلىپ تېرىقچىلىق ھەم قوشۇمچە قول ھۈنەرۋەنلىك كەسپى بىلەن مەشغۇل بولغانىدى. جاھانسازلىق تەقەززاسى ئۇنى ھەممە كويلارغا، تۈرلۈك ئويلارغا سالاتتى.
پەلەك ئۇستا ئائىلىسىدە بەش جان بولۇپ بىرلا ئۇنىڭ قولىغا قارايتتى. قۇربان ئۈچ بالىنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرانچىسى ئىدى. قۇربان بالاغەتـ
ـكە يەتكەندىن كېيىن، پەلەك ئۇستا ئۇنى بىلىملىك ئادەم قىلىش نىيىتىدە،

ئۆزى ئوقۇغان ساقساق مەدرىسگە ئەۋەتكەنىدى. ئەمما، تۇرمۇش تەڭقىسچە-
لىقىدىن ئۇ يەردە ئۇزۇن ئوقۇتالماي ئالاقاغىغا قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر
بولدى.

شۇ كەملەردە ئالاقاغىدا قەھەتچىلىك جۇتلۇقى تۈپەيلىدىن زىرائەتلەر
نابۇت بولغان ”كەسكەك ئاپىتى“ ئەۋج ئېلىپ، ئەمدىلا سېرىقتال بولغان
بۇغدايلار قىرىلىپ كەتكەنىدى. ئاچلىقتىن قىرىلىۋاتقان نارەسىدە ئوغۇل-
قىزلار ۋە ئىگە چاقىسىز قېرى-چۆرىلەرنىڭ ئېچىنىشلىق مەنزىرىسىنى قۇر-
بانمۇ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن، بۇ ھالاكەتلىك قىسمەتلەرنى ئۆزىمۇ
بېشىدىن كەچۈرۈپ، جېنى ھايىنىغا قالغانىدى.

ئۇنى ئاز دەپ يېزىلاردا سۇ بېجى، چوقا بېجى، كۆك بېجى، تۇتۇن
بېجى، ئوتۇن بېجى ۋە غەللە-پاراق قاتارلىق نەچچە ئون خىل باج-سېلىقلار
دەستىدىن بەللىرى مۈكچەيگەن دېھقانلارنىڭ ئىلىكلىرى ئۈزۈلگەنىدى.

شۇ ۋەجىدىن ئادەملەر جانلىرىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، پاناھ ئىزدەپ،
ياقا يۇرتلارغا قېچىپ كېتىشەتتى. كېتەلمىگەنلىرى بولسا قاغا جىگدە، ياۋا
گىياھلارنى تېرىپ-تۆشەپ يەپ جانغا دال قىلاتتى. بولۇپمۇ ”شىرقى
ئۈرۈقى“ نىمجانلارنىڭ تەلپىگە بەكمۇ ئەسقاتقانىدى.

ئاشۇ پېشكەل كۈنلەردە نىمجان باللار، خوتۇن-قىزلار شىرقى ئۈرۈ-
قىنى خۇددى ”مېھرىگىياھ“ بىلىپ، ئۇنى يىغىش ئۈچۈن ئېتەكلىرىنى
ئېچىپ، ھەممە يەرنى ئالا قويماي قارا مالاندەك تەرەپ-تەرەپكە چېپىشاتتى.
كۈن-كۈن ھەپىلىشىپ يىغىپ كەلگەن شىرقى ئۈرۈقلىرىنى قاينىتىپ،
ئاچلىقتىن زارلىنىپ تۇرغان باللىرىنى ئارام تاپقۇزاتتى.

شۇ كەملەردە ئانىلارنىڭ ”ئەللەي قوشىقى“مۇ «شىرقى قوشىقى»
غا ئالماشقانىدى:

ھۆسنى جامالى ھەپىرەڭ بالام،
ئاچلىقتىن بولدۇڭ زەپىرەڭ بالام.

بىر كۈن بولسمۇ كۈن كۆرۈش ئۈچۈن،
ئاشلىق بولمىسا، ”شىرقى“ يەڭ بالام.

ئەجەبلىنەرلىكى، مۇشۇنداق ئېغىر كۈنلەردە ”غوجامنىڭ قورسىقى توق، قۇلى بىلەن ئىشى يوق“ دېگەندەك زالىم دورغىلار ”ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك“ قىلىپ، ئالۋاڭ تەھدىتى بىلەن دېھقانلارنىڭ يۈرىكىنى يەيتتى.

پەلەك ئۇستىنىڭ بېشىغا يەنە مۇڭ چۈشتى. ئۇنىڭ غەللە پاراق تاپشۇرغىدەك مادارى يوق ئىدى. ئۇنىڭ بېشى قېتىپ، ئاخىر ئوغلى قۇربانغا:

— جىگەرلىك ئوغلۇم، بىزنىڭ تۆكىدىغان پاراق قەرزىمىز — بىر تاغار بۇغداي، چۈشىنىۋاتامسەن ئوغلۇم. بۇنىڭدىن بېشىمىزنى ساقىت قىلىمساق، دەيۈزلەر بىزگە ئاراملىق بېرىشمەيدۇ. ئەمما، ئەقىللىق ئوغلۇم، ئۆزۈڭمۇ كۆرۈپ تۇرسەن، ئۆيىمىزدىن تىلىمىز بىلەن سۈپۈرسەكمۇ بىر تال دان چىقمايدۇ... — دېدى.

پەلەك ئۇستا قاتار قورۇق چۈشكەن پېشانىسىنى ئوڭ قولى بىلەن بىر نەچچە رەت سىلىغاچ، يەرگە قاراپ خىيالغا كەتتى. قۇربان ئاتىسىنىڭ كۆزىگە قاراپ لام-جىم دېمەي ئولتۇراتتى. پەلەك ئۇستا ئېغىر بىر تىنىۋالغاندىن كېيىن، يەنە قۇربانغا يۈزلىنىپ تۇرۇپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مېنىڭ ساڭا دېمەكچى بولغىنىم، بالام...، بىز ئىككىمىز بىر تەڭلىمات كىگىز ئېتەيلى، ئاكاڭ چاققان تۇتۇپ بىر جۈپ مەسە-كالاچ تەييارلىسۇن. ئاندىن ئىككىيلەن شەھەرگە كىرەيلى-دە، ئۇ نەرسىلەرنى بازاردا سۇ قىلىپ، قولىمىزغا كىرگەن پۇلغا بۇغداي سېتىۋېلىپ، غەللە پاراق قەرزىمىزدىن ئادا-جۇدا بولۇپ قايتىپ كېلەيلى، ماقۇلمۇ ئوغلۇم...

— بولىدۇ، ئاتا...، دېدى قۇربان چاققانلا جاۋاب بېرىپ، — مەن ساڭا ياردەملىشىمەن.

قۇربان كىچىكىدىنلا چېۋەر ۋە زېھىنلىك ئىدى. ئاتىسىنىڭ ئېتىز-ئې-رىق ئىشلىرىغىمۇ، كىگىزچىلىك ھۈنىرىگىمۇ ياردەملىشەتتى، قولىغا قول، پۇتىغا پۇت بولاتتى. ئاتا سۆزىگە بويۇن تولغىمايتتى، گەپ ياندۇرمايتتى. قۇلىقى يۇمشاق، كۆيۈمى بار ئوغۇل بولۇپ يېتىلگەنىدى.

— يارايسەن قوزام، «بولۇشلۇق موزاي پوقىدىن مەلۇم» دېگەن مانا شۇ، قۇلىقىڭ يۇمشاقلىقتا مېنى دورىدىڭ، — دېدى پەلەك ئۇستا ئوغلىنىڭ رايىشلىقىغا سۆيۈنۈپ.

شۇنداق قىلىپ ئاتا-بالا ئىككىيلەن ئىش باشلىۋەتتى.

قورۇ ئىچىدە ئەسلىدە بار بولغان كىرىچ يېپىلىق ئاسما باغ دەستىگاھنى تۈزەشتۈردى. ئۇنىڭغا لوك ياغىچى بىلەن خەملە تاسمىسىنى قايتىدىن چىك قىلىپ بېكىتتى. ئاتىسىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە قۇربان قولىغا مۇشتا توقمىقىنى ئېلىپ يۇڭ ئېتىشقا باشلىدى.

پەلەك ئۇستا ئۆزى بىر چەتكە چىغداپ رۇسلاپ، قۇربان ئېتىپ چىقارغان يۇڭلارنى ساۋاپ پاكىزلايتتى. ئاندىن يۇڭنى چىغدان ئۇستىگە تىزىپ، چىغ تۈرمەك قىلاتتى.

ئىشنىڭ يېرىم ھەسسىسى پۈتكەندىن كېيىن، پەلەك ئۇستا ئوغلىغا سۆيۈنۈش كۆڭلى بىلەن:

— بارىكاللا بالام، قولۇڭ دەرد كۆرمىسۇن. ئوبدان غەيرەت قىلدىڭ، — دېدى.

تۈرمەك قىلىنغان يۇڭ ئۇستىگە تەكشى سۇ سېپىپ بولۇپ، پەلەك ئۇستا ئوغلىغا دېدى:

— ئوغلۇم، يۇڭلار ئەكچىپ تاۋلانغىچە بىزمۇ بىرئاز دېمىمىزنى ئېلىۋالايلى، بۇ دورەمقى ئىش ماغدۇر تەلەپ قىلىدۇ.

ئاتا-بالا ئىككىيلەن داق يەردە ئولتۇرۇپ چاي ئىچىشكەچ دەم ئالدى. پەلەك ئۇستا يەنە سۆز ئاچتى:

— ئوغلۇم، ھۈنەر-كاسىپلىقنىڭ خاسىيىتى كۆپ. «ھۈنەر سەنئەت

قولىدا، گۈل ئېچىلار يولىدا“ دېگەن سۆز بىكارغا ئېيتىلمىغان. بۇنى سەمىڭدە چىڭ تۇت ...

قىسقىلا دەم ئېلىۋالغاندىن كېيىن، ئاتا-بالا يەنە ئىشقا كىرىشىپ كەتتى.

ئۇلار يەڭلىرىنى جەينەكتىن نېرى تۈرۈپ، يۇڭ تۈرمەكلىرىنى ئالدىغا بىر، كەينىگە بىر، نۆۋەتمۇ نۆۋەت تۈرتۈپ، چىڭداپ باراتتى. ئاندىن پىشۇرۇلغان تۈرمەكنى باغلاپ تاۋلاققا تاشلايتتى.

”يۇڭ تۈرمەك“ تاۋلاققا تاشلانغاندىن كېيىن، ئارىدىكى بوشلۇقتىن پايدىلىنىپ، قۇربان ئاكىسىغا ياردەم بېرىشنىمۇ ئېسىدىن چىقىرىپ قويمىدى. ئۇنىڭ كۆز چېنى ھەممىگىلا يېتىشلىك ئىدى.

ئاكىسى بۇرەندە بىلەن رۇسلاپ بەرگەن قونچىغا، ئۇ چېۋەرلىك بىلەن بېخى سالاتتى، ئاكىسى قونچىغا شاڭ قاقسا، ئۇ پوزا-پۇشتەك بىلەن رەختىنىڭ يۈزىنى سىلىقلايتتى. ئاكىسى ئاياغنىڭ سوكىنى ئاپقۇتلىسا، ئۇ سىراج بىلەن ئەستەر چاپلايتتى.

شۇنداق قىلىپ تەڭلىمات كىگىزمۇ، مەسە-كالاچمۇ تەق بولغانىدى. پەلەك ئۇستا بېشى ئاسمانغا يەتكەندەك خۇش بولدى ۋە بالىلىرىدىن مىننەتدار بولۇپ:

— خۇدا رەھمەت قىلسۇن بالىلىرىم. مۇشۇ ھۈنىرىمىزنىڭ خاسىيىتىدىن بېشىمىزنى قىسىپ تۇرغان ئېغىر يۈكتىن خالىي بولۇپ كېتەرمىز، ئىنشائاللا، — دېدى.

پەلەك ئۇستا ئارقىدىن يېنىنى ئاختۇرۇپ يۈرۈپ، ئاران دېگەندەك بىر نەچچە مىس يارماقنى چىقاردى-دە، ئۇنى قۇربانغا سۇنۇپ تۇرۇپ:

— ئوغلۇم، ماۋۇ پۇلغا سەن بېرىپ جوۋازخانىدىن ئازراق ياغ ئېلىپ كەلگىن، قازاناقتا ئازراق قۇرغۇنلۇق باردەك قىلاتتى. ئاپاڭ ئەرۋاھلارنىڭ روھىغا ئاتاپ ياغ پۇرۇتۇپ بەرسۇن. ئىككىمىز ئەتە ئەتىگەن شەھەرگە ماڭىمىز ئەمەسمۇ، يوگۇر بالام، تېز بول! — دېدى.

قۇربان پۇل بىلەن ياغ قاچىسىنى كۆتۈرگەن پېتى ئىلدام قەدەمدە جۇۋازخانىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. جۇۋازخانا بۇ يەرگە يېقىن ئىدى.

قۇربان جۇۋازخانىغا كىرگەندە تار ۋە قاپقاراڭغۇ جۇۋازخانىنىڭ ئىچى ئۇنىڭغا خۇددى گۆردەك بولۇپ تۇيۇلدى. ئارىدىن خېلى بىر مەھەل ئۆتكەندىن كېيىن جۇۋازخانىنىڭ ئىچى ئاندىن بىر ئاز سۈزۈلگەندەك بولدى.

جۇۋازچى ئۇستىگە كۆڭلەكسىز، مايلىشىپ كەتكەن كالتە چاپان كىيىۋالغان، بېلىنى شوينا بىلەن باغلىۋالغانىدى. ئارا بويي كەلگەن بۇ ئادەم ئىككى كۆزى تېڭىقلىق جۇۋاز كالىسىنى توختىتىپ قويۇپ، ئۆزى ھەدەپ مىسران بىلەن كۈنجۈرە قومۇرۇۋاتقانىدى.

ئۇ، قۇرباننىڭ جۇۋازخانىغا كىرگىنىنى تۇيدى-يۇ، نېمىشقىدۇر، بىلمەسكە سېلىپ ئۆز ئىشى بىلەن مەلىكە بولۇۋەردى.

جۇۋازچى كۈنجۈرىنى قومۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، غىڭشىپ ناخشا ئېيتقاچ جۇۋازنىڭ كۈپ-باچكىلىرىنى تەكشۈرۈشكە باشلىدى. ئارقىدىنلا يەنە جۇۋازنىڭ ھاڭغۇت، خامالىرىنى، قىلچاق، كەشكۈنلىرىنى تەكشۈرۈشكە كىرىشىپ كەتتى. ئەڭ ئاخىرىدا ئۇ، ياغ سىرغىپ چۈشىدىغان تۇماتقىسىنى چىڭىتىپ قويدى.

قۇربان شۇنىڭغىچە لام-جىم دېمەي جۇۋازچىنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزىتىپ تۇرىۋەردى. ئۇ، جۇۋازچىنىڭ چىشىغا تېگىپ قويماي، دەپ قورۇنۇپ سۈكۈت قىلدى.

لېكىن، جۇۋازچى يەنىلا ئۆزىنىڭ بۇ كىچىك خېرىدارىغا تۈزۈك قاراپ قويمىغانىنىڭ ئۇستىگە، جۇۋازخانىنىڭ يان تەرىپىدىكى ئۇياقتىن بىر كىچىك خالتىدىكى ياغلىق دان ئۇگۇتىنى ئالدى-دە، ئۇنى ئۇگۇت ساڭلىقىغا تۆكتى ۋە ئىنچىكە ساپلىق كىرىش قامچىسىنى بېشىدىن ئىككى-ئۈچ گەز ئېگىز ئايلاندۇرۇپ ”چۇ“ دەپ ئۈنلۈك ۋارقىرىغىنىچە بايىقى ”مۆمىن“ كالىسىنى يەنە ماڭغۇزدى.

قۇربان ئەمدى تاقەت قىلالمىدى. ئۇ، جۇۋازچىغا:

— ئۇستام، مەن ياغقا كېلىۋېدىم، باياتىن بېرى ساقلاپ تۇرۇۋاتىمەن. مانا پۇل، ماڭا... — دېدى.

جۇۋازچى سوغۇق سۆز بىلەن جاۋاب بەردى:

— شا كىچىك، بۇ يەرگە ياغلىق دان ئۈگۈتى كېرەك، بىلدىڭمۇ، ئۈگۈت كېرەك دەۋاتىمەن. بۇ ياغ بازىرى ئەمەس. ياغ بولسا مەنمۇ سېتىۋالاتتىم...

جۇۋازچىنىڭ بۇ توڭ سۆزى قۇربانغا خۇددى توساتتىن ئۇچۇپ كەلگەن تاش پارچىسى بېشىغا تېگىپ ئايلاندۇرۇۋەتكەندەك بولدى-دە، ئالاقزادىلىك ئىچىگە پېتىپلا قالدى. لېكىن، ئۇ، ئەس-ھوشىنى يىغىۋالغاندىن كېيىن، جۇۋازچىدىن يەنە سورىدى:

— ئاكا، مەن چۈشەنمەيۋاتىمەن؛ سىلى ياغ تارتىپ تۇرۇپمۇ، ياغلىرى يوق بولامدۇ؟ مەن خۇش بولۇپ كېتەي، ماڭا ئازراق ياغ بەرسىلە.

قۇربانىنىڭ سالجىدەك مەھكەم يېپىشۋالغىنىغا قاراپ، جۇۋازچىنىڭ باشتا غۇژژىدە ئاچچىقى كەلدى، كېيىن يەنە ئۇنىڭ ئەلەتەك ۋە سۆزىنىڭ چۈچۈكلۈكىگە قاراپ مەسلىكى كەلدى-دە، جاۋاب بېرىپ دېدى:

— ئۇكا، سەن ئىشىمغا تولا كاشىلا قىلماي يولۇڭغا ماڭ. ماڭا رودىپايىدەك يېپىشۋالما، بايىقى سوئالىڭنى سەن بېرىپ پەلەكتىن سورا، بۇ يەردىكى ياغلار خانئامبالنىڭ گېلىغا ئاقىدۇ. ساڭا ياغ بېرىپ قويسام سۈخەنچىلەر ئاپىرىپ مېنى چاقىدۇ. بۇنى سەن چوڭ بولغاندا بىلىۋالىسەن. ئەمدى ئۇقتۇڭمۇ؟

شۇنداق قىلىپ جۇۋازخانىدىن قۇرۇق قول چىقىپ كەتكەن قۇربان [illegible]، بېرىپ ئاتىسى پەلەك ئۇستىغا جۇۋازخانىدىكى مۇنازىرە ئەھۋالىنى بېر[illegible]پ بايان قىلدى.

پەلەك ئۇستا ئۇلۇغ كىچىك تىنىۋېتىپ، قۇربانىنىڭ باش كۆزىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— بىلدىم بالام، بىلىپ تۇرۇپتىمەن. جۇۋازچى راستتىنلا "پەلەكتىن سورا" دېگەن بولسا، ئۇ بەك چىڭ يەردىن چۈشۈپتۇ، — دېدى.

قانائەت قۇدۇقىدىن سۇ ئىچىپ كۆنگەن بۇ تەقۋادار ئادەم ئىچىدە يەنىلا "ئاللا، بەرگەن كۈنۈڭگە مىڭ مەرتىۋە شۈكۈر" دېدىيۇ، دەرد-ئەلەم-لىرىنى قانائەت سەھراسىغا قوغلىۋېتىپ، بەخۇدۇك ئەتىكى بازارنىڭ تەييار-لىقى بىلەن مەلىكە بولدى.

پەلەك ئۈستام ئەتىسى بامدات نامىزىدىن يېنىپ قۇربانىي ئۇيقۇسىدىن ئويغاتتى ۋە نەچچە كۈندىن بۇيان تەق قىلىپ قويغان بازارلىق ماللىرىنى ئېشىكىگە ئارتۇۋشتۇردى-دە، ئاتا-بالا ئىككىيلەن كۆن چىقىشتىن بۇرۇن "بىسمىللا" دەپ بوسۇغىدىن ئاتلاپ، شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

2

ئىككى تەرەپتىكى سالا-سالا كەتكەن ئېتىزلىقلار ئارىسىدىن ئەگرى-توقاي سىزىقتەك كېسىپ ئۆتىدىغان تار ۋە توپىلىق يوللار، يولۇچىلارنى چاڭ-توزانلىرىغا كۆمۈپ تاشلايتتى.

ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇرغاق ھاۋا، پىژغىرىم ئىسسىق نەپەسنى قىساتتى. تونۇردەك قىزىپ كەتكەن يەرنىڭ ئۈستىدە بولسا ئالا سېرىق تۈس ئالغان سەرراپ ئويناپتتى.

كۈن چۈش قىيامىغا يەتكەنسېرى ئىسسىقنىڭ تەپتىدىن تەندىن تەپ-چىپ چىققان تەر سۇلىرى توختىماي ئاقاتتى.

ئۇلاغلىق، ھارۋىلىق ۋە يالاڭ ئاياغ كېتىۋاتقان يولۇچىلار ئايىغىدىن توزۇپ، يۇقىرىغا كۆتۈرۈلگەن توزۇندۇق توپىلار ئۇچۇپ كېلىپ، تەردىن نەملىنىپ كەتكەن كىيىم-كېچەكلەرگە چاپلىشاتتى-دە، كىشلەرنىڭ رەڭگى-نى خۇددى لاي سۇغا چۆكۈپ چىققان ھالەتكە ئايلاندۇرۇۋېتەتتى.

يول ئارىسىغا يېتىپ بارغاندا ئاتا-بالا ئىككىيلەن بىر چوڭ ئۆستەڭ

ياقسىدىكى دەرەخ سايىسىدا توختاپ ھاردۇق ئالدى. ئۇلار ئۆستەڭ سۈيىدە يۈز-كۆزلىرىنى يۇدى. بەللىرىگە تۈگۈپ كەلگەن زاغرىلىرىنى ئۆستەڭ سۈيىگە تۈگۈرۈپ يەپ قورساقلىرىنى توقلىدى. ئاندىن سايىدىكى چىم ئۈستىدە سۇنايلىنىپ يېتىپ ھاردۇق ئالدى.

پۈت-قوللىرى ئىش-ھەرىكەتتىن ئارا بولغان مۇشۇ پۇرسەتنى غەنىيە-مەت بىلگەن قۇربان ئاتىسى پەلەك ئۇستىغا سوئال قويۇپ:

— ئاتا تۈنۈگۈن جۇۋازچىدىن ئاڭلىغان ئاشۇ سۆز ھېلىغىچە كاللام-دىن ئۆتمەي، ئىچىمنى بىر نېمە تاتىلىغاندەك بولۇۋاتىدۇ. نېمىشقا جۇۋازخا-نىدا ياغ بولمايدۇ. نېمىشقا جۇۋازچى ”پەلەكتىن سورا“ دەپ ساڭا دۆڭگەپ قويىدۇ؟ — دېدى.

پەلەك ئۇستا ئوغلىنىڭ بىر ئاڭلىغان سۆزگە مەھكەم يېپىشىۋېلىپ، قويۇپ بەرگۈسى كەلمەيۋاتقانلىقىدىن سۆيۈنۈپ، قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى ۋە ئوغلىغا يىراقتىن ھېكايە سۆزلەپ ئىشنىڭ تېگى-تەكتىنى چۈشەندۈرمەك بولدى:

— چېچەن ئوغلۇم، سېنىڭ سوئالىڭ توغرا، سەن بۇ ئىشنىڭ تېگى-تەكتىنى چوڭ بولغانچە ئاستا-ئاستا چۈشىنىۋالىسەن. ”ئاچچىق-تاتلىقنى تېتىغان بىلىدۇ؛ يىراق-يېقىننى يۈرگەن بىلىدۇ؛ ياخ-شى-ياماننى كۆرگەن بىلىدۇ“. مەن ساڭا بېشىمدىن ئۆتكەن بىر ھېكايىنى سۆزلەپ بېرەي: مەن ساقساقتىكى ئاق مەدرىستە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا سېنىڭ ھازىرقى ياش قۇرامىڭچىلىك ئىدىم. مېنىڭ خەلپىتىم موللا مۇسا[1] ئىدى.

باھار-ياز كۈنلىرى ساقساق ئۆستىڭى بويىدا شائىرچاق تالىپلار موللا مۇسانىڭ ئەتراپىغا توپلىشىۋېلىپ، شېئىر-نەزىم ئوقۇشاتتى. شۇ سورۇندا مەنمۇ بولاتتىم. ئۇلار ئوقىغان شېئىر-نەزمىلەردە تولىراق ”پەلەكنىڭ تەتۈر-لۈكى“، ”پەلەكنىڭ ئادالەتسىزلىكى“نى سۆكەتتى. ئۇلار قانچە ئوقىسىمۇ

① بۇ يەردە ئاتاقلىق تارىخچى موللا مۇسا سايرامى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. — ئاپتوردىن.

پەلەكتىن زۇۋان چىقمايتتى. ئۇلار ئوقىغان شېئىر-نەزمىلەر پەلەككە تەسىر كۆرسىتەلمەيتتى-دە، تالىپلار ئاخىر بۇ سورۇننى چاقچاقلا ئايلاندۇرۇپ، "چوڭ پەلەككە كۆچمىز يەتمىسە، ماۋۇ يېنىمىزدىكى كىچىك پەلەككىغۇ كۆچىمىز يېتەر" دېيىشىپ، مېنى دۇمبالاپ ئوينايتتى...

پەلەك ئۇستا ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن كەچۈرمىشلەرنى قىزىقارلىق سۆزلەۋېتىپ ئۆزىمۇ كۈلۈپ كېتەتتى. ئۇ، سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— بايىقى جۇۋازچى ئېيتقان پەلەك — شائىرلار تىلىدىكى پەلەك، مېنىڭ پەلەك دېگەن نامىم بىلەن ئالاقىسىز. ئۇ تەقدىر-قىسمەت، دەۋر رەپتارىغا قارىتىلغان. ئاشۇ پەلەك كۆپ ھاللاردا ھايات زۇۋۇل غىسىنى تەڭ ئۆزمەيدۇ. ھالال-ھارامنى پەرق ئەتمەيدۇ. بۇرۇنۇستا — ئاتامىلارنىڭ زامانىسىدا، ئالاقاغىنىڭ تۇرمۇشى ئەلۋەك-پاراۋان، يۇرت ئاۋات، ئاۋادان ئىكەن. ئەمدىلىكتە بولسا "يەرسىز كېلىپ يەرلەندى، توقماق ئېلىپ تەيلەندى" بولۇپ كەتتى. دېھقاننىڭ نانسىز، بابكارنىڭ ئىشتانسىز، جۇۋازچىنىڭ ياغسىز قېلىشى ۋە بۇ يۇرتنىڭ روناق تاپالماسلىقى ئاشۇ سەۋەبتىن ئوغلۇم، — دېدى.

پەلەك ئۇستا ھېكايىسىنى سۆزلەپ بولۇپ، قۇربانىنىڭ باش-كۆزىنى سىيلاپ تۇرۇپ:

—ئەمدى تۇرايلى ئوغلۇم، بازار كېتىپ قالدۇ،"بازار چاقىنىڭ" دېگەن گەپ بار. كەچ قالمايلى، — دېدى.

ئاتا-بالا ئورۇنلىرىدىن قوزغىلىپ شەھەرگە قاراپ يول ئالدى. ئۇلارنىڭ ھېلىلا ئوت-چۆپكە ئوبدان تويۇنۇۋالغان چوڭ قارامتۇل ئېشىكىمۇ ئالدىغا چۈشۈپ ئىلدام قەدەم ئالاتتى. ئۇلار خېلى ئۇزاپ، ئازادىرەك بىر تۈزلەڭگە چىققاندا، پەلەك ئۇستا چۈچۈك سۆزلۈك ئوغلىدىن گەپ كوچىلاش نىيىتىدە، ئۇنىڭدىن سورىدى:

— قېنى ئوغلۇم، يەنە سورايدىغىنىڭ بارمۇ؟ تارتىنماي سوراۋەر. نېمىلەرنى بىلمەكچىسەن؟

قۇربانمۇ نەچچە قېتىم سوئال سوراشقا تەمشىلىپ، ئاتىسىدىن قورۇن-غانلىقتىن، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ تۇراتتى. ئەمدى ئۇنىڭغا يول ئېچىلدى-دە، سورىدى:

— ئاتا، بايا سەن بوۋامنىڭ زامانىسىدا ھال-كۈنىمىز تۇزۇك ئىدى، دېدىڭ، ئەمدى بىزدە نېمىشقا مۇشۇ بىرلا ئېشەك قالدۇ، نېمىشقا شۇنداق؟

— ئوبدان سورىدىڭ ئوغلۇم، — دېدى پەلەك ئۇستا، — بايا دېگىنىمدىكىدەك بوۋامنىڭ ۋاقتىدا كەڭرىچىلىك ئىدى. ئادەملەرنىڭ كۆز-قارنى توق، ئىنساب-دىيانەتلىك كېلەتتى. يۇرت ئوغرى-قاراقچىلاردىن خا-لىي ئىدى. كۈنلەپ، ھەپتىلەپ ئىشىك، پەنجىرىلەر ئوچۇق تۇراتتى. پۇقرالارنىڭ ھال ئوقتى ئاينىغاندى. مەن كىچىك چېغىمدا، نەچچە يۈز قوي-كالىمىز پادا-پادا بولۇپ ئىشىك ئالدىدا يايلاپ يۈرەتتى. ئەمدىلىكتە بولسا ئىنساب كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ”زامان زورنىڭ، تاماشا كورنىڭ“ بولۇپ، يۇرت بۇلاڭ-تالاڭ قىلىنىۋاتىدۇ. زۇلۇم قىلغۇچىلار سەمرىدى، پۇقرالار ئورۇقلاپ ھالىدىن كەتتى. ھارام يول تاپتى، ھالال خارلاندى. پۇقرالارنىڭ قان-ئىلىكى بەدىلىگە ئەمەلدارلار ساراي-ئىمارەتلەر سېلىۋاتىدۇ. ”سۇنىڭ بېشى لاي، ئايىغىمۇ لاي“ بولۇۋاتىدۇ. بىز ھازىر كۆرۈۋاتقان ئويۇن ئەنە شۇنداق، ئوغلۇم...

پەلەك ئۇستا ئوغلىنىڭ سوئالىغا ئاشۇ جاۋابنى بېرىپ بولغاندىن كېيىن، چارچىغاندەك ھېس قىلدى-دە، دەرھال بېرىپ، ئېشىكىنىڭ نوختىد-سىنى تۇتۇپ ئۇستىگە مىنىۋالدى. قۇربان ئاتىسىغا يانداشىپ، بىللە مېڭىد-ۋېتىپ، يەنە بىرى بىر سوئالنى ئوتتۇرىغا قويۇپ دېدى:

— ماڭا قارىغىنە ئاتا، مەن ئەمدى سەندىن...

— ھە، دەۋەر بالام، قۇلىقىم سەندە.

— جوۋازچى نېمىشقا جوۋاز كالىسىنىڭ كۆزىنى تېڭىپ قويىدۇ، ئۇنىمۇ پەلەك شۇنداق بۇيرۇغانمىدى؟

— بەللى، بەللى ... مۇنداقمۇ سوئالىم باردە تېخى...

پەلەك ئۇستا قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇ، ئىشەكنىڭ نوختىسىنى تارتتى. ئىشەك يورغىسىنى توختىتىپ، ئاستا مېڭىشقا باشلىدى.

پەلەك ئۇستا چارلاشقان قويۇق بۇرۇتىنى ئوڭ قول بارماقلىرى بىلەن بىر قۇر سىيلاپ قويغاندىن كېيىن، ئوغلىنىڭ بايىقى سوئالىغا جاۋابەن دېدى:

— سۆزۈڭ مەنىلىك، مېغىزلىق ئوغلۇم. جۇۋازغا قاتقان كالىنى مۆكەلمەسلىكى ئۈچۈن، جۇۋازنىڭ ھاڭغۇتىغا يېقىن قىلىپ باغلايدۇ، كالا يورۇقنى كۆرۈپ ماڭماي تۇرۇۋالمىسۇن دەپ، ئۇنىڭ كۆزىنى مەھكەم ئېتىپ قويىدۇ. بېشى باغلانغان، كۆزى ئېتىلگەن مۆمىن كالا جۇۋازچىغا بويسۇنۇپ غىڭ قىلماي ئىشلەيدۇ. ئەمدىزە چۈشەنگەنسەن، ئوغلۇم.

— چۈشەندىم، ئاتا، بۇ ئىشنىڭ تېگى-تەكتى شۇنداق ئىكەن-دە!

— دېدى.

ئۇلار ئاشۇنداق قىزىق پاراڭلار بىلەن بولۇپ، شەھەرگە قانداق كېلىپ قېلىشقانلىرىنىمۇ ئېسىدىن چىقىرىپ قويۇشقانىدى.

ئاتا-بالا ئىككىيلەننىڭ شەھەرگە كىرگەن ۋاقتى دەل پېشىن بولغان چاغ ئىدى. پەلەك ئۇستا ئالدىراپ پېشىن نامىزى ئۆتىدى. ئاندىن ئاتا-بالا ئىككىيلەن ئاۋۋال پاراق سېكى ئەھۋالنى كۆزەتمەك بولدى-دە، دەرھال ئاشلىق ئامبىرى تەرەپكە ماڭدى.

ئاشلىق ئامبىرىنىڭ ئالدى كەڭ مەيدان بولۇپ، تۆت پاسىلى ئېگىز قورغان تام بىلەن قورشالغان. ئوغرى-يالغاندىن پەخەس بولۇش ئۈچۈن قورغان تاملىرى ئۈستىگە ئۆزۈن تۆمۈر زىخچا بىلەن قويۇق شوخا تىكەن پاتۇرۇۋېتىلگەن.

بۇ دەل مولۇق بېجى تاپشۇرۇلىدىغان ئايلار بولغىنى ئۈچۈن چوڭ مەيدانغا كىرىش ئېغىزىدىكى قوش قاناتلىق ئېگىز دەرۋازا كەڭ ئېچىۋېتىلگەنىدى.

كەڭ مەيدان سەيناسىغا نۇرغۇن كىگىز-پالاسلار سېلىنغان بولۇپ،

ئاشلىق بېجى تاپشۇرغىلى كەلگەن دېھقانلارنىڭ ئاشلىقى ئاشۇ پالاسلارنىڭ ئۈستىگە تۆكتۈرۈلەتتى. تۆكتۈرۈلگەن ئاشلىقلارنىڭ ئىگىلىرى ئاۋۋال ئاشلىقنى غەلۋىر بىلەن تاسقايتتى. ئاندىن يەنە سورۇپ چاۋادىن ئايرىپ پاكىزلايتتى. ساڭ بەگلىرى ئۇنى تەكشۈرۈپ چىققاندىن كېيىن، يارامىلىق بولغان ئاشلىق دۆۋىلىرىگە ”قىزىل چەنزە“ قاداپ قوياتتى-دە، ئارقىدىن خوجى بەگ كېلىپ نۆۋىتى بىلەن كەملەپ ئۆتكۈزۈۋېلىشقا نازارەت قىلاتتى. چىڭداپ دۆۋىلەپ ئۇسۇلغان چارەكنىڭ بېتى قىرغا بىلەن قىرىۋەتمەستىنلا تاغارلارغا قاچىلىناتتى.

ئۇنىڭدىن سىرت ئېتەك ھەققى دەپ ئېتەكلىرىنى كەڭ ئېچىپ گۆشىيىپ تۇرىدىغان ئابداللارمۇ سىقىمداپ ئاشلىق ئېلىۋالمىغۇچە دېھقانلارنى ماڭدۇرمايتتى.

شۇنداق قىلىپ نۇرغۇن دېھقانلارنىڭ باج ئۈچۈن مىڭ بىر جاپادا ئېلىپ كېلىشكەن ئاشلىقلىرى چىقىش قىلماي، كەملەپ قالاتتى-دە، بارماقلىرىنى چىشلەپ، غەمگە چۆكەتتى. ئۇنى ئازدەپ، ئەگەر ئامبار بېگىنىڭ چىشىغا تېگىپ قويىدىغان دېھقانلارنىڭ ھالىغا ۋاي ئىدى.

مۇشۇ ئۈچۈرلارنى ئىگىلىگەندىن كېيىن،پەلەك ئۇستا ئوغلى قۇربانىنى باشلىۋېلىپ، ئامبار دەرۋازىسىنىڭ سىرتىغا قايتىپ چىقتى-دە، چوڭقۇر ئۇيغا پاتتى. بېشى تاشتەك قاتقان ئاتا، ئوغلىغا غەمكىنلىك بىلەن دېدى:

— ئوغلۇم، قارىماسەن ... ئىشىمىز يەنىلا چاتاقتەك قىلىدۇ. بىر تاغار بۇغداي غەملىگىنىمىز بىلەن غېمىمىز تۈگىمىگىدەك. ئۆزۈڭمۇ كۆردۈڭغۇ؟ ئۇ يەردىكى ئوغرى مۇشۇكلەر نېمە دېگەن كۆپ: قونچۇم ئوغرىسى، قوينۇم ئوغرىسى، چارەك ئوغرىسى، تارازا ئوغرىسى!...

ئەتىسى قايناق بازار بولىدىغان چوڭ بازار كۈنى ئىدى. كۈن نەيزە بويى ئۆرلە-ئۆرلىمەي بازارنىڭ ھەممىلا كوچىلىرى ئادەم دېڭىزىغا ئايلاندى. سودا-سېتىق ۋاڭ-چۇڭلىرى ئادەمنىڭ قۇلاق پەردىلىرىنى ياراتتى.

كۆزلىرى ئىچىگە كىرىپ كېتىشكەن، رەڭگى-روھىدىن توپا ئۆرلەپ

تۇرغان دېھقانلار قانداقتۇر بىر خىياللار ئىلكىدە تېڭىرقاپ يۈرۈشەتتى.
ھۆسنى-جامالىنى يېپىپ، مەستۇرە بولۇشۇۋالغان خوتۇن-قىزلار بىرەر نائەھلىنىڭ قاراقولىنى ئۆزارتىشىدىن ۋەھىم ئەيلىشۋاتقاندەك خۇددى ئالماندىن ئۆركىگەن دالا توشقىنىدەك غىپچىنىپ، تام ياقىلاپ، دالدا جايلارغا سوقۇنۇۋېلىشاتتى.
ھەممە كوچىلاردا دېگۈدەك خانتۇ-بەگلەر ئاچ بۆرىلەردەك مارىلاپ يۈرۈپ، كوچىلارنىڭ بۇلۇڭ-پۇچقاقلىرىغىچە ئالا قويماي چارلاپ، ھۈنەرۋەن ۋە كاسىپلارنى قاقتى-سوقتى قىلاتتى.
دەل قۇياش قايرىلغان چاغدا، خانتۇلاردىن بىرى پەلەك ئۇستا تەڭلىمات كىگىز تۇتۇپ تۇرغان دوقمۇشقا كېلىپ، تەھقىقلەپ سورىدى:
— بۇ نېمىلەرنى باجلاتقان خېتىڭ قېنى؟
— مەن تېخى بۇ نەرسىلىرىمنى سۇ قىلالمايۋاتسام؟— دېدى پەلەك ئۇستا، — خانتۇ بەگكە جاۋاب بېرىپ.
— ھەي ئۇستا، كاللاڭ ئىشلىمدۇ-يوق، ماۋۇ قولۇڭدىكى مەسە-كالاچىنى كىم تىكتى، تەڭلىمات كىگىزنى كىم باستى دەۋاتىمەن، كالا كومشا، قېنى دېمەمسەن؟
— خوش بېگىم، ئۆزىمىزنىڭ قولىدىن چىققان ... شۇنداق، ئۆزىمىزنىڭ ھالال قول ھۈنەر مەھسۇلاتى.
— ھە ... بەللى، ئەمدى راست سۆزلىدىڭ ئۇستا. ئۇنداقتا ھۈنەر بېجى، تىجارەت بېجى دېگەننىڭ باشقا-باشقا ئىكەنلىكىنى ئۇقمايتتىڭمۇ؟ بۇ نەرسىلىرىڭنى ساتالمايۋاتقىنىڭمۇ راستتەك قىلىدۇ. لېكىن، ھۈنەر بېجىغا نېمە دېمەكچىسەن؟...
پەلەك ئۇستا ھودۇققانىدى. خانتۇ بەگ چاپارمەنلىرىگە كۆز قىسىپ قويدى-دە، پايلاقچىلار ئالمان-تالمان بېرىپ پەلەك ئۇستىنىڭ قولىدىن مەسە-كالاچىنى تارتىۋالدى. ئارقىدىن قۇرباننىڭ قولىدىكى تەڭلىمات كىگىزگە ئېسىلىۋېدى، قۇربان يېقىن كەلتۇرمەي ئۇلار بىلەن تۇتۇشۇپ

كاللەكلىشىپ كەتتى. ئاخىر چاپارمەنلەر كۆپلۈك قىلدى-دە، ئۇنىڭ قولىدىن تەگلىماتنى يۇلۇپ تارتىۋالدى. قۇربان تەن بەرمەي تەگلىماتقا يەنە ئېسىلدى، شۇ ئارىدا پەلەك ئۇستا يالۋۇردى:

— بولۇپتۇ، ھېرىۋەت بالام. باش-كۆزىمىزنىڭ سادىقىسى بولسۇن. بىزگىمۇ خۇدايىم بىر كۇن ئېبتار، — دەپ قۇرباننىڭ قولىدىن تارتىپ ئېلىپ ماڭدى.

لېكىن، ئاچچىقىنى باسالماي قالغان قۇربان ئاتىسىغا كايىپ دېدى:

— ئېمىشقا ئارىغا كىرىپ سالا قىلىدىغانسەن ئاتا، مۇشۇنداق بوزەك قىلىشقىمۇ ماقۇل دېگىلى بولامدۇ؟

— راست دەيسەن بالام، — دېدى پەلەك ئۇستا ئوغلىنى بەزلىمەك بولۇپ، — تەقدىر پەلەكنىڭ ئويۇنى مانا مۇشۇنداق ئويۇن. ھازىر بۇ ئويۇندا ”قىلدەك ھوقۇقنىڭ پىلدەك كۈچى“ ئۆزىنى كۆرسەتمەكتە. لېكىن، كۆپچىلىكنىڭ ئاھۇ-زارى تۇتقان كۈنى ھوقۇق بىناسى كۇل بولۇپ توزۇيدۇ. تەقدىر-پەلەك ئۆز سەھنىسىدىن باشقىچە ئويۇن كۆرستىدۇ. شۇ ئويۇن كەلگىچە سەن ئۆزۈڭنى قوغداشقا چېۋەرلىك قىل بالام...

كەچ پېشىن بولاي دېگەندى. ئاتا-بالا ھېلىغىچە گېلىغا بىر يۇتۇممۇ سۇ ئىچمىدى. ئۇلار بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ قايماق بازىرىغا باردى-دە ئىككى ھېجىر قېتىق سىپتۇۋېلىپ، بەللىرىگە تۇگۇپ كەلگەن زاغرا نېنىنى قېتىققا ئارىلاشتۇرۇپ يەپ، ئېسىگە كېلىشىۋالدى.

— تۇرە ئوغلۇم ئورنۇڭدىن، — دېدى پەلەك ئۇستا ئوغلىنىڭ قولىنى ئۇشلاپ تۇرۇپ، — يۇت قوللىرىمىزغا بىزە ماغدۇر كىردى. بىز بۇگۇن كېچە ساقساقتىن كېتىپ دەم ئېلىپ، ئاندىن بىر نېمە دېيىشەيلى...

ئۇلار قۇرۇق قول خانىبىرىققا قاراپ ماڭدى. ئاتا-بالا ئىككىيلەن لالەنىڭ قورۇسىغا كىرگەندە ۋاقىت دەل شام بولغانىدى.

لالە ۋە ئۇنىڭ كىچىك ئاپىسى ئۇلارنى قىزغىن كۇتۇۋالدى. ئۇلار ئۇزۇن مۇڭداشتى.

— بىز بۇگۈن قۇرۇق قول كېلىپ قالدۇق، — دېدى پەلەك ئۇستا ئۆز ھالىنى تۆكۈپ، — بىزنىڭ بېشىمىزغا بۇگۈن بىر كاساپەتچىلىك كەلدى.

پەلەك ئۇستا ئۇلارغا ھېلىلا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى بىر-بىرلەپ سۆزلەپ بەردى.

لالەنىڭ كىچىك ئاپىسى بۇ ئىشلارنى ئاڭلاپ بەك ئېچىندى ھەم ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە تەسەللى ئېيتىپ:

— تايغان دەيۇزلەرنىڭ زىقى توشۇپ قالاي دېگەنچە ئاشۇنداق قىلىدىن چىقىپ كېتىۋاتىدۇ. ئەدىبىنى يەيدىغان كۈنلەرمۇ كېلەر، ئۇلار بىر كۈن ئەمەس بىر كۈنى قارنى يېرىلىپ ئۆلەر، بۇ ئىشنى ئانچىزا ئىچىلىرىگە ئېلىپ كەتمىسىلە ئۇستام ... — دېدى.

بۇ چاغدا لالە بىر تەرەپتە، قۇربان بىر تەرەپتە گەپ تىڭشاپ ئولتۇراتتى. پەلەك ئۇستا دەرھال ئېسىنى يىغىپ لالەگە قارىدى-دە، ئۇنى يېنىغا چاقىردى ۋە:

— ئوھۇ ... قىزىم لەيلىگۈل مانا چوڭ بولۇپ قاپتۇ، نىمە دېگەن چىرايلىق قىز بولغان، ھە...، بۇگۈن ھوش-كاللام جايىدا ئەمەس، ساڭا قارىماي ئۆز دەردىم بىلەن بولۇپ كەتكىنىمنى قارا، مېنى كەچۈرگىن قىزىم، — دېدى.

پەلەك ئۇستا بىر تەرەپتىن سۆزلەپ، بىر تەرەپتىن لالەنىڭ قويۇق، يۇمران سېكىلىكىنى سىيلاپ قوياتتى. ئۇنىڭ بوي تارتقان سىياقىغا، ئانار-دەك قىزىل مەڭزىگە زەن سېلىپ سۆيۈنۈپ كەتكەنىدى.

پەلەك ئۇستا ئارقىدىن لالەنىڭ كىچىك ئاپىسىغا يۈزلىنىپ تۇرۇپ:

— مەن بۇ قىزىمنى ئۆزلىرىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بەرگەن چېغىمدا ئېھتىمال تۆت-بەش ياشلاردا ئىدى. بۇنىڭغا مانا ئون نەچچە يىل بولۇپ قاپتۇ. بۇ ئۆيگە ھەر قېتىم كەلسەم ئۇنىڭ بويىنىڭ بىر غېرىچ ئۆسكەنلىكىنى كۆرىمەن. بالا، بېقىش تاپقاندا شۇنداق تېز ئۆسىدۇ. بۇ كۆچەتنى ئەجىر

قىلىپ ئۈستۈرگەنلىرىگە كۆپ رەھمەت، — دېدى.

— رەھمەتنى ئالدى بىلەن ئۆزلىرىگە دېسەك بولار، — دېدى لالەنىڭ كىچىك ئاپىسى كەمتەرلىك بىلەن، — ئاشۇ يىغىلىق ۋاقتىدا ئۇنى سىلى قۇتۇلدۇرۇپ قالدىلا. بولمىسا قالغان باللارغا ئوخشاش بۇمۇ چېپىلىپ كېتەر ئىدى. شۇڭا بۇنى مۇشۇنچىلىك ئەي قىلىپ قاتارغا قوشۇشتا ئۇستامىنىڭ سەۋەبچىلىكى ھەممىدىن ئارتۇق. ئەمدىكى گەپكە كەلسەك، كۆچەت كىچىك چېغىدا، پەرۋىش غېمىدا بولىدىكەنمىز، بوي تارتىپ قالغاندا ئۇنى قوغداش غېمىدە بولىدىكەنمىز. كېيىنكى غەم ئالدىدىكىسىدىن چوڭ بولىدىكەن. بۇ غەمنى ئىككىمىز تەڭ تارتساقمىكىن دەيمەن ... — دېدى.

سۆز مۇشۇ يەرگە كەلگەندە لالە ھوپپىدە قىزاردى ۋە دەرھال ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىۋالدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قۇربانمۇ كىرىپ كەتتى. ئۇلار سۆز ئورامىنىڭ ئۆزلىرى ھەققىدە كېتىۋاتقىنىنى سېزىۋالغانىدى. بۇنىڭدىن بۇرۇن بولسا ئۇلار كىچىك بولغىنى ئۈچۈن ئۇنى ھېس قىلمايتتى.

لالە بىلەن قۇربان ھازىر دالان ئۆيدە تۇرۇپ، بۇ تەرەپتە قىلىنىۋاتقان سۆزلەرنى يوشۇرۇن تىڭشىماقتا ئىدى.

لالەنىڭ كىچىك ئاپىسى سۆزنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل بۇرۇن بۇ ئىككىسى بىللە ئاق مەدرىستە ئوقۇۋاتقان چېغىدا ئاكا-ئۇكا بولۇپ ئويناپ، ھېچنېمىنى ئۇقمايتتى. ئەمدى بولسا ھەر ئىككىسى بالاغەتكە يەتتى. ھەممىنى ئۇقىدىغان يېشىغا بېرىپ قالدى. مېنىڭ ھېلى قىلغان گېپىمنىڭ ئۈچى چىقا-چىقمايلا تېگى-تەكتىنى بىلىۋېلىپ، دالان ئۆيگە كىرىپ كېتىشكىنىنى قارىمامدىلا، ئەمدى سىلى لالەنى قوللىرىغا ئۆتكۈزىۋالىدىغان ۋاق كەلدى. مەن بولسام ...، — دېدى.

— گەپلىرى ئورۇنلۇق، ”قۇشقاچ يىغىلىقى“دا مەرھۇم مۇھەممەت ئېلى بۇغرا ماڭا شۇنى ھاۋالە قىلغانىدى. لېكىن، ئاشۇ يىغىلىقتىن كېيىن، قولۇم قىسقا بولغانىنىڭ ئۈستىگە، كۆڭلۈمگە تۈزۈككىنە ئاراملىق بولمىدى. مېنىڭمۇ ئېسى-يادىم مۇشۇ باللارنىڭ غېمىدە. قۇرباننىڭ ئاپىسىمۇ شۇ

غەمدە. بۈگۈن مېنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىممۇ مۇشۇ ئىشتىن ئىدى. بىز بۈگۈندىن باشلاپ بۇ ئىشقا تۇتۇش قىلايلى. مەن يەنە بىر گەپنى سەمىلىرىڭگە سېلىپ ئۆتەي: قۇربانىنىڭ بىر نەۋرە تۆمۈرچى ئاكىسى ئاغرىقچان بولۇپ قالغانلىقتىن، دۇكان ئىشىنى قۇربان قولىغا ئالسا دەپ ئۈزۈندىن بېرى تەلەپ قىلىپ كەلگەنىدى. شۇڭا ئۇ، بۇ دەۋرەم شەھەردە قېلىپ بىر مەزگىل ھۈنەر ئۆگەنسۇن، ھەم سىلىگە ھەمراھ بولسۇن. مەن قايتىپ بېرىپ ئاپىسى بىلەن بىرلىكتە توي تەرەددۇتىنى قىلايلى ... — دېدى پەلەك ئۇستام.

— ناۋاتتەك گەپ قىلدىلا ئۇستام، ئىلاھىم، ئاشۇ كۈنلەر كەلگىچە باش-كۆزىمىزنى ئامان -ئېسەن قىلىپ، مۇرات-مەقسەتلىرىمىزگە يەتكۈزگەي، — دېدى جاۋابەن لالەنىڭ كىچىك ئاپىسى.

پەلەك ئۇستا ئىشنى ئاشۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇپ ئەتىسى تەنھا ئالاقاغا يۈرۈپ كەتتى.

قۇربانىنىڭ ياشلىق ھاياتىنىڭ ئەڭ پەيزى چاغلىرى مۇشۇ يىللار بولدى. ئۇ قېتىرقىنىپ ھۈنەر ئۆگىنىۋالدى، ئەليارخان مەھجۇرى، شاھسەنۇبەر قاتارلىق ئەقىل ئۇستازلىرى بىلەنمۇ مۇشۇ چاغدا دوستلۇق ئورناتتى. بولۇپمۇ لالەگە بولغان سۆيگۈ رىشتىسى مەڭگۈ ئۈزۈلمەس بولۇپ باغلانغانىدى.

ۋاقىت ئۆتۈپ باراتتى. قىش-زېمىستان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئالاقاغدىن خەۋەر كەلدى. قۇربانىنىڭ ئاپىسى ئورۇن تۇتۇپ قاتتىق يېتىپ قالغانىدى. لالە ئەھۋالنى بىلىپ ئاھۇ كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئالدى. ئۇ قۇرباننى ئالاقاغا ئۇزىتىپ قويۇپ، خۇدىنى يوقاتقانىدى.

3

پەلەك ئۇستا شەھەردە تەڭلىمات كىگىزى بىلەن مەسە-كالاچنى تارتقۇزۇپ قويۇپ، دەرد-ئەلەم بىلەن ئالاقاغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۈزۈنغىچە قورساق كۆپۈكىدە بىئارام بولۇپ يۈردى. ئۇ خۇددى تەپ

كېسىلىگە دۇچار بولغان ئادەمدەك كۈندىن-كۈنگە جۈدەپ باراتتى.

كېچىلىرى ئۇخلىيالماي ئۆيان-بۇيان تولغىناتتى، تاڭ سەھەرلىكتە كۆزى ئەمدى ئۇيقۇغا باراي دېگەندە كوچا-مەھەللە تەرەپتىن ئاڭلانغان خانتۇ-ياپىلارنىڭ يىرگىنچلىك ئاۋازى ئۇنى چۆچۈتۈۋېتەتتى-دە، ئاجىز نېرۋىسى قايتا ئازابلىنىشقا باشلايتتى.

— يا رەببىم! نېمە تۈگمەس بالا-قازا بۇ، ھە! "زورلۇق بوسۇغىدىن كىرسە، ئادالەت تۈڭلۈكتىن قاچار" دېگەن مۇشۇ ئىكەن-دە.

پەلەك ئۇستا بىر كۈنى تاڭ سەھەرلىكتە ئاشۇ سۆزنى قىلىۋېتىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى-دە، دەرھال تاھارەت ئۈزىقىغا سۇ ئېلىپ، ھويلىغا چىقتى.

تاڭ ئېتىش ئالدىدىكى تۈن پەردىسى جىمى نەرسىلەرنىڭ يۈزىنى قاپلاپ تۇراتتى. ئەرش سەھنىسىدە سانسىز يۇلتۇزلار جىلۋە قىلاتتى. باش توخۇنىڭ چىللىغان ئاۋازى، سەھرا ئىتلىرىنىڭ ھاۋشىشلىرى بىلەن قوشۇلۇپ سەھەرنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزاتتى.

مانا دورغىلارنىڭ يىرگىنچلىك ئاۋازى پەلەك ئۇستا قورۇسىغا ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

— مولۇق تاپشۇرمىغانلار ئاق شەھەر[1]گە پالىنىدۇ. بىلىپ قېلىش خالايىق...

تەرەت ئېلىۋاتقان پەلەك ئۇستا ئاشۇ دەھشەتلىك خىتابلارنى ئاڭلىغان ھامان ئۈزىقىنىڭ قولىدىن قانداقسىگە ئاجراپ، يەرگە دوملاپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ بىلەلمەيلا قالدى.

كاچ پەلەك ئۇزۇندىن بېرى پەلەك ئۇستامنى شۇ تەرزدە قىيناپ كەلمەكتە ئىدى.

ئاشۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە قۇربان شەھەردىن قايتىپ كېلىپ ئۆيدە

---

[1] ئاق شەھەر — كۇچا ۋاڭ تەۋەلىكىدىكى كەڭ مەيدانىنى ئىگىلىگەن بىنام يەرلەرنىڭ نامى. — ئاپتوردىن.

پەيدا بولدى. پەلەك ئۇستامنىڭ كۆڭلى بىردىنلا شام يورىغاندەك يورۇپ كەتتى.

— خۇيمۇ ئوبدان چاغدا كەلدىڭ بالام، سالامەت ئىكەنسەن، قانداق تۆمۈرچىلىككە قولۇڭ ئەپلىشىپ قالدىمۇ؟ ئاپاڭ قاتتىق ئاغرىپ قىلىپ، ساڭا خەت ئەۋەتكەندۇق، ھېلىمۇ خەۋەر تېپىپ كېلىپسەن، — دېدى پەلەك ئۇستا خۇشاللىقىنى باسالماي.

پەلەك ئۇستا ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي قۇرباننىڭ كەلگىنىدىن سۆيۈنۈپ سۆزلەپ كەتتى. قۇربان ئاتىسىغا جاۋابەن:

— قولۇم ھۈنەرگە كۆنۈپ قالدى، ئاتا، ھۈنەرنىڭ كىرىمىمۇ ياخشى بولىدىكەن. ئاشۇ كىرىم بىلەن مەن بۇلتۇرقى مولۇق بېجىنى بويىنىمىزدىن ساقىت قىلىۋەتتىم. غېمىڭ توگىدى، — دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ خۇشاللىقتا پەلەك ئۇستام ئۆزىنى باسالماي قالدى ۋە ئوغلىنىڭ پېشانىسىغا سۆيۈپ كەتتى. ئارقىدىن:

— ئەقىللىق ئوغلۇم مەن سەندىن رازى. ئاپاڭمۇ مانا ياخشى بولۇپ قالدى. بۇمۇ بىزنىڭ بەخت-تەلىيىمىز. ئەمدى ئاپاڭ بىلەن مېنىڭ ساڭا قويىدىغان بىر مەسلىھەت پىكرىمىز بار. ھازىر مانا قىش پەسلى. نەۋرە ئاكاڭ ئاغرىپ قالغانلىقتىن تۆمۈرچىلىك دۇكىنىنى تاقاپ تۇرۇۋېلە. مۇشۇ پۇر-سەتتىن پايدىلىنىپ بىز ئىككىمىز بايغا بېرىپ ئوقەت قىلغاچ ئازراق ياغىنىڭ ئىشىنى قىلىپ كەلسەك، سەن ماڭا ھەمراھ بولساڭ، ئۇزۇنغا قالماي قايتىپ كېلىمىز. بۇرۇن ھەمراھسىز مېڭىپ، بۇرنۇمغا يېگەن. ئۆزۈڭمۇ بىلىسەن، ھازىر جاھان ئەنسىز. ئاپاڭنىڭ كېسىلى يانچۇقىدا، ئۇنىڭ كۆزى ئوچۇق چېغىدا تويۇڭنى قىلىۋەتمىسەك بولمايدۇ. توي قىلىدىكەنمىز ياغ-پاغ كېتىد-دۇ، بالام. بۇ ئىشنى ئەمدى كېچىكتۈرۈۋەرسەك بولمايدۇ.

پەلەك ئۇستا شۇلارنى دېگەچ مۇلايىم قىياپەتتە قۇرباننىڭ كۆزىگە قارىدى. ئۇنىڭ ئالدىراق قۇربان ئۆزىنىڭ ئاپىسى تىلىدىنمۇ شۇ مەزمۇندا گەپ ئاڭلىغانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ دورەم ئۇ لالە بىلەن خوشلاشقىلى

بارغاندا ئۇنىڭ بوسۇغىسى ئالدىدا يىغلاپ قالغىنىنى كۆڭۈل ئەينىكىدىن ئۆتكۈزدى-دە، ئاتا-ئانىسى ئوتتۇرىغا قويغان تەلەپلەرگە ماقۇل بولۇپ:

— ماقۇل، مەن سىلەرنىڭ سۆزۈڭلارنى ئاڭلايمەن، — دېدى.

ئۆي ئىچى بىردىنلا خۇشال كەيپىياتقا چۈمدى. پەلەك ئۇستا تېتىكلىشىپ دەرھال ئورنىدىن تۇردى-دە، قۇرباننىڭ قولىدىن تارتىپ تۇرغۇزۇپ، كاڭنىڭ ئالدىدا ئىككىيلەن بوي تەڭلەشتۇردى ۋە ئوغلىنىڭ قەددى-قامىتىدىن زوقلىنىپ:

— ئوغلۇڭلارنىڭ قامىتىگە بىر قاراپ قويۇڭلار، ئانىسى، مەنمۇ غوخېلى بەستلىك ئادەم، قاراڭلار، مېنىڭدىن ئېشىپ چۈشۈپتۇ. بەدەن قۇرۇلۇشىمۇ سوقا-سەندەلدەك پۇختا ئۆسۈپتۇ. قەدىمكىلەرنىڭ "دۇكان كۆرگەن بالىدىن ئادەم چىقىدۇ" دېگەن سۆزى راست -دە!— دېدى.

ئۆي ئىچىدە پاراقىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. قۇربانمۇ ئۆزىنى توختىتالماي كۈلۈۋەتتى.

شۇنداق قىلىپ، پەلەك ئۇستا بىلەن قۇربان يەنە سەپەر تەييارلىقىغا كىرىشتى. ئانىسى "دېۋىزە نان①" تەييارلىدى.

پەلەك ئۇستا بىلەن قۇربان كىگىز قۇيۇشقا كېرەكلىك بىنىك ئەسۋابلىرىنى تاغارغا جايلىدى. ئەل-ئاياغ بېسىققان بىر ئاخشىمى ئاتا-بالا ئىككىيلەن ئۆيدىكىلەر بىلەن ئامانلىشىپ، باي سەپىرىگەخۇپپىيانەيۇرۇپ كېتىشتى.

ئايدىڭ كېچە. ھاۋا قاتتىق سوغۇق، ئۇكەر يۇلتۇزى ئاستا-ئاستا غەربكە سۆرۈلۈپ باراتتى. ئەتراپ جىمجىت. پەقەت ئېشەكنىڭ توك يەرگە دەسسىشىدىن پەيدا بولغان ئەكس سادا ۋە ئارىلاپ-ئارىلاپ بۇرنىنى پۇشقۇرۇتۇشتىن كېلىپ چىققان كۆڭۈلسىز ئاۋاز كېچىنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ تۇراتتى.

پەلەك ئۇستا بىلەن قۇربان ئۆگەن دەرياسىدىن ئۆتتۈۋالغۇچە يەنىلا تەشۋىشتە ماڭدى. خانتۇ-يايلارنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ كېلىپ قېلىشىدىن

① دېۋىزە نان — ئاشۇ زامانلاردا دېھقانلارنىڭ بىر خىل زاغرا نېنى. — ئاپتوردىن.

خۇدۇكسىرەپ يۈرەكزادە بولاتتى.

ئۇلار تاڭ ئاقارغان مەھەلدە، ئۆگەن دەرياسىنىڭ ئۈچئۆستەڭ كەنتى تەرىپىدىكى كېمە قاتناش ساھىلىغا يېتىۋالدى.

ياز كۈنلىرى بۇ يەردىن يولۇچىلار غەۋۋاسلارنىڭ ياردىمى بىلەن كېمىگە چۈشۈپ، دەريانىڭ نېرىقى ساھىلى — ئاقيار، ئىچئېرىق مەھەللىسىگە ئۆتۈپ تۇراتتى. ھازىر بولسا قارا قىش، قەھرىتان سوغۇق، دەريادا قېلىن مۇز قاتقان، قاتناشمۇ مۇز ئۈستىدە راۋان ئىدى. بۇنداق چاغدا كېمىچىلەر ئۇلاغلارنىڭ ئۆتۈشىگە ئاسانلىق تۇغدۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن، مۇزنىڭ ئۈستىگە پات-پات توپا-كۈل تۆكۈپ تۇراتتى. پەلەك ئۇستا بىلەن قۇربان ئېشەكنى توپا-كۈل تۆككەن مۇز يولىغا سېلىپ ماڭغۇزدى ۋە ئوڭايلا نېرىقى قاشقا ئۆتۈۋالدى-دە، كۆڭۈللىرى ئەمىن تاپتى.

دەريانىڭ نېرىقى قېشىغا — ئاقيا، ئىچئېرىق تەرەپكە ئۆتۈۋالغاندىن كېيىن، كۆڭلى پۈتۈن بولغان قۇربان ئاتىسىدىن:

— ئاتا، سەن، ”سەپەر سۆزگە زورلايدۇ، ھۈنەر كۆزگە“ دېگەنىدىڭ. بۇ دورەمكى سەپىرىمىزنىڭ يولى خېلى باردەك قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر سوغۇق ئەۋجىگە چىققان ”قاپاق ياردى“ مەزگىلى، سۆزلىشىپ ماڭساق، سەن كۆپ قېتىم ”قۇشقاچ يېغىلىقى①“ نى ئېغىزىڭغا ئالغان. بۇ زادى قانداق ئىش؟— دەپ سورىدى.

— ئوبدان يەردىن سورىدىڭ ئوغلۇم. بىز سۆزلىشىپ ماڭايلى. دېمىسىمۇ قاتتىق سوغۇق بولۇۋاتىدۇ. قارىغىنە بالام، ئاۋۇ مەھەللىگە، — ئۇ ئىچئېرىق مەھەللىسى. مەۋلانە ئەرشىدىن پىرىم②گە تۇغلۇق تۆمۈرخان③

① قۇشقاچ يېغىلىقى— ئۆتكەن ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قۇشقاچ ئاۋۇغى ھەممە يۇرتتا ئەۋج ئالغاندى. بۇ ھاقارەتلىك ئاۋۋاڭغا بىرىنچى بولۇپ كۇچا دېھقانلىرى قارشى چىقىپ ئىسيان كۆتۈرگەن، ”قۇشقاچ يېغىلىقى“ دېگەن نام شۇنىڭدىن كېلىپ چىققان.

② مەۋلانە ئەرشىدىن — مەۋلانە جالالىدىنىنىڭ ئوغلى، ئالىم ۋە ھەدىسشۇناس. شىمالىي شىنجاڭدا ئىسلام دىنىنى كەڭ تەرغىب قىلغان. مازىرى كۇچا مازار باغدا، ئاتىسىنىڭ مازىرى — ئاقسۇ ئايكۆلدە.

③ تۇغلۇق تۆمۈرخان — 14-ئەسىردە ياشىغان غەربىي مۇغۇل ھۆكۈمرانى. ئاۋۋال ئاقسۇدا، كېيىن قورغاستا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن. تۆمۈرلۈك نەسەبىدىن. مەۋلانا ئەرشىدىنگە قول بېرىپ ئىسلام دىنىغا كىرگەن.

ۋەخپى قىلىپ بەرگەن جاي. ئۇنى ھازىر ئەرشىدىن مەۋلانىنىڭ ئەۋلادى ئىسھاق غوجا[1] تەسەررۇپ قىلىپ كېلىۋاتىدۇ، — دېدى پەلەك ئۇستا.

ئۇلار ماڭا-ماڭا ئاقىپار، جاي بۇزرۇكۋار توغراقلىقى ئارىسىدىن ئۆتۈپ، ئۇگەن دەرياسىنىڭ باش تەرىپىدىكى بوستانلىق ئىچى بىلەن چۆلتاغنىڭ يامزىلىغا ئۇلىشىۋالدى.

تاغ باغرىدىن غەربكە قاراپ سوزۇلغان ئەگرى-بۈگرى ساي يولىنىڭ جەنۇب تەرىپى ئوچۇقچىلىق بولۇپ، بۇ يەردىكى قۇرۇق سوغۇق، چاياندەك تېگىپ، جانلارنى قاقشىتاتتى. سوغۇقنىڭ كۈچى بولۇشىغا تەسىر كۆرسەت-كەن ئىشەكنىڭ تۈكلىرى تەتۈر ئۆرۈلۈپ، پاچاقلىرى دىر-دىر تىترەيتتى، يەرگە تۇۋاقلىرىنى ئاياپ دەسسەيتتى. بۇرۇن تۆشۈكلىرى ئەتراپىغا مۇز توڭلاپ كەتكەنلىكتىن پات-پات پۇشقۇرتۇپ قوياتتى.

پەلەك ئۇستا بىلەن قۇربانمۇ قاتتىق سوغۇقنىڭ دەردىنى مۇشۇ يەردە بولۇشىغىچە تارتتى.

ئۇلار باشلىرىغا مالىخاي تۇماق، ئۇچىلىرىغا ئاشلانغان تېرىدىن قىسقا ئاق جۇۋا كىيگەن، بەللىرىنى ئىنچىكە شوينا يىپ بىلەن باغلىۋېلىشقانىدى. قارا ماتا ئىشتانلىرى بىلەن مايماق پاشنىلىق كونا ئۆتۈكلىرى بۇ يەرنىڭ قارا سوغۇقىغا دال بولالمىغانىدى.

— ئاتا، قېنى سۆزلىمەمسەن! بۇ يەرنىڭ سوغۇقىنى ھېكايە بىلەن يەڭمىسەك، بىزنى ئانىي تاپقۇدەك...

— بولىدۇ، بالام، مەن بۈگۈن بىلگەنلىرىمنىڭ ھەممىسىنى دەپ بېرەي.

مەن كىچىكىمدە ساقساق مەدرىسىدە ئوقۇغان چېغىمدا ئالىملارنىڭ ئېغىزىدىن مۇنداق بىر نەزمىنى كۆپ قېتىم ئاڭلىغانىدىم:

---

[1] ئىسھاق غوجا — ئىككىنچى قېتىملىق ”قۇشقاچ يېغىلىقى“ (كۇچا دېھقانلىرى قوزغىلىڭى) نىڭ ئوتتۇرا باسقۇچىدىكى ئىقتىدارلىق لەشكەر بېشى، خەلقپەرۋەر زات. مازىرى، توقسۇ جاي قەبرىستانلىقىدا.

تەقدىردۇر مۇغەمبەر، ئۇيناىدۇ ئويۇن،
خالىغان ۋاقتىدا چىقىرىپ قويۇن.
بەزىگە قاش ئاتار، بەزىلەرگە تاش،
بەزىگە كۆڭلى موم، بەزىگە چۆيۈن.

بۇ نەزمە خۇددى تاشقا مۆھۈر باسقاندەك زادى ئېسىمدىن چىقمايدۇ.

تەقدىرنىڭ ئەنە شۇنداق سېھىرلىرى بىلەن يۇرتىمىزدا خېلى زاماندىن بۇيان كىشىلەر "ئاق ئۇستىخانلار" ۋە "قاراچۇقلار" دېگەن دەرىجىگە ئايرىلىپ كەلدى، تەڭسىزلىكنىڭ دەستىدىن دېھقانلار، قول ھۈنەرۋەنلەر ئېغىر ئازاب چەكتى. ھەممە دەردۇ-بالالار، ئالۋان-ياساق، باج-سېلىقلار ئاشۇ قاراچۇقلار گەدىنىگە ئارتىلدى. خوتۇن-قىزلىرى دەپسەندە قىلىندى. ئۇنى ئاز دەپ "قۇشقاچ ئالۋىنى" قويۇلۇپ، دېھقانلارنىڭ ئار-نومۇسىمۇ ئاياغ-ئاستى قىلىندى. بۇنىڭغا چىدالمىغان ئالاقاغا، پەيلو، ئۇچئۆستەڭ يېزىلىرىدىكى دېھقانلار ئاقساقىلى مۇھەممەت ئېلى بۇغرا، ئىبراھىمشاھلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە "قۇشقاچ ئالۋىنى"غا قارشى چىقىشتى. ئاشۇ چاغدا بۇ يەردە ئالۋان يىغىپ يۈرگەن سىبىت ھېكىم بەگ تۇن كېچە بىلەن شەھەرگە كىرىپ، "قاراچۇقلار" ئىسيان كۆتۈردى، دەپ ئامبالغا چېقىپتۇ. ئامبال شۇئان چېرىك-تايغانلىرىنى ئەۋەتىپ يېزىلارنى قورشىۋاپتۇ ۋە ئۆيمۇئۆي ئاختۇرۇپ، ئۇر-چاپ قىلىپ، ئاشۇ يېزىلارنى قانغا بوياپتۇ. دېھقانلار ئارا-گۈرجەك، تاياق-توقماق، پالتا-كەكە بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپتۇ.

پەلەك ئۇستا ھېكايىسىنى مۇشۇ يەرگىچە سۆزلەپ كېلىپ، ئۇلۇغ-كىچىك تىنىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى بۇزۇلغانىدى. ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مانا شۇ چاغدا، ئىچئېرىق تەرەپكە چېكىنگەن مۇھەممەت ئېلى بۇغرا ئەر-خوتۇن ئىككىسى مېنى قىچقىرىپ ئەمدىلەتىن تۆت-بەش ياشلارغا كىرگەن قىزى لالەنى ساقساقتىكى كىچىك ئاپىسىغا ئاپىرىپ بېرىش ياكى مېنىڭ بالا قىلىپ بېقىۋېلىشىمنى جېكىلەپ، ماڭا ئامانەت قىلىپ تۇتقۇزدى.

مەن بۇ ئامانەتنى شۇ چاغدىلا ھەق دادىغا يەتكۈزدۈم، كېيىن ئاڭلىسام قىرغىنچىلىق ئەۋج ئالغاندا مۇھەممەت ئېلى بۇغرا باشچىلىقىدىكى يۈزلىگەن ئاتلىق دېھقان ئۇگەن دەرياسى ئۈستىگە ئات سېلىپ ئېچئېرىق تەرەپكە ئۆتۈۋالغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ خوتۇن، بالا-چاقىلىرى كېمىگە چۈشۈپ، بىز بايا ئۆتكەن يەردىن ئۆتكىچە ئارىلىقتا تايغانلار ئۇلارنىڭ ئۈستىگە ئوق ياغدۇرۇپ، ھەممىسى دېگۈدەك دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدا قازا تېپىپتۇ. ئۇگەن دەرياسىنىڭ سۈيى ئۇلارنىڭ قىزىل قانلىرى بىلەن بويۇلۇپ كېتىپتۇ. بىرى ياقتىكى قاشقا، ئاتلىق بالدۇر چېقىپ كۈتۈپ تۇرغان مۇھەممەت ئېلى بۇغرا باشلىق ئىسيانكارلار ئۆزلىرىنىڭ خوتۇن، بالا-چاقىلىرىنىڭ پاجىئەسىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈپ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپتۇ-دە، ئاخىر كۆن پېتىش تەرەپكە چېكىنىپتۇ. ئۇلار كۈسەننىڭ قەدىمكى شەھىرى ئۇچقاتقا يېتىپ كەلگەندە، كەينىدىن قوغلاپ كەلگەن ئاتلىق تايغانلار بىلەن قاتتىق جەڭ قىلىپ، ئۇلارنى كەينىگە چېكىندۈرۈپتۇ.

پەلەك ئۇستا سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە قولى بىلەن ئىشارەت قىلىپ تۇرۇپ قۇربانغا:

— ئوغلۇم ئەنە قارا، ھازىر بىز دەل توقسۇ تەۋەلىكىدىكى قەدىمكى شەھەر — ئۇچقاتنىڭ[1] روبىرۇسىدا كېتىۋاتىمىز. شۇ قەدىمكى شەھەر يېنىدا مۇھەممەت ئېلى بۇغرا باشچىلىقىدىكى ئاتلىق دېھقانلار تازا ئوغۇل بالىلىقىنى كۆرسەتكەنىدى، — دېدى.

قۇربان ھېكايىغا بارغانچە قىزىقىپ، ئاتىسىنى يەنە سۆزگە ئۈندەيتتى. پەلەك ئۇستا سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئۇلار ئۇچقاتتىن غەربكە قاراپ چېكىنگەندە ئاقسۇ قارىتال ئەتراپىدا مۇھاسىرە قىلىنىپ ئەسىرگە چۈشۈپتۇ. زالىم تايغانلار ئەسىرلەرنى زەنجىر

[1] ئۇچقات — ئۇچ قەۋەت سېپىل بىلەن ئورالغان قەدىمكى شەھەر. كۈسەن مەدەنىيىتىنىڭ قەدىمكى مەركەزلىرىدىن بىرى. ھازىر 1- دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان جاي قىلىپ بېكىتىلدى. توقسۇ ناھىيىسىنىڭ غەربىدە.

بىلەن باغلاپ، كوچاغا ئەپچىقىپ كۆپلىرىنى ئاتقا سۆرىتىپ ئۆلتۈرۈۋېتىشتى. سەركەردە مۇھەممەت ئېلى بۇغرا بىلەن ئىبراھىمشاھنى بولسا دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈپ، جەسىتىنى يەتتە كۈن سازايى قىلغانىدى...

تارىخنىڭ ئاشۇ قانلىق سەھىپىسى ئەسلەنگەن ھېكايە مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئاتا-بالا ئىككىيلەن يەنە بىر مەھەل جىمىپ كېتىشتى.

تارىمدىن ئوتۇن-توغراق ئېلىپ ئۆگەن كەنتكە قايتىۋاتقان يارىيار ھارۋىلىق ئوتۇنچىلار ئايىغى ئۈزۈلمەي ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بۇ ئوتۇنلارنىڭ كۆپى سېلىق ئۆچۈن، بەزىلىرى ئۆزلىرى ئۆچۈن ئىدى. قارا سوغۇقنىڭ ئەلمىنى، يول جاپاسىنىڭ دەردىنى ئېسىدىن چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن ئوتۇنچىلار ئۆزلىرىنى ھەدەپ ناخشىغا زورلايتتى.

ئوتۇن كەسلەپ تارىمدا،
ئاران كەلدىم چۆل تاغقا.
يارىم كۈتۈپ تۇرغاندۇ،
يولغا قاراپ بۇچاققا.

قوللار قانىسا مەيلى،
پۇتلار ئۈششىسە مەيلى.
ئاش پىشامدۇ قازاندا،
ئوت قالماي ئوچاققا.

ئوتۇنچىلار ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن، قۇربان ئاتىسىدىن سورىدى:

— ”قۇشقاچ يىغىلىقى“دا بولغان ئىشلارنى ياخشى سۆزلەپ بەردىڭ ئاتا، ھېلى سەن مەۋلانە ئەرشىدىن پىرىمنىڭ ئەۋلادى ئىچىئىرىقلىق ئىسھاق غوجا توغرۇلۇق دارىتىپ ئۆتۈپ كەتتىڭ. ئۇ كىشىنىڭ بۇ ھېكايە بىلەن نىمە چېتىشلىقى بار، مەن بۇنى ئاڭقىرالمىدىم؟

— سەنزە ... ، ھەممنى ئۇقۇۋاتىمىز كېلىدۇ-دە، بالام. بولىدۇ، بۇنىمۇ دەپ بېرەي. ئەسلىدە مۇھەممەت ئېلى بۇغرا بىلەن ئىسھاق غوجا بىر پىكىرلىك كىشىلەر ئىدى. بايىقى بالا-چاقىلار دەرىيادىن ساق-سالامەت ئۆتۈۋالغان بولسا ئۇلارنى ئىسھاق غوجا باشپاناھلىقىقا ئالماقچى ئىكەن. لېكىن، تەقدىر بۇيرۇماپتۇ. ئىسھاق غوجا، بۇ زات ھازىرمۇ پۇرسەت كۈتۈپ، ئىنتىقام ئېلىش كويىدا بولۇۋېتىپتۇدەك. بۇ زاتنىڭ كارامىتىنى كېيىن كۆرسەن دەپ جاۋاب بەردى پەلەك ئۇستا.

— رەھمەت ئاتا، بۈگۈن سەندىن بەكمۇ رازى بولدۇم، — دېدى قۇربان رازىمەنلىك بىلەن، — ئىلگىرى ئاڭلاپ باقمىغان نۇرغۇن ئىشلارنى بىلىۋالدىم. بۇلارنى مەڭگۇ ئېسىمدە ساقلايمەن. بۇ ئىشلاردىن سېنىڭ بۇنچىلىك خەۋەردار ئىكەنلىكىڭنى بۇرۇن بىلمىگەن ئىكەنمەن.

— راست دېدىڭ بالام. سەن ئەمدى چوڭ بولدۇڭ. بۇرۇن بولسا گۆدەك ئىدىڭ. ھازىر قورامىغا يەتتىڭ. ئەمدى قانچە سۆزلىسەم قۇلىقىڭدىن ئەقلىڭگە ئۆتىدۇ. تارىخ، چوڭلارنىڭ كىچىكلەرگە ئېيتىپ بېرىشى ئارقىلىق ئۇلىنىپ ماڭىدۇ. مەن ئاشۇ غەرەزدە ساڭا بۇ ھېكايىنى سۆزلەپ كېلىۋاتىمەن، — دېدى پەلەك ئۇستا مەمنۇنىيەت بىلەن.

— توغرا، توغرا دېدىڭ ئاتا، مەنزىلىمىزگە يەتكۈچە يەنە گەپلىرىڭ بولسا سۆزلەپ بەرسەڭ، مەن ئاڭلىۋالاي، — دېدى قۇربان ئىنتىلىش تۇيغۇسىدا.

پەلەك ئۇستا ئوغلىنىڭ بۇ قىزغىن ئىنتىلىشىدىن كۆڭلىگە باشقىچە ئوي پەيدا بولدى-دە، ئۆزۈندىن بۇيان ئېشەلمەي كېلىۋاتقان بىر مۇھىم سىرنى يوشۇرماي ئوتتۇرىغا قويدى:

— ماقۇل ئوغلۇم، مەن دىلىمغا پۈكۈپ كېلىۋاتقان يەنە بىر سىرنى سەمىڭگە سېلىپ ئۆتەي. ”قۇشقاچ يىغىلىقى“ پارتلاش ئالدىدا مۇھەممەت ئېلى بۇغرا كىچىك قىزى لالەنى ماڭا ئامانەت تاپشۇرغانلىقىنى بايا مەن پۈرتىپ ئۆتۈپ كەتتىم. ئۇ زات بىلەن مېنىڭ ئوتتۇرامدا ئاشۇ قىزنى ساڭا

چېتىپ قويۇش ھەققىدە پۈتۈشكەن لەۋزىمىز بار ئىدى. ھازىر سەنمۇ، لالەمۇ چوڭ بولۇپ قالدىڭلار. بۇ لەۋزىنى سادىقلىق بىلەن بەجا كەلتۈرۈش بويىنۇمدىكى قەرز. ئۇنىڭغا خىيانەت قىلىشقا بولمايدۇ. ئۇ قىزغا پەقەت بىز باشپاناھ بولۇشىمىز كېرەك. بۇ ئىشنى ئاپاڭمۇ مەندەك ئويلاپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ توغرىدا ئىلگىرى ساڭىمۇ ئازراق پۇرىتىپ ئۆتكەن. بۈگۈن يەنە بىر قېتىم سەمىڭگە سېلىپ قوياي ئوغلۇم.

قۇربان ئاتىسىنىڭ بۇ قىستۇرما سۆزىنى ئاڭلىغان ھامان ۋىللىدە قىزاردى. يۈرىكىدىن يېنىپ چىققان ئوت يۈزىگە ئۇرۇپ، يىڭنىلا خەت تارتقان بۇرۇتلىرىغا چاپلاشقان نېپىز قىرو-مۇزلارنى پارغا ئايلاندۇرۇۋەتتى. ئۇ تېخى يېقىندىلا ساقساقتا لالە بىلەن خوشلىشىپ ماڭغاندا بوسۇغىسى ئالدىدا يىغلاپ قالغان مەھبۇبىنى ئەسلىدى-دە، پۈتۈن ۋۇجۇدى گۈلخان بولۇپ ئۆرتەندى. سۆيگۈ ئوتى لالە بىلەن قۇرباننى ئاللىبۇرۇن مۇھەببەت سەۋداسىغا مۇپتىلا قىلغانىدى. پەلەك ئۇستا سۆزلىگەن ھازىرقى ھېكايە ئاشۇ مۇھەببەتكە تېخىمۇ مۇستەھكەم ئۇل سېلىش رولىنى ئوينىدى.

ئاشۇ ۋەجىدىن پەلەك ئۇستا ئوغلىنىڭ كۆڭۈل سۆزىنى ئاڭلاشقا تەقەززا ئىدى. قۇربان سىرىنى ئىزھار قىلدى:

— بولىدۇ، ئاتا... مەن سىلەرنىڭ رايىڭلارغا باقىمەن.

— يارايسەن ئوغلۇم، سەندىن مەن رازى، ئاپاڭمۇ رازى. بۇ ئىشنى بايدىن قايتىپ بارغاندا، ئىنشائاللا...

ئاتا-بالا ئىككىيلەن خېلى ئۇزۇنغىچە بىر-بىرىدىن سۆيۈنۈپ مېڭىش-تى. قۇرباننىڭ ئىچىنى ئاتىسى سۆزلەپ بەرگەن ھېكايىنىڭ ھارارەتلىك جەزبىسى بويسۇندۇرغانىدى. ئۇلار چۆلتاغنىڭ ئىچىگە كىرىپ جىلغا يولى بىلەن ”ئۇلاق ئۆتمەس داۋىنى“ يېنىغا قانداق كېلىپ قالغىنىنى سەزمەي قېلىشتى.

”ئۇلاغ ئۆتمەس داۋىنى“ يىراقتىن قارىسا خۇددى پەلەمپەيلىك ئو-قۇرغا ئوخشايتتى. ئۇ قورام تاشلاردىن كامالەكسىمان ھاسىل بولغان،

ئۇنىڭدىن ئۇلاغ تۈگۈل ياياق ئادەملەرمۇ قىيىنىلىپ ئۆتەتتى. پەلەك ئۇستا بىلەن قۇربان چىشلىرىنى چىشلەپ تۇرۇپ، ئېشەكنى داۋاندىن ئۆتكۈزۈشكە نىيەت قىلىشتى.

قۇربان ئېشەكنىڭ بويىنى ئارغامچىدا مەھكەم باغلاپ، داۋاننىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ كۈچەپ تارتتى. ئېشەك بولسا قاشاڭلىق قىلىپ، كەينىگە تېپىشاتتى. پەلەك ئۇستا بولسا ئېشەكنىڭ سوغىدىن يۆلەيتتى، ئۇلار شۇ تەرىقىدە ئۇزۇن ھەپىلەشتى. ئېشەك ئوتتۇرا بەلگە يېتىپ بارغاندا ئارغامچا پاسسىدە ئۈزۈلدى-دە، قىرىشقانغا قېيىشقاندەك، ئېشەك گۇپپىلا قىلىپ يەرگە دومىلاپ چۈشتى ۋە ئىزىدا قىمىر قىلماي جان ئۈزدى.

— ھەي قارغىش قىپپى، ھەي شور پېشانە، — دېدى پەلەك ئۇستا ھەسرەتلىنىپ.

ئۇ ئېشەكنىڭ يېنىدا ئېڭىكىنى تۇتقان پېتى ئۇزۇنغىچە ئۈن-تىنسىز ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۇزۇندىن بېرى ئاياپ كېلىۋاتقان بۇ مەخلۇقتىن ئايرىلىپ قالغىنىغا چىدىمىغانىدى.

پەلەك ئۇستا بۇرۇنمۇ باي تەرەپكە كۆپ قېتىم سەپەر قىلغان. ئەمما بۇ تەرەپ بىلەن ماڭمىغانىدى. كۈچانىڭ "بالا بولدى" تاغ جىلغىسى ئارقىلىق سەپەر قىلغان. "بالا بولدى" تاغلىقىدا كۆپ قېتىم بالاغا ئۇچرىغانلىقى ئۇنىڭ ئېسىدە قالغانىدى. ئاشۇ خاتىرىلەرنى نەزەردە تۇتۇپ، بۇ دورەم مۇشۇ يېڭى يولنى تاللىغانىدى.

قۇربان ئاتىسىغا تەسەللى بېرىپ:

— ئاتا، بۇنىڭغا نېمانچىزا ھازا تۇتۇپ كەتكۈلۈك. بۇ بەربىر ھايۋانغۇ؟ ئادەملەرنىڭ جېنىغا كېلىۋاتقىنى ئازمۇ؟ — دېدى.

پەلەك ئۇستا بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ، قۇربانغا بىر نېمە دېمەكچى بولۇپ، ئېغىزىنى ئۆمەللىدى-يۇ يەنە جىم تۇرۇۋالدى.

قۇربان دەرھال قوپۇپ قالغان ئاق يانتاقلارنى يىغىپ بىر يەرگە توپلىدى، يېقىن بىر جايغا تاشتىن ئوچاق ياسىدى. تاغرى ئىچىدىن كىچىك

مىس داشقاننى ئېلىپ، ئىچىگە قار-مۇز سالدى-دە، بىردەمدە قايناق سۇ قايناتتى. داق يەرگە تاغارنى يايدى. مىس تاۋاقلىرىنى ئېرىغداپ قايناق سۇ ئۇستى. سەپەر توقاچلىرىنى تىزدى. ئاندىن بېرىپ ئاتىسىنى قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇپ، بىللە غىزالىنىشقا باشلىدى. پەلەك ئۇستا بىر پارچە ناننى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ:

—ھەي دەرىخا، بۇ كاج پەلەكنىقارىمامسەن، ئوغلۇم؛"بالابولدى" جىلغىسىنىڭ جاپاسىدىن قېچىپ "ئۇلاغ ئۆتمەس داۋىنى"نىڭ مۇشەققىتىگە ئۇتتۇلغىنىمىزنى ... — دېدى.

قۇربان كۈلۈپ ئۇچىيى ئۇزۇلەي دېدى. ئالدىدىكى قايناق سۇنى بىر ئوتلىۋېتىپ، ئارقىدىن ئاتىسىنىڭ سۆزىگە جاۋاب بەردى:

— ئاتا سىنىڭ سۆزۈڭگە ئازراق قوشۇق سالىدىغاندەك قىلىمەن، ئېغىزىمنى غېرىچلىدى دېمىسەڭ. مەنمۇ ئاق-قارىنى خېلى پەرق ئېتىدىغان بولۇپ قالدىم. قارىغۇدەك بولسام ھاياتلىقتا تاش بىلەن تۇپراق، تەقدىر بىلەن پەلەك، ئادەم بىلەن ئادەم بىر-بىرى بىلەن گىرە ئىكەن. تاش-تۇپراق ئەجىر قىلغاننى بىلىدىكەن، تەقدىر-پەلەكمۇ ئەسلى ھالىتىدە ئادىل ئىكەن: ئاسمان ئەمدۈرىدىكەن، تۇپراق يېگۈزىدىكەن. لېكىن، چاتاقنىڭ يىلتىزى، گۇناھى كەبىرنىڭ بارى ئادەمنىڭ ئۆزىدىن ئىكەن. ئادەم ئادەمنى يەيدىكەن. ئۆتكەن يىلى شەھەردە تەگلىمات كىگىزىمىزنى، مەسە-كالىچىمىزنى بۇلىغان، "بالا بولدى تاغلىرى"دا سىنىڭ بېشىڭغا بالا كەلتۈرگەن ئەنە شۇ ئادەم ئەمەسمۇ؟ ئۇنداقتا چوڭ پەلەك بىلەن كىچىك پەلەكنىڭ نېمە گۇناھى بار؟

پەلەك ئۇستا ئوغلىنىڭ مەنىلىك سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، سۆيۈنۈپ تۇرۇپ:

— گېپىڭ ئورۇنلۇق ئوغلۇم، لېكىن، ئادەمنىڭ يەنە بىر نامى — ئىنسان، ئۇنىڭ مەنىسى "ئۇنۇتقاق" دېگەن بولىدۇ. ئىنسان گۇناھ سادىر قىلغان بولسا ئۇنىڭ ئۇنۇتقاقلىقىدىن بولىدۇ، — دېدى.

— ياقەي، ئاتا. مېنىڭچە، ئىنسان ياخشىلىقنى ئاسان ئۇنتۇيدۇ. يامانلىقنى خۇمار قىلىپ تۇرۇپ ئىشلەيدۇ. سەن بۇگۇن ئۇزۇن يولدا ئاجايىپ ياخشى ھېكايە سۆزلىدىڭ. ئىنسان نېمە ئۈچۈن "ئاق ئۇستىخان"، "قاراچۇق" دەپ ئايرىلىپ تەڭسىزلىكتە ياشايدۇ. نېمىشقا قاراچۇقلارنىڭ خوتۇن-قىزلىرى تايغانلارغا سولاپ بېرىلىدۇ. يەنە نېمىشقا تايغان-تايىپلەرنىڭ ئەرلىك دورىسى ئۈچۈن "قۇشقاچ ئالۋىنى" قويۇلىدۇ. بۇنى غەرەزلىك دەپسەندە قىلىش دېمەي يەنە نېمە دەيمىز؟— دېدى قۇربان ئاتىسىنىڭ سۆزىگە جاۋابەن.

—باركاللا بالام، دېگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسى ھەق."قۇشقاچبېغىلىقى" ئاشۇ سەۋەبتىن كېلىپ چىققان. ئىككىمىزنىڭ پىكرى بىر يەرگە جەم بولدى. ئەمدى ماڭايلى ئوغلۇم. كەچ كىرگىچە داۋاندىن ئۆتۈۋالايلى، تۇرە ئورنۇڭدىن ... — دېدى پەلەك ئۇستام قۇرباننى ئالدىرىتىپ.

ئاتا-بالا ئىككىيلەن يۈك-تاقلىرىنى ئىككى قىلىپ تاڭدى.

ئۇلار داۋاندىن ئاشقاندا كەچ كىرگەنىدى. غەيرەتكە كەلگەن ئاتا-بالا ئېغىر-يېنىك يۈكلىرىنى يۈدۈپ، پىيادە نۇرغۇن ساي، توقايلىقلارنى كەينىدە قالدۇردى ۋە ئاران تەسلىكتە ئونبېشى كەنتىنىڭ بىر كىچىك مەھەللىسىگە ئۇلىشىۋالدى.

شۇ كەملەردە باينىڭ يېزىلىرىدا ھۈنەرۋەن-كاسىپ قىس ئىدى. شۇڭا ئاتا-بالا ئىككىيلەننىڭ ھۈنىرى تېزدىنلا روناق تاپتى.

ئۇلار يېزىمۇيېزا يۆتكىلىپ ھۈنەر قىلىپ، بىر ئىككى ئاي ئىچىدىلا خېلى كۆپ پۇل، ماي غەملىۋالدى. تىزەكقاغا يېزىسىدىن يەنە ھېلىقى داۋاندا قازا قىلغان ئېشەكنىڭ ئورنىغا ئىككى تېمەن ئېشەك ئىزلىۋالدى. ئىككى ئاي ئۆتكەندىن كېيىن پەلەك ئۇستا ئوغلىغا مەسلىھەت سېلىپ:

— ئوغلۇم، ئەمدى قايتساقمىكىن دەيمەن. ئاپاڭ ئاغرىق قالغان، ئۇنىڭدىن سىرت، ئۆينىڭ نۇرغۇن ئىشلىرى بىزگە قاراشلىق تۇرىدۇ، — دېدى.

لېكىن قۇربان كەينىگە تارتىشاتتى. ئۇ، بۇ يەرنىڭ يىگىتلىرىگە ئىچىكىپ قالغانىدى. قولى بوشىغان چاغلىرىدا بۇ يەردىكى ياش يىگىتلەر بىلەن چېلىشتا، مەشرەپلەردە بىرگە بولۇپ يۈز-ئابروي تاپقانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇربانغا ئىجىل بولۇپ قالغان مۇزەپپەر ئىسىملىك يىگىت بېشى ئۇنى قويۇپ بەرگۈسى كەلمىدى. مۇزەپپەر ئۇنى قېيىرگە بېرىپ ئۇۋ ئۇۋلاشقا قىزىقتۇرغانىدى. قۇربان ئەتەي بىر باھانە تېپىپ، ئاتىسىنى كۆن-دۈرۈشكە ئۇرۇنۇپ:

— ئاتا، سەندىن ئايرىلىشقا كۆزۈم قىيمايدۇ، مەن بىر نەچچە تۇياق چارۋا قىلىپ كەينىڭدىن يېتىپ بارسام، دەردىمىزگە ياراپ قالار، ھېچ بولمىسا تويۇمغا ئەسقېتىپ قالار، — دېدى.

”تويۇمغا“ دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ پەلەك ئۈستىنىڭ دىلى بىردىنلا ئېرىپ كەتتى-دە، ماقۇللۇقىنى ئىزھار قىلىپ:

— ماقۇل بالام، ئورۇنلۇق گەپ قىلىۋاتىسەن، لېكىن، ئوبدان بالام، ئاپاڭ يىغلاپ قالمىسۇن، بىزنى يولۇڭغا قاراتمىغىن! — دېدى.

4

يىگىت بېشى مۇزەپپەرنىڭ يۇرتى تېزەكقاغا، يەنە بىر يۇرتى قېيىر ئىدى. يېڭى تونۇشقان بۇ ئىككى ئاغىنە پەلەك ئۈستىنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن، قېيىرغا قاراپ قەدەم قويدى.

— ئۇ يەردە كۆڭۈللۈك ئۆتىمىز ئاداش، — دېدى مۇزەپپەر يولدا ئاتلىق كېتىۋېتىپ، دوستى قۇربانغا قېيىرنى ماختاپ، — بۇ دورەم بېرىپ ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆرگەندە راست ئىكەن دەيسەن...

قېيىرنىڭ تۇلپارلىرى ئۇلارنى ناھايىتى تېزلا قېيىرگە يەتكۈزدى. مۇزەپپەر دوستىنى ئالدى بىلەن قازانچى مەھەللىسىدىكى تۆمۈرچى تۇغقىن-نىڭكىگە باشلىدى. بۇ ئۆيدە ئۇلار ئوبدان كۈتۈلدى. بۇ ئەسنادا مۇزەپپەر

ئاغىنىسىگە قىبىرنىڭ قىشلىق مەنزىرىسىنى تونۇشتۇردى.

باھار پەسلىنىڭ يېتىپ كېلىۋاتقىنىغا قارىماي، قىبىرنىڭ تاغلىرى ئاپئاق قارغا كۆمۈلۈپ ياتاتتى، تاغ باغرىدىكى قويۇق قارىغايلارمۇ ئاق لېچەككە پۈركەلگەن، مۇزلاتتىن ئېقىپ چۈشىدىغان شاۋقۇنلۇق ئالتۇنقۇش دەرياسىمۇ كۆك مۇز ئاستىدا ياتاتتى. قارلىق جىلغىلار ئىچىدە ئوۋچىلار زىنقى توشقان جانلارنىڭ پېيىدە ماراپ يۈرۈشەتتى.

ئىككىيلەنمۇ باشلىرىغا ئۇزۇن موينۇق تۆلكە تۇمىقى، پۇتلىرىغا چورۇق، ئۇچلىرىغا كالتە جۇۋا كىيىپ ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى.

ئۇلار قويۇق ئۆسكەن قارىغايلىق ئىچىدە ئايلىناتتى. ئېدىرلىقتىكى قېلىن قار-مۇزلارنى كېچەتتى، تاغ چوققىلىرىغا چىقىۋېلىپ، تاغ تېكىلىرىنى قارىغا ئالاتتى. ئەجەل پەيمانلىرى توشقان قىممەت موينۇق ھايۋانلارمۇ ئۇلارنىڭ نىشانىدىن قاچالمايتتى.

بىر كۈنى ئۇلار خۇددى گۈمبەزگە ئوخشىشىپ كېتىدىغان بىر سوپىلىق چوققا ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، دەم ئالغاچ زامان سەۋدالىرى ئۈستىدە سۆزلەشتى.

— بۇ چوققىنى، — دېدى مۇزەپپەر قۇربانغا تونۇشتۇرۇپ، — ھازىر ھەممە ئادەملەر ”ئەيسا گۈمبەز چوققىسى“ دەپ ئاتىشىدۇ. مەن ھېكايەمنى ھازىر مۇشۇ يەردىن باشلايمەن، ئاغىنە.

ئەيسا گۈمبەزنىڭ نامى تىلغا ئېلىنىشى بىلەنلا قۇربان بىردىنلا روھلىنىپ، ئولتۇرغان ئورنىدىن دەررۇ قوزغالدى-دە، ئاغىنىسىنىڭ يېقىنىغا يېقىن كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ، بۇ مەشھۇر پالۋاننىڭ نامىنى ۋە داڭقىنى كوچادا كىشىلەر ئېغىزىدىن كۆپ قېتىم ئاڭلىغان. ئەمدى بولسا ئۇنىڭ ئۆز يۇرتىدا، ئۆز ئىنىسىنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولۇۋاتقىنى قۇربان ئۈچۈن بەكمۇ خاسىيەتلىك پۇرسەت بولۇپ تۇيۇلدى.

مۇزەپپەر سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مانا مەن ئەيسا گۈمبەزنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى بولىمەن. ئاكام

بەك بەستلىك ئىدى. ئۇ ھەرقانداق كۈچلۈك ئۆكۈزنى كۆتۈرگەن پېتى يەرگە ئۇراتتى. چېلىش مەيدانلىرىدا بولسا ھېچكىممۇ ئۇنىڭ بېلىنى تۇتۇشقا پېتىنالمايتتى. ئاكامنىڭ ئەنە شۇنداق كۈچتىڭگىرلىكىگە قاراپ، يېزىمىزدىكى چوڭ-كىچىك كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا مەسلىكى كېلەتتى. ئۇنى ئەيسا پالۋان دەپ ئاتاپ سۆيۈنۈپ ھۆرمەت قىلاتتى. شۇنىڭغا يارىشا ئاكاممۇ كۆزى ئېچىلغانسىرى يېزىمىزدىكى دېھقانلارنىڭ ھامىيسى بولۇپ قالدى. ئۇ كەملەردە مەن كىچىك ئىدىم. مۇزات دەرياسىنىڭ ھەممە ئېقىنلىرى قۇرۇپ كېتىپ، ئېتىز-ئېرىق چۆلدەرەپ، قەھەتچىلىك يۈز بەردى. بۇنىڭغا پەرۋا قىلماي، دورغا-يايلار ئۆيمۇئۆي ئاختۇرۇپ، ”ئېھتىيات سېلىقى“غا ئاشلىق يىغاتتى. ئۆيلەردە قۇرغۇنلۇق قىلغۇچىلىكمۇ ئۇن قالدۇرمايتتى. ئاچارچىلىق كۈچەيدى، ئانىلارنىڭ كۆكسىدە سۈتى بولمىغاچقا بوۋاقلار قىرىلىپ باراتتى، ھەپتىلەپ نان كۆرمەي ئېچىرقاپ كەتكەن نارەسىدە بالىلارنىڭ ”ئاپا، نان ...“ دېگەن نالە-زارلىرىغا چىدىمىغان ئاتا-ئانىلارنىڭ يۈرەك باغرى قان بولاتتى. مۇشۇلارغىمۇ پىسەنت قىلماي، بىر كۈنى بىر نەچچە يايى يېزىمۇ-يېزا يۈرۈپ، ھەيۋە-سۈرەنلىرى بىلەن يەنە بىزنىڭ مەھەللىمىزگە كەپتۇ. ئاشلىق بېرەلمىگەن بىر بوۋاينىڭ يېشىغا يەتكەن قىزىنى زورلۇق بىلەن ”ئاشلىقنىڭ ئورنىغا“ دەپ سۆرەشتۈرۈپ ئېلىپ كەتمەك بولۇپتۇ. قىز يەرگە دومىلاپ يىغلاپ يېتىۋاپتۇ. بۇ ۋەقەدىن ئاكام ئەيسا گۆمبەز خەۋەر تېپىپ، يۈگۈرۈپ بېرىپتۇ-دە، بايىقى يايىلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇرۇپ، ئېغىز-بۇرۇنلىرىنى گوداڭ يالىغان ئىتتەك قىلىۋېتىپتۇ. بوۋاينىڭ قىزى شۇنىڭ بىلەن قۇتۇلۇپ قالغانىدى. لېكىن، ئۇزۇن ئۆتمەي ئاكامنى تۇتۇشقا 40-50 ئادەم قوراللىق كەلدى-دە، ھايداپ كېتىپ دىڭزىغا[①] سولاپ قويدى.

قۇربان، ئەيسا گۆمبەز توغرىسىدىكى بۇ ھېكايىنى ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا تىڭشاۋاتاتتى. مۇزەپپەر بىردىنلا ”ئاغىنە قارا، ئەنە تۈلكە ...“ دەپ

① دىڭزا — قاماقخانا، ئەينى زامان تىلىدا ”دىڭزا“ سۆزى ئومۇملىشىپ قالغان.

پەس ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى-دە، دەرھال ئوۋ مىلتىقىنى بەتلەپ قارىغا نىشانلىدى. لېكىن تۈيغۇن تۈلكە تېزلىكتە كۆزدىن غايىب بولدى. مۇزەپپەر: ”بۇ تۈلكىنىڭ قوۋلۇقىنى ... ھەسسىنەي!“ دېگەن پېتى ئېڭىكىنى سىيلاپ قويدى. ئارقىدىن بايىقى ھېكايىسىنى يەنە باشلىدى:

— ئاكام دېڭىزغا سولانغاندىن كېيىن كالدىرلاشنى خېلى ئۆگىنىپ قاپتۇ. شۇ كەمدە باي تەۋەسىگە كىچىك دارىن[1] دەيدىغان بىر ئەپيۇنكەش ئادەم ئامبال ئىكەن. ئۇنىڭ تەتىيى كىچىك دارىن خېنىم: ”باي بازىرىنىڭ سۈيى ماڭا خىل كەلمىدى، ئالتۇنقۇش دەرياسىنىڭ سۈيى تىرىك سۇ ئىكەن، مەن شۇ سۇنى ئىچىمەن“ دەپ تۇرۇۋالىدىكەن. ئامبال ئىلاجسىز ماقۇل بولۇپتۇ. ئالتۇنقۇش دەرياسىنىڭ سۈيىنى توشۇشقا ئاكام ياراپ قاپتۇ. ئاكام كۈچلۈك بولغانىنىڭ سىرتىدا قەددى-قامىتى كېلىشكەن يىگىت ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ئاكام ھەر ھەپتىدە ئىككى قېتىم، ئىككى ئات، ئىككى سوغا بىلەن كىچىك دارىن خېنىمغا سۇ توشۇيدىكەن. بىر كۈنى ئاكام بىر دانە ئالتۇنقۇشنى قەپەزگە سېلىپ، كىچىك دارىن خېنىمغا ھەدىيە قىلىپتۇ. بۇ قۇش ئىسمى-جىسمىغا مۇناسىپ كۆركەم بولۇپ، خۇشناۋالىق سايرىشى بىلەن ئۆلۈككە جان كىرگۈزىدىكەن. ئالتۇنقۇش سايرىغان چاغدا كىچىك دارىن خېنىم ئىزىدا ئولتۇرالمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قاپتۇ.

ياندۇرقى يىلى ياز ئېيىدا كىچىك دارىن خېنىم ئامبالغا: ”سىلى زېرىكسىلە ئەپيۇن چېكىپ خۇمارلىرىنى بېسىقتۇرىدىكەنلا، ھازىر كۈچاغا كېڭەشكە بارىمەن دەيدىلا، مەنچۇ؟ مەن يالغۇز ئۆي ئىچىدە بۇتتەك قالىدىكەنمەن. زېرىكىپ ئۆلەي دېدىم، مۇشۇ قەپەزدىكى ئالتۇن قۇشۇم بولمىسا، بۇ دوزاخ ئۆيدە تىرىك ئۆلەركەنمەن. شۇڭا مەنمۇ تالا-تۈزنى كۆرۈپ باقاي، ئالتۇنقۇش دەرياسىنى سەيلى-ساياھەت قىلىپ كېلەي، قان-داق دەيدىلا ...“ دەپتۇ. ئامبال ئىلاجسىز بۇ تەلەپكىمۇ ماقۇل بولۇپتۇ

[1] كىچىك دارىن — ئەينى زاماندا كۈچا ئامبىلى چوڭ دارىن، باينىڭ ئامبىلى كىچىك دارىن دېيىلەتتى.

ۋە خېنىمنى قوغداش ئۈچۈن ئۈچ-تۆت تايغاننى بەلگىلەپ قويۇپتۇ. كىچىك
دارىن خېنىم ئەتەي ئاكامنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىۋاپتۇ. قېيىرگە يېتىپ
بارغاندا تايغانلارنى قازانچىدا قالدۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى ئاكامغا يول باشلـ-
ـتىپ، ئالتۇنقۇش دەرياسىنىڭ باش تەرىپىدىكى قارىغايلىققا كېتىپتۇ...

مۇزەپپەر سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئايغىنى دەيمۇ دېمەيمۇ،
دەپ ئارسالدا بولۇپ، بىر مەھەل تۇرۇپ قالدى. قۇربان ئۇنىڭ كۆڭلىنى
تۇيۇۋېلىپ:

— ئاغىنە، سۆزۈڭنى دەۋەر، ھېكايەڭنىڭ قىزىق يېرى ئەمدى باشلانـ-
ـدى، تونۇر قىزىمىسا نان پىشامدۇ، قېنى داۋامىنى سۆزلە، قۇلىقىم سەندە،
— دېدى.

— مەن ئاكامنىڭ ئاغىنىلىرىنىڭ ئېغىزىدىن ئاڭلىغانمەن، — دەپ
قىستۇرۇپ قويدى مۇزەپپەر ۋە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— شۇنداق قىلىپ ئۇلار بىر يېشىل دۇخاۋىدەك قويۇق ئۆسكەن
چىمەنزارلىق ئىچىدە يانمۇيان بولۇپ ئولتۇرۇشۇپتۇ. كىچىك دارىن خېنىم
ئاۋۋال سۆز ئېچىپ: ”مەن يېقىندا يۇرتۇمغا بېرىپ كېلەي دەۋاتىمەن، مېنى
قارا شەھەرگىچە ئاپىرىپ قويامسىز“ دەپتۇ. ئاكام دەرھال ماقۇللۇق بىلدۈ-
رۈپتۇ.

ئارقىدىن كىچىك دارىن‌خېنىم يەنە:”ماڭا نېمە سوۋغات قىلىسىز؟“
دەپتۇ. ئاكام: ”ئالتۇنقۇشتىن يەنە بىر نەچچىنى سوۋغات قىلاي، سىز ئۇنى
ياخشى كۆرۈپ قاپسىز“ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

كىچىك دارىن خېنىم بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ، قاقاقلاپ كۈلۈپ چىمەنلىك
ئۈستىدە كېيىكتەك ئېغىناپ كېتىپتۇ. كۈلكىسى توختىغاندىن كېيىن:
”تاپتىڭىز، تاپالمىدىڭىز ...“ دەپتۇ ۋە ئاكامنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ
نازلىنىپ تۇرۇپ:

— راستىنى دېسەم، مېنىڭ پەرزەنت كۆرۈش دەۋرىم بىكار زايە بولۇپ
كېتىۋاتىدۇ. مەن تېخى ئەر كۆرۈپ باققىنىم يوق. ئامبالنىڭ ئەپيۇن بىلەن

ئۇرۇقمۇ، كۆكلىمۇ تەك ئۆلگەن. سىز ماڭا بىر بالا سوۋغات قىلسىز .. ئالتۇنقۇش بىلەن بىللە ... — دەپتۇ-دە، ئاكامنىڭ بوينىغا گىرە سالپتۇ ...

يىراقتىن تايغانلارنىڭ ماراپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، ئۇلار كىيىم-كې-چەكلىرىنى كىيىشىپ، بىللە يەنە قازانچىغا قاراپ مېڭىپتۇ. بايىقى ماراقچى تايغانلار موللا مۇشۇك بولۇپ، كەينىگە ئۆرۈلگەن پېتى قازانچىغا ئالدىن بېرىۋېلىپ، ھېچنېمىنى بىلمىگەن-كۆرمىگەن بولۇۋاپتۇ.

لېكىن، ئارىدىن بىرەر ھەپتە ئۆتۈپ ئامبال كۇچادىن قايتىپ كەلگەن-دىن كېيىن، تايغانلاردىن بىرى ئۇنىڭغا ئەھۋالنى يەتكۈزۈپتۇ، ئامبال چېچىلىپ، بۇ ئىشنى تەرگەشكە باشلاپتۇ:

— سەن ھېلىقى سۇ توشۇيدىغان مەھبۇس قاراچۇق①بىلەن يالغۇز قارىغايلىق ئىچىگە كىردىڭمۇ؟

— راست، ئۇنى باشلاتقۇزۇپ سەيلى قىلىپ، كۆڭلۈمنى ئاچتىم، بۇ توغرىدا مەن سىلىگە باشتا ئېيتىپ رۇخسەت ئالغانتىمغۇ؟— دەپتۇ كىچىك دارىن خېنىم.

— ھىم ... مۇنداق دېگىن.

— شۇنداق بولمايچۇ، قاراچۇق سۇ توشۇپ بەرسە ئىچىدىكەنمىز، نېنىنى يەيدىكەنمىز، ئاشلىقىنى تارتىۋالىدىكەنمىز، ئۇلارنى ئاچ قويۇپ ئۆلۈشكە مەجبۇر قىلىدىكەنمىز، بىزدە ئىنساب دېگەن نەرسە بارمۇ-يوق؟

كىچىك دارىن خېنىم بوش كەلمەي ئامبال بىرنى دېگۈچە ئۇننى دەپ، تويغۇزۇپ قويۇپتۇ. ئۇ ئاۋۋال ئامبالنىڭ ئەپيۈن غاڭزىسىغا كەينى-كەينىدىن ئوت يېقىپ تۇتاشتۇرۇپ، كۆزىنى ئەلەك-سەلەك قىلىپ، دىلىنى يۇمشىتىپ-تۇ-دە، ئارقىدىن ئۇستۇنلۇككە ئۆتۈپ سۆزلەپتۇ:

— سىلى تۆھمەتخور يامان ئادەملەرنىڭ تۆھمىتىگە قۇلاق يۇپيۇرۇپ

---

① قاراچۇق — يەرلىكلەرنى پەسلەشتۈرىدىغان ھاقارەتلىك نام. — ئاپتوردىن.

تۇرسلا بۇ يۇرتتا ئابرويلىرى قالامدۇ؟ ئۇلارنىڭ قارا نىيىتى سىلىنىڭ يۈزلىرىنى تۆكۈش، سىلى مېنى يا ئاق قىلسىلا، يا كۆك قىلسىلا. مېنى ئەمدى يۇرتۇمغا يولغا سېلىپ قويسىلا، مېنىڭ بۇ يەردە تۇرغۇچىلىكىم قالمىدى...

— بولدى، بولدى، مەن ئۇ تۆھمەتكە ئىشىنىپ كەتمەيمەن. سەن ئۆزۈمگە ئاق، — دەپتۇ ئامبال ئورنىدىن تۇرۇپ، خېنىمغا يالۋۇرۇپ، — ماقۇل سېنى يولغا سېلىپ قوياي...

ئامبال خېلىلا تەڭشەلگەنىكەن، كىچىك دارىن خېنىم نېمىلا دېسە ماقۇل دەيدىغان ھالغا چۈشۈپتۇ.

— ئۇنداق بولسا ئەيسانى دىڭزىدىن ئازاد قىلىشقا ھازىرلا خەت يازسىلا، ئۇ مېنى قارا شەھەرگىچە ئاپىرىپ قويسۇن.

— ماقۇل، ئۇنى مەن ھازىرلا ئازاد قىلىۋېتەي. لېكىن، ئۇ قارا شەھەرگىچە بارسا بىزنىڭ ئادەملىرىمىز ئۇنىڭغا قەست قىلىپ قويۇشى مۇمكىن. بۇ توغرۇلۇق مېنى قىستىما.

ئامبال دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، موي قەلىمى بىلەن گۇندىپايغا ئاكامنى قويۇۋېتىش مەزمۇنىدا بۇيرۇق خېتى يېزىپتۇ-دە، ئاكام شۇ كېچىسى دىڭزىدىن قۇتۇلۇپ، تېزەكقاغىغا قايتىپ چىققانىكەن.

مۇزەپپەر سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە يەتكەندە قۇربان سۆز قىستۇرۇپ:

— ئاداش، بۇ راستىنلا قالتىس ھېكايە ئىكەن. قارىغايلىقنىڭ ئىچىدىكى سوۋغات راستىنلا كارغا ياراپتۇ. لېكىن، ئۇ چوڭ بولۇپ، بۇ يەرگە ئامبال بولۇپ كېلىپ، بىز قاراچۇقلارنىڭ ئەدىپىنى بەرمىسىلا بولاتتىغۇ؟ — دېدى.

قۇرباننىڭ بۇ سۆزى بىلەن ئىككىيلەن پاراقىدە كۈلدى. قۇربان ئارقىدىنلا يەنە سورىدى:

— ئەيسا گۇمبەزنىڭ كېيىنكى پاجىئەسىنىڭ قانداق كېلىپ چىققانلىقىنى سۆزلەپ بېرەلەمسەن؟

— ئۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەقەلەر، — دېدى مۇزەپپەر سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ھەممىسى مەن بىلىدىغان، مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ ئۆتكەن ئىشلار...

كىچىك دارىن خېنىم يۇرتىغا كېتىپ، تېخى بىرەر ئاي ئۆتمىگەن چېغى ئىدى. تايغانلار يەنە ئاكامنىڭ پېيىگە چۈشۈۋالدى. ئۇلار قىساس ئېلىش پەيلىدىن يانمىغانىكەن. بىر كۈنى كۆپلىگەن تايغانلار يېزىمىزغا يېتىپ كەلدى-دە، چوڭ-كىچىك ھەممەيلەننى بىر مەيدانغا يىغدى ۋە ئاشلىق تىزىملايدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئاكام ئورنىدىن تۇرۇپ: ”ئاشلىق يەمسىلەر، ئادەم گۆشىمۇ؟ ئاشلىق دېسەڭلار، ئەمدى يوق، ئورۇق بولسىمۇ ئادەم گۆشى يېمەكچى بولساڭلار، مانا تۇرۇپتىمىز...“ دېدى. تايغانلارنىڭ غۇزژىدە ئاچچىقى كېلىپ، بىر نەچچىسى ئاكام تەرەپكە ئېتىلدى. ئاكام كۈچلۈك مۇشتۇمى بىلەن ئۇرۇپ، بىر نەچچىسىنىڭ قوۋۇرغىسىنى سۇندۇرۇپ قويدى. ئاكامنىڭ مۇشتۇمىنىڭ تورى ئەنە شۇنداق قالتىس ئىدى. قىيا-چىيا ئىچىدە تايغانلار بازار ئىچىگە تىكىۋەتتى.

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتۈپ كەتتى. يېزىدا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرگەن ئىدى. بۇ جىمجىتلىقنىڭ كەينىگە ھىيلە-مىكىر ۋە خۇپىيانە پىلان يوشۇرۇنغانىكەن. ئاشۇ قاپقاننىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئاكام يېرىم ساناچ سۇ، يېرىم خالتا توقاچ تەييارلىۋېلىپ، يېزىدىن ئاتلىق غايىب بولدى. ئۇ تاغ ئارقىسىدىكى ئاقيايلاق تەرەپكە ئۆتۈپ كەتمەكچى ئىكەن. ماراپ تۇرغان تايغانلار كەينىدىن قوغلاپتۇ. كۈچادىن ئالدىنئالا ئەۋەتىلگەن ۋە يوللاردا بۆكتۈرمە بولۇپ ساقلىغان تايغانلار ئالدىنى توسۇپتۇ. ئاخىر ئاكام مۇشۇ بىز سۆزلىشىۋاتقان چوققىغا چىقىپ قارشىلىق كۆرسىتىپتۇ. تايغانلار تۆت تەرەپتىن كېلىپ چوققىنى قورشىۋاپتۇ. بىر نەچچە كۈنگىچە تىركىشىپ بېقىپتۇ. ئاكامنى چوققىدىن چۈشۈرەلمەپتۇ. ئۇلار ئاكامنى تىرىك تۇتماقچى ئىكەن. تايغانلار قاتارىدا سېيىت ھېكىم بەگ، كۈچا ئامبىلىنىڭ ئايپاڭ ئاتلىق ياش پالۋىنىمۇ بار ئىكەن. ئۇلار پەستە تۇرۇپ ئاكامغا كېپىللىك قىلىدىغان-

لىقى توغرىسىدا سۆرەن سالىدىكەن. ئاكام چوققىدا تۇرۇپ: ”يېنىمغا بىر پالۋان چىقسۇن، چوققىدا چېلىشىمىز، يەڭسەممۇ، يېڭىلسەممۇ ئۆز تەلىيىم. مەن چېلىشىپ بولۇپ، ئاندىن پەسكە چۈشىمەن...“ دەپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاخىر ئايىاك يامىشىپ يۈرۈپ، چوققىغا چىقىپتۇ. ئاكام بىلەن ئايىاك چوققىدا تۇتۇشۇپتۇ. ئەيسا گۆمبەز بۇرۇن يېزىمىزدا ئۆتكۈزۈلگەن ئېلىشىپ ئۇرۇپ يۈرگەن پالۋان بولغاچقا ئايىاكنى بىر كۆتۈرگەن پېتى ”قىبالىققا تاشلايمەن“ دەپ قورقۇتۇپتۇ. ئايىاك: ”ئامىتابا“ ئوقۇپ يالۋۇرۇپتۇ. ئاكام مەردلىكىگە ئېلىپ ئايىاكنى قويۇۋېتىپ چوققىدىن بىللە پەسكە چۈشۈپتۇ. ئاكامنى ئۇلار ئالداپ كۇچاغا ئېلىپ بېرىپتۇ...

— لېكىن، — دېدى مۇزەپپەر سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — شەيتان ۋەسۋەسىگە سالغاندا پالۋان قاپقانغا دەسسەيدۇ. ئاكامدەك پالۋاننىڭ ئاقىۋىتىمۇ شۇ بولدى. ئۇلار ئۇنىڭ بويىنىغا زەنجىر بوخسۇق سېلىپ، بىر ھەپتە سازايى قىلغاندىن كېيىن، كۇچانىڭ سېپىل دەرۋازىسىغا مىخلاپ ئۆلتۈرۈۋېتىشتى. بۇ، كۇچادىكى ”قوشقاچ يىغىلىقى“نىڭ سەردارى مۇھەممەت ئېلىخان بۇغرانىڭ دارغا ئېسىلىشى بىلەن بىر مەزگىلگە توغرا كېلىدۇ...، — دېدى.

”ئەيسا گۆمبەز چوققىسى“ ئۈستىدە ئېيتىلغان بۇ مەنىلىك ھېكايە قۇربانىنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى. ئۇ، ئاغىنىسى مۇزەپپەرگە چوڭقۇر مىننەتدارلىق بىلدۈردى.

— بۇ شۇم خەۋەر يېزىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، — دېدى مۇزەپپەر، — پۈتۈن مەھەللە ماتەم قايغۇسىغا چۆمگەنىدى. ئاسماننى مۇسىبەت تۇمانلىرى قاپلىۋالدى، كۆز يېشى قىلمىغان بىرمۇ ئادەم قالمىغانىدى. ئاكام ھەققىدە قوشاقچىلار نۇرغۇن قوشاقلارنى توقىدى. مەن ساڭا ئاشۇ قوشاقلاردىن بىر قانچىسىنى ئېيتىپ بېرەي، سەنمۇ ئاڭلاپ باققىن:

”ئالتۇنقۇش“نىڭ سۇلىرى،
ئويناپ چۇشەر مۇزاتتىن.
ئەل غېمىنى يەپ كەلگەن،
ئەيسا گۇمبەز ئۇزاقتىن.

قوۋۇرغىسى ئاجرىلىپ،
تايغان ئۆلۈك يېتىپتۇ.
ئەيسا گۇمبەزنى ماختاپ،
خەلق قوشاق قېتىپتۇ.

”ئاق يايلاق“قا كېتەي دەپ،
ئەيسا گۇمبەز ماڭغاندا.
تايغان قورشاپ ئېلىپتۇ،
تاڭ ئاقىرىپ قالغاندا.

سىپىل تېمى بويالدى،
ئەيسا گۇمبەز قېنىدىن.
ئەل-يۇرتنى دەپ ئايرىلدى،
مەردلىك بىلەن جېنىدىن.

”ئەيسا گۇمبەز چوققىسى“،
تىك تۇرىدۇ قېيىردا.
ياد قىلغانلار كۆرىدۇ،
غول يېنىدا — ئېدىردا...

قۇربانىنىڭ تەلپى بويىچە، مۇزەپپەر بۇ قوشاقنى بىر قانچە رەت

ئوقۇپ بەردى. قۇربان ئۇنى خاتىرىلىۋالدى.
ئۇلار چوققىدىن ئايرىلىپ پەسكە قاراپ ماڭغاندا قۇياش غەربكە پەسەيگەنىدى. ئىككىيلەن تۈزلەڭگە چۈشكەندىن كېيىن، قۇربان ئېغىز ئاچتى:
— مىنىڭچە، بۈگۈن ئاجايىپ ھېكايىلەرنى، ئېسىمدىن مەڭگۈ كۆتۈ-رۈلمەيدىغان ساۋاقلارنى ئاڭلىدىم. ئۇ چاغدىكى ئېچىنىشلىق ۋەقەلەر، ھەم-مىسى ئالدىمىشتىن كېلىپ چىققان، دەپ قارايمەن.
قۇربان بۇ سۆزنى قىلىۋېتىپ، مۇزەپپەرنىڭ كۆزىگە سوئال نەزەرى بىلەن قارىدى ۋە سۆزنى داۋاملاشتۇردى:
— تايغانلار ھازىر ”تېشى پال-پال، ئىچى غال-غال“ بولۇپ، پۇت-قوللىرىدا جان قالمىدى. ئۇلار ئەمدى يۇقىرىدىن كېلىدىغان لەك يوق، تۆۋەندىن يەك يوق، ياتىدىغان دەك يوق، پۇتى كۆيگەن توخۇ بولۇپ، ساڭگىلاپ قېلىۋاتىدۇ. شۇڭا مۇشۇ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، بىزمۇ ”ئەيسا گۇمبەز چوققىسى“دا يەنە بىر قېتىم ئويۇن كۆرسىتىپ باقساقمىكىن، دەيمەن...
مۇزەپپەر ئاڭلاپ پاراققىدە كۈلۈۋەتتى ۋە سورىدى:
— يارايسەن ئاداش، جىگىرىڭ بار ئىكەن. قېنى سۆزلە، بۇ ئويۇننى قاچان، قانداقسىگە ئوينايمىز؟
ئويۇننىڭ قارارىنى ھازىر بىر نېمە دېمەيلى. گېزى كەلگەندە ۋاقىت ئۆزى بەلگىلەيدۇ. ئالدى بىلەن بىر نىيەتكە كېلىۋالايلى. بۇ ئويۇنغا بىز ئىككىمىزلا مۇناسىپ ئىكەنمىز. سەن بولساڭ ئەيسا گۇمبەزنىڭ ئىنىسى، مەنچۇ، مەن بولسام ”قۇشقاچ يىغىلىقى“نىڭ سەركەردىسى مۇھەممەت ئېلىخان بۇغرانىڭ بولغۇسى كۈيئوغلى.
— مۇنداق دېگىنە تېخى...
— شۇنداق، ئىنشائاللا، مەن مەھبۇبەمنى ئېلىپ، سېنىڭ يېنىڭغا — مۇشۇ جايغا كېلىشىم مۇمكىن. شۇ چاغدا مۇراد- مەقسەتلىرىمىز ئۈستىدە

يەنە سۆزلشەرمز.

— بولدۇ، مەنمۇ سېنڭدەك ئەزىمەتنى كۆزلەپ يۈرەتتىم. ۋەدىمىز ۋەدە!

ئىككى دوست قول سىقىشىپ، كەلگۈسى غايىلىرى يولىدا قەسەمياد قىلىشتى.

5

ياز مەۋسۇمى باشلىنىپ، هاۋا راسا ئىللىغان چاغ. قۇربان ئاتىسىغا بەرگەن ۋەدىسىنى ئۇنتۇمىغان ئىدى. ئۇ قېيىردىن ۋە جىگەرلىك دوستى مۇزەپپەردىن ۋاقىتلىق ئايرىلىش قارارىغا كەلدى. مۇزەپپەر ئۇنى كۆڭۈلدىكىدەك ئۇزىتىپ قويدى.

قۇربان هازىر خۇددى چوپانغا ئوخشاپ قالغانىدى. ئۇ، سۇ ۋە ئوت قوغلىشىپ ئاستا ئىلگىرىلەيتتى. يولدا كېتىۋېتىپ مۇزەپپەر سۆزلەپ بەرگەن هېكايىلەرنى ئېسىگە ئالاتتى. مەھبۇبىغا بولغان سۆيگۈ ئارزۇسى ئۇنىڭغا تېخىمۇ كۈچ بېرەتتى.

ئۇ، بىر ئېشەك ۋە ئون نەچچە قوينى ئالدىغا سېلىپ مېڭىپ "بالا بولدى" تاغلىقى ئىچىگە قانداق كىرىپ قالغىنىنى ئۆزىمۇ سېزەلمەي قالدى.

بۇ يەردىكى تىلسىماتلار ھەيۋىسىدىن دەسلەپتە ئۇنىڭ كۆڭلى بۆلەكچە بولۇپ، بەدىنى سىرقىرىدى ۋە بېشى گاڭگىرىغانىدى. كېيىنرەك ئۇنىڭدا جۈرئەت پەيدا بولدى-دە، يۈرىكىنى توختاتقاندىن كېيىن، ئۆزىگە ئۆزى كۈچ بېرىپ: "قېنى دىۋە تۈگۈل، يەتتە باشلىق يالماۋۇز بولسىمۇ كېلىپ باقمامدۇ" دەيتتى.

قويلارنىڭ تۇۋاقلىرىغا ئۇرۇلۇپ، ئەكس سادا پەيدا قىلغان شېغىل تاشلارنىڭ ئاۋازى تۈن جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ تۇراتتى. ئېچىرقاپ كېتىشكەن بۆرىلەرنىڭ هۇۋلاشقان قورقۇنچلۇق ئاۋازى پات-پات ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

بۇ چاغدا قوي پادىلىرى پىتراپ قىچىشاتتى، بەزىدە كەينىگە تىپىشىپ غۇجمەك بولۇشۇۋالاتتى.

قۇربان مىلىق بىر جاپادا «بالا بولدى» تاغلىرىنى كەينىدە قالدۇرۇپ، ئۇچۇقچىلىققا چىقىۋالدى-دە، سۆيۈنۈپ، ئۆز-ئۆزىگە: «يارەببىم، كۆڭلۈم ئەمدى ئىزىغا چۈشتى» دېدى.

ئۇ، كەڭ سايدا يەنە ئالدىغا مېڭىۋەردى. بىراق، نەچچە كېچە-كۈندۈزدىن بېرىكى ئۇيقۇسىزلىق، ئاچلىق ئۇنى ھالسىزلاندۇرغانىدى.

قۇربان قويلىرىنى بىر ئويمانلىقتىكى ئوتلاققا قويۇۋېتىپ، ئۆزى داق يەر ئۈستىدىلا ئۇيقۇغا كەتتى.

كۈن چاشكا بولغان چاغ ئىدى. قاياقتىندۇر، بىر نەچچە ئاتلىق كىشى كېلىپ، ئېغىر ئۇيقۇدا ياتقان قۇرباننىڭ بېشىدا توختاشتى، ئۇلار «بالا بولدى» تاغلىرىدىكى چىلبۆرىلەرنىڭ جىنسداشلىرىدىن بولغان مىرشاپ، جىسا دېگەنلەر ئىدى.

قۇربان يەنىلا ئۆلۈكتەك قاتتىق ئۇخلىماقتا ئىدى.

— ھەي لەقۋا سولتەك، كىمسەن، تۇرە ئورنىڭدىن!

مىرشاپلارنىڭ قاتتىق ۋارقىراش-جارقىراشلىرىدىن قۇربان چۆچۈپ ئويغاندى؛ ئۇ، كۆزىنى ئالاق-جالاق قىلىپ، ئۆزىنى قورشىۋالغانلارغا بىر قۇردىن قاراپ چىقتى.

— نېمىگە قارايسەن، كىمسەن دەۋاتىمىز، نەدىن كېلىۋاتىسەن؟

مىرشاپلار، بىرى توختىسا بىرى كەينى-كەينىدىن سوئال ياغدۇراتتى. قۇربان ئالدىرىماي ئۇلارنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەردى.

— ئىسمىم قۇربان، قېبىردىن كېلىۋاتىمەن.

— يول خېتىڭ قېنى؟

— ... ...

— بۇ قويلارنى نەدىن ئالدىڭ؟

— قېبىردىن.

— باجلاتتڭمۇ؟

— هالال ئەمگكمدن كەلگەن قويلار تۇرسا، نېمشقا باجلتمەن؟

قۇرباننڭ ئاخرقى جاۋابى ئېغزىدن چقار-چقماي، مرشاپ بر تەرەپتن، جسا بر تەرەپتن "بزگەتلياندۇرۇپ گەدەنكەشلك قلدڭ" دېگەن باهانە بلەن بۆرىدەك ئېتلپ بارغان پېتى قۇرباننڭ باش كۆزنى قامچا بلەن قانغا ملىۋەتتى. تەرەپ-تەرەپتن ئۇرۇلغان قامچا-تاياق ئۇنى بهوشلاندۇرۇۋەتكەندى.

قۇربان بر هازادن كېيىن هوشغا كېلپ، كۆزنى ئاچتى. قارسا قويلرىدن برسمۇ يوق. مرشاپ بلەن جسا ئۇنى بهوشلاندۇرغاندن كېيىن، ئۇلجا قويلارنى ئالدىغا سېلپ بەدەر تكىۋېتشكەندى.

ئۇ ئورنىدن ئاستا سوزۇلۇپ تۇرۇپ، ئەتراپقا قاردى. قويلرى هەيدەپ كېتلگەن بولسمۇ ئېشكى ئويماندا ئوتلاپ يۈرەتتى. ئۇ ئاستا پىچرلىدى: "هەر نېمە بولسا خېلى ئنسابلىق ئوغرىلار ئكەن. ئېشكم بولسمۇ قاپتۇ" دېدى. دارىتملاپ ئېيتلغان بۇ سۆزنڭ تەكتگە چوڭقۇر غەزەپ يوشۇرۇنغانىدى. كۆپكۆندۈزدىلا يۈز بەرگەن بۇ بۇلاڭچلىق تۆپەيلى، ئۇنڭ قەهرى ئۆرلگەنىدى. ئۇ، ئاچچىق نەپرەت بلەن خىتاب قلدى: "پاھ، نېمە دېگەن بوزەك قلش، خەپ توختاپ تۇرۇش، ئەگەر ئاتا-ئانامنى دېمەيدىغان بولسام..."

ئۇ، بىزارلقتا تۆت تەرەپكە قارايتتى، قەهرى بلەن هەر تەرەپكە نەپرەت كۆزنى تكەتتى...

غەربي شمال تەرەپتكى كۆكۆلسز كۆرۈنىدىغان "بالابولدى" تاغلىرى بلەن جەنۇبتكى "قۇمتۇرا" تاغلىرى گويا تاشلاندۇق قوشكېزەك-لەردەك كۆزگە تاشلنىپ تۇراتتى. ئلگىرى ئېتقاد قلنىدىغان نۇرغۇن ئللاهلار ۋە ئەۋلياالارنڭ ئەرۋاهلىرى بۇ يەردە جەم بولۇشقانىدى.

ئاشۇ ئەرۋاهلارنڭ روهلىرى قۇربانغا مۆجزە كۆرسەتكەندەك، ئۇ ئەمدى بايقى ئاچچىقىدىن خېلى پەسكارىغا چۈشتى-دە، ئالدى بلەن

ئالاقىغا — ئاتا-ئانىسىنىڭ قېشىغا تېزرەك بېرىش قارارىغا كەلدى.

قۇربان چېغىر يوللارنى ئارىلاپ يۈرۈپ ئۆيىگە يېقىنلاشتى. ئۇ كۈندۈزى يورۇقتا ئۆيىگە كىرەلمەي، ئەل-ئاياغ بېسىققان، تۈن يېرىم بولغان چاغدا پۇتىنىڭ ئۇچى بىلەن دەسسەپ ئۆينىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلىدى-دە، پېشايۋان ئاستىدىكى سۇپىغا ئۆزىنى تاشلىدى. ئۇيقۇسىراپ كەتكەن بۇ يىگىت شىرىن ئۇيقۇغا كەتتى.

ئەتىسى پەلەك ئۇستا ئادىتى بويىچە تەرەت ئېلىش ئۈچۈن ئىۋرىقىنى كۆتۈرۈپ ئىچكىرىكى ئۆيدىن هويلىغا چىقتى. قورۇ ئىچى قاپقاراڭغۇ ئىدى.

پەلەك ئۇستا قاراڭغۇدا سۇپىدا ئۆلۈكتەك ئۇيقۇغا كەتكەن ئوغلىنى كۆرەلمىدى. تەرەتتىن كېيىن پەرىجە چاپانلىرىنى كىيىپ، بامدات نامىزى ئۈچۈن مەسچىتكە ماڭدى.

نامىزىنى ئادا قىلىپ ئۆيگە قايتقاندا پەلەك ئۇستا يان تەرەپتىكى ئۈجمە شېخىغا باغلاپ قاڭتىرىپ قويۇلغان بوز ئېشەككە كۆزى چۈشتى-دە، ئېشەكنىڭ ئالدى-كەينىگە ئۆتۈپ، ئۇزۇنغىچە زەن سېلىپ قارىدى.

— هوي، بۇ بىزنىڭ مەھەللىمىزدە كۆرۈپ باقمىغانلا ئېشەككۇ، — دېدى ئىچىدە، هەيرانۇھەس بولۇپ.

بۇ تاڭ ئاقىرىپ، خېلى يورۇق چۈشكەن، شەرقتە شەپەق چوغلۇقتەك قىزارغان، قۇياش ئۇپۇق سىزىقىدىن ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ چىقىش ئالدىدا تۇرغان چاغ ئىدى.

بالدۇر ئويغانغان ئاق قۇشقاچلار تاللارنىڭ شاخلىرىدا ۋىچىرلىشىپ، ئەتىگەنلىك نەغمە-ناۋاسىنى باشلىغانىدى.

پەلەك ئۇستا بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ، قورۇسىغا كىرىپلا سۇپىدا ياتقان ئوغلىنى كۆردى-دە، دەررۇ ئۇنىڭ قېشىغا بېرىپ، بېشىدىن ئايىغىغىچە قاراپ چىقتى: قۇرباننىڭ چەپ يۈزى كۆكەرگەن، جىسا ئۇرغان قامچىنىڭ ئىزى تېخى ئەسلىگە كەلمىگەنىدى. ئاتا بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ئىچى سىرىلدى، كۆزىدىن ياش تامچىلىرى توختىماي تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

ئۇ ئاستا كەينىگە ئۆرۈلدى-دە، تېخى ئەمدىلا ئېغىر كېسەلدىن ئۆرە بولغان خوتۇنىغا ئەھۋالنى ئۇقتۇردى. ئانا چىدىمىغانىدى. ئۇ يۈگۈرگەن پېتى ئۆيدىن چىقىپ، قۇربانىڭ ئۇستىگە ئۆزىنى ئاتتى ۋە ئۆكسۈپ يىغلىغىلى باشلىدى. ئانىنىڭ ئاللا-تۇۋا سېلىپ يىغلىغان ئاۋازىدىن قۇربان چۆچۈپ ئويغىنىپ، ئورنىدىن دۈيلۈپ تۇرۇپ كەتتى.

ئاتا بىلەن ئانا ئۇنىڭ يۈز-كۆزلىرىگە سۆيەتتى، ئۇنى نۆۋەتلىشىپ باغرىغا باساتتى. ئۇلار ئاندىن قۇربانىنى باشلاپ ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كېتىشتى.

قۇربان تېخى ئۇيقۇغا قانمىغانىدى. ئۇنىڭغا ئېغىر ھاردۇق بەتكەچكە، ئاتا-ئانىسى بىلەن مۇڭداشقۇچىلىك ھال-مادارى يوق ئىدى. ئۇ، كالىك سۇپىسىدا ئولتۇردى-دە، بىر چەتكە قىڭغىيىپلا يەنە قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى. پەلەك ئۇستا خوتۇنىغا پىچىرلىدى:

— بولۇپتۇ، ئانىسى ...، بالىمىزغا بەكلا ھاردۇق يېتىپتۇ. ئۇيقۇسىغا قېنىۋالسۇن. سىلى ئاۋۋال سۇيۇق-سەلەڭ بىر نېمە قىلىڭلار. ئاندىن يېڭى كۆڭلەك-ئىشتان ھازىرلاڭلا. ئورنىدىن تۇرغاندا كىيىم- كېچىكنى يەڭگۈشلىۋالسۇن.

قۇربان ئۇيقۇسى ئېچىلغاندىن كېيىن، كىيىم-كېچىكنى كىيدى. ئانىسى بۇ كىيىم-كېچەكلەرنى بۇرۇنلا تەييارلاپ، ساندۇققا سېلىپ ئۇنىڭ كېلىشىگە ئاتاپ قويغانىدى. ئارقىدىن ئۇلار بىللە غىزالاندى. قۇربان بېشىدىن ئۆتكەن كەچۈرمىشلىرىنى ئاتا-ئانىسىغا سۆزلەپ بەردى ۋە "بالا بولدى" تاغلىرى يېنىدا بولغان ئاشۇ ۋەقە ئۇستىدە يەنە سەپرايى ئۆرلىگىلى تۇردى.

پەلەك ئۇستا دەرھال ئوغلىغا ھاي بېرىپ:

— ئاچچىقىمىزغا ھاي بېرەيلى، جېنىم بالام. ھەممە ئىش گېزى كەلگەندە ئوڭشىلىپ كېتىدۇ، — دېدى.

قۇربانىڭ ئانىسى ئارقىدىنلا سۆزنى يېڭى بىر مەزمۇنغا يۆتكىدى-دە،

ئوغلىنىڭ ئاچچىقىنى پەسكويىغا چۈشۈردى:

— ئوغلۇم، خۇيىما ئوبدان پەيتتە يېتىپ كەلدىڭ. بىر تۈت كۆز بىلەن يولۇڭغا قاراپ تۇرغاندۇق. قارىغىنا، سېنىڭ بەست-قامىتىڭنى، بۇرۇتۇڭمۇ بىر چىرايلىق خەت تارتىپتۇ. شۇ تاپتا سېنى كۆرگەن ھەممىلا ئادەمنىڭ مەسلىكى كېلىدۇ. بالام، سېنىڭ بىزگىمۇ ئىچىڭ ئاغرىسۇن. مەن ھازىر بۇنچىلىك ئۆرە تۇرغىنىم بىلەن، ئىچىم پارە-پارە بولۇپ كېتىگىلىك. مېنى رازى قىلاي دېسەڭ، كۆزۈمنىڭ يورۇقىدا سېنى ...

پەلەك ئۇستا ئارقىدىنلا سۆز ئۇلاپ:

— ئاناڭ توغرا ئېيتىدۇ، ئوغلۇم. ساڭا چۆلتاغ يولىدا سۆزلەپ بەرگەن ھېكايىلىرىم ھېلىمۇ ئېسىڭدىدۇر. بىزنىڭ مەسلىھەتىمىز ئاللىقاچان پىشۇرۇلۇپ قويۇلغان. ئاناڭ دېگەندەك، جان دېگەن كۆندە چېچەكلىمەيدۇ. جان، قاش بىلەن كىرپىكنىڭ ئارىلىقىدا. بىز سېنىڭ لەۋزىڭگە قاراشلىق، — دېدى.

— مەن، — دېدى قۇربان جاۋابەن، — چوڭلار باشلىغان كىچىككە كىرمەسلىككە ھەققىم يوق، لېكىن، ئالدىنئالا دەۋالىدىغان كىچىككىنە سۆزۈم بار. ناۋادا مەن ئالۋان-ياساق تۆپەيلىدىن ياكى باشقا بىرەر نامەلۇم بالا-قازا سەۋەبىدىن يەنە دىشۋارلىق تارتىپ قالغۇدەك بولسام، ئۇ چاغدا بۇ ئىش قانداق بولار. چۈنكى، ماڭا كۆشەندىلىكنىڭ سايىسى رودۇپايدەك ئەگىشىپ يۈرۈۋاتىدۇ. مەن بۇ قېتىم "بالا بولدى" تاغلىرىدا دۇچار بولغان كاساپەتچىلىك يەنە يۈز بېرىپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ قۇرباننىڭ ئانىسى ئۆز كۆڭلىنى يەنە ئىزھار قىلىپ:

— بالام، مۇندىن كېيىنكى ئىشلارنى ياراتقان ئىگەم ئۆزى بىلىدۇ، ئالدىراپ ئېغىزىمىزنى ئۆششىتىپ يۈرمەيلى، يوقلاڭ خىيال بىلەن جېنىمىزنى ئۆيرىتىپ يۈرسەك بولماس. گۆلدەك بېشىڭ ئامان بولغاي، جېنىم ئوغلۇم، ناۋادا بېشىڭغا بالا-قازا يېتىپ قالغۇدەك بولسا، بىز تاللىغان جوراڭ

چوقۇم قولۇڭغا قول، پۇتۇڭغا پۇت بولالايدۇ.

ئانىنىڭ مېھرىبانلىق بىلەن ئېيتقان سۆزلىرى قۇربانىنىڭ قەلبىدىن ئورۇن ئالدى ۋە تېزلا مايىللىقنى بىلدۈردى-دە، پۈتۈن ئائىلە ئىچى خۇشاللىققا چۆمدى.

6

ئېتىز-ئېرىق چاڭقورونلۇقى ئاياغلىشىپ، كۆز كىرگەن چاغلىرىمۇ ئالا-قاغا يېزىسىنىڭ ھاۋاسى خېلىلا ئىللىق ئىدى. ئېتىز ئېگىزلىرىدا چارۋىلار توپ-توپى بىلەن ئوتلاپ يۈرۈشەتتى.

سانسىز چوكىلاڭ قارغىلار چارۋىلار ئارىسىدا ئۇياق، بۇياق ئۇچۇشۇپ يۈرۈپ، ئوزۇقلۇق ئىزدەيتتى.

بۇ مەۋسۇمدە يەمچۈك ئىزدەپ بۇ يەرگە كېلىدىغان قارا قۇشقاچلار تېخىمۇ كۆپ بولاتتى.

"كۈزنىڭ ئاپتىپىغا قىزىڭنى سال، ئەتىيازنىڭكىگە كېلىنىڭنى" دېگەندەك، كۈندۈزلىرى قورۇقتىكى باغلارنىڭ شورا تاملىرى تۈۋىدە، ئالتۇن كۈزنىڭ ئىللىق ئاپتىپىغا قاقلىنىپ، ھۇزۇرلىنىپ ئولتۇرىشىدىغان قېرى خوتۇن ، قىز-جۇۋانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. ئۇلارنىڭ قوڭغۇراقتەك كۈلكە ئاۋازى يىراق-يىراقلارغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

كۈزلۈك يېغىمدىن كېيىن تۈزلەنگەن كەڭرى قوغۇن ئېگىزلىرىدا يىگىتلەرنىڭ چېلىش بەيگىسى قىزىپ باراتتى.

قۇربانىنىڭ قايتىپ كەلگەن خەۋىرىنى ئاڭلىغان ئۇنىڭ دېمەتلىرى ئۇنى بۈگۈن ئاشۇ چېلىش مەيدانىغا تەكلىپ قىلىشقانىدى.

قۇربانىنىڭ قاۋۇل بەستى، تەرەققىي قىلغان مۇسكۇللىرى ئالاقاغىلىق يىگىتلەرنى ھەيران قالدۇراتتى. قارىماققىمۇ، ئۇنىڭ تەقى-تۇرقىدىن، بىر دېمەتلىرى ئارىسىدا ئۇنىڭدەك كۈچتۈڭگۈرى يوقتەك كۆرۈنەتتى.

يىگىت بېشى بۈگۈنكى چېلىشنىڭ باشلانغانلىقىنى جاكارلىدى. كەڭ مەيداننىڭ ھەممىلا يېرىدە چېلىش بىردىنلا قىزىغىلى تۇردى. ئاخىرىدا بىر نەپەر تەمبەل، نەۋقىران يىگىتنىڭ ئۆزۈپ چىققانلىقى مەلۇم بولدى-دە، ئۇنىڭغا مۇقابىل قىلىش مەقسىتىدە مەيداندىكى ھەممە يىگىتلەر قۇرباننى مەيدانغا چۈشۈشكە تەكلىپ قىلىپ، چىڭ تۇرۇۋېلىشتى.

قۇربان مەيدانغا چۈشتى. كىشىلەر ئۇنىڭ مەردانە قىياپىتى بىلەن قاملاشقان سىياقىنى زوقمەنلىك بىلەن تاماشا قىلماقتا ئىدى.

ئۇ، ئادەت بويىچە رىقابەتچىسىگە ئالدى بىلەن دوستانە سالام بەردى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى.

ئىككىيلەن مانا ئەمدى ئەركىن تۇتۇشۇشقا باشلىدى، تۇتۇشۇش ئانچە ئۇزۇن داۋام قىلمايلا رىقابەتچى يىگىت يېڭىلگەنلىكىگە تەن بېرىپ، قۇرباننىڭ بېلىنى قويۇۋەتتى ۋە مەيداندىن چىقىپ كەتتى. ئۇ، قۇربانغا ”پىلدەك كۈچى بار ئىكەن“ دەپ قول قويدى.

بۈگۈنكى چېلىشنى كۆزىتىپ تۇرغان ئالاقاغىنىڭ مەشھۇر بىر ئاقساقىلى سېخىيلىق بىلەن ئۆزى مىنىپ كەلگەن ئاق بوز ئېتىنى ئېگەر جابدۇقلىرى بىلەن قوشۇپ قۇربانغا ھەدىيە قىلىۋەتتى. بۇ چاغدا مەيداندىن ئايرىلىشقا قىيماي تۇرۇۋاتقان يىگىتلەر، قىزلار چاۋاك چېلىپ قۇرباننىڭ غەلىبىسىگە، ئاقساقالنىڭ سېخىيلىقىغا ئاپىرىن ئوقۇشتى.

تاماشا كۆرۈش ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلگەن قىزلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. ھېسسىيات قۇشلىرى ئەمدىلا ئۇچۇشقا باشلىغان بۇ قىزلار ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك بىر خىل پاسوندا كىيىنگەن، بىر-بىرىنىڭ بويۇنلىرىغا قاتارى گىرە سېلىشىۋالغان ھالدا، قىزىل ئالمىدەك رەڭدار مەڭىزلىرىنى بىر-بىرىنىڭ يۈزلىرىگە يېقىن چاپلاشتۇرۇپ، نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىشاتتى. ئۇلار قۇرباننىڭ كېلىشكەن قامىتىدىن زوقلىنىۋاتقاندەك قىلاتتى.

قۇربان ئالاقاغىلىق ئاقساقالنىڭ ”ھەدىيە تۇلپارى“غا مىنىپ ئۆيىگە ماڭغاندا، بىر قىز دەرھال ئاتنىڭ ئالدىنى توسىدى-دە، قۇربانغا لەيلىگۈل

يوپۇرمقى كەشتىلەنگەن بىر دوپپىنى ھەدىيە قىلىپ سۇندى ۋە قىزارغان پېتى يۈرۈپ قىز دوستلىرى قاتارىغا كىرىۋالدى.

بۇ ساھىبجامال قىز، قۇربانىنىڭ سۆيگۈنى لالە ئىدى. ئۇنىڭ ساقساق-تىن كېلىپ تۇرۇشى بىلەن مەيداندا چېلىشنىڭ باشلىنىشى تەڭ بولغانىدى.

ئىككىيلەننىڭ بۇلتۇر ساقساق ئۆستىڭى بويىدا — لالەنىڭ ئىشكى ئالدىدا ۋاقىتلىق ئايرىلغىنىغا ئالاھازەل بىر يىلچە بولۇپ قالغانىدى.

قۇربان بوز ئېتىنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ، ئاتنىڭ چولۋۇرىنى مەھكەم تارتتى-دە، لالەنىڭ چىرايىغا ئۇزۇنغىچە قاراپ تويمىدى. ئۇنىڭ سەۋرى قامىتى، ئالمىدەك مەڭزى، بەرگى-قىياقتەك قاشلىرى، قاپقارا ئاھۇ كۆزلىرى، ئۇزۇن، قارا ئوقيا كىرپىكلىرى، سەككىز ئۆرۈم بوستان چاچلىرى، قىزىل ياقۇتتەك سۇزۇك لەۋلىرى ...، قۇربانىنىڭ كۆز ئەينىكىدىن بىر-بىرلەپ ئۆتتى-دە، ۋۇجۇدىدا مۇھەببەت ئوتى لاۋۇلداپ يېنىشقا باشلىدى.

قۇربان گويا بىھوشلانغان ئاشىقتەك ئۆيگە يېتىپ كەلدى.

ئۇ، ئالدى بىلەن ئاتنى ھويلىسىدىكى تۇۋرۇككە باغلاپ قويۇپ، ئاتا-ئانىسىغا خۇش خەۋەر يەتكۈزدى:

— خۇش خەۋەر، جۇپ خۇش خەۋەر!، مەن بۈگۈن چېلىشتا ئۇتۇپ چىقتىم. ئالاقاغىنىڭ ئاقساقىلى ماڭا بىر ئات ھەدىيە قىلدى، ئەنە ھويلىدا ... تۇۋرۇككە باغلاپ قويدۇم، ئىشەنمەسلە، بېرىپ قاراپ بېقىڭلار...

قۇربانىنىڭ ئاتا-ئانىسى يۈگۈرۈپ ھويلىغا چىقتى-دە، ئاق بوز ئاتنى كۆرۈپ سۆيۈنۈپ كېتىشتى.

— ئانا، يەنە بار، — دېدى قۇربان يانچۇقىدىن دوپپىنى چىقىرىپ،

— ماۋۇ دوپپىنى قارا، بۇنى بىر قىز سوۋغات قىلدى.

— بېشىڭغا كىيىپ باققىنە ئوغلۇم، مەن بىر كۆرەي. ئانىسىنىڭ تەلپىي بويىچە قۇربان دوپپىنى بېشىغا كىيدى.

— زەپمۇ خىل كەلدى، — دېدى ئانا ئىچ-ئىچىدىن سۆيۈنۈپ، — بېشىڭغا قۇيۇپ قويغاندەك، پەمىچە، بۇ دوپپىنى ھەرقاچان بېشىڭنى

چەنلىۋالغان بىر قىز تىكىپ كەلگەن ئوخشايدۇ. مۇبارەك بولسۇن، ئوغلۇم. ئىبىتە بۇنى ساڭا قايسى قىز سوۋغا قىلدى؟

شۇ ئەسنادا قۇربانىنىڭ سىڭلىسى زەينەپ قورۇقتىن لالە باشلىق بىرمۇنچە قىزلارنى ھويلا ئىچىگە باشلاپ كىردى. قىزلارنىڭ ھەممىسى قۇربانىنىڭ بېشىدىكى دوپپىنى كۆرۈپ:

— بەك يارىشىپتۇ، قۇربان ئاكا، دوپپىڭىزغا مۇبارەك! ئۇتۇقىڭىزغا مۇبارەك، — دېيىشىپ قۇربانىنى ماختاپ كېتىشتى.

— سىلەردىن ئايلانسۇن، سىلەرگە رەھمەت! — دېدى قۇربان ۋىللىدە قىزارغان ھالدا.

قىزلارنىڭ ئىچىدىكى گەپتانراق بىرى دەرھال قوشۇق سېلىپ:

— قۇربان ئاكا، ئالدى بىلەن لالەگە رەھمەت دەڭ، "بازاردا بار مىڭ كىشى، كۆڭۈلدە بار بىر كىشى"، لايىق جۇپ كەلسە، پۈتىدۇ ئىشى...

ھويلا ئىچىدە شۇئان كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ئارقىدىن قۇربانىنىڭ سىڭلىسى زەينەپ قىز دوستلىرىنى دالان ئۆيگە باشلاپ ماڭدى. بايىقى شىتىلە قىزنىڭ چاقچىقى بىلەن دالان ئۆيدىنمۇ كۈلكە ئاۋازى توختىماي ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

قورۇ ئىچىدىكى بۇ قىزغىن كەيپىيات گويا قۇربان بىلەن لالەنىڭ توي تەنتەنىسىدىن دېرەك بەرگەندەك قىلاتتى.

دېمىسىمۇ بۇ ئۆيدە توي ھازىرلىقى جىددىي باشلىنىپ كەتتى. لالەنىڭ كىچىك ئايىسىنى خەۋەرلەندۇرۇش ئۈچۈن ساقساقنا خەۋەرچى ماڭدۇرۇلدى. توي ئۇتۇنى، تويىنىڭ نېنى، قىزنىڭ كىيىم-كېچەكلىرى قاتارلىق ئىشلارغىچە مەسئۇل ئادەم بېكىتىلدى. پەلەك ئۇستامنىڭ بالا-چاقىلىرى، قۇربانىنىڭ ئەل-ئاغىنىلىرى پايپېتەك بولۇپ ئىشلەشكە كىرىشتى.

شۇنداق قىلىپ، كېيىنكى ھەپتىدە بولىدىغان توي ئىشى پەلەك ئۇستام ئائىلىسىنى بالدۇرلا خۇشاللىققا چۆمدۈرۈۋەتكەنىدى.

ئەمدى كۆتۈلمىگەن بىر پاجىئە بۇ مەھەللىدە يەنە يۈز بەردى. ئەنسىزلىك تۇمانلىرى بىردىنلا شادلىق بوستانىنى قاپلىۋالدى. سەۋدايى زامان سەھنىسىنىڭ قارا پەردىسى قۇربان بىلەن لالەنىڭ مۇھەببەت ۋىسالى بوستانىغا يېڭى كۆلەڭگە يايدى.

قورۇ ئالدىدىكى ئۈجمىلىك سەيناغا نۇرغۇن ئادەم توپلانغانىدى. ئۇلار قۇشقاچ سۇلانغان قەپەزلىرىنى ئالدىلىرىغا قويۇپ، سەينادا چەمبەر ياساپ ئولتۇرۇشاتتى.

سەينانىڭ بىر چېتىدە سېپىل ئىچىگە قۇشقاچ توشۇش ئۈچۈن تۇتۇپ كېلىنگەن دېھقان هارۋىلىرى توختىتىپ قويۇلغان.

ئۈجمىلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولسا بىر قانچە خانتۇ، پەيتولار دېھقانلارغا ھەيۋە كۆرسىتىپ، توختىماي سۈرەن سالاتتى.

— تۇتۇن بېشىغا قويۇلغان قۇشقاچلارنىڭ ئەركىكىنى تاللاپ، ئېدىنە- لىق ھېسابلاپ هارۋىلارغا جايلاشتۇرۇڭلار...

ساناقنى توشقۇزغان كىشىلەرنىڭ قەپەزلىرىگە قىزىل بەلگە قويۇلاتتى، تاپشۇرمىغانلارغا ئىبرەت جازاسى بېرىلەتتى. بەزىلىرى ئاق شەھەرگە، بەزى- لىرى ئاغىغا پالىناتتى.

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمىگەن ئەسنادا قۇشقاچ تاپشۇرۇشقائۇنىمىغان "گەدەنكەش" يىگىتتىن بىرنى تۇتۇپ كېلىشتى-دە، ئۈجمە شېخىغا ئېسىشتى ۋە باش كۆزىگە قامچا بىلەن ئۇرۇپ ئابلاندۇرۇۋېتىشتى.

بۇ خەۋەر تۆت ئەتراپقا پۇر كەتتى. بىردەمنىڭ ئارىلىقىدا مەيدانغا ئادەم لىق تولدى. قۇربان ئىشكىنىڭ ئالدىدا سادىر بولۇۋاتقان بۇ زوراۋان- لىققا چىداپ تۇرالمىدى.

ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاسماقتا دۇمبا يەپ، يۈز-كۆزى قانغا بويالغان بۇ يىگىت ئۇنىڭ جان-جىگەر ئاغىنىسى ئىدى. قۇربانىنىڭ غۇژژىدە ئاچچىقى كەلدى-دە بارغان پېتى ئاغىنىسىنى باغلاقتىن بوشىتىۋەتتى.

خانتۇ، پەيتولار ئالمان-تالمان كېلىپ، قۇربانغا سۇر كۆرسەتمەكچى

بولدى. قۇربان غەزەپ بىلەن:

— سەنلەر نېمە دېيىشمەكچى، نېمە قىلماقچى، مەن كۆرۈپ باقايچۇ، قېنى؟ — دېدى، قەھرى بىلەن خانتۇلارغا تېگىش قىلىپ.

— ھەي سولتەك، قۇشقاچ سىلىقىنى ئۆزۈڭ تاپشۇرمىغانىڭ ئۈستىگە، — دېدى خانتۇ شالىنى چاچرىتىپ ۋە ئالدىغا دېۋىنىپ بېرىپ، — باشقىلارغىمۇ يەل بېرىسەن، سەن تېخى ئۇقماي يۈرەمسەن، بۇ دېگەن خانئامبال ئالبىلىرىنىڭ پەرمانى، سەن بۇنى بىلمەمسەن؟

— بىلمەن، مەن يەنە شۇنى بىلمەنكى، بۇ سەندەك ئۇيات-نومۇسنى ساتقان شەرمەندە يالاقچىلارنىڭ ئويۇنى.

بۇ چاغدا يەنە بىر خانتۇ كېلىپ ئاۋۋالقىسىغا يانتاياق بولۇپ:

— ھەي گەدەنكەش تەتۈر، سەن ئەربابلار بىلەن تولا ئويناشما. ياخشىسى ھېلى باغلاقتىن بوشىتىۋەتكەن گەدەنكەشنى بىزگە تاپشۇرۇپ بەر. بولمىسا ئۆزۈڭ بالاغا قالىسەن، — دەپ قۇربانغا دەبدەبە كۆرسەتمەكچى بولدى. لېكىن قۇربان خانتۇنىڭ ھۆركىرەشلىرىگە مىت قىلىپ قويمىدى ۋە:

— بۇ گەپلىرىڭگە كۆنىدىغان ئوغۇل بالا مەن ئەمەس. مېنىڭ جاۋابىم شۇكى: ”ئۆلمەك بار، كۆنمەك يوق “ — دېدى.

چاكار، بەگلەر قۇرباننى ھەر نېمە قىلىپمۇ گەپكە كۆندۈرەلمىدى. ئۇلار ئالدىراپ ئۇنىڭغا چېقىلىپ قويسا ئىشنىڭ يوغىناپ كېتىشىدىن ھەزەر ئەيلىگەندى.

قۇربان تېخىمۇ تۈرگۈنلىشىپ، قەتئىيلىك بىلەن خىتاب قىلدى:

— ھەي خانتۇ، پەيتو بەگلەر، سۆزۈمگە قۇلاق سېلىڭلار: سىلەر غالچا قاراچۇقلارسىلەر، بىز بولساق پۇقرا قاراچۇق. بۇ نېمە دېگەن ھاقارەتلىك نام. ئۇنىڭ ئۈستىگە تەگرى تەرىپىدىن باراۋەر يارىتىلغان بەندىلەرنىڭ ساپ ئېتىقادى، پاك ئەقىدىسىنى، ئىنسانىي ۋىجدانىنى مۇشۇنداق شەرمەندىلەرچە دەپسەندە قىلىش، ئېيتىڭلارچۇ، قېنى قايسى ئەقلىمدا بولۇپ باققان.

خانىمباللارنىڭ شەھۋانىي نەپسىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئەرەنلىك ئىقتىدارىنى كۈچەيتىش مەقسەت قىلىنغان نومۇسسىز سىلىق ”قوشقاچ ئالۋىنى“ قايسى تارىختا بولغان؟ مانا مۇشۇنداق شەرمەندە چارىلەر بىلەن خوتۇن-قىزلىرىمىزنى ئايىغ-ئاستى قىلىشقا سىلەردەك ۋىجدانسىز يۇندىپۇرۇچلار چىداپ تۇرمىسا، باشقا ۋىجدان ئەھلى قانداقمۇ چىدىيالسۇن؟

ئۈجمىلىك مەيدانىغا يىغىلغان ياشلار قۇربانىنىڭ ئەتراپىغا توپلىشىپ، ئۇنىڭغا كۈچلۈك مەدەتكار بولۇپ تۇراتتى. خانتۇ، پەيتولار بىر مەھەل ئالاقزادە بولۇپ، شۈكلەپ كېتىشتى.

قۇربان ئاخىرىدا غالىبانە روھ بىلەن:

— خوش قاراچۇق بەگلەر، بىز كەتتۇق، ئەمسە! — دېدى.

قۇربان سۆزىنى تۈگىتىش بىلەن تەڭ بايىقى باغلاقتىن بوشىتىلغان ئاغىنىسىنى ۋە ئالاقاغىلىق ياشلارنى ئارقىسىغا ئەگەشتۈرۈپ مېڭىشقا تەمشىلىۋىدى، خانتۇ-دورغىلار كېلىپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسىدى. ئىچىگە دەرد-پىغان توشۇپ، تاشالماي تۇرغان ئالاقاغا ياشلىرى كەينى-كەينىدىن ئالدىغا ئېتىلىپ چىقتى-دە، خانتۇ-دورغىلارنى ئارقىغا ئىتتىردى. ئىش ئۇلغايماقتا ئىدى. قۇربانغا بولۇشۇش ئۈچۈن كەلگەن دېھقانلارنىڭ سانى بارغانسېرى ئۇلغىيىپ باراتتى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ كۆزىگە قاتتىق غەزەپتىن باشقا ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. دورغىلارنىڭ بىر قانچىسى ئۈجمە شاخلىرىغا ئېسىۋېتىلدى. كىچىك باللار بولسا ئاسماقتىكى دورغىلارنى چالما-كېسەك قىلىشقا باشلىغانىدى.

جېدەلنىڭ يوغىناپ كېتىۋاتقىنىنى ئاڭلاپ، يۇرت مۆتىۋەرلىرىدىن بىر قانچىسى ئاتلىق يېتىپ كەلدى-دە، ياشلارغا ھاي بېرىپ، ئۇلارنى نەسىھەت بىلەن تارقىتىۋەتتى. باغلاقتىكى دورغىلارنى بوشىتىپ يولغا سېلىۋەتتى.

ئىش بۇنىڭ بىلەن تۈگىمىگەنىدى. ئىزا-ئاھانەت ھار كەلگەن ھېلىقى خانتۇ-دورغىلار پالاقلىشىپ بارغان پېتى بولغان ۋەقەلەرنى بىرنى مىڭ قىلىپ كۆپتۈرۈپ ئامبال مەھكىمىسىگە چېقىپ باردى.

خانئامبال ئورچۇنئاسنىڭ قۇيقا چېچى تەتۈر ئۆرۈلۈپ، ئەسەبىيلەشتى. ئاشۇ باھانە بىلەن قۇربان قاتارلىق چاتاق چىقارغۇچىلارنى تۇتۇپ، ئاغى تىغى بىلەن ئاق شەھەرگە پالاش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈردى.

قۇربان بۇ قىسمەتنى مۆلچەرلىگەنىدى. ئۇنىڭ بولغۇسى تويي خۇشاللىقىغا يەنە ئال چۈشۈش ئالدىدا تۇراتتى. ئۇ ئۆزىگە يىگىت قولدىشى قىلىپ تاللىۋالغان ئاغىنىسىنى باشلىۋېلىپ ئۆيگە كەلدى. ئۇنىڭ ئۆيىدىكىلەر بولسا ھەدەپ تويي تەرەددۇتى بىلەن ئالدىراش ئىدى.

قۇربان ئۇچملىكتە سادىر بولغان ۋەقەلەرنى بىلىندۈرمەسلىككە سىلىپ، ئاتىسى پەلەك ئۇستا بىلەن بىر چەتتە ئايرىم سۆزلەشتى:

— ئاتا، تويي مەرىكەم يېقىنلاپ كېلىۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ ئاتىسىغا مەسلىھەت تەلەپپۇزىدا، — لالە تويي تەييارلىقى ئۈچۈن ساقساققا — كىچىك ئاپىسىنىڭكىگە كەتكىنىگە بىر نەچچە كۈن بولۇپ قالدى. ئۇنىڭغا شەھەردىن ئازراق تويلۇق كىيىم-كېچەك ئېلىپ، بالدۇرراق تىكتۈرۈۋالمىساق ئۈلگۈرمەي قالار. مەن ئۇنىڭ بىلەن شۇنداق كېلىشكەنىدىم. مەن بۇ ئاغىنەم بىلەن بۈگۈن ئاخشام ساقساققا بېرىپ، ئەتە بىر كۈن شۇ ئىشلارنى پۈتكۈزۈۋېتىپ قايتىپ كەلسەك دەيمەن.

— توغرا دەۋاتىسەن ئوغلۇم، بولىدۇ ئىككىڭلار بېرىپ كېلىڭلار، — دېدى پەلەك ئۇستا بىئارام كەيپىياتتا، — راستىنى دېسەم، بۇ زاماندىن رايىم كەتتى. ”ئوغرىدىن قۇتۇلۇپ، قاراقچىغا تۇتۇلۇش“ زەپمۇ جېنىمغا تەگدى. بۈگۈن ئۇچملىكتە ھېلىقى دەيۇزلەرنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغىنىڭنى دەۋاتىمەن، قەدىمكىلەرنىڭ ”زامان ساڭا باقمىسا، سەن زامانغا باق“ دەيدىغان مەنالىق سۆزىنى ئېسىمىزدە تۇتمايمۇ بولمايتتى. زاماننىڭ شورىدىمۇ، ياكى پېشانىمىزنىڭ شورىمۇ ھېچ بىلەلمىدىم، كاج پەلەك ھە دېسىلا پەلەك ئۇستا بىلەن قېرىشقىنى نېمىسى...

پەلەك ئۇستىنىڭ ئاقىرىشقا باشلىغان قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى قورۇق چۈشكەن قاپاقلىرى پەسكە ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئۇ ئوغلىغا تىكىلىپ

قاراشتىن كۆزىنى قاچۇرۇپ، قولىغا ئېلىۋالغان بىر قۇرۇق ياغاچنى سۇندۇ-
رۇش بىلەن بەنت بولدى-دە، ئاخىرىدا:
— ساقساقتا بېرىشنىڭ يوللۇق بالام، ئىككىڭلار بېرىپ، ئىشلارنى
توگىتىپ، تېزرەك يېنىپ كېلىڭلار، — دېدى.
شۇنداق قىلىپ قۇربان ۋە ئۇنىڭ يىگىت قولدىشى شۇ كۈنى نامازشام
ۋاقتى بىلەن ساقساقتا قاراپ يۇرۇپ كەتتى.
ئىككىيلەن ئاتلىق هالدا تېز يۇرمەكتە ئىدى. يېرىم يولغا بارغاندا،
ئۇلارنىڭ كەينىدىن باشقا ئىككى ئاتلىق ئادەمنىڭ سوڭدىشىپ ئىز قوغلاپ
كېلىۋاتقان شەپىسى ئاڭلاندى-دە، قۇرباننىڭ كۆڭلىدە گۇمان توغۇلدى.
تەھقىقلەش غەرىزىدە قۇربان بىلەن ئاغىنىسى ئىزىدا بىردەم توختىدى ۋە
ئارقا تەرەپكە زەن سالدى. لېكىن، ئىزلىشىپ كېلىۋاتقان كۆلەڭگىلەرمۇ جىم
بولۇۋېلىپ، ئۆزىنى كۆرسەتمىدى. بۇ كۆلەڭگىلەر ئۇلار ماڭسا ماڭاتتى،
توختىسا توختايتتى. تاكى خانئېرىققا بارغىچە بۇ ئويۇن شۇ تەرىزدە داۋاملى-
شىپ باردى.
لالەنىڭ ئۆيىگە يېقىن قالغان چاغدا قۇربان بىلەن ئۇنىڭ ئاغىنىسى
ئاتتىن چۈشۈپ، ئاتلىرىنى بىردەم دەم ئالدۇرغاچ بىر-بىرى بىلەن كىچىككىنە
پىچىرلىشىۋالدى:
— ئاغىنە، كۆڭلۈمگە...، — دېدى قۇربان دوستىنىڭ قۇلىقىغا، —
بىر دىشىۋارلىق شەپە بېرىپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئارقىمىزغا پايلاقچى چۈشكەندەك
قىلىدۇ. ئۇچىلىكتىكى ۋەقەگە ئامبال ھەرقاچان چىدىمىغان بولسا كېرەك.
بىز هازىر لالەنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇنىڭغا تويلۇق كىيىم-كېچەك ئېلىش
ئۈچۈن كەلگەنلىكىمىزنى ئۇقتۇرۇپ قويايلى، ئاندىن ئاتلىرىمىزنى شۇ ئۆيدە
قويۇپ، قونۇش ئۈچۈن سىنىڭ تۇغقىنىڭنىڭ ئۆيىگە كېتەيلى. يول ئۈستىد-
دە نېمە كۆرسەك مەيلى...
قۇرباننىڭ ئاغىنىسى ئۇنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى، ئۇلار يەنە ئاتلاندى.
بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن ئۇلار لالەنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ، ئاتلىرى-

دىن چۈشتى، ئىشىك تاقالمىغانىدى. ئۇلار ئاتلىرىنى يېتىلەپ قورۇ ئىچىگە
كىردى.

لالە بىلەن ئۇنىڭ كىچىك ئاپىسى ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقتى
ۋە مېھمانلىق ئۆيگە باشلىدى. لالە چاققانلىق بىلەن تويلۇق ئۈچۈن
تىكىلىۋاتقان يېڭى يوتقان-كۆرپىلەرنى بىر چەتكە يىغىشتۇردى. ئارقىدىن
مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چاي كەلتۈردى. قۇربان كېلىش مۇددىئاسىنى سۆزلەش
ھەققىدە دوستىغا كۆز ئىشارىسى بەرگەندىن كېيىن، ئۆزى قورۇغا چىقىپ،
دەرۋازىنىڭ قىسىلچۇقىدىن سىرت تەرەپكە قارىدى. نۇرغۇن چېرىكلەر ئۆي
ئەتراپىنى قورشىۋېلىشقانىدى.

— بۇنچىزا كايىپ يۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوق، — دېدى لالەنىڭ
كىچىك ئاپىسى يىگىت قولدىشىنىڭ سۆزىگە جاۋابەن، — بىز خېلىدىن
بېرى كۈتۈۋاتقان نىكاھ قەرزىنى بويىنىمىزدىن ساقىت قىلىۋەتسەكلا ھەممە-
دىن ئەلاسى شۇ. كۆڭۈل تىنچلىقى ھەممىدىن مۇھىم، ھەشەمەتنىڭ نېمە
كېرىكى دەيدىلا...، مۇشۇ كەمگىچە زامانىنىڭ ئۇۋالچىلىقىنى ئاز تارتتۇق
دەمدىلا. لالەنىڭ كىيىم-كېچەكلىرى يېتەرلىك. ھەر بىرلىرىنىڭ كۆڭۈل ئاياپ
كېلىشكەنلىرىگە رەھمەت.

قۇربان دەرۋازىنىڭ سىرتىدا چېرىكلەرنىڭ پايلاپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى
سېزىۋالغىنى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ بۇ ئۆيگە باستۇرۇپ كىرىپ ئاۋارىچىلىق
كەلتۈرۈپ قويۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى سوغۇققانلىق بىلەن مۆلچەرلىدى-دە،
ئۆز كۆڭلىنى ئىزھار قىلىپ:

— كىچىك ئاپا، بىزنى بۇنچىلىك كۆرگەنلىكلىرىگە رەھمەت. ھازىر
كەچ بولۇپ قالدى. ۋاقىتنى ئۇزۇنغا سوزمايلى. ھازىر ئاغىنەم بىلەن
موزدۇزنىڭكىگە بېرىپ لالە ئۈچۈن بىر ئۆتۈك بۇيرۇتۇپ قويايلى. بىز ئەتە
ئەتىگەنلىككە مۇشۇ ئۆيگە ئۈنىمىز. قورۇدىكى ئاتلارغا لالەنىڭ تاغىسى قاراپ
قويغان بولسا، خوش ئەمىسە... — دېدى.

قۇربان ئاغىنىسىنى باشلاپ ئۆينىڭ سىرتىغا چىقتى. ئىككىيلەن دەرەخ

ئارىسىدا ماراپ تۇرغان چىرىكلەرگە پەرۋا قىلماي، ”ئاق مەدرىس“نى ئايلىنىپ، گۈڭگالىق تەرەپكە قاراپ ماڭدى. دەل شۇ چاغدا تۆت تەرەپتىن قورشاپ كەلگەن چىرىكلەر تۇشمۇتۇشتىن: ”توختا!“ دەپ ۋارقىرىشىپ، ئۆلارنىڭ ئالدىنى توسىدى، بىر خانتۇ ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن:

— مەن ھازىر سەنلەرگە خانئامبالنىڭ يارلىقىنى ئوقۇپ ئۆتىمەن، قۇلاق سىلىپ ئاڭلاپ تۇرۇش، — دېدى ۋە يارلىقنى ئوقۇشقا باشلىدى: ”خانئامبالنىڭ يارلىقى: قۇربان بىلەن ياسىن ئالاقاغا بېزىسىدا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغان گۇناھلىرى ئۈچۈن ئاغى تېغىغا پالانسۇن...“

چىن چىراغ يورۇقىدا خانتۇ بەگ يارلىقنى دۇدۇقلاپ ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، ئىككى يىگىتنىڭ قوللىرىنى باغلاپ گۈڭگالىق ئەتراپىدا ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان ھارۋىغا ئېتتىرىپ چىقىرىشقا بۇيرۇق قىلدى. بىر خانتۇ، ئىككى چىرىك ئۇلارنى يالاپ ئاغىغا ئېلىپ ماڭدى.

يەنە بىر تۈركۈم چىرىكلەر ئاشۇ كېچىدە پەلەك ئۈستا بىلەن چوڭ ئوغلىنى ئالاقاغىدىن ئاق شەھەرگە يالاپ ئېلىپ كېتىشتى. كاج پەلەكنىڭ بۇ ئادالەتسىز قىسمەتلىرى ئىككى ياشنىڭ ئەمدىلا پارلاشقا باشلىغان ۋىسال يۇلتۇزىنى ھايت-ھۇيت دېگۈچە ئاشۇنداق ئۆچۈرۈپ، بولغۇسى توي خۇشاللىقىنى يەتتە قات ئاسمانغا توزىتىۋەتتى.

ئاغى تېغىغا بارغىچە قۇرباننىڭ روھىي دۇنياسىنى مۇھەببەت-نەپرەت، ئۈمىد-پۇشايمان زىددىيەتلىرى قورشىۋالدى. ئۇ، مۇھەببەت ھەرزىنى كېچىكتۈرۈشكە بولىدۇ...، بىراق، ۋىجدان ھەرزىنى ئادا قىلماي بولمايدۇ. دەپ خىيال قىلاتتى. ئۇ ئەمدى خىياللىرىنى قويۇپ غىڭشىپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى:

خانئېرىقتىن چىققاندا،
مەھبۇبەم قاراپ قالدى.

توي مەرىكەم بولاركەن دەپ،
چېچىنى تاراپ قالدى.

ئىشىك سىرتىدا باغلاندىم،
جۇدالىق دەردىدە داغلاندىم.
ئۈمىد باغلاپ لالە گۈلۈم،
توي كۈننى ساناپ قالدى.

7

كۆسەننىڭ شىمالىدىكى ئاغى تېغى غەربتىن شەرققە قاراپ سوزۇلغان سىرلىق قەلئەگە ئوخشايتتى.

كەچ كۈز مەۋسۇمىدە ئارىلاپ پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان گۈلدۈرماما ئاۋازى ھەيۋەت بىلەن چوقچىيىپ تۇرغان تاغ چوققىلىرىنى قورقۇتماقچى بولغاندەك قاتتىق زىلزىلە پەيدا قىلاتتى.

چاقماق نۇرلىرى جىلغا-ئېدىرلارغا ھەر خىل رەڭدە چاچقۇ ياياتتى-دە، ئارقىدىنلا يامغۇر سۇلىرىنى چېلەكلەپ قۇيۇۋېتەتتى. بۇلارنى قىزىل توپا ئارىلاش شېغىللىق ئېدىرلىقلار شېرىن شاراپ يۇتقاندەك سۈمۈرۈۋالاتتى.

ئاغى تېغىنىڭ يۇقىرىقى قىسىملىرى قىزىل سەنۇبەر، بېشىل قارىغايزارلىقلار بىلەن قاپلانغان، تۆۋەن تەرەپتىكى ئېدىرلىقلاردا بولسا خۇش پۇراقلىق ئارچا، ماندارا چېچەكلىرى كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلاتتى.

ئاسماندا جەنۇب تامان سەيلى-سەپەرگە ئاتلانغان توپ-توپ تۇرنىلار غاقىلدىشىپ ئۆتۈشۈپ تۇراتتى.

پەس تەرەپتىكى جىلغىلاردا بولسا خۇشناۋالىق تاغ تورغايلىرى گاھ ئۇچۇشۇپ، گاھ يورغىلىشىپ بىردە ئۇياققا، بىردە بۇياققا ئۆتۈشۈپ خۇشال

سايرىشىپ يۈرەتتى.

زامان-زامانلاردىن بۇيان رىۋايەت بولۇپ كېلىۋاتقان ئاق تۇلپار، قىزىل دۇلدۇل مىڭگەن ساھىبجامال پەرىشتىلەر نەزەر تاشلىغان ئاغىنىڭ مىس كانلىرى دەل مۇشۇ تاغ ئارىسىدا ئىدى.

قۇربان بىلەن ياسىن تاغ ھاياتىنى باشلىدى. زېرەك، قولى چېۋەر بۇ يىگىتلەر رۇدا قېزىش، تۆمۈرچىلىك قىلىش، مىس ئېرىتىدىغان سېغىز ئوچاقلارنى ۋە پىچ ياساش قاتارلىق ھەممە ئىشلارنى پۇختا قىلىپ كان بېگىنىڭمۇ، كان ئىشچىلىرىنىڭمۇ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى.

ئۇزۇنغا قالماي قۇربان ئەركىن يۈرۈش پۇرسىتىگە ئېرىشتى. پۇرسەت تاپقان چېغىدا كېيىك، تاغ تېكىسى ئوۋلاش ئىشى بىلەن بەنت بولۇپ، كان ئىشچىلىرىنىڭ گۆش بىلەن ئوزۇقلىنىشىغا ياردەمدە بولدى. ئۇ، ئوۋ مىلتىقىنى ئۆز قولى بىلەن ياسىغانىدى.

قۇربان ئوۋچىلىق قىلىپ يۈرۈپ، قىممەت باھا موينۇق قۇندۇز، سۆلەيسۈن، تۈلكە تېرىلىرىگە ئېرىشەتتى ۋە ئۇنى كان بېگىگە ھەدىيە قىلاتتى. كان بېگى ئۇنىڭ بەزىلىرىنى ئامبال -بەگلەرگە سوۋغات قىلسا، بەزىلىرىنى ھايىنىغا سېتىپ كۆپ بېيىۋالغانىدى.

قۇربان ئاشۇ يىللار بىلەن خېلىلا ئەركىن بولۇپ قالغاندىن سىرت، ”ئاغىدىكى مىسنىڭ سىرى“نىمۇ چۈشىنىۋالدى.

بۇ مىسلاردىن ئاساسلىقى بۇت ھەيكىلى ياسىلاتتى، ئۇنىڭدىن سىرت خانئامبال، ۋاڭ غوجا، فۇچىن[1] خېنىملار مۇلازىمىتى ئۈچۈن چىرايلىق مىس چۆگۈن، مىس ئاپتۇۋا، مىس ساندۇق، مىس چىلاپچا، مىس ئوتنغات، مىس تۈگمە، مىس ۋاننا ۋە مىس پۇل قاتارلىقلار ياسىلاتتى.

بۇ كەملەردە مىس بىلەن ئالتۇن تەڭ باراۋەر دېگۈدەك ئورۇندا تۇراتتى. شۇڭا ئاغىنىڭ بۇ قىممەتلىك بايلىقىنىڭ خېلى بىر قىسمىنى ئېلى

① فۇچىن خېنىم — ۋاڭنىڭ ئاغىچا خانىمى. — ئاپتوردىن.

جىياڭجوڭ مەھكىمىسىگە يەتكۈزۈپ بېرىش مەجبۇرىيەت ئىدى.

— سىز مېنىڭ ئىشەنچىمنى ئاقلىيالايسىز، — دېدى كان بېگى، بىر كۈنى قۇرباننى يېنىغا چاقىرتىپ ئاستا قۇلىقىغا، — ھازىر قىش كىرىپ قالدى. ھەر يىلى مۇشۇنداق چاغدا جىياڭجوڭ مەھكىمىسىگە مىس يەتكۈزۈپ بېرىش ۋەزىپەم بار. سىز بۇ يىل مۇشۇ ئىشنى بېجىرىپ كېلىسىز. بىر نەچچە ئادەم ئاتلىق يولغا چىقىسىلەر. يۈك خېلى بار. تەييارلىق كۆرۈڭ.

قۇربانغا بۇ مەجبۇرىيەت ھېچقانداق ئېغىر تۇيۇلمىدى. ئۇ، يا ھا، يا شا دېمىدى. بېشىنى يېنىك قىمىرلىتىپ، ماقۇللۇقىنى ئىپادىلىدى.

قۇربان ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ ئاغىنىسى ياسىننى ئېلىۋالدى. قاراقشىتا بۇ جاپالىق سەپەرنى مىڭ تەستە تۈگىتىپ، ياندۇرقى يىلىسى قورغاستىن يېنىپ كەلدى.

ئاپتور بۇ يەردە قۇربانىنىڭ بۇ كۆڭۈلسىز سەپىرى ئۈچۈن سەھىپە ئاجرىتىپ، كىتابخانلىرىمىزنىڭ كۆڭلىنى مالال قىلىشنى خالىمىدى. ئىشىنىمەنكى، ئۇنىڭ كېيىنكى تەرجىمھالى بىزگە ئوخشاشلا زوق بېغىشلىيالايدۇ.

كان بېگى قۇربانغا ئەتىياز باشلىنىش ھارپىسىدا يەنە قىممەت مويلۇق ھايۋانلارنى ئوۋلاش مەجبۇرىيىتىنى يۈكلىگەنىدى. ئۇ كۆك مۇز، ئاق قارلارنى كېچىپ ئاشۇ مەجبۇرىيەتنى بېجىرىش يولىدا ئاۋارە بولۇپ يۈرەتتى.

بىر كۈنى چۈشكە يېقىن مەھەلدە ئۇ ئۆزى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان ئاق بوز ئاتلىق بىر كىشىنى يىراقتىن كۆردى-دە، ئىزىدا توختاپ ئاتلىق كىشىنى كۈتۈپ تۇردى.

ئاتلىق كىشى ئېتىنى يورغىسىغا سېلىپ يېقىنلاپ كەلدى. قۇربان ئاۋۋال ئاق بوز ئاتقا سىنچىلاپ قارىدى:

ئاتنىڭ قاڭشىرىدا تۇخۇم چوڭلۇقىدا قاشقىسى بار ئىدى، ئاتقا قۇشبېشى شەكىللىك ئىگەر توقۇلغانىدى. ئىگەرگە ئالدى-كەينى دوقسىنى يېپىپ تۇرىدىغان كۆرپە سېلىنغانىدى. ئىگەرنىڭ ئاستىغا قويۇلغان كىگىز، جەزلىك

ئىگەردىن ئىككى ئىلىك ئۇزۇنلۇقتا پەسكە ساڭگىلاپ تۇراتتى.

قۇربان ئاتقا مۇشۇنداق تەپسىلىي سەپسېلىپ ئالاقىغىدا ئۆزىگە ھەدىيە قىلىنغان ئاشۇ ئاق بوز ئات ئىكەنلىكىنى تونۇۋالدى. ھەش-پەش دېگۈچە ئاتلىق كىشى قۇرباننىڭ يېنىغا كېلىپ ئېتىنى توختاتتى.

ئاتلىق كىشى كۆزىنىلا ئوچۇق قويۇپ، يۈزىنى قارا ياغلىق بىلەن ئورىۋالغان بولۇپ، تېخىچىلا ئاتتىن چۈشمەي ۋە تونۇشلۇقمۇ بەرمەي، بەخىرامان تۇراتتى. قۇربان ئۇ كىشىنى تونىيالماي سورىدى:

— تەقسىر، ئۆزلىرىنى ئەسلىيەلمەي قېلىۋاتىمەن، كىم بولىدىلا؟

ئاتلىق كىشى قاقاقلاپ كۈلۈپ، ئاندىن باش-كۆزىنى ئورىغان ياغلىقنى ئېلىۋېتىپ، ئۆزىنى ئاشكارىلىدى. بۇ كىشى قۇربان شەھەردە تۆمۈرچىلىك قىلىپ يۈرگەن پەيتلىرىدە تونۇشۇپ، دوست بولۇشقان خەلق شائىرى شاھسەنۇبەر ئىدى.

شاھسەنۇبەر ئاتتىن چۈشۈپ قۇربان بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، ئىككىيلەن جىلغىدىكى بىر قورام تاش ئۈستىدە يانمۇيان ئولتۇرۇپ، ئۇزۇن پاراڭلاشتى.

شاھسەنۇبەر بۈگۈن ئەتەي قۇرباننى يوقلاپ كەلگىنىنىڭ سەۋەبلىرىنى سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، لالە ئەۋەتكەن خەت، خالتىلارنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى.

شاھسەنۇبەر دوستى قۇرباننىڭ يارا بولۇپ كەتكەن قوللىرىغا، ئاغىنىڭ سوغۇق شىۋىرغانلىق مۇھىتىدا قارىداپ كەتكەن يۈز-كۆزلىرىگە، تىتىلىپ ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن كىيىم-كېچەكلىرىگە پات-پات قاراپ قوياتتى.

— لالە توغرىسىدا، — دېدى قۇربان ئىنتىزارلىق بىلەن، — بىر نېمە دېمەيسەنغۇ، ئۇ قانداق بولۇپ كېتىۋاتىدۇ؟

— ئۇنىڭغا دەسلەپتە بۇ ئىشلار ھار كەلدى. ھازىر بولسا ئۇنىڭ كۆڭلى بىر ئاز ئارامىغا چۈشتى. ئۇنىڭ ئۆي-ھېسسىياتلىرىنى ساڭا يازغان خېتىدىن بىلىۋېلىشىڭ مۇمكىن.

قۇربان لالە ئەۋەتكەن نان خالتىسى ئىچىدىن ئۇنىڭ خېتىنى ئالماقچى بولۇۋېدى، شاھسەنۇبەر دەرھال قۇرباننىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ ئۇنىڭغا:

— بولدى، خەتنى مەن كەتكەندىن كېيىن ئوقۇساڭمۇ ئۈلگۈرەلەيسەن. مەن سېنىڭ بىلەن دىدار كۆرۈشۈپ، كۆڭلۈم ئەمىن تاپتى. مەن ئەمدى كەچ كىرگىچە قايتىۋالاي. سېنىڭمۇ لالەنىڭ كۆڭلىنى خۇش قىلىپ، يۈرىكىنى سەگىتكىدەك بىرەر يالداماڭ باردۇ. قېنى چىقارمامسەن؟ — دېدى.

قۇربان تەڭلىكتە قالدى. سۈرگۈنلۈك شارائىتىدا ئۇنىڭ قولى قىسقا ئىدى. ئۇنىڭ بېشى قېتىپ، تېڭىرقاپ قېلىۋاتقان ھالىتىنى كۆرگەن شاھسەنۇبەر ئۇنىڭغا:

— بولدى، ئاغىنە، نېمىگە خىجىل بولىسەن. سېنىڭ بۇ يەردە ئۆتۈۋاتقان كۈنلىرىڭگە ئاتاپ توقىغان قوشاقلىرىڭ بولسىمۇ يېزىپ بەرسەڭ كۇپايە، لالە ئۈچۈن ئۇنىڭدىن ئارتۇق سوۋغات، سالام بولامدۇ؟ — دېدى.

شاھسەنۇبەرنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ قۇرباننىڭ چىرايى بىردىنلا ئېچىلدى. ئۇ بۇ يەرگە كەلگەندىن بۇيان نۇرغۇن تەسىرلىك قوشاقلارنى توقىغانىدى. ئۇنى لالەگە ئەۋەتىپ بېرىش نىيىتىدىمۇ بولۇپ يۈرەتتى. شاھسەنۇبەرنىڭ ئەسلەتمىسى ئۇنىڭغا ئىلھام بەردى-دە، شاھسەنۇبەر سۇنغان قەغەز-قەلەمنى قولىغا ئېلىپ، تاش ئۈستىدە ئولتۇرۇپ خېلى بۇرۇنلا توقۇپ قويغان قوشاقلارنى يېزىشقا باشلىدى. ئۇ بۇ قوشاقلارنى يېزىپ بولۇپ شاھسەنۇبەرنىڭ قولىغا سۇندى.

شاھسەنۇبەر قۇربان بىلەن خوشلىشىپ:

— بۇ لالەنى سۆيۈندۈرىدىغان ئەڭ ياخشى سوۋغات بولدى، — دېدى-دە، ئات سېلىپ يۈرۈپ كەتتى.

شاھسەنۇبەرنىڭ قارىسى يوقىغاندىن كېيىن، قۇربان تۇرالغۇسىغا قايتقاچ لالەگە يازغان قوشاقلىرىنى ناخشا قىلىپ توۋلاشقا باشلىدى:

ئاغى تاغنىڭ كانلىرى،
خانئامبالغا قارايدۇ.
گۇناھى يوق پۇقرانى،
تاغ ئىچىگە پالايدۇ.

قىزىلىيارنىڭ سېيىدا،
نۇرغۇن ئىگەن چاكاندا.
قاچانغىچە يۇرەرمىز،
بۇ زۇلمەتلىك ماكاندا.

قورغاس دېگەن يەرگىچە،
ئوتتۇز داۋان ئاشتىم مەن.
غەزەپ تولدى ئىچىمگە،
قايناق سۇدەك تاشتىم مەن.

ئاغى تاغقا بارغىچە،
مازار تۇرار يولۇڭدا.
بەخت، تەلەي، تەقدىرىڭ،
كۈچۈڭ بىلەن قولۇڭدا...

بۇ ناخشىلار خېلى بۇرۇنلا جاپاكەشلەر ئىچىگە تارقىلىپ ئاغى تاغلىرى ئىچىنى زىلزىلىگە كەلتۇرگەندى. كان ئىشچىلىرى، تۇتقۇن قىلىنغان بىگۇناھ دېھقان ياشلىرى قۇربانىنىڭ ناخشا-قوشاقلىرىدىن يۇرەكلىرىگە دەرمان، تەشنا روھىغا مەنىۋى ئوزۇق ئالاتتى.

ئاشۇ ۋەجىدىن بۇ قۇتلۇق سوۋغات لالەنىڭ قولىغا تەگكەندىن كېيىن، چوقۇم ئۇمىد مەشئىلىدەك ئۇنىڭ بىدارلىق ۋە بىزارلىقتا خىرە بولۇپ تۇرغان

دىلىنى ئېچىلدۇرىدىغانلىقىدىنمۇ شۈبھە يوق ئىدى.

قۇربان لالەنىڭ سوۋغىلىق خالتىلىرىنى كۆتۈرۈپ، تاش كامىر ياتىقىغا تەنھا قايتىپ كەلدى. ياسىننى چاقىرىپ خالتىنى ئاچتى. لالەنىڭ بىر پارچە خېتى توقاچلار ئارىسىغا قىستۇرۇپ قويۇلغانىدى. قۇربان خەتنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى. ئوقۇپ يېرىمىغا كەلگەندە ئۇنىڭ كۆزىدىن تارام-تارام ياشلار تۆكۈلدى. خەتنى ئاخىرغىچە ئوقۇپ چىقىشقا بەرداشلىق بېرەلمىگىلى تاس قالدى.

قۇربان خەتنى ئوقۇپ تۈگەتكەندىن كېيىن، ئەس-ھوشىنى يوقاتقان ھالدا خەتنىڭ قانداقسىگە قولىدىن يەرگە ئۇچۇپ چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى تۇيماي قالدى. ئۇ ئۆزىنى ئورۇن كۆرپىسى ئۈستىگە تاشلاپ، خىيال دەرياسىغا غەرق بولۇپ كەتتى.

بۇ ئەھۋاللارغا ھەيران بولغان ياسىن يەردىكى خەتنى ئېلىپ ئوقىدى.

ئۇمۇ قۇربان بىلەن ئوخشاش تەسىراتتا بولۇپ، يۈرىكى ئېزىلدى.

لالە بۇ خېتىدە قۇربانغا بولغان سۆيگۈ ساداقىتىنى ئىزھار قىلغاندىن سىرت، يەنە بىرمۇنچە مۇسىبەت خەۋەرلىرىنىمۇ قىستۇرۇپ ئۆتكەنىدى:

قۇربان بىلەن ياسىن ئاغىغا پالانغان كېچىسى قۇرباننىڭ ئاتىسى بىلەن چوڭ ئاكىسىمۇ ئاق شەھەرگە پالانغان ۋە ئۇزۇن ئۆتمەي ھەر ئىككىسى تۆھمەت بىلەن ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن، قۇرباننىڭ ئانىسى دەرتكە پايلىماي ئىچ ئاغرىقىدا قازا تاپقان، مەھجۇرى بىلەن شاھسەنۇبەر ئاق شەھەر بىلەن ئالاقىغا بېرىپ، ئۇلار ئۇچۇن نەزىر-چىراغ بېرىپ قايتىپ كەلگەن؛ شاھسەنۇبەر بۈگۈن قۇربان بىلەن يۈز تۇرانە كۆرۈشكەندە خەتتە يېزىلغان ئىشلاردىن ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالمىغانىدى.

مۇسىبەت ھاۋاسى قاپلىغان تاش كامىرغا ئۇزۇن ئۆتمەي يېڭىلا ئالاقىغا بېرىپ تۇغقان يوقلاپ كەلگەن بىر ياش كان ئىشچىسى سالام بېرىپ كىرىپ كەلدى ۋە قۇربان بىلەن ياسىنغا يەنە بىر شۇم خەۋەرنى يەتكۈزۈپ قويۇپ، ئىككىيلەنگە تەسەللى ئېيتىپ قويۇپ كامىردىن چىقىپ

كەتتى. ئۇ ئىشچى يەتكۈزگەن خەۋەردىن مەلۇم بولدىكى: قۇرباننىڭ ئاتد-سى، ئانىسى ۋە چوڭ ئاكىسى قازا تاپقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بىر تاللا يېتىمە بولۇپ يالغۇز قالغان سىڭلىسى زەينەپ قۇربان بىلەن ياسىنىي ئىزدەپ تاپىمەن دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتكىنىگە بىر نەچچە كۈن بولۇپتۇ...

قۇربان بۇ يېڭى شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئورنىدىن چاچ-راپ تۇرۇپ كەتتى-دە، تاش كامىر ئىچىنى بىر نەچچە رەت ئايلىنىۋېتىپ، ياسىنغا:

— «بالا-قازا يالغۇز يۈرمەيدۇ» دېگەن گەپنىڭ چىنلىقىغا مانا ئەمدى شەك-شۈبھىسىزكى ئىشەندىم. ئادەمزاتنىڭ بىر-بىرىنى يەيدىغان رەھىمسىز چىلبۆرىلەر ئىكەنلىكىگىمۇ شەكسىز ئىشەندىم. ئارقا-ئارقىدىن كېلىۋاتقان بۇ قازا قىسمەتلەرگە ئەمدى يەنە «لەببەي» دەپ يۈرۈۋەرسەك، تەقدىر ئالدىدا گۇناھكار بولۇپ قېلىشىمىز مۇمكىن، — دېدى.

قۇرباننىڭ ئىچى تىتىلداپ، بىر ئىزدا تۇرالماي، كىچىككىنە تاش كامىر ئىچىدە تېنىمسىز ماڭاتتى.

— مەن ھازىر بىر قارارغا كەلدىم، — دېدى قۇربان ئاغىنىسى ياسىنغا مەسلىھەت بېرىپ، — نەچچە كۈندىن بېرى كان بېگىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن ئوۋچىلىق قىلىپ ھازىرلاپ قويغان قۇندۇز، سۆلەيسۇن، تۈلكە تېرىلىرى بار. ئۇنى بۈگۈنلا كان بېگىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش بىلەن بىللە ئۇنىڭغا زەينەپنىڭ ئەھۋالىنى ئۇچۇرلايلى ھەمدە ئۇنى ئىزدەيمىز، دەپ كان بېگىد-دىن رۇخسەت سوراپ باقايلى. مېنىڭچە، ئۇ رۇخسەت بېرىشى مۇمكىن، سېنىڭچە قانداق؟

ياسىن بۇ پىكىرگە قوشۇلدى، ئىككىيلەن كان بېگىنىڭ قېشىغا باردى. ئوۋ سوۋغىلىرىنى تاپشۇرغاندىن كېيىن، قۇربان ئۇنىڭغا مۇددىئاسىنى ئېيتد-تى. كان بېگى بىر ئاز ئويلىنىپ قالدى.

50 ياشلار قارىسىنى ئالغان ئوتتۇرا بوي، چارساقال بۇ كان بېگى «چىشىڭنىڭ بارىدا ياغ چاينا» دېگەن تەمسىل بويىچە ئىش قىلىشنى ئۇبدان

چۈشىنەتتى. ئۇردا مەنسەپدارلىرى ئىچىدە مىس كان بەگلىكىنى تالىشىپ كۆزىنى قىزارتىپ تۇرۇۋاتقان خىرىسچى كۈشەندىلىرىنىڭ بارلىقىنىمۇ ياخشى چۈشىنەتتى. ئۇنىڭ پىيىگە چۈشكەن ئەڭ ھىيلىگەر كۈشەندە سىيىت ھېكىم بەگ ئىدى. شۇڭا كان بېگىنىڭ قورساق كۆپۈكىمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. ئۇ ئۆزىگە چاپلانغان قۇرۇق تۆھمەتلەرگە گاھىدا قۇلاق يوپۇرۇۋالاتتى. گاھىدا بولسا "خان غوجامدىن شە قاپتۇ، ھارۋىكەشتىن تىرت-ۋو-ۋو" دەپ ئېرەن قىلمايتتى. شەھەردىن كەلگەن ئۇقتۇرۇشلارغا: "چولام يوق" دەپ خۇپسەن بولۇۋالاتتى. مەنسىپىدىن يىقىلىپ كېتىدىغىنىنى ئالدىن سەزگەن بۇ كان بېگى ھازىر يېنىنى خېلى چىڭداپ، ئىچى-تېشىغىچە تىقلىپ كەتكەنىدى. قۇربان يارىتىپ بەرگەن ئوۋ كىرىمىدىنمۇ ئۇ بەك رازى ئىدى.

— بولدۇ، — دېدى كان بېگى ئۆزۈن ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن قۇربانغا قاراپ، — سىلەر بۇگۈنلا مېڭىڭلار، بىر ئادەمگە شۇنچە ئوۋال قىلغان بارمۇ؟

8

باش باھار يېقىنلاشقان چاغ، ئاغى تېغىنىڭ ئېگىز چوققىلىرىدا يەنىلا قېلىن قار كۆمۈشتەك پارقىراپ تۇراتتى. پەستىكى ئېدىرلىق، جىلغىلاردا قارلار ئېرىپ پارغا ئايلانماقتا ئىدى.

شىمالدىن كېلىۋاتقان باش باھار شامىلى، ئاق كېپىملەرنى تاشلاپ، يېڭىدىن بىخ سۈرۈشكە باشلىغان تاغ جىلغىلىرىدىكى پاكار ئۆسۈملۈكلەر-نىڭ يۇمران شاخلىرىنى سۆيۈپ ئۆتەتتى.

سەل ئېقىنلىرىدىن ھاسىل بولغان يارداڭلىقلارنىڭ كۈنگەي تەرىپى-دىن تۆشۈك كولاپ ئۇۋا ياسىغان كىلە، پاتمۇچۇقلار ئۇۋىلىرىدىن باشلىرى-نى چىقىرىپ، كۈن نۇرىنى ئىمىپ تۇرۇشاتتى.

ھاۋا ئوچۇق، ئاشۇنداق خاسىيەتلىك كۈنلەرنىڭ بىرىدە قۇربان بىلەن

ياسىن ئاغى ئىغى بىلەن خوشلاشتى.

ئۇلار پىيادە مېڭىپ كېتىۋېتىپ، زەينەپنى قانداق ئىزدەش توغرىسىدا سۆزلىشىپ، ئاخىردا ياسىن يېزىلارغا بېرىپ ئىزدەش، قۇربان شەھەر كوچىلىرىدىن ئىزدەش ھەققىدە پۈتۈشتى.

مۇشۇ پۈتۈشكىنى بويىچە ئىككىيلەن شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، ياسىن ئالاقاغىغا يۈرۈپ كەتتى.

ئاپتور بۇ يەردە ياسىن بىلەن زەينەپ ئوتتۇرىسىدىكى بىر سىرنى كىتابخانلارغا ئىزاھلاپ ئۆتۈشنى لايىق تاپتى:

قۇربان بىلەن ياسىن بىر مەھەللىدە چوڭ بولغان دوستلا بولغىنى ئۈچۈن، ياسىننى قۇربان ئۆزىنىڭ بولغۇسى تويىغا يىگىت قولدىشى قىلىپ تاللىۋالغانىدى. قۇربانىنىڭ تويىدىن كېيىنلا ياسىن ئۆزىنىڭ تويى بولىدىغانلىقىغا ئىشەنگەنىدى. ئۇنىڭ لايىقى — دەل قۇربانىنىڭ سىڭلىسى زەينەپ ئىدى.

ئالاقاغىدىكى ئۇچىلىكتە ”قۇشقاچ ئالۋىنى“غا ئۆكتە قوپۇپ، خانتۇلار تەرىپىدىن ئۇچمە شېخىغا ئېسىلغان، كېيىن قۇربان ئاسماقتىن بوشىتىۋالغان، شۇ كېچىدە قۇربان بىلەن بىللە ساقساقىقا كېلىپ، چېرىكلەر تەرىپىدىن تۇتۇلغان يىگىتمۇ مۇشۇ ياسىن ئىدى.

ياسىن ئۆزىنىڭ سۆيگۈنى زەينەپنى ئالاقاغا، شايار، ئاق شەھەر، قوشئاۋاتلارنى ئارىلاپ ئىككى ئايچە ئىزدىدى، قۇربانمۇ بۇ يېتىمە سىڭلىسىنى شەھەر كوچىلىرى، نورۇزقۇم قاتارلىق جايلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ، شۇنچە ۋاقىت ئىزدەپ، ھېچ يەردىن ئۇچرىتالمىدى.

ئاخىر ئۇلار ئابدۇجاپپار قازىنىڭ قۇربان ئۈستىدىن قىلغان سورىقى تۈگەپ، قۇربان بىلەن شاھسەنۇبەر كۆك مەدرىسە ئالدىغا توپلانغان نامايىشچىلار ئالدىغا چىققاندا قايتىدىن ئۇچراشتى.

بۇ سەھىپىلىرىمىزنى كىتابخان ئالدىنقى باپتا كۆزىدىن كۆچۈرۈپ ئۆتكەنىدى. ئاپتور ئەمدى ئوقۇغۇچىلارنىڭ دىققىتىنى ئېخىمۇ قىزىقارلىق

بولغان كېيىنكى ھېكايىلەر تەسۋىرىگە جەلپ قىلىدۇ:

شۇنداق قىلىپ، قۇربان، شاھسەنۇبەر قاتارىغا ياسىن قوشۇلۇپ، ئۈچەيلەن كۆك مەدرىسە يېنىدىن ئايرىلىپ، شۇ كۈنى ئۇدۇل ئەليارخان مەھجۇرنىڭكىگە يېتىپ بېرىشتى. ئۇلار ئۇزۇنغىچە سىرداشتى:

— بۈگۈن قازىخانىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئىشلاردىن، — دېدى ئەليارخان مەھجۇرى، — تولۇق خەۋەردار بولۇپ، خۇشاللىقىمنى ئىچىمگە سىغدۇرالماي قالدىم. ئەسلىدە سېبىت ھېكىم بەگ بىلەن ئابدۇجاپپار قازى بۈگۈنكى سوراقتا ئۈتۈش ئۈچۈن زور ئۈمىد بىلەن "دو" چىققانىدى. ئۇلار لەت بولدى. قۇرباننىڭ ئەل ئىچىدىكى ئىناۋىتىدىن كۆپ پەخىرلەندىم.

قۇربان تەمكىنلىك بىلەن مەھجۇرنىڭ سۆزىنى ئاڭلىدى ۋە پىسسىڭ- دە بىر كۈلۈپ جاۋابەن:

— ياقەي، بۇ ھەر بىرلىرىنىڭ ئىناۋىتى، ئادالەتنىڭ ئىناۋىتى. ئاتام بىلەن ئاكام ئاق شەھەردە بىگۇناھ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەندىن كېيىن، ئىككىلىرى ئەتەي بېرىپ، نەزىر-چىراغلىرىنى تۆكتىپ قايتىپ كېلىشىپتىلا. ئانامنىڭ ۋاپاتىدىمۇ شۇنداق قىلىشىپتىلا. مەن ئىككىلىرىنىڭ بۇ ياخشىلىقلىرىنى قانچە قىلسامۇ قايتۇرۇپ بولالمايمەن. بۈگۈن ھەر بىرلىرى باشپاناھ بولغان- لىقلىرى ئۈچۈن قازىخانىدا يۈرىكىم پۈتۈن، كۆڭلۈم توق تۇردى. تاغ باغرىنىڭ پەلەمپەيلىرى بولغىنى ئۈچۈن شارقىراتما ئاۋاز چىقىرالايدۇ. يار يۆلەنچۈكۈم بولغىنى ئۈچۈن زۇلۇم تۈگمىنى كولىسىدىن پۈتۈن چىقىپ كېلىۋاتىمەن.

— يارايدىلا يىگىت، جىڭغا ئۆلتۈرىدىغان سۆزلەر...

مەھجۇرى قۇرباننى ماختاپ، دولسىنى يېنىك بېسىپ قويىدى. ئارقى- دىن ئورنىدىن تۇرۇپ، دوستلىرىنىڭ ئالدىغا داستىخان يايدى ۋە دېدى:

— بۈگۈن ناشتىدىن كېيىن قورسىقىڭلارغا بىر نېمە يېگۈدەك ۋاقتىڭ- لار بولمىدى، ئاۋۋال قورساقنى غەملەپ، ئاندىن سۆزلىشەيلى.

— ياق، — دېدى شاھسەنۇبەر جاۋابەن، چاقچاقلا يۆلەپ، — غىزانى

سۆزلەشكەچ يېسەك كۆپرەك يەلەيمىز، مېنىڭ ئادىتىم شۇ. سۆز-چاقچاق ئىشتەي دورىسى...

— بولىدۇ، تەقسىر. رىزقى زۇۋۇلام خېلى چوڭ ئۆزۈلگەنىكەن، ئىشتەيلىرى قانچە چوڭ بولسا شۇنچە ياخشى، ئاۋادا نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسىگە چىقىپ قالسىلىمۇ ئاش-نانلىرىغا مەن ئىگە...

غىزا بىلەن بىللە بۇ قىزىقارلىق چاقچاقلار ھەممەيلەننى تازا كۈلدۈرگەندى. ئۇلار داستىخان يىغىشتۇرۇلغاندىن كېيىن، يەنە ئۆزلىرىنىڭ رەسمىي پارىڭىغا كۆچتى. شاھسەنۇبەر كۆزىنى قۇربان تامان بۇراپ، ئۇنىڭدىن سورىدى:

— دوستۇم، سېنىڭ تاغدىن چۈشكىنىڭگە خېلى ۋاقىتلار بولۇپ قالدى. كان بېگى بىر نېمە دېمەسمۇ؟

— ياق، بىر نېمە دېمەيدۇ، — دەپ جاۋاب بەردى قۇربان، — كان بېگى ياسىن بىلەن ئىككىمىزگە ھۆرلۈك بېرىۋەتكەن. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ تاغاردا بىر دەردى بار ئادەم ئىكەن. ئەمما، ھازىر ئاڭلىسام ئۇ ئادەم مەنسىپىدىن قالدۇرۇلۇپ، ئورنىغا سېيىت ھېكىم بەگ بېگىدىن قوشۇمچە كان بېگى بولۇپ بەلگىلىنىپتۇدەك. بالا كەلسە شۇنىڭدىن كېلىدۇ. دادامنىڭ ئاشۇ كۈشەندىسى مېنى يوقاتمىغىچە ياخشى ئۇخلىيالمايدۇ. قازىخانىدىكى بوغۇنكى ئويۇن ئۇنىڭ تۇنجى قەدىمى.

— جان يېرىنى تېپىپ سۆزلىدىڭىز، — دېدى مەھجۇرى قۇرباننىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپ، — زامانىنىڭ بېشىغا پىت چۈشكەندە، قامچىغا زورلايدۇ، ئەمەلدارنىڭ بېشى قايغاندا پالچىغا زورلايدۇ، چوڭ-كىچىكلىرى بىرلىشىپ پۇقرانى غاجايدۇ. دەسمايىسى تۈگەپ غالتەككە چىققاندا تۆھمەتكە زورلايدۇ. گاھىدا ئەتىيازنىڭ سېرىق ھەرىسىدەك تۇيدۇرماي چېقىۋالىدۇ. زالىملارنىڭ قولىدىن ئامەت قۇشى قېچىۋاتقان، زاۋاللىق يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرغان ئالامەتلەر ئاشۇنداق بولىدۇ. شۇبھىسىزكى ”تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقىدىغان“ پەيت يېتىپ كەلدى.

— شۇنىڭ ئۈچۈن، — دېدى قۇربان ئارقىدىنلا، — مەنمۇ قىزنىڭدا ئاپپاقنى يەنە بىر قېتىم چېلىششقا تەكلىپ قىلايمىكىن دەيمەن. بۇ چېلىشىش نورۇز سەيلىسىدە ئەمەس، بەلكى قېبىردىكى ئەيسا گۇمبەز چوققىسىدا بولىدۇ. بۇ توغرىدا ئەيسا گۇمبەزنىڭ ئىنىسى مۇزەپپەر بىلەن پۈتۈشۈپ، قەسەم ئىچىشىپ قويغانىدىم.

قالغانلار قۇرباننىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ، بىر مەھەل ئويلىنىپ كېتىشتى، ھېچكىم ئالدىراپ لام-جىم دېمىدى. بىر ئازدىن كېيىن شاھسەنۇبەر ئېغىز ئېچىپ:

— ئانداقتا، قاچان، قانداق يولغا چىقىش كېرەك؟ — دېدى.

— ئۇنى خانئامبال بىلەن سىيىت ھېكىم بەگ قارار قىلىدۇ. ئۇلار ھازىر ئۈششۈك ھەرىسى بولۇپ قالدى. ھامان بىر كۈنى ماڭا چېقىلىدۇ. ئۇنىڭغىچە مەن يەنە دوستۇم ياسىن بىلەن بىللە تۆمۈرچىلىك ھۈنىرىمنى داۋام قىلدۇرۇپ تۇرىمەن. بۇ قېتىم باشقىنى قويۇپ، خاس قورال ياسايمەن. ياساپ بولغانلىرىمنى ئۇدا سىلىگە يەتكۈزۈپ بېرىپ تۇرىمەن،— دېدى قۇربان ھاياجانلىنىپ.

— قېبىرغا لالەمۇ بىللە بارامدۇ؟— دەپ سورىدى شاھسەنۇبەر.

— بىللە بارىدۇ. لېكىن، ئۆز خاھىشىغا باغلىق...

9

مۇشۇنداق چاغلاردا قۇرباننىڭ دەردىگە دەرمان بولىدىغان، يۈرىكىگە ئىللىقلىق بېرىدىغان بىردىنبىر ۋاپادارى يەنىلا شۇ، — لالە ئىدى. ئۇنىڭ مۇھەببەت رىشتىسىمۇ، ھايات-ماماتلىق تەقدىرىمۇ، قايغۇ-شادلىقىمۇ ئۇنىڭغا باغلانغانىدى.

شۇ ۋەجىدىن، مەھجۇرىنىڭ ئۆيىدە بولغان مەخپىي قارارنى لالەنىڭ سەمىگە سالمىغىچە قۇرباننىڭ كۆڭلى تىنمايتتى. ئۇ بۈگۈن ئاشۇ نىيەتتە

ياسىنى باشلىۋېلىپ لالە ۋە ئۇنىڭ كىچىك ئاپىسىنى يوقلاپ باردى.

ئۇلار قورۇ ئىچىگە كىرگەندە لالەنىڭ كىچىك ئاپىسى ساقسىز بولۇپ قالغانلىقتىن ساراي ئۆينىڭ سۇپىسىدا كۆزىنى يۇمۇپ ياتقانىدى.

ئىككىيلەن مومايىنىڭ يېنىغا بېرىپ ئولتۇردى، قۇربان بوش ئاۋازدا:

— كىچىك ئاپا، مەن كەلدىم ... — دېدى.

قۇربانىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، موماي كۆزىنى ئاچتى ۋە بويىنىنى ئاستا قۇربان تەرەپكە بۇراپ:

— ھە، سەن كەلدىڭمۇ، بالام ... — دېدى موماي ۋە نۇرسىز كۆزىدىن ئاققان قۇرۇق يېشىنى چوكىدەك بولۇپ قالغان بارماقلىرى بىلەن ئاستا ئېرتىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ھەي ... "جاپاسى بار، ۋاپاسى يوق ئالەم"، سەنزە، ئوغلۇم، تۈزۈككىنە بىر كۈن ئارام خۇدا يۈرەلمىدىڭ. يا بىزگە ئاراملىق يوق. ئاتاڭ پەلەك ئۇستام قېنى؟ ئاناڭ قېنى؟ ئاكاڭ قېنى؟ ئۆلۈمنىڭ نۆۋىتى ئەمدى ماڭا كەلدى. ئەزرائىل ئەنە تۈنۈگۈنمىدىلا ماراپ تۇرىدۇ. بۈگۈنمۇ، ئەتىمۇ، مۆرىتى ئۇزاق ئەمەس. سەن بولساڭ نەلەردە يورغىلاپ يۈرۈيسەن. بىزنىڭ كۈشەندىمىز ئازمۇ؟ مەن لالەدىن قانداق خاتىرجەم بولالايمەن؟ مېنى خاتىرجەم خۇدانىڭ دەرگاھىغا كەتكىلى قويغىن، بالام. ئەمدى مەن ئاخىرەتنىڭ، ئۇ دۇنيانىڭ ئادىمى...

مومايىنىڭ كۆز چانىقىدا ياش مۇنچاقلىرى پارقىراپ تۇراتتى. ئۇ، ھازىر يۈرەك ئارمىنى ۋە ئىچ پىغانىنى تۆكۈۋالغانىدى. قۇربان ئۇنىڭ سۆزىگە پۈتۈن دىققىتى بىلەن قۇلاق سالاتتى. موماي ئاخىردا يەنە جېكىلەپ:

— ئوبدان ئاڭلىغىن بالام، كۆزۈمنىڭ ئوچۇق ۋاقتىدا دەرھاللا ئىشلارنى بىر پۈتتۈرۈۋەتسەم دەيمەن. ئەمدى يەنە ئارقىغا سوزغىلى بولمايدۇ. لالە بىلەن ئۇنىڭ بولغۇسى قىز قولداش دوستى باغنىڭ ئىچىدە. سەن كىرىپ ئۇلار بىلەن توينىڭ ۋاقتىنى پۈتۈش...

— بولىدۇ، كىچىك ئاپا ... خاتىرجەم بولسىلا، ئۆزلىرىنى ئايىسىلا،

ئاللا شىپالىق بېرىپ قالار...

قۇربان ئورنىدىن تۇردى-دە، ياسىننى باشلىۋېلىپ، يان ئىشىك ئارقى-لىق باغقا كىردى.

باغدىكى قويۇق يوپۇرماقلىق ئۈرۈك شاخلىرى ئالا-سېرىق بولۇشقا باشلىغان غورىلىرىنى كۆتۈرەلمەي ئېگىلىپ كەتكەنىدى. باغ چۆرىسىدە قاتار ئۆستۈرۈلگەن ھەر خىل گۈللەرنىڭ خۇش پۇراقلىرى باھار قۇشلىرىنى مەست قىلاتتى.

ئىككى يىگىت ئۈرۈكلەرنىڭ ئېگىلگەن شاخلىرى ئارىسىدىن سوقۇلۇپ ئۆتۈپ، باغنىڭ بۇلۇڭ تەرىپىدە خېنە گۈلى بىلەن ھەپىلىشىۋاتقان ئىككى قىزنىڭ قېشىغا باردى. قىزلار بۇ تۇيۇقسىز ئۇچرىشىشتىن ئوڭايسىزلىنىپ، قىزىرىپ كەتتى.

قىزلارنىڭ ھەر ئىككىسى باشلىرىغا قىزىلگۈل باسقان دوپپا، ئۇچىلىرى-غا سۆسۈن رەڭلىك يالاڭ چەكمەن جىلىتكە ۋە گۈللۈك شاتىۋا كۆڭلەك كىيىشىۋالغانىدى. قوللىرىغا قويۇلغان قىزىل خېنە گويا چوغلۇق گۈلدەك جىلۋىلىنىپ، كۆزنى قاماشتۇراتتى. ئۇلارنىڭ تىزغىچە ئېگىزلىكتە ئۆسكەن قىزىل بوغۇن، سۆسۈن گۈللۈك خېنە ئۆسۈملۈكى قىزلارنىڭ سىياقىغا تېخىمۇ گۈزەل ھۆسن قوشقانىدى.

قۇربان قىزلار بىلەن سالاملىشىپ بولۇپ چاقچاق تەرىزدە:

— قىزلار ئۈچۈن قىزىلگۈلدىنمۇ بەك خېنە گۈلنىڭ ئەمەك بولىدىغان-لىقىنى بۈگۈن مانا ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، — دېدى.

لالەمۇ دەل قۇربانغا كەلتۈرۈپ قامچا سالدى:

— يىگىتلەر ناغدا يۈرسە، قىزلارغا خېنە گۈلدىن باشقا ئەمەك بولىدىغان يەنە نېمە بولاتتى؟

لالەنىڭ جايىدا كەلگەن چاقچىقى ھەممەيلەننى كۈلدۈرۈۋەتتى. كۈلكە توختىغاندىن كېيىن، قۇربان رەسمىي پاراڭغا كۆچۈپ:

— مۇندىن كېيىن ناغدىمۇ، باغدىمۇ بىللە بولىمىز. ھېلى موماي

بىلەن مۇڭداشتۇق، موماي تىلەك-ئارزۇلىرىنى ئۇچۇق قويدى. لېكىن، سىز بىلەن پىنھان سۆزلىشىدىغان بىر مۇھىم ئىش بار ئىدى. يۈرۈك ئىككىمىز ئايرىم...، — دېدى.

قۇربان بىلەن لالە باغنىڭ نېرىقى بۇلۇڭىغا كېتىپ سىرداشتى. يىگىت قولدىشى بىلەن قىز قولدىشى خېنەگۈلى يېنىدا سۆزلەشتى...

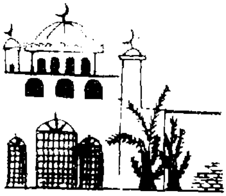

ئالتنچی باب

یېڭی پاجئه

1

لاله بىلەن قۇربانىڭ ئۆرۈك تۈۋىدىكى تەنھا سۆھبىتى يەنە شۇ ”سۆيگۈ داۋىنى“غا قارىتىلغانىدى. ئۇلارنىڭ ئالدىنى، ماڭدامدا بىر قىسمەت كۆلەڭگىسى توسۇپ تۇراتتى. تۇتقۇن، ھىجران، جەڭ، ۋىسال سەۋداسى ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى ئەسىر قىلغانىدى.

لاله ئۇچۇن كىچىك ئاپىسىنىڭ ئاغرىق-سىمجان ھالىتى بىر بويۇنتۇرۇق ئىدى. ئۇنى تاشلاپ كېتىشكە كۆزى قىيمايتتى. ئاشۇ ۋەجىدىن قۇربان ۋاقىتىنچە تۆمۈرچىلىك دۇكىنىدا پاناھلىنىپ شۇ يەردە تۇرۇپ قالدى.

ئارىدىن بىرەر ئاي ئۆتكەن بولسا كېرەك، بىر كۈنى قۇياش چۈشتىن قايرىلغان مەھەلدە لاله ئۇشتۇمتۇت دۇكانغا كىرىپ كەلدى، ئۇنىڭ ئۆكسۈلە چىرايىغا قاراپ، قۇربانىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ قالدى.

— كىچىك ئاپام ئۆزگىرىپ قالدى، بولۇڭ! — دېدى لاله كۆڭلى بۇزۇلغان ھالدا.

— بولىدۇ، مانا بىز، ھازىرلا ...

قۇربان دەرھال دۇكاننى تاقىدى ۋە لالە بىلەن بىرلىكتە ساقساققا قاراپ ئالدىراش يۈرۈپ كەتتى.

ئۇلار ئۆيگە كىرگەندە موماينىڭ بېشىدا ئىنىسى قادىر قاراپ تۇرغان ئىدى. قۇربان ئوڭ قولىنى موماينىڭ پېشانىسىغا قويۇۋېدى، موماي ئەندىكىپ، كۆزىنى ئاستا ئاچتى ۋە ئۈزۈپ-ئۈزۈپ سۆزلەشكە باشلىدى:

ئوغلۇم ... ، قىزىم لالە ... بۈگۈندىن ... باشلاپ ... ساڭا قالدى ... قالغان ... ئىشلارنى ... ئۆزۈڭ ... بىل ...

موماي ئاندىن لالەگە قارىدى ۋە كۈچەپ تۇرۇپ دېدى:

— قىزىم لالە ... داداڭ ... ئاپاڭنىڭ ... ۋەسىيىتى ... بويىچە، سەن ... بۈگۈندىن باشلاپ ... قۇربانجاننىڭ ... ھالال ھەمراھى... ئۇنىڭ ... سىزىقىدىن چىقما...

— ئىنىم ... قادىراخۇن ... قېنى ... سەن؟

موماينىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى قادىراخۇن موماينىڭ يېنىغا كەلدى. موماي ئۇنىڭغا:

— ئۆي - بىساتلىرىم ... ساڭا ... مىراس ... قالدى ... قىزىم ... لالەنىڭ ... ھالىدىن ... ياخشى ... خەۋەر ... ئالغىن...

موماي چارچىغاندەك بولۇپ جىمىپ كەتتى. ئۇنىڭ بېشىدا تۇرغانلار كۆزلىرىنى ئۇزمەي ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى. موماي كۆزىنى يۇمۇۋالغانىدى. لالە بېرىپ بىر چىنە سوغۇق سۇ كەلتۈردى-دە، موماينىڭ قۇرۇپ كەتكەن ئېغىزىغا سۇ تېمىتتى. بىر ئازدىن كېيىن، ئۇ يەنە كۆزىنى ئېچىپ:

— قىزىم لالە، گۈلچەمەن قۇچىن خېنىمغا ياساپ بېرىۋاتقان لەيلىگۈل دورىسىنى ئۆكسۈتۈپ قويمىغىن ....، — دېدى.

موماي گېپىنى تۈگىتىپ بولالمايلا بىردىنلا بوشاپ قالغاندەك بولدى. موماي كۆزىنى بىر يۇمغىنىچە قايتا ئاچمىدى.

موماينىڭ ئىنىسى قادىر، ياسىن ئوقۇپ، دېمىدە ئىچۈردى. موماينىڭ

بەدىنى مۇزلاشقا باشلىغانىدى، ئاماز دېگەرگە يېقىن ئۇ تىنىقىدىن توختىدى. ئۆي ئىچىدە يىغا-زار كۆتۈرۈلدى.

ئەتىسى بامدات نامىزىغا ئۇلگۇرتۇپ ساقساق خانىقاسىدا مومايىنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلۈپ، دەپنە قىلىندى. بىر ھەپتىگىچە ئۆلۈم يەتىسى ئۆزۈلمىدى. گۈلچېمەن قوچىن خېنىمنىڭ ئالاھىتەن قارىلىق تۇتۇپ، ئۆلۈم يەتىسى قىلىپ كەلگىنى مەھەللىنى ھەيران قالدۇرغانىدى. ئۇ، ئۆزى كېسەل بولغىنىغا قارىماي يەتتە كېلىپ مەرھۇمنىڭ ھۆرمىتىنى قىلغانىدى. ئۇنى زادىلا كۆرۈپ باقمىغان قۇربان ئۇنىڭغا يىراقتىن قاراپ قويياتتى. گۈلچېمەن خېنىم لالەنى يېنىغا تارتىپ قۇلىقىغا: ”قۇربان شۇمۇ“ دەپ پىچىرلىدى. لالە تەستىقلاپ باش لىڭشىتتى. گۈلچېمەن خېنىم ئارقىدىنلا:

— كېلىشكەن، قاۋۇل ئوغۇل ئىكەن. ئىشلىرىڭغا مەن ئىگە بولىمەن. ھېلىقى دوراڭنى مۇندىن كېيىنمۇ ئۆكسۈتتۈپ قويماي يەتكۈزۈپ بەرگىن قىزىم، يەنە بىر ئىشنى سەمىڭگە سېلىپ قوياي: ئاڭلىسام سىيىت ھېكىم بەگنىڭ ئوغلى تاش ماڭقا ساڭا قارا ساناپ، يولۇڭغا قاپقان قويماقچى بولۇپ يۈرگىدەك، ئۇنىڭ پەيلىدىن ھەزەر قىل؛ لېكىن، قورقما. ھەرقانداق گەپ بولسا ماڭا ئۇچۇر بېرىپ تۇر، مەن ئەمدى كېتىۋالاي، بۇنىڭدىن زىيادە تۇرسام كېسىلىم قوزغىلىپ قالىدۇ، خەير-خوش قىزىم ...، — دېدى.

گۈلچېمەن خېنىمنى نۇرغۇن كىشىلەر دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ قويدى. ئادەملەر شالاڭلىشىپ قالغان چاغدا، لالە ھېلى گۈلچېمەن خېنىمدىن ئاڭلىغانلىرىنى قۇربانغا ئېيتتى. قۇربان لالەنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ:

— بىز گۈلچېمەن خېنىمگە رەھمەت ئېيتساق بولىدىكەن. ئۇ بىزدىنمۇ سەگەك ئىكەن. رەھمەتلىك كىچىك ئاپىمىزمۇ ۋەسىيىتىدە بىزنىڭ كېيىنكى يولىمىزنى ئوچۇق يورۇتۇپ بەردى. دېمىسىمۇ، بىزنىڭ بىگۇناھ تارتىۋاتقان ئازابلىرىمىزدىن خۇدانىڭمۇ تەسىرلىنىدىغان مۆرىتى كېلىپ قالدى، — دېدى.

قۇربان بىر ئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مۇبادا ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ قالغۇدەك بولسا بىز قىيىردە-كى ئاغىنەم مۇزەپپەرنىڭ قىشىغا كېتىپ، پاناھلىنىپ تۇرساقمىكىن دەيمەن. بىزنىڭ بۇ يەردە كۆشەندىلىرىمىز كۆپىيىپ قالدى، تارتىشىدىغان ئۇرۇق-تۇغقانلىرىمىزمۇ قالمىدى. بۇنىڭغا مەھجۇرى بىلەن شاھسەنۇبەرمۇ قوشۇل-دى، قانداق دەيسىز؟ — دېدى.

لالە ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ بېشىنى لىڭشىتتى.

ئەتىسى موماينىڭ ھۆرمىتىگە لايىق نەزىر بېرىلىپ، جامائەت رازى-رىزا بولۇپ تارقاشتى.

قۇربان بىلەن ياسىن قوللىرىنى بوشىتىپ، ئەمدى ئۇھ دەپ تۇرۇشىغا دەرۋازا ئالدىدا بىر قانچە چېرىك پەيدا بولدى. ئۇلار قۇربان بىلەن ياسىننى چاقىرتىپ، ئۇلارغا خانئامباللىڭ يارلىقىنى جاكارلىدى:

”قۇربان بىلەن ياسىن باشباشتاقلىق بىلەن ئاغدىن شەھەرگە كېلە-ۋالغان. ھازىر ئۇلار ئۆگەن دەرياسىدىن چېرىك ئۆستىڭىگە سۇ چىقىرىش ھاشىرىدا ئىشلەپ جىنايىتىنى يۇسۇن، يارلىق دەرھال ئىجرا قىلىنسۇن“.

يارلىق ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، قۇربان كۈلۈمسىرەپ لالەگە قارى-دى ۋە مەردانە قىياپەتتە:

— لالە، غەم قىلماڭ، بىز تىرىك بولساقلا كۈتكەن كۈنلەر ھامان كېلىدۇ. خوش بىز كەتتۇق! — دېدى.

2

شىمالدىكى مەشھۇر مۇزتاغ ئاتا تاغلىرىنىڭ ھاياتلىق ھەدىيىسى بولغان ئۆگەن دەرياسى — نۇرغۇنلىغان ئېقىنلارنىڭ بىرىكمىسى ئىدى.

ئۇ، سانسىزلىغان ئېگىز-پەس تاغلارنىڭ باغرىدىن ئېقىپ ئۆتۈپ، جەنۇبى ئويمانلىقتىكى بىپايان تۈزلەڭلىكنىڭ باغرىنى قاندۇرۇپ، ياپيېشىل بوستانلىقلارنىڭ ھاياتلىق مەنبەسىگە ئايلانغانىدى. مەشھۇر كۆسەن مەدەنى-

بىتى ئاشۇ ئانا دەريانىڭ شاپائىتىگە ئېرىشىپ ۋۇجۇدقا كەلگەنىدى. قەدىمكىلەر ئۇنى ”ئىلاھىي دەريا“ دەپ ئاتاشقانىدى. ئۇ توغرىسىدا كىشىلەر ئارىسىدا تىلدىن تىلغا كۆچۈپ كېلىۋاتقان مۇنداق بىر رىۋايەت ئۇنىڭ كەچمىشىنى ئەسلەتكەندەك قىلاتتى: ”زۇلمەت تەڭرىسى ئۇنىڭ مېڭىش يولىنى توسۇش ئۈچۈن ئالدىغا چەۋىر ۋە شالدىراڭ تاغلىرىنى تاشلىغان ئىكەن. يورۇقلۇق تەڭرىسى ئۇنىڭغا خەيرخاھ بولۇپ، بۇ تاغلار تەكتىدىن يول ئېچىپ بېرىپ، ئېقىنىنى راۋانلاشتۇرۇپتۇ...“

بىراق، بۇ دەريا ۋادىسىدا يارىتىلغان تارىخىي رېئاللىق كىشىنى رىۋايەتكە قارىغاندا تېخىمۇ ئۆزگىچە جەلپ قىلاتتى: مۇزىكا پىرى سۇجۇپىنىڭ دىللارنى تىترىتىدىغان كۈيلىرى ئاشۇ دەريا شاۋقۇنىغا تەقلىت قىلىنىپ، يارىتىلغانىدى. ئىلگىرى ئۆتكەن شائىرلارنىڭ نۇرغۇنلىغان سۆيگۈ داستانلىرىمۇ ئۇنىڭ ساھىلىدا يېزىلغانىدى...

ئۆگەن دەرياسى، چەۋىر تېغىنىڭ غەربىدىكى ئۈزۈلگەن ئاخىرقى نۇقتىسىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئۇچۇقچىلىققا چىقاتتى.

ئاشۇ ئايلانمىنىڭ بېشىدىن ”چېرىك ئۆستىڭى“ دەپ نام ئالغان بىر چوڭ ئۆستەڭ چېپىلغانىدى. ئۇ، غەربتىن شەرققە قاراپ ئون نەچچە كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقنى بېسىپ، ئاق شەھەرگە ئېقىپ باراتتى.

ئۆستەڭنىڭ ”ئېلىش“ دەپ ئاتىلىدىغان باشلانما نۇقتىسىدا دەريا سۈيى پەس، ئۆستەڭنىڭ ئورنى ئېگىز بولۇپ، دەريادىن سۇ چىقىرىش مۈشكۈل ئىدى. ئۇنىڭ ئۆستىگە كۈندۈزى چاپسا، كېچىدە قۇم تىنىۋېلىپ، ھاشارچىلارنىڭ جېنىنى قىينايتتى. ”چېرىك ئۆستەڭ ھاشىرى“ دەپ ئاتالغان قانلىق ھاشار دەل مۇشۇ يەردە بولاتتى. مەجبۇرىي تۇتقۇن قىلىنغان نەچچە يۈزلىگەن دېھقان ھاشارچىلار قىش-ياز، كېچە-كۈندۈز بۇ يەردە ئازابلىناتتى. ناچار تۇرمۇش دەستىدىن زەئىپلىشىپ، قۇرۇپ قاقشالغا ئايلىناتتى. ناۋادا ھاشاردىن بىزار بولغان ياكى قاچقانلار تۇتۇلۇپ قالسا ئېغىر قىيىن-قىستاققا قالاتتى. بۇنداق بىتەلەيلەر يالىڭاچلىنىپ شوخا تىكەن

ئۇستىدە يۇمىلىتىپ قىيناپ ئاللا توۋا دېگۈزۈلەتتى.

زېمىستان قىش كۈنلىرىدە بولسا بۇنداقلارنىڭ نۇرغۇنلىرى ئاچلىق ۋە قىيناقتا پايلىماي ئۆلۈپ كېتەتتى. چەۋىر تېغىنىڭ باغرىدىكى قۇم دۆۋىلىرى ئاشۇ بىگۇناھ مەھكۇملارنىڭ قەبرىستانلىقىغا ئايلىناتتى. تاغ باغرىدا كىشىنىڭ تېنىنى ئەيمەندۈرۈپ ھۇشقۇيتۇپ پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان سوغۇق شاماللار بۇ بىگۇناھ مەھكۇملار روھى-ئەرۋاھلىرىنىڭ ئۇ دۇنيادىكى نالە-زارىگە ئوخشايتتى. لېكىن، ھاشار نازارەتچىلىرى — مىراپ بەگ ۋە چېرىكلەر بولسا چېدىر-بارگاھلىرى ئىچىدە ئەيش-ئىشرەت سۈرەتتى. تەقدىرنىڭ بۇ ئادالەتسىزلىكىدىن تىرىكلەر پەندىيات قىلاتتى ۋە لەنەت-نەپرەت ياغدۇراتتى. ئەل ئىچىدە بۇ كۈلپەت-ئازابلارنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان مۇنداق قوشاقلار پەيدا بولغانىدى:

چاپاندىنمۇ بەك يامان،
"چېرىك ئۆستەڭ" چېرىكى.
بۇنداق ئازاب تارتسۇنمۇ،
ئادەم-ئىنسان تىرىكى.

ئۆگەن سۈيى كېلىدۇ،
يەتمىش ئەگىم ئايلىنىپ.
تايغان ئېرى بولمايدۇ،
بېشىمىزدا قادىلىپ.

ئۆگەن دەريا سۈيىگە،
قوشۇلدى قان-يېشىمىز.
قامچا تېگىپ يېرىلدى،
پۈت-قولىمىز، بېشىمىز.

چەۋر تېغى ئاستىدا،
ئۆلۈكلەرنىڭ سانى يوق.
"ئۆلسە ئۆلسۇن قاراچۇق"
ئىسمى بار، ئىسپانى يوق.

چېرىك، مىراپلار قۇربان بىلەن ياسىننىڭ كۈچتۈڭگۈرلۈكىدىن پايدىلانماقچى بولدى ۋە ئۇلارنى زورلاپ دەريا ئىچىدىكى چۇشۇرۇپ، "بۇقا تۇرمەل" باشقۇرۇش ئىشىغا سالدى. بۇقا تۇرمەل، ياغاچتىن ئىككى چېتى ئۇچ پۇتلۇق — ئاچماق شەكلىدە چېتىلىپ، ئوتتۇرا قىسمىغا شاخ-شۇمبا ۋە ئەسكى كىگىز، لاتا-پۇرۇچلار تۇرمەل قىلىنىپ ياسىلاتتى. ئۇنىڭدىن بىر قانچىسى سۇ ئېقىمىغا قارشى قاتارلاشتۇرۇلۇپ، توغرىسىغا تىزىلىپ، هاشارچىلارنىڭ كۈچەپ ئىتتىرىشى بىلەن كۆپچۈپ يۇقىرىغا قايتۇرۇلغان سۇ چېرىك ئۆستىڭىگە كىرگۈزۈلەتتى.

لېكىن، ئارقىسىغا قايتۇرۇلغان سۇ هە دېگەندە بۇقا تۇرمەلگە بېسىم چۈشۈرەتتى. ئۇنى باشقۇرۇۋاتقانلارنىڭ بېلەكلىرىنى تالدۇرۇپ، هالىدىن كەتكۈزەتتى. بەزىدە سۇغا چۆكتۈرۈۋېتەتتى.

هاشارچىلار بولسا، خۇددى سۇ كالىسىغا ئوخشاش، يەنىلا دەريا ئىچىدە چىشىنى چىڭ چىشلەپ بۇ ئىشنى قىلىشقا مەجبۇر ئىدى. مۇزدەك سۇ ئۇلارنىڭ ئۇستىخانلىرىنى سىرقىرىتىپ، يىلىكلىرىنى توڭلىتىپ، تومۇر-تومۇرلىرىنى بىهوش قىلىۋېتەتتى.

بەزىدە ئۇلارنىڭ بەرداشلىق مادارى ئاجىزلاپ باراتتى-دە، ئەجەل ئالدىدا جان تالىشىۋاتقان ئادەمدەك، يۈزلىرى ئاقىرىپ، چالا ئۆلۈك سىياقىغا چۈشۈپ قالاتتى. ئۇلارنىڭ خىرەلەشكەن كۆزلىرىدىن بىنۇۋاتقان قەهر-غەزەپ ئۇچقۇنلىرى پەلەك چاقىنى ئۇرۇپ-چېقىشقا بىشارەت قىلاتتى.

مانا شۇنداق شورلۇق منۇتلاردا قۇربان ئاغىنىسى ياسىنغا ئاستا پىچىرلايتتى:

— كۆرۈۋاتامسەن دوستۇم، بۇ پېشكەل تەقدىرنى، بىز ھازىر بۇقا تۇرمەلگە باغلاپ قويۇلغان سۇ كالىسى. ھامان بىر كۈنى بۇ يەردە ھالاك بولۇپ كېتىشىمىز مۇمكىن. ياق، ياق ... بۇنداق ئۆلۈپ كېتىش ئوغۇل بالىغا لايىق ئىش ئەمەس، سۇ كالىسىمۇ مۆكۈشنى بىلىدۇ-دە، بىز ياراتقۇ-چىمىزدىن ئاغرىنىشقا ھەقلىق ئەمەس،قانداق يارىلىش ئۆزىمىزگىلا باغلىق...

— چىشىمىزنى چىڭ چىشلەپ، — دېدى ياسىن، دوستىنىڭ پىكرىگە جاۋابەن، — بىر نەچچە كۈننى ئۆتكۈزۈپ تۇرايلى. زادى بولمىغاندا ساقساقتا تۇزگەن پىلانىمىز بويىچە ئىش كۆرمەيمىزمۇ؟

— راست دەيسەن ئاغىنە، — دېدى قۇربان، — كۈچ-قۇۋۋەتىمۇ، ئەقىل-پاراسەتمۇ بېرىپتۇ. بىراق، بىزدە يەنىلا كەم بولۇۋاتقىنى جۈرئەت ۋە قارامىلىق. بولمىسا بۇ يەردە كۈچىمىزنى بىكاردىن بىكارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىدىغان سۇ كالىسى بولۇپ تۇرىمىزمۇ؟...

قۇربان بىلەن ياسىن ئاشۇنداق سۆزلىشىۋاتقان چاغدا، دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىمىدىن بۇقا تۇرمەل تەرەپكە قاراپ ئېقىپ كېلىۋاتقان بىر قانچە ئۇزۇن لىم ياغاچلار كۆرۈندى.

بۇ ياغاچلارنىڭ ئۇزۇنلۇقى توققۇز-ئون مېتىرچە كېلەتتى. ئۇگەن دەرياسىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى ”كېپەكچى“ تاغلىرى ئارىسىدا ئۆسكەن بۇ قارىغاي ياغاچلىرى، شۇ يەردىكى ”بىلىق ئۆتمەس“ قايىنىمىنىڭ ئايىغى-دىن دەرياغا تاشلىناتتى. ئۇلار ئېقىپ كېلىپ، ئېچىق بېشىغا كەلگەندە، سۇدىن قىرغاققا سۇزۇپ چىقىرىلاتتى. قۇرۇتۇلغاندىن كېيىن، ھاشارچىلارغا توشۇتۇلۇپ ئوردا قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلەتتى.

ھازىر ئېقىپ كېلىۋاتقان ياغاچلار بۇقا تۇرمەل يېنىغا يېقىنلىشىپ قالاي دېگەن چاغدا، قىرغاقتا تۇرغان نازارەتچى ئەتەي قۇربان بىلەن ياسىننىڭ ئېتىنى ئاتاپ ياغاچنى سۇزۇۋېلىپ، قىرغاققا تاشلاشقا بۇيرۇدى. ئىككىيلەن بۇقا تۇرمەلنى باشقىلارغا قالدۇرۇپ، ياغاچلارنى سۇزۇپ

قىرغاقتا تارتىپ بولغاندىن كېيىن قۇم ئۈستىدە بىر دەم ھاردۇق ئالدى. لېكىن، دەريا سۈيىنىڭ بىردىنلا ئازىيىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈۋالغان مىراپ ئۇلارنىڭ قىرغاقتا ئۇزۇنراق دەم ئېلىشىغا يول قويمىدى ۋە دەرھال سۇغا چۈشۈشكە بۇيرۇپ ۋالاقلىغىلى تۇردى:

— نېمىگە زوڭزىيىپ ئولتۇرۇشىسەن، سۇنىڭ ئازىيىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈشمەيۋاتامسەن؟ قۇرغاقچىلىقنىڭ دەستىدىن ئاق شەھەرنىڭ بۇغدايلىرى تېخىچە سۇ ئىچەلمەيۋاتقىنىنى بىلىشمىدىڭمۇ؟

قۇربان بىلەن ياسىن، مىراپ بەگنىڭ قويۇقا توكى تەتۈر ئۆرۈلۈپ، تۇمشۇقىنىڭ بىگىزدەك ئۇچلىنىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ۋە ئۈن-تىنسىز ھالدا بوقا تۇرمەلنىڭ يېنىغا كېتىشتى.

دېمىسىمۇ، قەھەتچىلىك، قۇرغاقچىلىق تەڭلا قىستاپ كېلىۋاتاتتى. بۇنداق چاغلاردا مىراپ بەگ زىغىردەك ئەمىلىنى پىلدەك قىلىپ كۆرسەتتى-دە، يەنىلا ھاشارچىلارنىڭ جېنىغا ۋاي ئىدى. ھاۋارايىنىڭ سەۋەنلىكىمۇ ھاشارچىلارنىڭ بېشىغا ئارتىلاتتى. شۇڭا بۇنداق نەس باسقان كۈنلەردە بىچارە ھاشارچىلار شىمالدىكى مۇزات ئاسمىنىغا كۆز تىكىپ، تەڭرىگە سېغىنىپ دەريا سۈيىنى ئۇلغايتىپ بېرىشنى ئىلتىجا قىلىشاتتى. بۇنداق كۈنلەردە يەنە يېزا-يېزىلاردىن نۇرغۇن دېھقانلار تەڭرىدىن سۇ تەلەپ قىلىش ئارزۇسىدا زاراخەتمە قىلىش ئۈچۈن چۆل تاغ ۋە چەۋىر تاغلىرىنىڭ باغرىغا ئۇلاغلىق، پىيادە دەۋرەپ كېلىشەتتى.

ئۇلار تىلاۋەت داستىخانلىرىدىن ئاشقان نەزىر-چىراغ نېمەتلىرىنى تاۋاق-تاۋاقلاردا كۆتۈرۈشۈپ كېلىپ، بۇ يەردىكى جاپاكەش ھاشارچىلارغىمۇ تارقىتىپ بېرىشەتتى.

بۈگۈن مانا زاراخەتمىنىڭ ئۈچىنچى كۈنى. لالە بۈگۈن كېلىدىغانغا ۋەدە قىلغانىدى. لېكىن ئۇ، تېخىچە كەلمەيۋاتاتتى. قۇربان تىت-تىت بولاتتى ۋە ئۇنىڭ يولىغا ئىنتىزارلىق بىلەن كۆز تىكەتتى...

3

موماينىڭ ۋاپاتى ۋە ئۇنىڭ كەينىدىنلا قۇربانىنىڭ بېشىغا چۈشكەن پالاكەتچىلىك لالەگە هار كەلگەندى. ئۇ بىر نەچچە كۈنگىچە، زەھەر يۇتۇۋالغاندەك كەيپى تۆۋەن، روھى چۈشكۈن بولۇپ يۈردى.

ئەمما، مۇشۇ يېشىدىلا نۇرغۇن ئىسسىق-سوغۇقنى بېشىدىن ئۆتكۈز-گەن بۇ جىگەرلىك قىز يەنىلا ئۆزىنى ئاياشنى بىلەتتى. ئۇ، بۇ كۆڭۈلسىز-لىكلەرنى ئۇنتۇپ باشقىدىن ئۈمىدلىنىشكە باشلىدى-دە، كەيپىياتى بۇرۇنقى ئەسلىگە قايتىپ، روھى تېتىكلىششكە باشلىدى.

لالە كىچىك ئاپىسىنىڭ ۋەسىيىتى ۋە گۈلچىمەن خېنىمغا قىلغان ۋەدىسى بويىچە لەيلىگۈل دورىسىنى هازىرلاش بىلەن مەلىكە بولدى.

كىچىكىدىن تارتىپلا لەيلىگۈل خۇمارى بولۇپ چوڭ بولغان لالە، بۇ گۈلنى ئۆستۈرۈشكە ماهىر ئىدى. گۈلنىڭ توزۇش مەزگىلى يېتىپ كەلگەن-دە، كۆزى قىيماي گۈلنى يىغىپ، سايىدا قۇرۇتۇپ توپلايتتى. ئۇرۇقنى ئاپتاپتا سېلىپ، قۇرۇتۇپ، دورا-دەرمەك ياسايتتى.

گۈلچىمەن خېنىمنىڭ سۆيدۈك تۇسۇلۇش كېسىلىگە لالە تەييارلىغان ”لەيلىگۈل دورىسى“ ياخشى ئۈنۈم بېرىپ كېلىۋاتاتتى.

بىر كۈنى ئۇ، دوستى رىسالەت بىلەن بىللە ئۆزى تەييارلىغان دورىنى ئېلىپ گۈلچىمەن خېنىمنىڭ قەسرىگە قاراپ ماڭدى.

ئۇلار كۆسەن كېچىكىگە يېقىنلاپ قالغاندى. يەنە بىر دوقمۇشتىن ئۆشتۈمتۇت ئىككى ئادەم چىقىپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى توستى. ئۇلارنىڭ بىرى سېيىت هېكىم بەگنىڭ ئوغلى تاش، يەنە بىرى ئۇنىڭ چاپارمىنى ئىدى.

سېيىت بەگنىڭ بۇ هاكاۋۇر، سۆلەتۋاز، ئەركە-نايناق ئوغلىنى كىشىلەر ئالدىدا ”تاش بايۋەچچە“ دەپ ئاتاشسا، كەينىدە ”تاش ماڭقا“ دەپ كەمسىتەتتى. تاش بولسا دادىسىنىڭ كىچىككىنە ئەمىلىنى پەش قىلىپ قىنىغا پاتماي يۈرەتتى.

— نەگە كېتىۋاتىسىلەر؟ — دەپ سورىدى تاش، — قىزلارغا ئاچكۆزلۈك بىلەن قاراپ.

— گۈلچىمەن خېنىمنىڭ قەسرىگە، — دېدى لالە جاۋابەن.

— نېمىشقا؟

— خېنىمنىڭ كېسىلىگە راسلىغان دورىنى ئېلىپ كېتىۋاتىمەن.

— مۇنداق دەڭ؟ ھەي، ئۇنى ياشارتىمەن دەپ نېمىگە ئاۋارە بولۇپ يۈرۈيدىغانسىز. ئۇ بەربىر ئۆلەي دەپ قالغان قېرى جادىغۇ، سىزمۇزە، يوق ئىشقا جۇۋۋايدىكەنسىز، بولدى قىلىڭ، بۈگۈن بىز بىلەن...

لالە تاشنىڭ يامان غەرىزىنى سېزىۋالدى ۋە قەتئىيلىك بىلەن دېدى:

— مۇنداق گەپلەرنى خىلىڭىزغا دەڭ! بىز ئالدىرايمىز، بىزگە كاشىلا قىلماڭ!

— كاجـلـىـق قـىـلـمـاڭ قـىـزچاق. ئاۋۇ سارايدا مېـنـىـڭ تازا ياسـىداق خاس ھۇجرام بار. سىلەمۇ ئـىـكـكـى ئـىـكـەنـسـىـلـەر، بـىـزمـۇ ... ، يۈرۈڭلار بىرگە...

تاش قىزلارغا سالجىدەك چاپلىشىۋالدى. ھەمراھىمۇ قىزلارغا بېزىرىپ قاراپ تۇراتتى.

لالە بىلەن رىسالەت پەرۋا قىلماي بۆسۈپ ئۆتمەكچى بولۇپ ئالدىغا مېڭىۋىدى، تاش يەنە ئۇلارنى توسۇپ:

— ئالدىرىماڭلار قىزچاقلار، گېپىم تېخى تۈگىمىدى ... نېمىشقا ماڭا مۇنداق بىھۆرمەتلىك قىلىدىغانسىلەر؟ ... — دېدى.

تاش بېرىپ لالەنىڭ قولىغا ئېسىلماقچى ئۇرۇنۇۋىدى، لالە ئۇنى سىلكى-ۋەتتى.

— قىزچاق، نېمىشقا بۇنچىۋا شاشلىق قىلىدىغانسىز، قولىڭىزنى تۇتسام مەرىزىم يۇقۇپ قالامتىمۇ؟

قىزلار ئىرەن قىلماي يەنە بۆسۈپ ئالدىغا ماڭدى. ئەمما تاش بېزەڭ-لىك قىلىپ، لالەنى ئىرىتمەك بولۇپ دېدى:

— قىزچاق، مەن سىزگە چاپلاشقىنىم چاپلاشقان. ئۆزىڭىزگىمۇ ئايان، مەندە ھوقۇق بىلەن پۇل بار. ھېچكىم قولۇمدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. بۈگۈن بۇلارنى قويۇپ تۇرۇپ سىزگە بىر ئىشنى ئېيتاي: قۇرباننىڭ سىڭلىسى زەينەپ نەدە، سىز بىلەمسىز؟ ئۇ، ھازىر بىزنىڭ قولىمىزدا. قۇربان سىز ئۈچۈن كۆيۈپ-پىشىپ يۈرۈپتىمش. بىز شەرتلىشەيلى، قۇرباننىڭ سىڭلىسىنى ئۇنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بېرەيلى، قۇربان سىزنىڭ مېھرىڭىزدىن كەچسۇن. قانداق؟ بۇ شەرتكىمۇ ... قېنى ئۆزىڭىزنى دەڭسەپ ... — دېدى.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ لالەنىڭ غەزەپ-نەپرىتى قايناپ تاشقان بولسىمۇ تاشنىڭ ئېغىزىدىن زەينەپنىڭ يىپ ئۇچىغا ئېرىشكىنىگە ئىچىدە خۇشال بولدى. قىزلار يەنە بىر قېتىم ئۇلارنىڭ توسۇشلىرىدىن بۆسۈپ ئۆتتىدە ئىلدام قەدەملەر بىلەن يولىغا راۋان بولدى.

لالە بىلەن رىسالەت قەسىر سەيناسىغا كىرگەندە، گۈلچېمەن قۇچېن خېنىم باراڭ ئاستىغا قويۇلغان كارىۋاتتا سەگدەپ ياتقانىدى.

— بۈگۈن تازىمۇ كېچىكتىڭلار قىزلىرىم، — دېدى گۈلچېمەن كۆزىنى ئېچىپ، بېشىغا كېلىپ قاراپ تۇرغان قىزلارغا قاراپ، — تۆت كۆز بولۇپ يولۇڭلارغا ئەجەبمۇ قاراپ كەتتىم.

— خان ئاپا، خاپا بولمىغايلا، — دېدى لالە جاۋابەن، — ئالتۇن بويلىرى ئامان بولغاي، مەن ئاۋۋال سىلىگە دورىلىرىنى بېرىۋالاي، ئاندىن يولدا بولغان ۋەقەنى سۆزلەپ بېرەي. مەنمۇ ئۆزلىرىنىڭ دانا سۆزلىرىگە موھتاج.

گۈلچېمەن خېنىم لالەنىڭ تىلىنىڭ چۈچۈكلۈكى، مۇئامىلىسىنىڭ ئەلتەكلىكىگە ئامراق ئىدى، لالە دورى-دەرمەكلىرىنى چېۋەرلىك بىلەن تەڭشەپ، پىيالىغا قۇيۇپ گۈلچېمەن خېنىمغا ئىچكۈزدى. بىر ئازدىن كېيىن گۈلچېمەن خېنىم:

— خۇداغا شۈكۈر، بەكمۇ بىئارام بولۇپ تۇرغانىتىم. بۇ دورانىڭ زەپمۇ

ئارام تاپقۇزدى، قولۇڭغا زەخمەت يەتمىگەي قىزىم! — دېدى.

گۈلچىمەن خېنىم خېلى بىنىكلەشكەندەك بولۇپ، بېشىدىكى ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇردى، ئارقىدىن لالەدىن سورىدى:

— قېنى ئەمدى دېگىنە قىزىم، يولۇڭلاردا نېمە ۋەقە بولدى؟

— يولدۇ خان ئاپا، — دېدى لالە، — يولدىكى ئىشلارنى سىلىگە سۆزلەپ بېرىپ، ئىچىمىزنى بىزە بولسىمۇ بوشىتىۋالايلى...

— لالە يولدا بولغان ئىشلارنى يېپىدىن يىڭنىسىغىچە چالا قويماي، گۈلچىمەن خېنىمغا سۆزلەپ بەردى. رىسالەت ئاربلاپ قوشۇمچە قىلاتتى.

گۈلچىمەن خېنىم ئاڭلاپ بىر كۈلۈپ، بىر تېرىكىپ:

— قارىمامدىغان، زىدى پەس، دۇقا ماڭلاي ماڭقىنىڭ قىلىقىنىڭ سەتلىكىنى. بۇ نېمىلەرچۇ، ئاشۇنداق دەشنەم يېمىگۈچە قىنىغا پاتمايدۇ. تېخى ھالىغا باقماي ئالەمنى مالەم قىلىمىز دەپ يۈرۈشىدۇ. بۈگۈن تاش ماڭقا زەينەپنى تىلغا ئېلىپ يەتتە جەمەتىنىڭ سىپسىقىنى ئوبدان پاش قىلىپتۇ. بۇ سىرنى مەن ئەمدى سىلىگە دەپ بېرەي: بىچارە زەينەپ كاللىسى ئېلىشىپ قايماق بازىرىدا ئايلىنىپ يۈرگەندە، سىپىت ھېكىم بەگنىڭ دەللە ئاچىسى مەيلىخانىغا ئۇچراپ قاپتۇ-دە، مەيلىخان ئۇنى ئازدۇرۇپ سىپىل ئىچىگە باشلاپ كىرىۋاپتۇ. ئۇ يەردە مەيلىخان باشقۇرىدىغان پاھىشىخانا بار. زەينەپنى شۇ پاسكىنىچىلىققا سۆرەپ كىرمەكچى بولغاندا ئۇ، مەيلەك-نىڭ گېپىگە ئۇنىماپتۇ. مەيلەك[1]ئۇنىڭغا تۇيغۇزماي مەست قىلغۇچى دورىنى ئىچكۈزۈپ ... ، ئۇنىڭ ئاخىرىنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ، قىزلىرىم ... بىر نەچچە كۈندىن كېيىن زەينەپ، بۇ خورلۇققا چىدىماي قېچىپ كېتىپتۇ. زەينەپ قاچقان كېچىسى مەيلەك ئاشنىسى ئورچۇئىتا دەيۈزنىڭ قوچىقىدا ياتقانىكەن. بۇ ئىككى قارا يۈزلەر شۇ كېچىدە تۇتۇلۇپ قاپتۇ.

بۇ ناشايان ئىشلار ئەتىسى قەلئە ئىچىگە پۇر كەتتى. ھەممە يەرگە

---

[1] مەيلەك — مەيلىخاننىڭ لەقىمى — ئاپتوردىن.

تاراپ كەتكەن بۇ سېسىق بۇسنى مەيلەك قانداق ياپالايدۇ. مانا ئەمدىزە تاش ماڭغا كىچىك ئاپىسىنىڭ چاۋىسىنى ئۆزى چىتقا يېيىپتۇ دەڭلار، خوپ بولۇپتۇ. مەيلەك تېخى سورۇنلاردا مېنىمۇ كۆزىگە ئىلمايدىغان، ھە دېگەندە ئېغىزىمنى غېرىچلايدىغان بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. مەنغۇ بوش كەلمەي، تىقىپ تويغۇزۇپ قويۇۋاتىمەن، — دېدى.

— بىزنى مۇنداق ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلىگەنلىكلىرىگە رەھمەت خان ئاپا، — دېدى لاله مىننەتدار بولۇپ، — بىز قايتايلى، ئۆزلىرى ياخشى دەم ئالسىلا، ئۆزلىرىنى ئاسرىسىلا، ئۇنىڭغا-بۇنىڭغا چېچىلىپ ئۆزۈلۈپ قالمىسىلا. رىسالەت بىلەن ئىككىمىز ئەتە زاراخەتىمگە بارماقچى ئىدۇق. شۇڭا بۈگۈن ئىككى كۆڭلۈك دورىلىرىنى ئېلىپ كەلدۇق، بىز كېيىن يەنە كېلىمىز.

— ئۇ يەرگە كىمنى دەپ بارىدىغانسەن قىزىم، ئاپاڭ تېخى يېقىندىلا قازا قىلغان تۇرسا ...

گۈلچىمەن زىغىرلاپ سوراپ تۇرۇۋالدى. لاله گەپ قىلىشقا پېتىنالماي يەرگە قارىۋالدى. بۇ چاغدا رىسالەت سۆز قىستۇرۇپ، قۇربانىنىڭ ئىشىنى چىقاردى. گۈلچىمەن خېنىم دەررۇ ئېسىگە ئالدى-دە:

— ۋاي خۇدايىمەي، ئۇنتۇغاقلىقىمنى قارىمامدىغان، ھېرىڭلار قىزلىرىم، كۆرۈپ كېلىڭلار، — دېدى.

گۈلچىمەن خېنىمنىڭ ئىجازىتى بىلەن قىزلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، مېڭىشقا تەمشىلىۋىدى، ئۇنىڭ ئېسىگە يەنە قانداقتۇر بىر ئىش چۈشۈپ، قىزلارنى دەرھال توختىتىۋالدى ۋە ئۇلارغا:

— كۆپ تېخى بالدۇر ئىكەن قىزلىرىم، يېنىمدا جىندەك توختاپ، ئاندىن مېڭىڭلار، يەنە بىزە گۇڭگۇر-مۇڭگۇر قىلىشايلى، مۇشۇ كۈنلەردە ئىچىمگە مۇڭ پاتماي كېتىۋاتىدۇ. شۇڭا ئادەمگە ئىچىل، گەپكە سىزىك بولۇپ قېلىۋاتىمەن. بىردەم بولسىمۇ ماڭا ھال-مۇڭ بولۇپ بېرىڭلار ...، — دېدى.

گۈلچەمەن خېنىم شۇلارنى دەپ بولۇپ مۇلازىم ئايالالارنى چاقىرىپ غىزا بۇيرۇدى. لالە بىلەن رىسالەت قايتىدىن ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

— قەلئەنىڭ سىرتىدىكىلەر، — دەپ سۆزىنى باشلىدى گۈلچەمەن خېنىم، — قەسىر تۇرمۇشىنى راھەت-پاراغەت بىلەن تولغان دەپ قارايدىكەن. نەدىكىنى ... خەقلەرنىڭ «ھارام ياراشمايدۇ» دېگەن سۆزلىرىگە مانا ئەمدى چىن پۈتتۈم. بۇ يەردىكى مەنسەپ خۇمارلىرى ھارامدىن تىقىلىپ كېتىشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھە دېگەندە بىر-بىرىگە قارا سىنىشىدۇ. بىر-بىرىنىڭ ئورىنىنى كولاپ، قارا نىيەتلىك قىلىشىدۇ. ھېلى مەن سىلىگە دەپ ئۆتكەن مەيلەك دەللىنىڭ ئاكىسى سېيىت ھېكىم بەگ دېگەن ھەممىدىن يامىنى. ئۇنىڭ نەپسى يوغىناپ كېتىۋاتىدۇ. بۇلتۇر ئۇ، ئاق شەھەردە پەلەك ئۇستا بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنى توغراقلىقتا ئۇرۇپ ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىپ، ۋاكىغا تەۋە نەچچە يۈز قوينى بۇلاپ ئۆزىنىڭ قىلىۋالدى. بۇ قويلار ھازىر ئاكلىساق قېبىردا ئىكەن. ئەمدى بولسا پەلەك ئۇستامنىڭ كىچىك ئوغلى قۇربانىڭ پېيىگە چۈشۈپ يۈرۈپتۇ. قۇربانىنى كۆزىدىن يوقاتمىغۇچە ئۇنىڭ كۆڭلى ئارام تاپمايدۇ...

گۈلچەمەن خېنىم سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە لالە ئۇنىڭ لېۋىنىڭ قۇرۇپ كېتىپ بارغانلىقىنى ھېس قىلدى-دە، دەرھال بېرىپ بىر پىيالە سوغۇق چاي كەلتۈرۈپ، گۈلچەمەن خېنىمغا تۇتتى. گۈلچەمەن خېنىم چاينى ئىچىپ تاۋىغا كېلىۋالغاندىن كېيىن، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— باشقا ئادەملەرنىڭمۇ ھوش-كاللىسى بار، قارىمامدىغان، مانا ئەمدى قۇربانىنىڭ سىڭلىسى زەينەپكە ئاچىسى مەيلىخان ئارقىلىق چاڭگال سالسا، قۇربانغا چاي ئىچۈرگەن قىزغا ئوغلى تاش ئارقىلىق چاڭ سالسا؛ قۇربانىنىڭ ئۆزىنى بولسا ئۆستەڭ ھاشىرىدا ھالاك قىلىش نىيىتىدە بولسا ... مانا بۇنىڭ قارا چايادىن نېمە پەرقى بار. ئۇلار ھازىر غوجا ئاكىسى ئورچۇنئانى باشپاناھ قىلىۋېلىپ، ئەھمەت ۋاڭنىمۇ تىرىنقچىلىك كۆرۈشمەيدۇ. مېنىڭ

مەرھۇم ئىسھاق ۋاڭنىڭ ئاغىچىسى ئىككەيلىكىمنى كۆزىگە ئىلىپمۇ قويۇشمايدۇ. مېنىڭ قورساق كۆپۈكۈم ئاز ئەمەس قىزلىرىم. قەلئە ئىچىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىنى بىر تاياقتا ھەيدىگىلى بولمايدۇ. لېكىن، بۇ يەردە ئىنسان قېلىپىدىن چىقىپ كەتكەن ھايۋانلار خېلى بار. بۇ ھايۋانلار ھارامدىن سەمرىپ، ئەرشنى چۇشەيدۇ.

— خان ئاپا، سىلى كېسەل يېتىپ تۇرۇپمۇ، — دېدى لالە، گۈلچەمەن خېنىمنىڭ سۆزىدىن تەسىرلىنىپ، — ئاجىز پۇقرالارنىڭ دەردىگە يېتىدىكەنلا، بىز بۈگۈن سىلىدىن تولىمۇ خۇرسەن بولدۇق. سىلىگە كۆپ رەھمەت.

شۇ ئەسنادا مۇلازىم ئايالار ئۇلارنىڭ قېشىغا شىرە بىلەن غىزا كۆتۈرۈشۈپ كېلىشتى. مۇلازىملار گۈلچەمەن خېنىمغا مەخسۇس ھازىرلىغان سۇيۇق-سەلەڭ تاماقنى ئىچكۈزدى. غىزادىن كېيىن قىزلار گۈلچەمەن خېنىمغا رەھمەت ئېيتىپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. گۈلچەمەن خېنىم ئۇلارغا يول بېرىپ.

— ماقۇل قىزلىرىم، ئەمدى ماڭساڭلا مېڭىڭلار، ئىچىممۇ خېلى بوشاپ قالدى. لېكىن، ئۆگۈنلۈككە يولۇڭلارغا قارايمەن.”لەيلىگۈل دورىسى“ بۈگۈن لالەنى ئىنتايىن مۇھىم ئۇچۇرغا ئىگە قىلغانىدى. ئۇ، بۇرۇن قەلئە ئىچىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىنى بىر جاڭگالنىڭ بۆرىلىرى دەپ ھېسابلايتتى. بۈگۈن بولسا ئۇ مەرھۇم ئىسھاق ۋاڭنىڭ تۇل قالغان ئاغىچىسى گۈلچەمەن فۇچىن خېنىمنىڭ ئېغىزىدىن بۇ يەردىكى ”دۆلەت كېسىلى“نىڭمۇ داۋالغىلى بولماس دەرىجىگە يەتكەنلىكىنى بىلىۋالدى.

ئەتىسى تاڭ سەھەردە لالە، رىسالەت ۋە لالەنىڭ تاغىسى ئات ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ، چەۋىر تاغلىرى بويىدىكى زاراخەتمىگە قاراپ يولغا چىقتى. كوسەن ئېقىنىنىڭ كونا كۆۋرۈكىگە ئۇلىشىدىغان يول بىلەن ”گۇڭگاڭ سارىيى“ ئۇدۇلىغا كەلگەندە، ساراي-داچىلارنىڭ كۆيۈپ بولالماي قالغان جايلىرىدىن تۈتۈن چىقىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈشتى.

بۇ يەردىكى ئەمەلدارلارنىڭ ئەيش-ئىشرەت قەسىرلىرى بىر كېچىدىلا كۆيدۈرۈلۈپ، كۈلى كۆككە سورۇلغانىدى. ئوت قويغۇچىلارنى چارلاپ يۈرگەن چېرىكلەر ۋە تاماشا كۆرۈش ئۈچۈن كەلگەن ئادەملەر ئوت خارابىسىنىڭ يېنىدا ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى:

— خوپ بولدى، — دېدى ياشانغان بىر ئايال، — قەھەتچىلىكتە پۇقرالار كۈنۈم-كۈنۈم ئاچ قېلىۋاتسا، قارنى يامان، ھارام تاماق مەنسەپدارلار بۇ يەردە ئەيش-ئىشرەت سۈرۈشسە خۇدا راۋا كۆرەتتىمۇ؟

— راست ئېيتىدۇ، — دېدى بىر چال ئۇنىڭ كەينىدىنلا سۆز قىستۇرۇپ، — پۇقرالار ئۆلەي دەۋاتسا، غوجاملار بۇ سارايلىرىدا كۆڭۈل ئېچىشىدۇ، ھاشارغا تۇتۇپ كېتىلگەن ئادەملەرنىڭ خوتۇن-قىزلىرىنى بۇ يەرگە ئېزىقتۇرۇپ ئېلىپ كېلىپ، ئاياغ ئاستى قىلىشىدۇ، بۇ نېمە دېگەن چېكىدىن ئاشقان كۇپۇرلۇق، ھە...

لالە ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى چېرىكلەرنىڭ ئۆتكەن-كۆچكەنلەرنى تىمىسقىلاپ يۈرۈشكىنىنى كۆرۈپ، بۇ يەردە ئۇزۇن تۇرماي يەنە ئۆز يولىغا راۋان بولدى.

قۇياش بىر ئارغامچا بويى ئۆرلىگەن چاغ ئىدى. ئۇلار چەۋىر تېغىنى بويلاپ مېڭىپ دەل چۈش پەيتىدە چېرىك ئۆستەڭ بويىغا يېتىپ باردى.

ئۇگەن دەرياسىنىڭ غەربىدىكى كەنتلەردىن كەلگەنلەر چۆل تېغى باغرىدا، شەرقىي كەنتلىرىدىن كەلگەنلەر چەۋىر تېغى باغرىدا داشقازانلىرىنى ئېسىپ، زاراخەتمە تىلاۋەتلىرىنى بەجا كەلتۈرمەكتە ئىدى.

لالە بىلەن رىسالەتنىڭ كەلگىنىنى ئاڭلاپ، قۇربان بىلەن ياسىن خۇشاللىقىدا قىلىۋاتقان ئىشىنى تاشلاپ، قىرغاققا يۈگۈرۈپ چىقىشتى-دە، كىيىم-كېچىكىنى يەڭگۈشلەپ، دەرھال ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى.

قىزلار ساقساقتىن ئەتەي تەييارلاپ ئېلىپ كېلىشكەن نان-توقاچ ۋە كىيىم-كېچەكلىرىنى قەدىردانلىرىنىڭ ئالدىغا قويدى. قۇربان بىلەن ياسىن غىزالانغاندىن كېيىن، لالە شەھەر ئىچىدە ئاڭلىغان، كۆرگەنلىرىدىن سۆز

ئېچىشقا باشلىدى. تاش ماڭغىنىڭ پاراكەندە سالماقچى بولغانلىقى، گۈلچەـ
مەن خېنىمنىڭ ئېيتىپ بەرگەن ھېكايىلىرى، زەينەپنىڭ تەقدىرى ”گۈڭگاڭ
سارىيى“غا ئوت كەتكەنلىكى قاتارلىقلارنى بىر باشتىن سۆزلەپ خېلى ئۇزۇن
ھېكايە قىلدى.

— رەھمەت سىزگە، — دېدى قۇربان لالەدىن چوڭقۇر مىننەتدار
بولۇپ، — بۇ ئىشلارنى ئاڭلاپ كۆڭلۈم تىندى، يۈرىكىم ئىزىغا چۈشتى.
سىز كېلىشتىن بۇرۇنراق شاھسەنۇبەرمۇ كېلىپ بۇ ئەھۋاللارنى يەتكۈزگەنىـ
دى. مەن ئەمدى ھەممىنى چۈشەندىم. چۈشەنمەستىن بۇرۇن ئادەمنى
تەلۋىلىك بىلەن ئەزەپ قىينايدىكەن، چۈشەنگەندىن كېيىن ئادەمنى ئەقىل
ئىدارە قىلىشقا باشلايدىكەن. ھازىر مېنىڭ ئېغىر بېسىق بولۇپ قېلىشىمنىڭ
سەۋەبىمۇ شۇ، ئەمما مەن سۇ كالىسىدەك گۈمۈش ئەمەس، ۋاقتى كەلگەندە
مۆڭگۈشنىمۇ ئۇقىمەن.

دەل شۇ مەھەلدە شاھسەنۇبەر ئۇلارنىڭ قېشىغا بىر ئادەمنى باشلاپ
كېلىپ قالدى ۋە ئۇ كىشىنى تۇرغانلارغا يۇمۇرلۇق بىلەن تونۇشتۇرۇپ:

— بۇ كىشىنى سىلەرگە تونۇشتۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن باشلاپ كەلـ
دىم. ئىسمى پاسار بەگ، چېرىك ئۈستىگە يېڭىدىن تەيىنلەنگەن مىراپ.
بىراق، بېگىم بۈگۈن مەست بولۇپ قاپتۇ، — دېدى.

شاھسەنۇبەر ئارقىدىن بىر يوغان تاشنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، پاسار
بەگنى ئولتۇرغۇزۇپ قويدى ۋە ئۇنىڭ بىلەن چېقىشىشقا باشلىدى:

— پاسار بېگىم، ئۆزلىرى ئەھلى مۇسلىم تۇرۇپ، نېمىشقا بۇ ئۇلۇغ
ئاي، كۈنلەردە ھاراق ئىچىپ قالدىلا؟

— ھەي، شۇنى دېمەمدىلا، — دېدى ئۇ، شاھسەنۇبەرنىڭ سوئالىغا
جاۋابەن، — مەن قۇشتۇرادىكى چېدىرغا ئەمدىلا كېلىپ تۇرۇشۇمغا ئۇ
يەردە ھاراق ئىچىشىۋاتقان ئىككى-ئۈچ تايغان ماڭا يامىشىپلا ئالدى-دە،
ئاغزىمدىنمۇ، قولىقىمدىنمۇ قۇيۇپ مېنى مەست قىلىۋەتتى.

— ئۇلار سىلىگە نېمە دېدى؟

— سەن يېڭى نازارەتچى بولۇپ كېلىپسەن، سېنىڭ بىلەن بىللە ئىشلىگىدەكمىز. بۇنىڭدىن كېيىن بىز بىلەن كۆپرەك ئىچىشىپ تۇر، كۆڭ-لۈڭ ئېچىلىپ قالىدۇ ... — دېدى.

— مۇنداق دېسىلە. ھە، راست، ئېسىمگە كەلگەن بىر ئىشنى سورىۋا-لاي، بۇرۇن نازارەت قىلىدىغان چېرىك، بەگلەر بۇ يەردە كۆپ بولىدىغان، ئەمدى بولسا ئۇلار جىندەك غايىب بولۇپ كېتىشىپتۇ، بۇ نېمە بولغىنى؟

— نېمە بولاتتى، ئالەم ئۆزگىلەي، زامان چۆرگىلەي دەيدۇ. خانئامبال-نىڭ خەجلەيدىغان پۇلى يوق، بېشى گاڭگىراپ، يول ماڭسا ھالسىراپ قالدى، كېچە "گۇڭگاڭ سارىيى" كۆيۈپ كۇلگە ئايلانغىنىنى بىلمەيۋاتامدى-لا، خانئامبالنىڭ بېشىدا مىس تاۋاقتا ئوت كۆيۈۋاتىدۇ. شۇڭا ھەممە بەگ، چېرىكلەرنى شەھەرگە يىغىۋالدى. بىر چاتاق چىقارمىكىن دەپ يۈرەك پوك-پوك. ئۇنىڭ ئالدىدا ئۆستەڭ قانچىلىك نېمىدى؟

— راست دېدىلە بېگىم، سىلىگە ئاخىردا بىر ئىلتىماسىم بار. كاتتا ئادەملەرنىڭ قورسىقى ئۆزلىرىنىڭكىدەك كەڭ بولسا نېمە دېگەن ياخشى. يانلىرىدا ئولتۇرغان ماۋۇ ئىككى يىگىت دەريا ئىچىدە بۇقا تۇرمەل باشقۇرۇپ ناھايىتى چارچاپتۇ. ئۇلار بۈگۈن كەچكىچە ئىشلەپ، ئاندىن ئۆيىگە قايتىپ، ئەتە ئەتىگەندە ئىشقا ئۈلگۈرۈپ كەلسە، ئىجازەت قىلىۋەتسىلە، بەك خۇش بولاتتۇق، قانداق دەيدىلا بېگىم، ماقۇل كۆرەرلىمۇ؟

— بولىدۇ، ئىجازەت، ئەتە ئەتىگەندە پەيدا بولسۇن، مەنمۇ بۈگۈن كېچە ئۆيگە كېتىپ، ئەتە مۇشۇ يەردە بولىمەن.

— رەھمەت بېگىم.

شاھسەنۇبەر سۆزىنى توگىتىپ پاسار بەگنى خېلى يىراققىچە ئۇزىتىپ قويدى ۋە قايتىپ كېلىپ ئۇلارغا دېدى:

— ئاڭلىدىڭلارمۇ دوستلار، نۇسرەت چىرىغى ئۆزلۈكىدىن ياندى دېگەن مانا شۇ، بىز ئەمدى خوشلىشىپ، ئۆزىمىزنىڭ تەييارلىقىغا ئاتلىنايلى.

قادىر ئاخۇن قايتىپ بېرىپ، ئارغىماقلارنى ھازىرلاپ قويسۇن، قالغان ئىشلىرىمىز ئاۋۋالقى مەسلىھىتىمىز بويىچە بولۇۋەرسۇن. خەير-خوش ... ، — دېدى.

ئۇلار خوشلىشىپ ماڭغاندا لالە بىلەن قۇربان بىر-بىرىگە تارتىشىپ دەريا ساھىلىدا بىرنەچچە مىنۇت تەنھا قالدى. لالە بىر داكا خالتىغا سېلىپ كەلگەن بىر تۇپ لەيلىگۈل نوتىسىنى چىقىرىپ قۇربانغا سۇندى ۋە:

— بۇ يۈرىكىمنىڭ سوۋغىسى، — دېدى.

لالە يۈرەك سوۋغىسىنى قۇرباننىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ بولۇپ، ھەمراھ-لىرىغا يېتىشۋېلىش ئۈچۈن ئۇزاپ ماڭدى.

قۇربان لەيلىگۈلنى پۇرايتتى، لەۋلىرىگە تەگكۈزەتتى. ئۇ شۇ ئەسنادا گۈلنىڭ قېتىغا قىستۇرۇلغان بىر پارچە كىچىك خەتنى تېپىۋالدى-دە، ئىنتىزارلىق بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى:

ئارىدا تام بولمىسا،
يارنى كۆرەردىم پات-پات.
يۈرىكىم قانغا تولۇپتۇ،
لەيلىگۈلدەك قات-قات.

4

بۇگۈنكى نۇسرەتلىك ئۇچرىشىشتىن كېيىن قۇرباننىڭ شادلىقى ئىچىد-گە سىغماي قالدى. ئۇنىڭ قەلبىدە نىجاتلىق چىرىغى يېنىپ، ۋۇجۇدىدا كۈچلۈك جاسارەت پەيدا بولدى. ئۇ، ياسىننى باشلىۋېلىپ بۇقا تۇرمەل يېنىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ، ئۇرغۇپ تۇرغان روھ بىلەن تۆۋەندىكى ناخشىنى ئېيتىپ، ئۇگەن دەريا ساھىلىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى:

زامان ئۆرگىلەي دەيدۇ،
ئالەم چۆرگىلەي دەيدۇ.
ئىچىمدىكى زەرداپ سۇ،
قانغا ئۆرگىلەي دەيدۇ.

ئۆلگەنلەر شېھىت بولدى،
قالغانلار تۇمەن غازى.
يار ۋەسلىگە يەتكەندە،
ساچى يۆرگىلەي دەيدۇ.

ئۇ پات-پاتلا سۇرەن سېلىپ:
— ھەي، سۇ كالىلىرى ... ئوبدان كۆچ چىقىرىڭلار! — دەپ ھەمراھلىرىغا ئۈنلۈك ۋارقىراپ قويىاتتى ھەم گۈمۈش سۇ كالىسىنىڭ ھېكايىسىنى سۆزلەپ بېرىپ، ھاشارچى ھەمراھلىرىنى كۈلدۈرەتتى:
— بىر ئېچىرقاپ كەتكەن دېۋە، — دەپ ھېكايىسىنى باشلىدى ئۇ، — ئۇزغۇن نەرسىلەرنى يەپمۇ قورسىقى يېرىملىماپتۇ. ئۇ ئوزۇق ئىزدەپ يۈرۈپ ئاخىر مۇشۇ ئۆگەن دەرياسى بويىغا كېلىپتۇ-دە، سۇنىڭ ئىچىدە سۇ كالىسىنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قاپتۇ. ئۇ، خۇشاللىقىدا قورسىقىمنى مۇشۇ گۈمۈش تاپ بىلەن تولدۇرىدىغان بولدۇم، دەپ سۇ كالىسىنىڭ يېنىغا كېلىپتۇ. قارىسا سۇ كالىسىنىڭ بۇرنى سەزمەس، كۆزى كۆرمەس، مۈڭگۈزىمۇ يۇمشاق تۇرغىدەك. دېۋە قىلچە يېتىرقىماي ھاپلا قىلىپ كالىنىڭ بېشى بىلەن مۈڭگۈزىنى قوشۇپ يۇتۇشقا باشلاپتۇ. قارىسا كالىنىڭ ئالدى پۇتى قىمىرلاپمۇ قويمىغىدەك. ئۇنىمۇ يۇتۇپتۇ. كالىنىڭ قورساق قىسمىمۇ تاقاشماي كىرىپ كېتىپتۇ. كالىنىڭ كەينى ئىككى پۇتىغا قارىسا ھەم گۆشسىز، ھەم ئورۇق، سەل-پەل مىدىرلاپ تۇرغىدەك. دېۋە ئۇنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ يېگۈچىلىك يېرى يوق ئىكەن، ئۇنى ئۇسسۇل ئوينىتىپ كۆڭلۈمنى خۇش

قىلسامۇ بولغىدەك، دەپ قالدۇرۇپ قويغانىكەن ...
قۇرباننىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاپ ھاشارچىلار چارچىغانلىقىنى بىلىشمەي قالاتتى.
ئارىدىن ئىككى-ئۈچ كۈن ئۆتۈپ مۇزلاتنىڭ ئۈستىدە قوڭۇر بۇلۇتلار پەيدا بولۇپ، جەنۇب تامان سۈرۈلۈپ كېلىشكە باشلىدى.
بۇلۇتلار "قىزىل مىڭئۆي" تاغلىرى ئۈستىگە يىغىنلاشقان مەھەلدە، توساتتىن دەريا سۈيى ئۆلغىيىشقا باشلىدى. ئۇگەن دەرياسىدا بىردىنلا دولقۇن ئەۋجىرەپ، سۇلار قىرغاقلارغا ئۇرۇلۇپ، شىددەتلىك شاۋقۇن پەيدا قىلاتتى. دەريا سۇلىرىغا قوشۇلۇپ كېلىۋاتقان كەلكۈن سۇلار سايرام، قىزىل يېزىلىرىنىڭ قىزغۇچ تۇپراقلىرىنى ئاققۇزۇپ كېلىپ، دەريا سۈيىنىڭ رەڭگىنى خۇن رەڭ تۈسكە كىرگۈزدى.
تەبىئەتتىكى بۇ ئۆزگىرىش، سۇغا بولغان تەشنالىق تىلەكلىرى بىلەن ئۇقتاسىغا كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن سۇ دەردىنى تارتىۋاتقان دېھقانلارنىمۇ، چېرىك ئۈستىگىدىكى ھاشارچىلارنىمۇ خۇش قىلىۋەتكەنىدى.
بىراق، ئۇزۇن ئۆتمەيلا، بۇنداق سۆيۈنۈش ھاۋاسىنى مۇسىبەت تۇمانلىرى قاپلىۋالدى-دە، بىر يىگى قانلىق پاجىئەنىڭ قورقۇنچلۇق كۆرۈنۈشى ئەمدىلا پەرۋاز قىلىشقا باشلىغان شادلىق كەپتەرلىرىنى ئاللىقاياقلارغىمۇ ئۇچۇرۇۋەتتى.
ھاشارچىلار سۇ ئۈستىدە لەيلەپ ئېقىپ كېلىۋاتقان بىر ئۆلۈككە كۆزى چۈشۈپ، ئۇنى يىراقتىن كۆزىتىپ تۇرغانىدى.
ئۆلۈك ئاخىر يېقىنلاپ كەلدى. قۇربان ئۇنى بۇقا تۇرمەل ئالدىدا توختىتىۋالدى. ئۆلۈكنىڭ كىملىكى تېخى نامەلۇم ئىدى.
قۇربان ئۆلۈكنى ياسىن بىلەن بىللە كۆتۈرۈپ، دەريا قىرغىقىدىكى قۇملۇق ئۈستىگە ئېلىپ چىقىپ ياتقۇزۇپ قويدى. ئۇ، بىر مەسۇمە قىزنىڭ جەستى ئىدى.
قىزنىڭ يۈز-كۆزلىرى خۇددى نىلدەك كۆكىرىپ كەتكەن، چاچلىرى

چۈۋۈلغان، ئۈچىسىدىكى كۆڭلىكى تىتما-تىتما بولۇپ، بەدەنلىرى ئېچىلىپ قالغان، ھەممە ئەزاسى يارا بىلەن تولغان بولۇپ، تونىغۇسىز ھالەتتە ئىدى.

قۇربان ماتا كۆڭلىكىنى سېلىپ، جەسەتنىڭ ئېچىلىپ قالغان كۆكسى ۋە ئەۋرەت تەرەپلىرىنى يېپىپ قويدى ھەم چۈۋۈلغان چاچلىرىنى تۈزەشتۈردى.

قۇربان بىلەن ياسىن جەسەتنى كۆتۈرۈپ، چەۋىر تېغىنىڭ يان باغرىدىكى قۇملۇق مازارلىققا ئېلىپ باردى ۋە جەسەتنى سىنچىلاپ تەكشۈرۈشكە باشلىدى. جەسەتنىڭ ئوڭ قۇلىقى كەينىدىكى گۆرەن تۈۋىدە قوناقچىلىك بىر قارا خال بولۇپ، بىردىنلا ئۇلارنىڭ كۆزى شۇ قارا خالغا چۈشتى. قۇربان ئەجەبلىنىپ ئۆز-ئۆزىگە:

— ھوي، بۇ نېمە گەپ، ئوڭۇممۇ-چۈشۈممۇ؟ ئۇ ... ، ئۇ ... قانداقلارچە بۇنداق پېشكەللىككە ئۇچرايدۇ، ھە؟ — دېدى.

ھازىر قۇربانمۇ، ياسىنمۇ بۇ جەسەتنىڭ زەينەپ ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرگەندى. لالەنىڭ بايا يەتكۈزگەن ئۇچۇرىنىڭ چىنلىقىمۇ ئىسپاتلانغاندى.

ئىككىيلەننىڭ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلۇپ تۇراتتى. قۇرباننىڭ مۇشتلىرى تۈگۈلۈپ، چىشلىرى گىچىرلايتتى، ئۇنىڭ ئىككى كۆزىدىن ئوت ئۇچقۇنلىرى ياناتتى، ئۇنىڭ كامالەك شەكلىدىكى قويۇق قاشلىرى تىك تۇرۇپ، خۇددى ئېتىلىش ئالدىدىكى ئوقياغا ئايلانغانىدى.

قۇياش غەربكە پەسىيىپ، كۇسەننىڭ قەدىمكى شەھىرى”ئۈچقات“ تامان چۆكمەكتە ئىدى.

ئۆگەن دەرياسىنىڭ شىمالىدىكى شالدىراڭ تاغلىرى ئۈستىگە، قارا ئىس-تۈتەكلەر پەردە يايغانىدى. يىراقتىكى ”بالا بولدى“ تاغلىرى ئۈستىدە گۈلدۈرماما توختىماي سۈرەن سالاتتى.

ئادەتتىكى كۈنلىرى يىراقتىن كۆزگە روشەن تاشلىنىپ تۇرىدىغان خانتەڭرى چوققىلىرى مانا ئەمدى تۇمانلار كەينىگە يوشۇرۇنغانىدى.

بىر ھازا مۇسىبەتتىن كېيىن قۇربان بىلەن ياسىن كۆڭۈللىرىنى توختاتتى. قۇم دۆۋىلىرى يېنىدىن بىر يەرلىك قازدى. ئۆزلىرىنىڭ ماتا چاپانلىرىنى كېپەن قىلىپ، جەسەتنى ئوراپ يەرلىككە قويدى.

ئۇلار مەرھۇمەنىڭ باش تەرىپىگە تۆت چاسا قۇم دۆۋىلەپ ”تۇپا بېشى“ ياسىدى. ئۇنىڭ قاق ئوتتۇرا قىسمىغا لالە ئېلىپ كەلگەن لەيلىگۈل نوتىسىنى تىكىپ قويدى. قۇربان بىر كۇبابىت مەرسىيە يېزىپ لەيلىگۈل يوپۇرمىقىغا قىستۇرۇپ قويدى. ئۇنىڭدا مۇنداق دېيىلگەنىدى:

نى باشلار كەتتى سەۋدادىن،
بۇ سەۋدا كەتمىدى باشتىن.
چېچەكلەر قان پۇرار، چۆنكى،
ۋىسال ھىجرانى قان-ياشتىن.

قۇربان بىلەن ياسىن قەبرە بېشىدىن ئايرىلغاندا گۇگۇم چۈشكەنىدى. ئۇلار نەرسە-كېرەكلىرىنى يىغىشتۇردى، قوللىرىغا لوم تۆمۈر بىلەن كەتمەن ئېلىۋالدى.

ئۇلار ئۈن-تىن چىقارماي پىيادە ئاستا يۈرۈپ كەتتى. بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ، چېرىكلەرنىڭ ”قوشتۇرا“دىكى چېدىر — بارگاھىنىڭ يېنىدا توختىدى. ئۇلار ئۆملەپ بېرىپ، چېدىر ئىچىنى تىڭشىدى. مەست-مەستەغرەق بولۇشۇپ، ئۆلۈكتەك ئۇيقۇدا ياتقان چېرىكلەرنىڭ خارتىلدىغان خورەك ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئىككىيلەن تېڭىرقىمايلا چېدىر ئىچىگە كەتمەن، تۆمۈرلىرىنى كۆتۈرگەن پېتى بۆسۈپ كىردى-دە، غۇۋا يېنىپ تۇرغان پانۇس يورۇقىدىن پايدىلىنىپ، بەخىرامان غەپلەتتە ياتقان چېرىكلەرنى جايلىۋەتتى. ئاندىن چېدىر بۇلۇڭىدا باغلاقلىق ئىڭراپ ياتقان دېھقان ئايىلىنى باغلاقتىن بوشاتتى. ئۇ، بۇ يەردە ۋەھشىيلەرچە ئاياغ ئاستى قىلىنغانىدى. ئۇ ”چېرىك

ئۆستەڭ“ ھاشىردا ئىشلەۋاتقان ئېرىنى يوقلاپ كېتىۋاتقاندا، چېرىكلەر ئۇنى ئازدۇرۇپ، چېدىر ئىچىگە ئەپكىرىۋېلىشقانىكەن.

قۇربان بىلەن ياسىن ئاۋۋال دېھقان ئايلىنى مەھەللىسى تەرەپكە يولغا سېلىۋەتتى. ئاندىن چېدىر ئىچىدىن بىرقانچە قورالنى تاللاپ ئېلىپ ئاتخانىغا كىردى-دە، ئىككى ياراملىق ئاتنى ئىگەرلەپ مىنىپ، ساقساقچا قاراپ چېپىپ كەتتى ...

يەتتىنچى باب

بۇ قىز نېمشقا ئۆلۈۋالدى؟

توشقاننى قومۇش ئۆلتۈرەر،
ئىنساننى نومۇس.
— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

ئالاقاغا — ئۇجمىلىك مەھەللىسىدىكى ”قۇشقاچ ئالۋىنى“ ماجىراسى سادىر بولغاندىن كېيىن، رەسىدە بولۇپ قالغان زەينەپ تىكەندەك يالغۇز قالغاندى.

ئۇ، ھازىر ھەممىدىن مەھرۇم بولغان باشپاناھسىز يېتىم، ئۇنىڭ ئۈمىد چىرىغى ئۆچكەن، كىندىك قېنى تۆكۈلۈپ، ئانىسىنىڭ ئىللىق باغرىدا ئۆسۈپ يېتىلگەن بۇ ماكان ئەمدىلىكتە بولسا ئۇنىڭ كۆزىگە خۇددى قاراڭغۇ گۆردەك كۆرۈنەتتى.

بۇرۇنىستا پەلەك ئۇستا ”يان قوشنام — جان قوشنام“ دەپ ئاتايدىغان ھەققەمسايىسى — موللەك سوپى ھە دېگەندە زەينەپكە قىرنچە، يېنىچە

تېگىدىغان بولدى.

زەينەپنىڭ بۇ، "تىلى شېكەر، دىلى زەھەر" قوشنىسى، مۇئامىلىدىلا توڭلۇق قىلماق تۇگۇل، يوق ئىشلارنى باھانە قىلىپ زەينەپنى بوزەك قىلاتتى. ئۇ، زەينەپلەرنىڭ ئىككى ئېغىز ئۆيىنى ئۇششۇقلۇق بىلەن ئۆز قورۇسىغا قوشۇۋالدى، بۇنى ئاز دەپ دەرۋازىسى ئالدىدىكى ئولپاڭغا قۇيرۇق چۆرۈپ، زەينەپنىڭ ئۆتەر يولىنمۇ توسۇۋالغانىدى.

مەھەللە كىشىلىرى ئارىسىدا "ھانىنات①" لەقىمىنى ئالغان موللەك سوپىنىڭ ئالدىدا ھالال-ھارامنىڭ پەللە-پايانى قالمىغانىدى. ئۇنىڭغا نىسبە-تەن: "قولغا كىرگەن غەنىيمەت، گالدىن ئۆتكەن غەنىيمەت" ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ ئۈستىدە مۇنداق بىر قوشاق پەيدا بولغانىدى:

موللەك سوپى ساپ ئەمەس،
بۇ سۆز ھەرگىز لاپ ئەمەس.
يۇدۇپ كېلەر چوڭ تاغار،
ھەرگىز كىچىك قاپ ئەمەس.

دەيدىغانلار بارمىدۇ،—
ئۇنى ھارام تاپ ئەمەس.
ئۇ ھانىناتنىڭ قىلىقى،
"تەرىقەت"كە باپ ئەمەس.

مەھەللىدە تارالغان بۇ قوشاق موللەك سوپىنىڭ زىتىغا تەگكەن، زەردىسىنى قايناتقانىدى. ئۇ يەنە كېلىپ، بۇ قوشاقنى"قۇربان تاراتتى" دەپ، ئىچىدە غوم ساقلاپ يۈرەتتى. شۇڭا قۇربانىڭ ئائىلىسىگە كەينى-

① ھانىنات — كۆچانىڭ يەرلىك شۈسى، قىزىل كۆز مەنىسىدە. — ئاپتوردىن.

كەينىدىن كەلگەن بالا-قازا ئۇچۇن ئۇ جاۋاپ بەرمەيتتى. ئۇ تېخىمۇ ئىچ قارىلىق بىلەن زەينەپنى ئۆيىدىن قوغلاپ، "ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك" قىلماقچى بولدى. ئەھمەت ۋاڭنىڭ "تەپپىنچى" مەپسىنى ھەيدەيدىغان ئوغلى بولسا موللەك سوپىنىڭ كۆچلۈك ھامىيسى ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، يېتىمە زەينەپ بىر قارا پىلاننىڭ چاڭگىلىدا قالدى. پاناھسىز، ۋاپاسىز دۇنيا ئۇنىڭ ئۇچۇن تار زىندانغا ئايلاندى.

ئۇنىڭ نېرۋىسى بۇزۇلۇشقا باشلىغانىدى. كۈندۈزى سۆزلەيدىغان، كېچىسى جۆيلۈيدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ كاللىسىغا ھەر خىل بولمىغۇر خىياللار كىرىۋالاتتى.

باش باھار كۈنلىرىنىڭ بىرى گۈگۈم چۈشۈپ قاش قارايغان چاغدا، زەينەپ ئۆيىنى تاشلاپ چىقىپ كەتتى.

زەينەپ تېگىرقاپ يۈرۈپ ئاران دېگەندە شەھەرگە يېتىپ كېلىۋالدى. بىراق ئۇ، ئۆۋچىدىن ئۈركۈپ قاچقان جەرەن قوزىسىدەك تام ياقىلىرىدا بويۇن قىسىپ، غېپچىنىپ يۈردى، ئۆتكەن-كۆچكەنلەرگە كۆزىنىڭ قۇيرۇ-قىدا زەن سېلىپ قاراپ قوياتتى. لېكىن ئۇ، ھېيىقىپ بىرەرسىدىن ئاكىسى-نىڭ ئىز-دېرىكىنى سوراشقا پېتىنالمايتتى.

ئۇ ئاشۇنداق گاڭگىراپ يۈرۈپ بىر كۈنىسى چاشگاھ مەزگىلىدە قېتىق بازىرىغا بېرىپ قالدى، دەل شۇ پەيتتە ئۇنىڭ يېنىدا يۈزىگە ئاق شايى لېچەك-چۈمبەردە تارتىۋالغان، ئۇچىسىغا ئۇزۇن، يېلىنىڭ قارا پەرىجە چاپان، پۇتىغا مەسە كىيگەن ئېگىز بوي، ئوتتۇرا ياش بىر بۇۋى پەيدا بولدى.

بۇۋى شۇئان ئۇنىڭ قولى بىلەن چۈمبەردىسىنى ئاستا يۇقىرى كۆتۈرۈپ تۇرۇپ زەينەپنىڭ بويتۇرقىغا، ھۆسن-تەلەتىگە ئىنچىكىلەپ نەزەر سالدى ۋە "خېلىلىكى بار ئىكەن، جامالى رەڭدار، لاتاپەتلىك سەھرا قىزى ئىكەن، قېنى ئوۋلاپ كۆرەي، قاپقانغا دەسسىتەلىسەملا، كۆندۈرۈۋالمىقىم ھەرەج ئەمەس. كۆزىدىن ئاچلىق چىقىپ تۇرىدۇ، ئىندەك بىلەن ئىلمەكنىڭ نەپىقىسى — نەپ. ئاچ قۇشنىڭ ئىزدەيدىغىنى دان، — " دېدى بۇۋى

ئىچىدە، ئۆز-ئۆزىگە سۆزلەپ.

بۇۋى كۆڭلىدە ئاشۇنداق چوت سوقۇۋالغاندىن كېيىن كۆڭۈل ئېرىتى-كۈچى شېرىن سۇخەنلىكى بىلەن سۆز باشلاپ:

— چىرايلىقىم، نەدىن بولىدىلا؟ — دەپ سورىدى زەينەپتىن.

— سەھرادىن، ئالاقاغىدىن...، — زەينەپ ئەيمىنىپ، بۇۋىنىڭ چىرايىغا يۇقىرى قارىيالماي ۋە يۈتىنىڭ ئۇچىغا قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى.

— قىزىم بۇ يىل نەچچىگە كىردىلە؟

— ئون ئالتىگە...

— ئاتا-ئانىلىرى بارمۇ قىزىم؟

— يوق...

بۇۋى ئاق شايى لېچەكنىڭ ئۇچىدا زەينەپنىڭ كۆز يېشىنى ئېرتىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسىدى ۋە ئىچ ئاغرىتقان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ دېدى:

— ۋاي ئىست، مۇنداق دېسىلە قىزىم، بۇ شور پېشانىلىكنى قارىماي-دىغان...، ھېچقىسى يوق قىزىم، تەقدىرنىڭ ياراتقان بەندىسىگە ئاتا قىلغان رىزقى ھەر خىل بولىدۇ. ھەرقانداق بىتەلەي بايقۇشقىمۇ ياراتقان ئىگەم رىزقى نېسىۋىسىنى بېرىدۇ. ئاتا-ئانىسى ئۆلمەيدىغان كىم بار دەيدىلا، ھەرگىز كۆڭۈللىرىنى مالال قىلمىسىلا. مەن سىلىگە باشپاناھ بولىمەن. بۈگۈن بۇ يەردە ئىككىمىزنىڭ تەرەپىال ئۇچرىشىپ قېلىشىمىزمۇ تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن بولغان. سىلىنىڭ رايىش مىجەزلىرى مەندەك دانىش بۇۋىنىڭ كۆزىگە ئىسسىق كۆرۈنۈپ قالدى،" رايىش بولساڭ، دانىش يېنىڭدا" دېگەن سۆز بىكار چىقمىغان دېسىلە قىزىم.

بۇۋىنىڭ شېرىن سۆزلىرى زەينەپنى يۇمشىتىپ، كۆڭلىنى ئېرىتمەكتە ئىدى. بۇۋى ئۇنىڭ قولىدىن يېتىلەپ، بازارنىڭ ياقىسىدىكى بىر چوڭ سۆگەت دەرىخىنىڭ سايىسى ئاستىغا ئېلىپ بېرىپ، ئولتۇردى ۋە يەنە سورىدى:

— قىزىم، سىلى ئالاقاغىدىن بۇ يەرگە نېمىشقا يالغۇز كېلىپ قالدىلا؟
— ئاكامنى ئىزدەپ...
— ئاكىلىرىنىڭ ئېتى نېمە؟ قەيەردە ئىدى؟
—ئاكامنىڭ ئېتىقۇربان، تاغدا، مىس كاندا دەپ ئاڭلىغانىدىم...
— مۇنداق ئىكەن-دە، ماڭا قارىسىلا قىزىم، ھەممىنى بىلدىم. ئاكىلىرىنى مانا مەن تېپىپ بېرىمەن. ھەرگىز ئەندىشە قىلماي، كۆڭۈللىرىدە غەم-غۇسسە ساقلىماي، خاتىرجەم بولسىلا.
ئارقىدىن بوۋى بىر ئاز ئويلىنىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئۆزىچىلا قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. كۈلكىسى توختىغاندىن كېيىن، زەينەپتىن يەنە سورىدى:
— تووۋا، بۇ تازىمۇ قىزىق ئىش بولدى، باياتىن بېرى بىز شۇنچە ئوبدان مۇڭداشتۇق قىزىم، ئىسىملىرىنى سورىۋالمىغىنىمنى قارىمامدىغان، ئىسىملىرى نېمە قىزىم؟
زەينەپ ئىسمىنى دەپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن بوۋى گاھىدا قىزىم، گاھىدا زەينەپ، دەپ چاقىرىدىغان بولدى.
زەينەپنىڭ كۆڭلىنى ئىزىغا چۈشۈردۈم، دەپ پەرەز قىلغان بوۋى پاراڭنى يېڭى بىر مەزمۇنغا يۆتكىمەكچى بولۇپ:
— قىزىم قارىغىدەك بولسام ئەتىگەننىڭ مابەينىدە ناشتىسىز يۈرگەندەك قىلىلا، ئاۋۋال بىرنېمە يەۋالسىلا، ئىشتەيلىرى نېمىنى تارتىدۇ؟— دەپ سورىدى.
بىر قاچا قېتىق ئىچەيمىكىن دەپ ئويلاپ تۇرۇۋىدىم...— دېدى زەينەپ تارتىنىپقىنا.
— ماقۇل چىرايلىقىم، مەن بۈگۈن سىلىنى مېھمان قىلىپ، ساۋاب ئېلىۋالغۇدەكمەن، مۇشۇ دۇنيادا يېتىمە-يېسىرلەرنىڭ بېشىنى سىلاپ، يېشىنى قۇرۇتۇپ، گېلىغا ئاش-تاماق بەرگەندىن زىيادە ساۋابلىق ئىش يوق، قېنى يۈرسىلە قىزىم...، — دېدى بوۋى مەككارلىق بىلەن.

شۇنداق قىلىپ ئىككىيلەن يەنە قېتىقچى ئاياللارنىڭ قېشىغا باردى، بۇۋى بىر تاۋاق قېتىق، بىر گىردە سېتىۋېلىپ، زەينەپكە ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى.

زەينەپ ئولتۇرۇپ قېتىق ئىچىۋېتىپ، بۈگۈن ئۆزىگە بىر ”خىزىر“ ئۇچرىشىپ قالغاندەك سۆيۈنۈش ھېسسىياتىغا چۆمدى ۋە بۇ ”خىزىر“غا قانداق مىننەتدارلىق بىلدۈرۈش خىيالىدا بولدى.

زەينەپ قېتىقنى ئىچىپ بولۇشىغا ئۈلگۈرتۈپ، بۇۋى تېخىمۇ كۆيۈمـ چانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭدىن سورىدى:

— قىزىم، قورساقلىرىنىڭ يەنە كەم قالغان يېرى بارمۇ، زوقلىرى يەنە نېمىگە تارتىدۇ؟ قورۇنماي دەۋەرسىلە، زادى تارتىنمىسىلا جۇمۇ قىزىم.

زەينەپ، بۇۋىنىڭ سوئالىغا قارىتا بېشىنى چايقاپ، ”ياق، بولدى“ دېگەن ئىشارەتنى بەردى.

— ئانداق بولسا، — دېدى بۇۋى بۇ ساددا سەھرا قىزىغا تېخىمۇ مەھكەم نوختا سالماقچى بولۇپ، — سىلى ماڭا ئەگىشىپ ماڭسىلا، مەن سىلىنى ئاكىلىرى بىلەن كۆرۈشتۈرۈپ قويىمەن، ماڭا ئەگەشكەن كىشى مۇراد-مەقسىتىگە يەتمەي قالمايدۇ. قېنى يۈرسىلە ئوماق قىز، — دېدى.

بېشى گاڭگىرىغان ساددا قىز، بۇۋىنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ قالغانىدى. ئۇ، بۇۋىنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى. ئۇلار بىرنەچچە قەدەم ئىلگىرىلىگەندىن كېيىن، بۇۋى يەنە ئىزىدا توختاپ:

— ھە، راست، بىر ئىشنى ئۇنتۇپتىمەن، ھېلىقى قېتىق بىلەن گىردە ناننىڭ باھاسىنى دېيىشىپ، پۇلىنى تۆلىمەي كېتىپتۇق. مەن تۆلىۋېتىپ كېلەي، سىلى مۇشۇ جايدا مىدىرلىماي جىندەك تۇرۇپ تۇرسىلا، — دېدى-دە، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ بېرىپ، بايا قېتىق بىلەن گىردە نان ساتقان قېتىقچى ئايالغا پۇل تەڭلىدى. قېتىقچى ئايال تەڭلىگەن پۇلنى زىنھار ئالغىلى ئۇنىماي، رەت قىلىپ تۇرىۋالدى. ئاخىرىدا بۇۋى:

— بولۇپتۇ خېنىم، پۇلنى ئالمىسىلا مەيلىلىرى، يېتىم قىزنىڭ قورسىـ

قىنى تويغۇزۇپ قويغان ساۋابىنىڭ بىرىمى سىلىگە، بىرىمى ماڭا بولسۇن، — دېدى.

بۇۋى شۇ سۆزلەرنى قىلىپ بولۇپ، بۇرۇلۇپلا زەينەپ ساقلاپ تۇرغان يەرگە قاراپ ماڭدى.

قىتىقچى ئايال ئۇنىڭ كەينىدىن نەپرەت ئوقۇشقا باشلىدى:

— ھۇ، زىدى پەس، ئۆلمەيدىغان جادۇگەر، سىنىڭ مەينەت پۇلۇڭنى ئالغۇدەكمەن تېخى، ھۇ... مەرەز باسقان دەللە. ئۇنىڭدىن ئاچ قېلىپ ئۆلگىنىم ئەلا، تېخى، قوۋۇرغامنى ئېگىپ، قىلىۋاتقان گېپىنى كۆرەي، ھۇ، يۈزىدە تۈكى بار تۈلكە، يۈزلىگەن يېتىم قىزلارنى سېتىپ، كۆكىنى يەپ، تېخى ”ساۋاب“تىن سۆز ئاچامىشلا، ئۇياتسىز دەللە!

— دېگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسى راست ئاداش، — دېدى قىتىقچى ئاياللاردىن يەنە بىرى، — قارىغىنا، بۇ مەككار دەللە بۇگۈن ئاۋۇ سەھرا قىزنىنى دامىغا چۈشۈرۈۋاپتۇ. ھەي بىچارە قىز، چىرايلىق قىز ئىكەنۇ، شور پېشانە ئىكەن...

مۇشۇنداق شىكايەت پاراڭلار بۇۋىنىڭ كەينىدىن ئەل-مەھەللە ئىچىدە، كوچىلاردا پات-پات بولۇپلا تۇراتتى. ھېلىغۇ كەينىدىن ئىكەن، ھەتتا يۈزتۇرانە دېيىلگەندىمۇ ئۇ، پىسەنت قىلمايتتى. ”پەرۋايىم پەلەك“ دەپ يۈرۈۋېرەتتى.

بۇۋى قىتىقچى ئاياللارنىڭ قېشىغا بېرىپ كەلگىچە ئارىلىقتا، ئۆي ئىشى ئۈچۈن ئادەم ئىزدەپ يۈرگەن باشقا بىر ئايال زەينەپنىڭ قېشىغا كېلىپ سۆزلىشىپ ئۇنى يالتايتىپ قويغانىدى. يەنە كېلىپ ئۇ، بۇۋى بىلەن تونۇش ئىدى. ئىككىيلەن قەدىناسلاردەك كۆرۈشكەندىن كېيىن، زەينەپنى كۆندۈرۈۋالغان ھېلىقى ئايال:

— قارا، خېنىم ئادىشىم، ماڭا بىر ئادەم لازىم بولۇپ، كوچىغا چىقىپ، ماۋۇ قىز بىلەن كۆرۈشۈپ قالدىم. سەن ئۇنى مېنىڭ خىزمىتىمگە ئۆتنۈپ بەر، ماقۇل دېسەڭچۇ؟ — دېدى.

دوستىنىڭ خۇي-پەيلىنى بىلىدىغان بۇۋى ئۇنى زەينەپنىڭ يېنىدىن نېرىراق جايغا تارتىپ كەلدى-دە، قۇلىقىغا ئاستا پىچىرلاپ:

— بۇ قىزنى ساڭا بېرەلمەيمەن. مەن ئۇنى بۈگۈن پېشانەم ئوڭ كېلىپ، ئاران قولغا چۈشۈردۈم، — دېدى.

— ھەي پەيلىڭدىن ياناساڭچۇ، بىر ئىگە-چاقىسىز دىنىي قېرىندىشىمىزنىڭ بەختىگە ئولتۇرما. ئۇنىڭ جېنىغا قاراپ تۇرۇپ زامىن بولما...

— نېمە دېسەڭ دەۋەر، بۇ مېنىڭ ئۆگەنگەن خۇيۇم. خەقلەر مېنى نېمە دېسە دەۋەرسۇن، ئۇلارنىڭ ئۆز ئېغىزى. كەچكىچە قۇيرۇق چۆرۈپ يۈرۈيدىغانلار مېنى كۆرەلمەيدىغانلار، چىدىمىغانلارنىڭ گېپى بولسا ئالدىمغا كەلسۇن!

— بەللى، چۈشەندىم، چاپانچى، خۇشامەتچىنىڭ يۈزى راستىنلا سېنىڭكىدەك...

— سۆزۈڭنى بوغۇزۇڭغا يۇتۇۋەتمەي دەۋەر، ھەرقانداق گېپىڭ ماڭا كار قىلىپمۇ قويمايدۇ، "چىشىڭنىڭ بارىدا ياغ چاينىۋال" دەيدىغانلارنىڭ ئەنقاسىمۇ مەن. سەن ھېلى ئېغىزىڭغا ئالغان چاپانچى، خۇشامەتچى دېگەنىڭ — ئۆزى بىر نازۇك گۇمپا. دېتى يوق كىشىلەر ئۇنى ئەپلەشتۈرەلمەيدۇ. سەندەك گومۇشلار ئۇ لەززەتتىن بەھرىمەن بولالمايدۇ. قولۇمدىكى ئولجىنى سەن توگۇل، ئاتامغىمۇ ئۆتۈنمەيمەن. ئەمدىغۇ چۈشەنگەنسەن.

— چۈشەندىم، بۇرۇن چۈشەنمىگەن بولسام مانا ئەمدى راۋۇرۇس چۈشەندىم. ماقۇل ئەمىسە غانجۇغاندا كۆرۈشەيلى.

بۇۋى بىلەن مۇنازىرىلەشكۈچى ئايال زەينەپ تەرەپتە تۇرۇپ بىر مۇنچە لىللا گەپ قىلىسىمۇ ئۇنۇمى بولمىدى-دە، غۇدۇڭشىغان پېتى كېتىپ قالدى.

زەينەپ بولسا بۇ مۇنازىرىنىڭ جەريانىنى ئاڭلىيالمىدى. ئۇنىڭ پىكرى-خىيالى ئاكىسىدا. ئۇ، قۇربانغا تارتىشىپ، بۇۋىنىڭ كەينىدىن ماڭدى. ئۇلار بىردەم ماڭغاندىن كېيىن، سېپىلنىڭ شەرق قوۋۇقى (قىغدۆك قوۋۇقى)

دەرۋازىسى ئالدىغا يېتىپ باردى.

سىپىل قوۋۇقىنىڭ سۇرلۇك چوڭ قارا دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدى-كى قاراۋۇلخانىسىدا بىردىن چېرىك پوستا تۇراتتى.

بۇ يەرگە كەلگەن ھامان ئايال بۇۋى بېشىدىكى چومپەردىسىنى تولۇق ئېلىۋەتتى-دە، دەرھال يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ، بىر سېرىق دەستەكنى چىقى-رىپ قاراۋۇللارغا كۆرسەتتى.

بۇ سېرىق دەستەك دەرۋازىدىن كىرىپ-چىقىشتىكى ئىمتىياز بەلگىسى ئىدى. ئۇ يەنە كېلىپ ئىشەنچلىك، تۆھپىكار ئىمتىياز ئىگىلىرىدىلا بولاتتى.

قاراۋۇللار سېرىق دەستەكنى كۆرگەن ھامان، ئوڭ تىزى بىلەن تىزلىنىپ تۇرۇپ، بۇۋىگە باش ئۇرۇپ تەزىم بەجا كەلتۈردى.

بۇۋى زەينەپنى باشلاپ قوۋۇقتىن كىرىپ كەتتى-دە، ئوتتۇر ئۆزىنىڭ مەخسۇس ھۇجرىسىغا ئېلىپ ماڭدى.

قەلئەنىڭ ئىچكى تەرىپىدە كىشىلەرگە سىر بولۇپ كېلىۋاتقان بىر ئارقا قورۇ بولۇپ، ئۇ يەردە قاتار سېلىنغان ھۇجرا ئۆيلەرنى "يېپىق قەسىر" دەپ ئاتىشاتتى. بۇۋىنىڭ مەخسۇس ھۇجرىسمۇ ئەنە شۇ يەردە ئىدى.

بۇۋى ھازىر زەينەپنى ئاشۇ ھۇجرىغا باشلاپ كىردى.

بۇۋى سىلىق-سىپايە مۇئامىلە، دىل ئېرىتكۈچى سۆزلەر بىلەن زەينەپ-نى ئۇستەلگە تەكلىپ قىلدى، ئالدىغا مەزە بىلەن چاي كەلتۈردى.

شۇ ئارىدا بۇ ھۇجرىغا باشقىچە كىيىنگەن ئىككى ياش چوكان ھازىر بولدى. ئۇلار بۇۋىنىڭ مۇلازىملىرى ئىدى.

مۇلازىملار پايپېتەك بولۇشۇپ، بۇۋىنىڭ تالالىق كىيىم-كېچىكىنى قولمۇقول يېشىندۈرۈپ، ئورنىغا "يېپىق قەسىر" ئىچىدە كىيىپ يۈرۈيدىغان سېرىق تاۋار كىيىملىرىنى كىيىندۈردى.

بۇ رەڭگارەڭ كىيىملەرنىڭ گۈللىرى كۆزنى قاماشتۇراتتى، توق سېرىق تاۋاردىن جۇيازا پەشمەت، يان چېكىدىن ئىزمىلىنىدىغان ئالما گۈللۈك ئۇزۇن تاۋار كۆڭلەك، توق سېرىق تاۋار ئىشتان، قارا مەخمەل خەي قاتارلىق

سەرخىل كىيىملەرنى كىيگەندىن كېيىن، تېخى ھېلىراقتا"بۇۋى سوپەت" بولۇپ كۆرۈنگەن بۇ ئايال، ھاپىلا-شاپىلا دېگۈچە ئارىلىقتا گويا گۈزەل بىر خانىشقا ئايلانغانىدى.

ئۇ، ئاشۇ سالاپەتى بىلەن ھىجىيىپ، زەينەپكە جىلۋە بىلەن بىر قارىۋىدى، زەينەپنىڭ كۆزلىرى ئالاق-جالاق بولۇپ كەتتى-دە، ئۇنىڭغا قاراپ ھەيرانۇھەس بولۇپ قالدى.

زەينەپنىڭ كۆڭلىنى بىردەمدىلا ئىشەنمەسلىك تۇمانلىرى قاپلىۋالدى. ئۇ، ئۆزىگە ئۆزى سوئال قويۇپ:

— ئەزىبىرايى خۇدا، مەن ھازىر نېمە كۆرۈۋاتىمەن، سېنىڭ ماڭا كۆرسەتمىگەن يەنە قانداق كارامەتلىرىڭ، سىر-مۆجىزىلىرىڭ باردۇ؟ بۈگۈن ماڭا ئۇچراشقىنى بۇۋىمۇ ياكى مېكىنجىندىمۇ؟ خۇداۋەندە كەرىم، مېنى پاناھىڭدا ساقلىغايسەن ... — دېدى.

زەينەپ ھازىر ئۆزىنىڭ جادۇگەرنىڭ قاپقىنىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى تۇيۇپ قالدى. بۇ جادۇگەر، پەلەك ئۇستىنىڭ قاتىلى — سىيىت ھېكىم بەگنىڭ بىر تۇغقان ئاچىسى مەيلىخان ئىدى.

سىيىت ھېكىم بەگ خانئامبال ئورچۇئانىڭ ئالدىدا، چېرىكلەرنىڭ "خوتۇن ئېھتىياجىنى ھەل قىلىش" قەسمىنى بېرىپ، مەيدىسىگە ئۇرغاندا ئەنە شۇ ئاچىسى مەيلىخاننى "دو" چىققانىدى.

مەيلىخاننىڭ مەيلى بۇ ئىشنى ياقتۇراتتى. ئۇ، بۇ ئىشنى قاملاشتۇرۇپ بېجىرىپ، ئاخىر يۇقىرى تەمىناتلىق دەللە بولۇپ نامى چىقتى. ئۇنى ئامبال مەھكىمىسىدىكىلەر "مېكىنياڭ[1]" دەپ، ھۆرمەت بىلەن ئاتىشىدىغان بولدى.

مەيلىخان ياقا يۇرتلاردىن كېلىپ قالغان ئىگە چاقىسىز قىز-ئاياللارنى، خۇددى زەينەپكە قوللانغان سېھىرسىبىلەن ئېزىقتۇرۇپ،"يېپىق قەسىر" ئىچىگە ئېلىپ كىرىۋالغاندىن كېيىن، ئۇلارنى ھەر باب بىلەن كېيىنكى

---

① مېكىنياڭ — تونۇشتۇرغۇچى، دەللە مەنىسىدە. مانجۇچە ئانا سۆزنىڭ بۇزۇلغان تەلەپپۇزى. — ئاپتوردىن.

ئىشلارغا كۆندۈرەتتى. ئاشۇنداق كۆندۈرۈش مۆرىتى ئەمدى زەينەپنىڭ بېشىغا كەلدى. مەيلىخان شېرىن سۇخەنلىك بىلەن زەينەپنىڭ پۇتىغا ھۆل خىش قويۇپ:

— ئاڭلاپ تۇرسىلا قىزىم، ھاياتنىڭ لەززىتىدىن مەھرۇم بولۇپ كېلىۋاتقانلىرى ماڭا بەش قولدەك ئايان. ئىنساننىڭ بېشىغا كېلىدىغان جاپا-مۇشەققەت كۆپ، راھەت ئاز بولارمىش. ۋاي دەردىما، تەڭشەلمىگەن ئالەم ئەمەسمۇ؟ شۇڭا بالا-قازا جۈپ، راھەت-پاراغەت تاق بولغۇدەك. ئادەمنىڭ ئۆمرى بەكمۇ قىسقا قىزىم، شۇ قىسقا ھاياتتا ئاز-تولا راھەت، مەئىشەت كۆرمىسە، دۇنياغا كېلىپ ياشاشنىڭ نېمىمۇ خوشلۇقى دەيدىلا؟ شۇ ۋەجىدىن مەن سىلىنى يۈرەك پارەم دەپ بىلىپ، مېنىڭ مۇشۇ، جەننەتتەك قەسرىمگە باشلاپ كەلدىم ئەمەسمۇ، مانا بۇ يەردە سىلى ماڭا ئۆز قىزىمدەك ھەمراھ بولۇپ، مەن نېمىنى يېسەم شۇنى يەيدىلا، مەن نېمىنى كىيسەم شۇنى كىيىدىلا، شۇنداق ئەمەسمۇ قىزىم؟... — دېدى.

زەينەپ خۇددى يەسىرگەن كېپىك بالىسىدەك لام-جىم دېمەي، يەرگە قاراپ ئولتۇراتتى.

مەيلىخان سۆزىنى تۈگىتىپ مۇلازىم چوكانلارغا كۆز ئىشارىتى قىلدى-دە، ئۆزى غىپپىدە سىرتقا چىقىپ كەتتى.

مۇلازىم كاداڭ چوكانلار زەينەپنىڭ قورۇنۇپ تۇرغىنىغا قارىماي، ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ يېتىلەپ، يۇيۇنۇش ھۇجرىسىغا ئېلىپ كىرىشتى-دە، كىيىم-كېچەكلىرىنى يېشىندۇرۇپ، ئۇنى مىس ۋاننىدا يۇيۇندۇردى. ئارقىدىن يېشىل تاۋار كۆڭلەك، ئىشتانلار بىلەن كىيىندۇردى.

مەيلىخان سىرتتىن كىرىپلا يەنە زەينەپنى پەپىلەپ:

— ھاي-ھاي!... ماڭا قارىسىلا قىزىم، بۇ كىيىملەر بويلىرىغا نېمىدېگەن ياراشقان، مانا ئەمدى بەئەينى پەرىزات بولۇپ كېتىپتىلا، ئەمدىزە سىلى بۇگۇندىن باشلاپ پالاكەتتىن ساقىت بولدىلا، مەينەتچىلىكتىن بىر يولى ئېرىغلاندىلا... — دېدى مۇغەمبەرلىك بىلەن.

لېكىن، ئۇستى-ئۇستىگە قىلىنىۋاتقان بۇ ياغلىما سۆزلەردىن زەينەپ ئاستا-ئاستا سەسكىنىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ تېگىدە بىر جىن بار ئىكەن، دەپ جېنى تۇيۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ، ئاكىسىنى ئىسىدىن كۆتۈرۈۋېتەلمىگەچكە مەيلىخاندىن سۈرۈشتۈرۈپ، يەنە سورىدى:

— مېنىڭمۇ ھالىمغا يەتسىلە ئاچا، مېنى زادى ئاكام بىلەن قاچان كۆرۈشتۈرىلا؟

مەيلىخان يەنىلا چاندۇرماسلىققا سىلىپ قۇۋلۇق بىلەن:

— راست دەيدىلا قىزىم، مەن بۇ ۋەدەمنى ئۇنتۇپ قالغىنىم يوق، بىرنەچچە كۈن سەۋر قىلىپ تۇرغايلا، ئاكىلىرى پات يېقىندا سىلىنىڭ قاشلىرىغا ئۆزى ئىزدەپ كېلىدۇ.

كۈنلەر، ھەپتىلەر ئۆتۈپ باراتتى، زەينەپنى كۆندۈرۈۋېلىش ھىيلىسى بىلەن مەيلىخان ئۇنى خېلى بىر ۋاقىتلارغىچە ئۆز يېنىدا ھەمراھ قىلىپ تۇتۇپ تۇردى.

ئاشۇ جەرياندا "يىپىق قەسىر"نىڭ سىرلىرىمۇ زەينەپكە ئاستا-ئاستا ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى:

سېپىلنىڭ غەربىي تېمىغا يۆلەپ رەتمۇرەت قاتىرىسىغا سېلىنغان كىچىك-كىچىك ھۇجرىلارغا 100 دىن ئارتۇق تۇتقۇن ئايالالار دەرىجىلىرى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ ھۇجرىلار، بىر كىشىلىك، ئىككى كىشىلىك، ئۈچ كىشىلىك قىلىپ ئايرىلغان بولۇپ، ھەر بىر ھۇجرىنىڭ ئىشكى ئالدىغا رەقەم بەلگىلىرى قويۇلغانىدى.

مەيلىخان قايسى ھۇجرىدا قانچىنچى دەرىجىلىك ئايال ياتىدىغانلىقى، ئۇلارنىڭ ئىسىم-فامىلىسى، يۇرتى ھەممىدە باھاسى قاتارلىقلارغىچە تولۇق يادقا بىلەتتى.

مەيلىخاننىڭ ھۇجرا تېمىغا ئېسىۋېتىلگەن نەچچە يۈز سېرىق قومۇش دەستەكلەرگىمۇ رەقەملىك نومۇرلار قويۇلغانىدى.

مەيلىخاننىڭ دەللاللىق تىجارىتى تۇتقۇن ئايالالار ياتقان ھۇجرا نومۇ-

ری بىلەن ئۆز يېنىدىكى دەستەك نومۇرلىرى بىرلەشتۈرۈلگەن ئاساستا ئېلىپ بېرىلاتتى.

بۇنىڭدىن سىرت، زەينەپ يەنە "يىپىق قەسىر" سەيناسىدا، تۇتقۇن ئاياللارنىڭ قۇشقاچ تاللاپ ۋە قۇشقاچ تازىلاۋاتقانلىقىنىمۇ بايقىۋالدى. خورلانغان بۇ ئاياللار سەينا ئىچىدە ياپيالىڭاچ دېگۈدەكلا يۈرۈشەتتى. ئۇلار قۇشقاچلارنىڭ ئەركىكىنى تاللاپ تازىلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ گۆشىگە باشقا خورۇچ قېتىپ، "ئەرەنلىك دورىسى" ياسايتتى.

تۇتقۇن ئاياللارنىڭ ئاشۇ ئەمەك مەيدانىدا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىھايا كاداگىلىرى جىنسىي تۇرمۇشقا مۇناسىۋەتلىك بىزەپ سۆزلەرنى قىلىپ، يېڭىدىن تۇتقۇن قىلىنغان قىز-چوكانلارنى ھەر ئاماللار بىلەن كۆندۈرەتتى. بەزىدە مەيلىخان ئۇلارغا "ئىلمىي تەريابۇت①" تىن دەرس ئۆتەتتى.

"يىپىق قەسىر"گە ئەسىر قىلىنغان بۇ ئاياللار، تارىم ۋادىسىنىڭ ھەممە يۇرتلىرىدىن تۇتۇپ كېلىنگەن بەختسىزلەر ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى بۇ خورلۇققا زادىلا تەن بەرمەيتتى. ئۇلار تەقدىردىن نەپرەتلىنىپ، دەردىنى ناخشا بىلەن ئىزھار قىلاتتى:

كەپتەرنىڭ قۇبۇسى بار،
كەكلىكنىڭ ئۇۋىسى بار.
بىزدەك خار-زارلارنىڭ.
سۆيۈنگۈدەك نېمىسى بار.

سىپىلنىڭ تاملىرى تورلۇق،
تۆت ئەتراپ تۆمۈر قوۋۇق.

① ئىلمىي تەريابۇت — جىنسىي مۇناسىۋەت توغرىسىدىكى رىسالە. — ئاپتوردىن.

ئەزەلدىن كەلمىدى تەلەي،
بولۇپ پېشانىمىز شورلۇق.

جاھان تۈزلەنسە كەلگۈندە،
تىلەيمىز شۇنى ھەر كۈندە.
قۇتۇلماققا ئىلاج ئىزدەپ،
يىغلايمىز سەھەر، تۈندە.

بۇ ناخشا-قوشاقلارنى ئاڭلىغان زەينەپنىڭ جۇدۇنى تېخىمۇ تۇتتى. ئۇ، مەيلىخانغا ئېتىراز بىلدۈرۈپ:

— مەيلىخان ئاچا، مەن سىلىگە ئىچىمدىكىنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمايمەن، مەن بۇ جاينىڭ خىلى ئەمەس. سىلى مېنى بۇ يەرگە خاتا تاللاپتىلا. مەن بولسام بىر ئېتىقادلىق ئائىلىنىڭ پەرزەنتى. مەن ھەممىنى چۈشىنىپ بولدۇم. مېنى يولغا سېلىۋەتسىلە، مەن ئاكامنى ئىزدەپ تاپىمەن. مېنىڭ غەزىپىم ئۆرلەۋاتىدۇ. مەن بىر سەۋدايى. ۋاقتى كەلگەندە ھەممىنى ئوكتەي-توكتەي قىلىۋېتىمەن ...، — دېدى.

بۇ سەھرا قىزىنىڭ ئېغىزىدىن چىقىۋاتقان ئوت-ئاتەش سۆزلەرنى ئاڭلاپ بىردىنلا مەيلىخاننىڭ چىرايى ئۆڭۈپ-تاتىرىپ كەتتى. ئۇ، چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ئالدىراپ بىرنېمە دېمىدى.

ھۇجرا ئىچىدە جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. مەيلىخان خۇددى جەددال ئازايىم ئوقۇپ، ھىيلە-مىكىر پەيدا قىلغاندەك، ئۆي ئىچىنى بىر قېتىم پىرقىرىۋېتىپ بولۇپ، ئاندىن بۇ ”بەڭۋاش“ قىزغا يېڭىدىن نوختا سالماقچى بولۇپ دېدى:

— بولىدۇ قىزىم، دېگەنلىرىدەك مەن سىلىنى چىرايلىقچە يولغا سېلىپ قوياي، قولۇم ئارا بولماي، مەن سىلىنىڭ ئارزۇ-ئارمانلىرىغا بىخەستەلىك قىلىپتىمەن. بۈگۈن ماڭا يەنە بىر ئاخشام ھەمراھ بولۇپ بەرسىلە.

مەن سلىنى ئاخىرقى قېتىم كۆتۈۋالاي، چىرايلىق قوزام. ئەتە سلىنى ئاكىلىرىغا ئۆز قولۇم بىلەن ساق يەتكۈزىمەن، بۇ سۆزۈمگىمۇ ماقۇل دەلا، چىرايلىقىم ... — دېدى.

مەيلىخاننىڭ بۇ ئەپسۇنلىرىغا ساددا قىز يەنە ئىشىنىپ قالدى. ئەسلىدە، بۇ جادۇگەر ئاللىقاچان زەينەپنىڭ تەقدىرىنى خۇپپىيانە توغرىلاپ بولغانىدى.

مەيلىخاننىڭ ئۈچۈر يەتكۈزۈشى بويىچە، خائىنابال ئورچۇنئا بۇ مەسۇمە قىزنىڭ "نورۇزقوۋم"دىكى چېلىشچى قۇربانىنىڭ ئۆز سىڭلىسى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدى. ئۇ، قۇرباندىن ئەنت ئېلىش كويىدا تىت-تىت بولۇپ يۈرگەنىدى. شۇڭا ئۇنى ئاكىسىنىڭ رەقىبى ئاپپاقغا توغرىلاشنى جېكىلەپ قويدى. شۇنداق قىلىپ زەينەپنىڭ تۇنجى كېچىلىكى بىر قارا يۈرەك قىساسخورنىڭ چاڭگىلىغا تۇتقۇزۇپ قويۇلدى. زەينەپنى مانا ئەمدى ئاشۇنداق قەبىھ قىسمەت كۈتمەكتە ئىدى.

ئاشۇ كۈنى زاۋال چۈشكەن مەھەلدە مەيلىخان قۇۋلۇق-شۇملۇق بىلەن يەنە زەينەپنىڭ كۆڭلىنى ياساپ، ئۇنىڭغا:

— ئوماق قوزام، ماڭا ييقىنراق كەلسلە، قۇلاقلىرىغا كىچىككىنە گېپىم بار. بۈگۈن ئاخشامچۇ، ئاگلاپ تۇرسىلا، بىزنىڭ ئەر كىشى ئاق شەھەردىن مېنى يوقلاپ كەلگۈدەك. ئەر كىشى بۇ ئۆيگە كەلسە سلىنىڭ بۇ ئۆيدە تۇرۇشلىرى بىئەپ بولۇپ قالار. ئۆزلىرىنىڭ تېخى يۈزلىرى ئېچىلمىغاچقا قورۇنۇپ قالالا ... ، شۇڭا ئۆزلىرىنى بۈگۈن بىر كېچىلىك قونالغۇ ئۈچۈن بۆلەك بىر خاس ھۇجرىغا يۆتكەپ تۇراي دەۋاتىمەن. سلى ئەندىشە قىلمىغايلا. يامان، بەدنىيەتلەرنىڭ قەستىدىن پەخەس بولۇش ئۈچۈن سلى ياتىدىغان ئاشۇ ھۇجرىنىڭ سىرتىدىن مەھكەم قۇلۇپلاپ قويىمەن. سلى ئانىلىرىنىڭ قويىندا ئۇخلىغاندەك، بەخىرامان ئۇخلايدىلا. ھازىر چاققان، قورساقلىرىغا غىزا يەۋالسىلا، ئاندىن ... — دېدى.

مەيلىخان سۆزلەۋېتىپ، زەينەپنىڭ روھىي ھالىتىگە زەن سالاتتى.

ئۇنىڭ كۆز بۇيامچىلىق بىلەن قىلغان سۆزلىرىگە ئىرەن قىلماي ئولتۇرغان زەينەپ بويۇن تولغاپ دومسىيىۋالغانىدى. مەيلىخاننىڭ ”ياغاچ قازنى“نى سىناقتىن ئۆتكۈزگەن بۇ مەسۇمە قىز، دوپپىسىغا جىگدە سېلىنىۋاتقان بۇ يېڭى ئويۇننى دەرھال سېزىۋالدى-دە، ئارسالدى بولۇپ ئولتۇرالمايلا قال-دى، ئۇ، مەيلىخانغا تەڭكۈزۈپ:

— ماڭا يەنە قانداق شېرىن گەپلەر بىلەن قاپقان قۇراي دەيدىلا. مەن ئاپامنىڭ ئىچ كۆيۈكىدە، ئاكامنىڭ دەردىدە ئىككى كۆزۈمنىڭ قان ياش بىلەن تولغانلىقىنى سىلىگە نەچچە رەت دېدىمغۇ، بىردەم بولسا ئاكامنى ئۆزى كېلىدۇ، دەيدىلا. بىردەم بولسا ئۆزۈم باشلاپ بارىمەن، دەيدىلا. نېمىشقا تىكىشلىرى توختىمايدۇ. بولدى مەن ئۆزۈم كېتىۋېرىمەن. مېنىڭ يەنە ئالدىمنى توسمىسىلا ...، — دېدى.

زەينەپ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى-دە، ئۇچىسىدىكى يېڭى تاۋار كۆڭلەكنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ، ”ۋەرت“ قىلىپ يىرتىپ تاشلىدى. مەيلى-خان ئالاقزادە بولغان پېتى يۈگۈرۈپ بېرىپ، زەينەپنىڭ قولىغا ئېسىلىۋالدى ۋە ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ:

— خان قىز، ئۆپكىلىرىنى بېسىۋالسىلا. ھەر ئىش بولسا چىرايلىقچە سۆزلىشەيلى. ئاچچىقلىرىنى بېسىۋالسىلا، قېنى ئورۇنلىرىدا ئولتۇرۇۋالسىلا. مەن سىلىگە چاي تۇتۇپ، ناماقۇل بولاي قىزىم، — دېدى.

مەيلىخان دەرھال بىر پىيالە چاي قۇيۇپ كەلدى-دە، زەينەپكە ئىككى قوللاپ سۇندى. زەينەپنىڭ كەيپىياتى بىرئاز ئەسلىگە كەلگەندەك بولۇپ ئاچچىقى سەل پەسكارىغا چۈشكەندەك بولدى.

مەيلىخان ئۇنى شىيلاپ، يەنە سۆز باشلىدى:

— خان قىز، ھېچقىسى يوق. كۆڭلەكلىرى يىرتىلغان بولسا، مېنىڭ ساندۇقۇمدا كۆڭلەك جىق. ياخشىسىنى تاللاپ يۆتكىۋالسىلىرى بولىۋېرىدۇ ئەمەسمۇ، سىلى خۇش بولىدىغانلا ئىش بولسا مەن سىلىدىن جېنىمنىمۇ ئايىمايمەن. مەن سىلىنىڭ سادىغىلىرى بولۇشقا تەييار. ئەمدى مەن سىلىگە

ئىچىمدىكى لىللا گېپىمنى دەۋېتەي، مەن ئاكىلىرىنى سۈرۈشتۈرمىدىم ئەمەس، سۈرۈشتۈردۈم. نەچچە كۈندىن بۇيان سىلىنىڭ دەرد-ئەلەملىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇپمۇ بېشىمنى ئىچىمگە تىقىپ، قۇلاق يوپۇرۇپ يۈرسەم كۆڭلۈم ئۇنايدۇ دەمدىلا قىزىم. ھازىر ئاڭلىسام ئاكىلىرى قۇربان مىس كاندا ئەمەس، ئۆگەن دەريا ھاشىرىدا ئىشلەۋېتىپتۇدەك. سىلىنىڭ غەملىرىدە بولۇپ ئۇنى ئېنىق بىلىپ چىقتىم. بۈگۈن كەچ بولۇپ قالدى. بۈگۈن بىر كۈن چىدىسىلا، بىر كۈن دېگەن چاغلىق ئىش، غۇلچىغا چىداپ، غېرىچىغا چىدىمىسا بولامدۇ قىزىم؛"بىر كۈن دېگەنگەتوشقان تېرىسىمۇ چىدايدۇ" دەيدىغان گېپىمىزمۇ بارغۇ؟ ئەتىمۇ خۇدايىمنىڭ كۈنى. مەن سىلىنى ئەتە ئەتىگەن...

مەيلىخاننىڭ بۇ سۆزلىرىگە قارىتا زەينەپ ئالدىراپ بىرنېمە دېمىدى. ئۇنىڭ بىلەن قايتا بىر نەرسە دېيىشىپمۇ ئولتۇرمىدى. لېكىن، يەنىلا بىر ئىشنىپ، بىر ئىشەنمەي، دەرگۇماندا بولۇپ تۇراتتى.

مەيلىخان دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ، ساندۇقىدىن يېڭىلا تىكىلگەن بىر يېشىل تاۋار كۆڭلەكنى ئېلىپ چىقتى-دە، ئۇنى زەينەپنىڭ بويىغا چەنلەپ كۆرۈپ:

— ماڭا قارىسىلا قىزىم، بويلىرىغا زەپمۇ چىپ كەلدى. ئۆلچەپ پىچىپ تىككەندەك، مانا ئەمدى ئۇچىلىرىدىكى يىرتىقنى سېلىۋېتىپ، مۇشۇ يېڭىسىنى يەڭگۈشلەپ كىيىپ تۇرسىلا، مەن مۇلازىملارغا دەپ قورساقلىرىنىڭ غېمىنى قىلاي، — دېدى.

مەيلىخان ئاشخانا تەرەپكە ماڭدى. زەينەپ كۆڭلەكنى يەڭگۈشلەپ كىيدى. ئۆزىنىڭ ئالاقاغىدىن كىيىپ كەلگەن سەھرا كىيىمىنىمۇ ئوراپ، بىر بۇلۇڭغا يوشۇرۇپ قويدى. مەيلىخاننىڭ پەرىجە چاپىنى، چۈمپەردىسى، سېرىق دەستەكلىرى ئېسىلغان جايلارغىمۇ زەن سېلىۋالدى. بۇ نەرسىلەر گېزى كەلگەندە، ئۇنىڭ كۆڭلىدە كېچىسىمۇ ئىزىقماي تاپالىغۇدەك دەرىجىدە ئېدىتلىق بولدى.

بىراق، مەككار مەيلىخان غىزا تەييارلانغىچە ئارىلىقتا باشقا بىر چوت سوقتى. ئۇ، ئۆز-ئۆزىگە "ئۇ بىرنېمە راستىنلا كاج-تەلۋە، ساراڭ ئىكەن. خۇددى باياۋاندىكى ياۋا قۇلاندەك مۆكۈپلا تۇرىدىكەن. ئۇنىڭ ئەلپازىدىن قارىغاندا يەنە قۇشقۇنغا ئولتۇرۇۋېلىپ، ئاسماننى بېشىغا كىيگۈدەك ئەلپازى بار. توختا، بىر ئامالىنى قىلاي" ...، — دېدى.

مەيلىخان ئەتەي تىقىپ قويغان يېرىدىن مەجۇنغا خۇرۇچ قېتىپ راسلانغان مەست قىلىش دورىسىنى ئالدى-دە، ئۇنى چۆگۈندە قايناتتى. ئۇنىڭ سۇيۇقلۇقى، رەڭگى، تەمى پەملە چايدىن پەرقسىز ئىدى. ئۇنىڭ بىرنەچچە سائەت بىھوش قىلالايدىغان رولى بار ئىدى.

خۇپتەندىن ئۆتكەن مەھەلدە، مەيلىخان مۇلازىم چوكانلار بىلەن بىرگە غىزا، چايغا ئارىلاشتۇرۇلغان مەست قىلىش دورىسىنى كۆتۈرۈپ، ھۇجرا ئىچىگە كىرىپ كەلدى-دە، زەينەپنى غىزاغا تەكلىپ قىلدى. مەيلىخان بىلىندۇرمەي تۇرۇپ دېدى:

— قېنى تاماقنا باقسىلا قىزىم، كەچ كىرىپ قالدى. "ئاچ يېتىپ قالسا ئۇيقۇ قاچىدۇ" دەيدىغان گەپ بار. بۇ پېتىر مانتا زەپمۇ ئوخشاپتۇ. پۇرىقىدىن چىقىپ تۇرىدۇ. دورا-دەرمەكلىرىمۇ جايىدا تەڭشەلگەندەك قىلىدۇ. قېنى تۈزۈت قىلماي ئالسىلا، — دېدى.

زەينەپ بۇگۈن كۈن بويى چېچىلىپ يۈرۈپ چاڭقىغانىدى. ئۇ، مانتىنى يېگەندىن كېيىن، ئالدىغا كەلتۈرۈلگەن بىر پىيالە مەستخۇش دورىسىنى چاي دەپ ئويلاپ غۇرتىندە قىلىپ بىر يولىلا ئىچىۋەتتى. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي كۆزلىرى ئالاچەكمەن بولۇپ خۇمارلىشىپ توختىماي كۈلۈشكە باشلىدى. بىردەمدىن كېيىن بىھوشلىنىپ ئارقىسىغا سەنتۈرۈلۈپ يىقىلدى.

مەيلىخان ئۆز ھىيلىسىنىڭ ئۈنۈمىدىن مەمنۇن بولۇپ، گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى-دە، ئالدىنئالا ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئىككى ئايال مۇلازىمغا زەينەپنى كۆتۈرگۈزۈپ "مەخسۇس ھۇجرا"غا ئېلىپ بېرىپ ياتقۇزۇپ

قويۇشنى ۋە ھۇجرىنى سىرتىدىن قۇلۇپلاپ قويۇشنى تاپىلىدى. بۇ ھۇجرىنىڭ ئاچقۇچى قۇربانىنىڭ ئاشۇ رەقىبى ئاپپاقنىڭ قولىدا ئىدى.

ئەتىسى تاڭ سەھەرلىكتە ھوشىغا كەلگەن زەينەپ، كېچىدە ئۆزىنىڭ ئاياغ ئاستى قىلىنغانلىقىنى بىلدى-دە، ئار-نومۇسى غالىب كېلىپ، بىردىنلا خۇدىنى يوقىتىشقا باشلىدى. ئۇ، ئۆزىنى ئۆزى كاچاتلايتتى، چاچلىرىنى يۇلاتتى، بارماقلىرىنى چىشلەيتتى، ئىككى كۆزىدىن ئەلەم ياشلىرى قۇيۇلاتتى.

بىر مەھەلدىن كېيىن ئۇ، ئېسىنى يىغىپ، ئورنىدىن تۇردى ۋە ھۇجرىنىڭ ئىشىكىنى ئالدىغا تارتىپ كۆردى. ئىشىك قۇلۇپلانمىغانىدى. ئۇ ئىشىككە ئىلىكلىك قۇلۇپنى ئالدى ۋە كۆتۈرگەن پېتى بېرىپ، مەيلىخان ئۇخلاۋاتقان ئۆينى سىرتىدىن قۇلۇپلاپ قويدى.

ئارقىدىن ئۇ مەيلىخاننىڭ ئىش بېجىرىش ھۇجرىسىغا ئاستا كىرىپ، ئۆزىنىڭ ئاخشام تىقىپ قويغان بۇرۇنقى كىيىم-كېچەكنى ئالدى. مەيلىخاننىڭ بۆۋىلىك پەرىجىسىنى ئۇچىسىغا كىيدى، شايى چۈمبەردىسىنى بېشىغا ئارتتى، قوزۇققا ئېسىقلىق سېرىق دەستەكنى ئېلىپ يانچۇقىغا سالدى. شۇنىڭدىن كېيىن، زەينەپ ھۇجرىدىن چىققان پېتى، ئالدى-ئارقىسىغا قارىماي مېڭىپ، قوۋۇق قاراۋۇلى ئالدىغا كەلگەندە سېرىق دەستەكنى كۆرسىتىپ قويدى-دە، دەرۋازىنىڭ سىرتىغا چىقىپلا غايىب بولدى.

تاڭ توخۇلىرى چىللاۋاتاتتى. كۆك مەسچىت تامىنىدىن باش ئەزەن ئاڭلانماقتا ئىدى. تەكرى ئۇنىڭ يولىنى ئوڭ قىلغانىدى. شەپەق قىزارغان مەھەلدە ئۇ، پاسىقلار دۇنياسىدىن جۇدا بولۇپ، تەبىئەتنىڭ پاك قوينىدىن ئەركىن نەپەس ئېلىشقا باشلىدى.

ئۇ غەربىي شىمال تامان مېڭىۋەردى. ئۇ، بىر يېزىغا يېقىنلاشقاندا، ئالاقىغدىن كىيىپ كەلگەن كىيىم-كېچەكنى ئالماشتۇرۇپ كىيىۋالدى. ئۇچىسىغا ئارتىۋالغان ”چايان بۆۋى“نىڭ چاپان، چۈمپەردىلىرىنى چۆرۈۋەتتى.

زەينەپ ئالدىغاخېلى ئۇزۇن ماڭغاندىن كېيىن، ئاخىرى"قىزقالغان"
دەپ ئاتىلىدىغان مەشھۇر غار تېغى ئىچىگە كىرىۋالدى.

"ئادىمىي ھايۋانلار"دىن جېنى جاق تويغان زەينەپ، بۇ پىنھان ماكاندا بۇغا-ماراللارغا ھەمراھ بولۇپ، خېلى ئۇزۇنغىچە يوشۇرۇنۇپ كۈن ئۆتكۈزدى.

ئۇ، پاسىللار چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇپ نىجات تاپقىنىدىن مەمنۇن ئىدى. تىلسىماتلىق ۋادىنىڭ ساپ ھاۋاسى ئۇنىڭ يۈرەك يارىسىغا شىپالىق بېرىشكە باشلىغانىدى. غار تاملىرىغا سىزىلغان «ساھىبجامال قىز»نىڭ تەسۋىرىي سۈرەتلىرى زەينەپنىڭ روھىي مەدەتكارى ئىدى. ئۇنىڭ چۆرىسىگە سىزىلغان چەۋەندازلار ئۇنىڭ روھىي مۇھاپىزەتچىلىرى ئىدى.

بۇ چاغ ياز پەسلىنىڭ سەراتان مەۋسۇمى بولۇپ، تەگرىدىن سۇ تەلەپ قىلغۇچى دېھقانلار بۇ يەرگە ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىپ-كېتىپ تۇراتتى. ئۇلار ئەۋلادمۇئەۋلاد چوقۇنۇپ كېلىشىۋاتقان "قىز قالغان" غارىغا سەدىقە، خەير-ساخاۋەت ئۇزۇقلىرىنى قويۇپ قوياتتى. بۇ ئاش-نانلار زەينەپنىڭ ئوزۇقلۇقىغا ئايلانغانىدى. غارنىڭ ئىچى-تېشىدىكى كۆلچەكلەرگە تاغ باغرىدىن سىرغىپ چۈشۈپ يىغىلىپ قالغان تاتلىق سۇلار ئۇنىڭ ئۇسسۇلۇقى ئىدى. كېچىلىرى بولسا ئاسمان يېپىنچى، ئويمان يەرلەر سېلىنچى بولۇپ، تۈنلەرنى ئۆتكۈزەتتى.

زەينەپ ئۆزىگە ئەركىنلىك ئاتا قىلغان بۇ ھۆرىيەت ۋادىسىدا، ئارىلاپ ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان بۆرىلەرنىڭ ھۇۋلاشلىرى، غەلىتە ئاۋاز-سادالارغىمۇ پەرۋا قىلمايتتى. كۈنلەر مۇشۇ تەرىقىدە ئۆتۈپ باراتتى.

بىراق، ئۇ، ئادەمزاتتىن بىزار ئىدى. ئادەم قارىسىنى كۆرگەن ھامان قېچىپ ئۆڭكۈرگە كىرىۋالاتتى. ئۇ، ئۆزىنىڭ ۋە پۈتۈن ئائىلىسىنىڭ نابۇت بولۇپ كېتىشىنى ئاشۇ لەنىتى ئادەملەردىنلا كۆرەتتى.

بىر كۈنى ئۇ، ئۆزى بىلەن تەقدىرداش بولغان بىر ھامىلدار ئايال بىلەن كۆلچەك بويىدا تاسادىپىي ئۇچرىشىپ قالدى-دە، كۆلچەككە ئېگى-

شىپ ھەرقانچە قىلىپمۇ سۇ ئالالمايۋاتقان بۇ ئايالغا ياردەملەشتى.

ئۇ ئايال سۇ تەشنالىقىنى قاندۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئۇھ، دەپ بىر تىنىپ، ئاندىن ئارقىسىغا سۈرۈلدى-دە، بىر ياپىلاق تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئىككى كۆزىدىن توختىماي ياش قۇيۇلۇپ تۇراتتى.

ھامىلدار ئايالنىڭ كۆڭلى ئارامىغا چۈشكەندىن كېيىن، زەينەپ ئۇنىڭدىن سورىدى:

— ئاچا، نەدىن كېلىۋاتىدىلا، قارىسام ئېغىر ئاياغ ئىكەنلا، يەڭگىيدى-غان ۋاقىت-سائەتلىرى يېقىن قالغاندەك قىلىدۇ، بۇنداق چاغدا...

زەينەپنىڭ بۇ سوئالى بىلەن تەڭ ھامىلدار ئايالنىڭ ئىچ-ئىچىدىن چىققان ئۆكۈنۈشلۈك ئاھ ئۇرۇشى گويا ئۇنىڭ يۈرەك قېتىدىن پارتلاپ چىققاندەك بولدى-دە، زەينەپنىڭ قەلبىنىمۇ تىترىتىۋەتتى.

ھامىلدار ئايال قولىدىكى قاپاقتا ئېلىۋالغان سۇدىن يەنە ئازراق ئوتلاپ ئۆزىنى سەگىتىۋالغاندىن كېيىن، زەينەپكە ھال تۆكۈشكە باشلىدى:

— بۇ يەرگە نېمىگە كېلەتتىم سىڭلىم، سۆزلەپ كەلسەم، دەرد-ئەلەم-لىرىم بېشىمدىكى چېچىمدىنمۇ كۆپ. "قۇشقاچ يېغلىقى"دا يېزىمىزدىكى ئوغۇل باللارنىڭ تولىسى تايغانلارنىڭ قىلىچى ئاستىدا ئۆلۈپ تۈگەشتى. ئەسىرگە ئېلىنغان، مېنىڭدەك خوتۇن-قىزلار مەيلىخان دېگەن دەللىنىڭ قولىغا ئۆتكۈزۈلۈپ بېرىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن بىز سېپىل ئىچىدە دەپسەندە قىلىندۇق، مەن بۇنداق نومۇسسىزلىققا چىدىماي، جېنىمنى ياقىغا ئالاي، دەپ قېچىپ چىقتىم...

ھامىلدار ئايالنىڭ نەپىسى سىقىلىپ، ئاران-ئاران سۆزلەيتتى. نۇرسىز كۆزىنىڭ چاناقلىرىدىن ياش يۇلتۇزلىرى ساقىپ تۇراتتى. ئۇ، ئېغىرلاشقان بويىنى كۆتۈرەلمەي، يېنىدىكى شېغىل دۆۋىسى ئۈستىدە سوزۇلۇپ ياتتى.

تەركىي دۇنيا ئەھلىنىڭ بۇ پىنھان جەزىرىسىدە ھازىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى.

ھامىلدار ئايال كۆزىنى ئېچىپ، زەينەپكە نەزەر تاشلىدى-دە، ئۆز

كەچمىشلىرىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇردى:

— سېپىل ئىچىدىكى ”يېپىق قەسىر“ ئىچىدە سادىر بولغان ھەممە نومۇسسىزلىق ئاشۇ مەيلىخان دېگەن دەللىنىڭ شۇملۇقىدىن بولۇۋاتىدۇ. مەن ئۇ دەللە ھەققىدە نۇرغۇن گەپلەرنى ئاڭلىدىم، ئۇ تېخى ئامبال ئۇرچۇنئانىڭمۇ ئاشنىسى ئىكەن، ئامبالنىڭ خوتۇنى ئۇ ئىككىسىنىڭ پېيىغا چۈشكىلى ئۇزۇن بولۇپتىكەن. ئامبال بىر كېچىسى مەيلىخاننىڭ ھۇجرىسىدا قونۇپ قالغاندا، خوتۇنى ئىز قوغلاپ كېلىپ تۇتۇۋاپتۇ. بۇ خوتۇن شۇ كېچىدىلا ئاللا توۋا سېلىپ، قەلئەنى بېشىغا كىيىپتۇ. ئۇلغىيىۋاتقان ۋاڭ-چۇڭ جېدەلنىڭ ئۈستىگە چېرىكلەرنىڭ سەركىسى — ئاپپاڭ ھاسراپ-ھۆمىدەپ يۈگۈرۈپ كەپتۇ-دە، ئامبالنىڭ كۈنچى خوتۇنىنى كۆتۈرگەن پېتى ئۆيىگە ئېلىپ كېتىپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ خوتۇن ئاچچىقىغا پايلىماي، ئېسىلىپ ئۆلۈۋاپتۇ. لېكىن، مەيلىخان دەللە بولسا قىرىغىمۇ ئالماي يۈرۈۋېرىپتۇ. ئۇ، ھەرقانچە قېلىن بولغىنى بىلەن ئەلنىڭ تاپا-تەنە، مەسخىرىسىنى بوش دەمسىز، مۇشۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ ئۈستىدە توقۇلغان تەنە قوشاق، سۆز-چۆچەك ئۇنىڭ چاۋىسىنى چىتقا يېيىپ، سېسىقىنى خۇددى شامالدا قالغان توزغاقتەك تەرەپ-تەرەپكە سورۇۋەتتى. تېخى ”يېپىق قەسىر“ ئىچىدە دەرتمەن ئاياللار تەرىپىدىن توقۇلغان مۇنۇ قوشاقلارنى ئاڭلاپ بېقىڭچۇ:

ئارتىۋالسا چۈمپەردە،
بۆۋۈم دەيدۇ، تالادا.
قىلتىقىغا چۈشكەنلەر،
قالدى دەردتە-بالادا.

تارتۇق، قورۇق چۈشسىمۇ،
تۈگمەپتۇ ياشلىقى.

ئۇ دەللىگە دەسمايە،
تاۋار، ئەگىلىك، قاشلىقى.

تايغان بىلەن ئۆيىدە،
قاپتۇ كىچە تۇتۇلۇپ.
قۇلۇپلانغان ھۇجرىدىن،
چىقالماپتۇ قۇتۇلۇپ.

ئاگىلغانلار دەيدىكەن،
مەيلىخانغا سەت بوپتۇ.
”ئەل قىساسى مىنەلھەق“،
خويما ئۇبدان لەت بوپتۇ.

— ئاشۇ ۋەقەدىن كېيىن، — دەپ سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى ھامىلدار ئايال، — مەيلىخان ئالاقزادە بولۇپتۇ-دە، ئۆزىنىڭ ئىش بېجىردىغان ھۇجرىسىغا ئېسىپ قويغان كىيىم-كېچەك، دەستەك، چۇمپەردىلىردىنىڭ يوقىغانلىقىنى سېزىپ، بۇ ئىشلارنىڭ ھەممە سەۋەبىنى زەينەپ ئىسمىلىك بىر سەھرا قىزىدىن كۆرۈپتۇ. ئاڭلىساق، زەينەپنىمۇ ئۇ جادۇگەر ئالداپ، ئايىپاڭ دېگەن تايغانغا نۇرغۇن كۇمۇش بەدىلىگە سولاپ بەرگەنمىش...

زەينەپ ئۆزى بىلەن ئالاقىدار بولغان بۇ ھېكايىنىڭ ئايىغىنى ئاڭلاشقا تاقەت قىلىپ تۇرالمىدى، ئۇ دەرھال ھامىلدار ئايالغا ئىلتىجا قىلىپ:

— ئاچا، بەس بولدى، سىلى نۇرغۇن راست ئىشلارنى بىلىدىكەنلا، ئاخىرىنى سۆزلىمەيلا قويسىلا، — دېدى.

ھامىلدار ئايالنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلىغانسېرى زەينەپنىڭ ئار-نومۇسى غالىب كېلىپ، بەدەنلىرى لاغىلداپ تىترەشكە باشلىغانىدى. ئۇ، كۆزىنى

يۇمغان پېتى جىمىپ كەتتى. ھېكايىمۇ ئۈزۈلۈپ قالدى.

ھامىلدار ئايال بۇ تاسادىپىي ئۆزگىرىشتىن ھاڭ-تاڭ قالدى. ئەمما ئۇنىڭ قورسىقىغا جىن كىرىۋالدى-دە، زەينەپكە سوئال قويدى:

— سىزگە نېمە بولدى سىڭلىم؟ بىر يېرىڭىز ئاغرىپ تۇرۇۋاتامدۇ؟ يا مەن كۆڭلىڭىزگە تېگىپ قويدۇممۇ؟

زەينەپ ئۇنىڭ سوئالىنى ئاڭلىماسقا سېلىپ، ئۈن-تىن چىقارمىدى. ھامىلدار ئايالنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ، مەن دەۋاتقان زەينەپ ئەتىمالىم مۇشۇ قىز بولغىيمىدى دەپ ئويلاپ قالدى. ئۇ، زەينەپنىڭ يۈزىگە سىنچىلاپ قاراپ، يېڭىدىن ئۆرلەپ چىققان داغ-سەپكۈنلەرگە كۆزى چۈشتى-دە، «ئاشۇ زەينەپ دەل مۇشۇ قىز ئىكەن» دەپ جەزملەشتۈردى. ئاندىن ئۇ، زەينەپتىن ئەزۋەيلەپ سورىدى:

— سىڭلىم، ئىسمىڭىز نېمە بولىدۇ؟

ھامىلدار ئايال بۇ سوئالنى تەكرار سورىدى-يۇ، جاۋاب ئالالمىدى. زەينەپ بېشىنى چايقاپ، ئېيتىپ بېرىشنى رەت قىلاتتى.

— بولۇپتۇ، ئىسمىڭىزنى، — دېدى ھامىلدار ئايال، — دېمىسىڭىزمۇ مەيلى، چىرايىڭىزنى بۆلەكچە تۇرىدۇ، يۈزلىرىڭىزگە داغ چۈشۈپتۇ ... بويىڭىزدا بار دەك قىلىدۇ، ئۆزلىرىڭىزگە ئاۋاي بولسىلا، ئاچچىقلىرىغا ھاي بەرسىلە، جۇمۇسلا...

ھامىلدار ئايالنىڭ ئېغىزىدىن ئاشۇ سۆز چىقىشى بىلەن تەڭ زەينەپكە «ئاسمان يىراق، يەر قاتتىق» بولۇپ كەتتى. ئۇ، ئاستا كۆزىنى ئېچىپ، ھامىلدار ئايالغا مېھرىبانلىق بىلەن:

— رەھمەت ئاچا، سىلى سۆزلەپ بەرگەن ھېكايىدىن خېلى ئىشلارنى ئۇقۇۋالدىم. مەن سىلىگە ئۇزۇن ھەمراھ بولالمايمەن ...، — دېدى.

زەينەپ ئورنىدىن قوزغالماقچى بولۇۋىدى، ھامىلدار ئايال ئۇنى دەرھال توختىتىۋېلىپ:

— تەخىر قىلسىلا سىڭلىم، كۆڭۈللىرىگە تېگىپ قويغان بولسام مېنى كەچۈرسىلە. دەرتمەنلەر ئىچىنى بوشىتىۋېلىش ئۈچۈن مۇڭداشسا كۆڭۈل يارىسى ساقىيىدۇ، دەيدىغان گەپ بار. ئىككىمىزنىڭ دەردى ئوخشاش ئىكەن. بىز تېگىمىزدىن پاك. زاماننىڭ ئۆزى ناپاك؛ قارا زۇلمەت بىزنىڭ پاك قەلبىمىزنى جاراھەت قىلدى. بۇنىڭ ئەيىبكارلىرى — زاماننىڭ زالىملىرى. مانا ھازىر مېنىڭ بويۇمدا بارلىقىنى سىلىمۇ ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈپ تۇرۇۋاتىدىلا، بۇ مېنىڭ ئۆز ئىختىيارىم بىلەن بولغانمۇ؟ مەن بۇ دەردىمگە ئۆلەيمۇ، كۆيەيمۇ؟ — دېدى.

ھامىلدار ئايال سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئىچ-ئىچىدىن سىيرىلىپ، ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى.

كۆلچەكنىڭ نېرى قىرغىقىغا نۇرغۇن قارلىغاچ ۋە ساي تورغايلىرى ئۇچۇپ كېلىپ، ۋىچىرلىشىپ سۇ ئىچىشمەكتە ئىدى. پاكار ئۆسكەن چاتقاللىقلار ئۈستىدە غورۇلايلار بىر-بىرىنى قوغلىشىپ ئۇچۇشۇپ يۈرەتتى. ئاسماندا لەيلەپ يۈرگەن سار، كۆكنەكلەر چوڭ دائىرە ياساپ ئايلىناتتى.

ھامىلدار ئايال ئېسنى يىغىپ، كۆلچەك قىرغىقىدىن سۇ ئىچىۋاتقان قارلىغاچلارغا نەزەر تاشلىدى-دە، ئۆزىنىڭ كۆڭلىدە قالغان بىر خاتىرىنى زەينەپكە دېدى:

— مەنمۇ، سىلىمۇ ئاتا-ئانىمىزدىن ئايرىلغان يېتىمە ئىكەنمىز. يېتىم قالغان چەرەن قوزىسى ئاسانلا بىلىپزغا يەم بولغىنىدەك، ئىككىمىزنىڭ تەقدىرىمۇ مانا شۇنداق بولۇپتۇ. مەن ھازىر ئاۋۇ قارلىغاچلارنى كۆرۈپ، ئانام رەھمەتلىكنى ئەسلەپ قالدىم. ئۇ دائىم ماڭا:"قارلىغاچ قارانىمە، قانىتىدىن ئايرىلمىسۇن، قىز بالا ئاجىز نىمە، ئانىسىدىن ئايرىلمىسۇن" دېگەن قوشاقنى ئېيتىپ بېرەتتى. مەن كىچىك چېغىمدا ساددىلىق قىلىپ، ئۇنىڭ قەدرىگە يەتمەپتىمەن. مانا ئەمدى پۇشايماننى ئالدىغان قاچا يوق...

ھامىلدار ئايالنىڭ بۇ سۆزلىرى جىمىقىپ كەتكەن زەينەپكە تەسىر

قىلدى-دە، ئۇنىڭدىن سورىدى:
— ئاچا، سىلىمۇ ئالاقاغىدىنىمۇ؟
— ياق، سىڭلىم، مەن...
— ئۇنداقتا بۇ يەردىن قايتىپ كېتەمدىلا؟
— كېتىمەن، لېكىن مۇشۇ يەردە يەڭگىپ بولۇپ ئاندىن كېتىمەن.
زەينەپ قايتا ئېغىز ئاچماي، يەنە جىم بولۇپ كەتتى. ھامىلدار ئايال "مۇشۇ يەردە يەڭگىپ..." دېگەن سۆزىگە ئىزاھ بېرىپ:
— مۇشۇنداق ئېغىر ئاياغ ھالەتتە تۇرۇپ، يېزامغا قايسى يۈزۈم بىلەن ... ، قارىغۇدەك بولسام، مۇشۇ "قىز قالغان" غارىنى تەكرىمىز سۈدىن، ئۇزۇق-تۈلۈكتىن مەھرۇم قىلماپتۇ. مەن نېمىدىن ئەنسىرەيمەن. ئاڭلىشىمىچە، "قىز قالغان" مەلىكە بىلەن ئۇنىڭ چەۋەنداز مۇھاپىزەتچىلىرىمۇ مەڭگۈ ھايات ئىمىش؛ ئۇلار بىزدەك خار-زارلارنى قوغدايمىش. ئۇنىڭدىن سىرت ئەلنىڭ ئىچىدە: "باياۋانلاردا تۇغۇلۇپ قالغان بوۋاقنى كۆك بۆرە تەربىيىسىگە ئېلىپ، چەۋەنداز قىلىپ يېتىلدۈرەرمىش" دەيدىغان رىۋايەت بار. مەن مۇشۇ گەپلەرنىڭ بىرسى بولمىسىمۇ بىرى چوقۇم ئۇقتاسىغا كېلىپ قالىدۇ، دەپ ئىشىنىمەن، — دېدى.
زەينەپ ھەمراھىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاچ، شىمالدىكى مۇزاتنىڭ قارلىق چوققىسىغا قىزىقسىنىپ قارايتتى. تەڭرىتاغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان سالقىن شامال بۇ ئىككى دەردمەنىنىڭ مەڭزىنى سۆيۈپ، چاچلىرىنى يەلپۈپ تۇراتتى.
— ئاۋۇ ئېگىز قارلىق تاغنى، — دېدى زەينەپ، ھامىلدار ئايالنىڭ دىققىتىنى بۇراش ئۈچۈن، قولى بىلەن ئىشارەت قىلىپ كۆرسىتىپ، — كۆرۈۋاتامدىلا. ئۇگەن دەرياسى ئەنە شۇ مۇزات دېگەن چوققىدىن باشلىنىدۇ. مېنىڭ ئاكام ھازىر شۇ يەردە — ئۇگەن دەرياسى ھاشىرىدا ئىشلەۋېتىپتۇ. ئاڭلىسام ئۇ مېنى ئىزدەپ بارمىغان يېرى قالماپتۇ. ئۇنىڭ مېنى دەپ يۈرەكلىرى سەكپارە بولۇۋاتىدۇ. مېنىڭ بۇ يەرگە كەلگىنىمگە خېلى چاغلار

بولۇپ قالدى. مەن سىلىگە ئىچكىپ قالغان بولسامۇ، ئاكامنى تاشلىۋېتىش-
كە كۆزۈم قىيمايۋاتىدۇ. مەن ئۇنىڭغا كۆرۈنۈپ قويۇپ كېلەي دەۋاتىمەن.
خەير ئەمىسە، سالامەت بولسىلا...

زەينەپ ھەمراھى بىلەن خوشلىشىپ، غەربىي جەنۇب تامان يۈرۈپ
كەتتى.

قۇياش ئەمدىلا غەربكە قىيسايغان چاغ. پىژغىرىم ئىسسىقتا قارىماي،
قىزىپ كەتكەن شېغىل تاشلار ئارىسىدا، كەسلەنچۈك، پاتمىچۇقلار مۆكۈش-
مەك ئويناشقاندەك ھەر تەرەپكە چېپىشىپ يۈرەتتى.

كەلكۈنلەرنىڭ خارابىسى — شېغىللىق ياردائىلىقلار باغرىدا ئۆسكەن
قاغدالمىلارنىڭ ئىنچىكە بوغۇنلىرى سۇسىزلىقتىن ساغىرىپ تۇراتتى.

"باشقا كەلگەندە باتۇر" دېگەندەك، زەينەپ ھېچنېمىگە پىسەنت
قىلماي، تەۋەككۈل سەھراسىغا قەدەم قويغانىدى.

ئۇ، سايمۇساي، ئېدىرمۇئېدىر كېزىپ ماڭاتتى. ئۇنىڭ تاپانلىرى تېشى-
لىپ مادارى قالمىغانىدى. لېكىن، ئۇنىڭ نومۇس كۈچى ھەرقانداق جاپا،
دىشۋارلىقنى يېڭىشكە قادىر ئىدى.

ئۇ، "قىز قالغان" غارى يېنىدا قالغان بايىقى ھاملىدار ئايالنىڭ
ئېغىزىدىن ئۆزى ھەققىدە ئاڭلىغان گەپ-سۆزلەرنىڭ ئەل ئىچىگە تاراپ
كەتكەنلىكىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىدە، ئۇنىڭ كۆزىگە قىزىللىق تىقىلات-
تى، ئىچى تىتتىلاپ، سەۋر قاچىسى تولۇپ باراتتى. بۇ دۇنيادا ياشاش
ئۇنىڭغا ھارام بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتتى.

ئەمما ئۇ، ئاشۇ سىناقلارغا چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ، بەرداشلىق
بېرىش قارارىغا كەلدى-دە، ماڭا-ماڭا ئاخىر يېتىم-يېسىرلارنىڭ پاناھخانىسىغا
ئايلانغان "قۇمتۇرا" غارىغا يېتىۋالدى. زەينەپ بۇ ئېتىكاپخانا دەرگاھىدا
بىر مەھەل پاناھلاندى.

"قۇمتۇرا" غارىنىڭ ئەتراپى يايلاق ۋە ئوتۇنلۇق ئىدى. پادىچىلارنىڭ

قوي-قوزىلىرىنىڭ مەرەشلىرى، ئوتتۇنچىلارنىڭ هايت-هۇيتلىرى جىلغا-ئېـ-
ـدىرلىق جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ تۇراتتى.

جاپالىق مۇساپىلەرنى كېزىپ، هارغىنلىق يەتكەن بۇ سەرگەردان يېتىمە قىز داق يەردە شېرىن ئۇيقۇغا غەرق بولۇپ ياتقان بىر كۈنى، بىر ئاقساق قوزا كەلگەن پېتى ئۇنىڭ قۇچىقىغا چاپلىشىپ ياتتى-دە، زەينەپنى ئۇيقۇسىدىن چۆچۈتۇپ ئويغاتتى.

زەينەپ قوزىنى باغرىغا باستى. ئۇنىڭ يۇمران بۇدۇر قارا موينلىرىنى سىلىدى، يۈزلىرىگە سۆيدى. ئۇنىڭ قاپقارا چىرايلىق كۆزلىرى زەينەپنىڭ دەردمەن كۆزلىرىگە مېھرىبانلىق بىلەن تىكىلەتتى.

قارا قوزىنىڭ بىر پۇتى سۇنۇپ ئازار يېگەنىدى. زەينەپ كۆڭلەكنىڭ ئېتىكىنى يىرتىپ، بىر پارچە لاتا تەييارلىدى-دە، قوزىنىڭ زەخىم يېگەن پۇتىنى تېڭىپ قويدى. ئۇ ئەتراپتا يېقىندىلا ئۆتكۈزۈلگەن زاراخەتمە ساخا-ۋەتچىلىرى قالدۇرۇپ كەتكەن ئاشلىق، نان ۋە باشقا يېمەكلىكلەر زەينەپنىڭ ئېسىگە كەلدى-دە، ئۇنىڭدىن ئازراق ئېلىپ كېلىپ، قوزىغا يېگۈزدى. ئېتىكى بىلەن سۇ كەلتۈرۈپ ئىچكۈزدى. ”ئاھ، ماڭا ئوخشاش ئازار يېگەن قوزام، ياراتقان ئىگەم سېنى ماڭا هەمراهلىققا ئەۋەتكەندىمۇ، قېنى سۆزلىگىنە قوزام ... “ دېدى زەينەپ، ئۆزىگە ئۆزى.

بىر مەهەلدىن كېيىن، زەينەپ ئورنىدىن تۇرۇپ، قوزىنى قۇچىقىغا ئېلىپ كۆتۈرۈپ، جىلغا ئىچىگە قاراپ ماڭدى. پەسكىرەك چۈشكەندە، يىراقتا بىر پادا قوي ئوتلاپ يۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە، قارا قوزىنى قۇچىقىدىن يەرگە چۈشۈرۈپ، قوي پادىسى تەرەپكە هەيدىدى. لېكىن، قارا قوزا ماڭماي تۇرۇۋالدى.

— ئاناڭ شۇ يەردە قوزام، بېرىپ ئاناڭنى تېپىۋال، يۈرە، ماڭـە ...، — دەيتتى زەينەپ، ماڭماي تۇرۇۋالغان قوزىغا قاراپ كەينى-كەيند-ـدىن.

لېكىن قوزا كەينىگە تېپىشىپ، مىڭىشقا زادىلا ئۇنىمايتتى. ھېچ ئامال قىلالماي زەينەپ ئۇنى كۆتۈرۈپ قوي پادىسى يېنىغىچە يەتكۈزۈپ قويۇپ، كەينىگە ياناي دېيدى، ئوتتۇرا ياشلىق چوپان كېلىپ زەينەپنىڭ ئالدىنى توسۇپ:

— بۇ قوزىنى ئىزدەپ تاپالماي، بېشىم قېتىپ تۇراتتى. سىلىنىڭ يەتكۈزۈپ بەرگەنلىرىگە كۆپ رەھمەت. بۇ يەردە بىردەم ئولتۇرۇپ، ماڭا مېھمان بولۇپ قايتسىلا. ئازراق گۆشۈمۇ، يەنە نانمۇ بار، تارتىنماي كېلىپ ئولتۇرسىلا، بۇ چۆل دېگەندە خوتۇن كىشى ئادەمنىڭ كۆزىگە قىزىلگۈل بولۇپ كۆرۈنىدىكەن. زەپمۇ ئوبدان كەلدىلە، ئۇنىڭ ئۈستىگە ماڭا تازا بىر ياخشى ئىش قىلىپ بەردىلە ...، — دېدى.

— ياق، ياق، گېلىمدىن ھېچنېمە ئۆتمەيدۇ، مەن ئاستا كېتىۋالاي، ئىچىم ئېلىشىپ بولالمايۋاتىمەن، قۇسقۇم كېلىپلا تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى زەينەپ بىئارام بولۇپ.

زەينەپ ئاشۇ سۆزنى قىلىش بىلەن تەڭ ئارقا-ئارقىدىن ھۆ بولۇپ قوسۇشقا باشلىدى. پېشانىسىدىن سوغۇق تەر چىپىلداپ ئېقىپ تۇراتتى. پادىچى يېلىڭ چاپىنىنى يەرگە سالدى-دە، زەينەپنى يۆلەپ ياتقۇزۇپ قويۇپ:

— ھېچقىسى يوق، بويىلىرىدا باردەك قىلىدۇ، سىزىك بولۇپ قالغان-دەك قىلىلا، بىر دەم ئارام ئېلىۋالسىلا، ئۇخلىۋېلىپ كېتىدىلا خېنىم، مەن سىلىگە چاي قاينىتىپ تۇراي، سىلى غەم قىلماي راھەتلىنىپ ئۇخلىۋالسىلا، — دېدى.

زەينەپ بىر ئاش پىشىم ۋاقىت راھەتلىنىپ ئۇخلاپ، ئېسىگە كەلدى. پادىچى ئۇنىڭ ئالدىغا نان، چاي كەلتۈردى ۋە زوقمەنلىك بىلەن ئۇنىڭ تەق-تۇرقىغا زەن سېلىپ چىققاندىن كېيىن ئېغىز ئېچىپ:

— خېنىم، بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالدىلا؟ — دەپ سورىدى.

— تەقدىر بىلەن، — دېدى زەينەپ جاۋابەن.
— سىلىگە قارىسام ھامىلىدار ئوخشايلا، بالىنىڭ دادىسى...؟
— تەقدىر.
— ئەمدى قانداق قىلاي دەيدىلا؟
— تەقدىر باشلىغان يولدا ماڭىمەن.
— قارىسام، خېنىم باشلىرىغا دەرد كەپتۇ. ئەگەر ئەرلىرى سىلىگە قارىماي، ئاجرىشىپ كەتكەن بولسىلا، بولۇپتۇ قورساقلىرىدىكىگە مەن ئىگە بولۇپ، باشلىرىنى سىيلاي، قانداق مەن بىلەن بىللە ئۆتۈشكە...
— رەھمەت، رايىم يوق.
زەينەپنىڭ جاۋابى پادىچىنىڭ بېشىنى گاڭگىرىتىپ قويغانىدى. ئۇ، بۇ قىز مېنى كولدۇرلىتىۋاتىدۇ دەپ ھېس قىلاتتى. زەينەپ بولسا ئۆزىنى خارلىغان، بىگۇناھ جازالىغان تەقدىردىن ئاغرىناتتى. بۇ يەردە پەيدا بولغان سىرلىق تېپىشماقنى قانداق يېشىپ چىقىشقا پادىچىنىڭ ئەقلى يەتمەي، ئاخىرىدا ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ دېدى:
—مەنمۇ راستىنى دېسەم، تەقدىر بىلەن ئاشۇ"ئاق شەھەر" دەيدىغان پاشىلىق يەرگە تۇتۇلغاندىن بېرى ئەھمەت ۋاڭنىڭ قويچىسى بولۇپ يۈرۈۋاتىمەن. مەن بېقىۋاتقان مۇشۇ قوي پادىلىرىمۇ ئەھمەت ۋاڭغا قارايدۇ. مەن بۇ قويلارنى ھەيدەپ ئاق شەھەردىن بۇ يايلاققا يېقىندىلا يېتىپ كەلدىم. ئاق شەھەر ئەتراپىدا قوي بولايدىغان قاراقچىلار كۆپىيىپ كەتتى. "قۇمتۇرا" ئەتراپىدىكى يايلاقلار خېلى تىنچ ئىكەن. مەن مۇشۇ كۈنۈمگە رازى. لېكىن، ماڭا ھەمراھلىققا بىر خوتۇن كىشى يوق. شۇڭا سىلى ماقۇل بولسىلا، بىز بىرگە...
زەينەپ، پادىچىنىڭ ساددا خىيالىغا قارىتا كۈلۈپ تۇرۇپ:
— تەقدىر ئورۇنلاشتۇرغان غالچىلىق تۇرمۇشقا كۆنۈپ قالدىم، بىللە غالچا بولالىلى، دەيدىكەنلا، شۇنداقمۇ؟ — دېدى.

— بۇمۇ تەقدىر بىلەن، — دېدى پادىچى جاۋاب بېرىپ.
— لېكىن، مەن ئۇنداق ئادالەتسىز تەقدىرگە، — دېدى زەينەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ھەرگىز تەن بەرمەيمەن. مۇنداق بىر ئىشنى تەگىگىم كېلىدۇ، ئاق شەھەردە قوي بولغان قاراقچىلارنى مەيلىگە قويۇۋې-تىپ، ئەھمەت ۋاڭنىڭ پادىچىسى پەلەك ئۇستامنى جازالىغان تەقدىرنىڭ ئادىللىقى قېنى؟ ئاق شەھەردە سادىر بولغان ئىش، بۇ يەردە بولماي قالارمۇ؟ شۇڭا سىلىنىڭ غالچىلىقلىرىغا تەڭ شېرىك بولۇشقا مېنىڭ قانداقمۇ رايىم بارسۇن دەيدىلا؟...
زەينەپنىڭ سۆزىدىن كېيىن پادىچى بىر ئاز ئويلىنىپ قالدى، ئارقى-دىن ئۇنىڭغا مايىللىقىنى بىلدۇرۇپ:
—گەپلىرى توغرا، قەدىمدىن"ھالۋىنى ھېكىم يەر، تاياقنى يېتىم" بولۇپ كېلىۋاتقان تەقدىر بولغىنى ئۈچۈن، پېشانەمگە پۈتۈلگىنى مۇشۇ غالچىلىق ئوخشايدۇ، دەپ شۈكۈر قىلىپ يۈرۈۋاتىمەن. مەن سىلىنىڭ باياتىندىن بېرى تەقدىرنى مازاق قىلغانلىقلىرىنى مانا ئەمدى چۈشەندىم، — دېدى.
— ئۇنداقتا مەن سىلى بىلەن بىرگە بولالمايدىغانلىقىمنىڭ سەۋەبىنى-مۇ چۈشىنىپ قالسىلا، قورسىقىمدىكى بالا بولسا مەن بايا دەپ ئۆتكىنىمدى-كىدەك، ئۇ رەھىمسىز تەقدىرنىڭ بالىسى. مەن ئۇنى تەقدىرنىڭ ئۆزىگە تاپشۇرۇپ بېرىمەن. بۇ سۆزۈمنىڭ مەنىسىنى چۈشىنەلىدىلىمۇ؟ — دېدى زەينەپ ئەستايىدىللىق بىلەن.
پادىچى بېشىنى چايقاپ چۈشەنمىگەنلىكىنى ئىپادىلىدى. زەينەپ كۈ-لۈپ تۇرۇپ، پادىچىدىن يەنە سورىدى:
— ئۇنداقتا، سىلى چۈشكە تەبىر بېرەلەمدىلا؟
— قېنى ئېيتىپ باقسىلا، ئاڭلاپ باقاي، — دېدى پادىچى.
زەينەپ بىردىنلا روھلىنىپ ۋە تەيلىك بولۇپ پادىچىغا چۈشنى سۆزلەشكە باشلىدى:

— بايىراق، مەن سىلىگە يەتكۈزۈپ بەرگەن ئاقساق قوزا يېنىمغا كېلىشتىن بۇرۇن، مەن شېرىن چۈش كۆرۈۋاتقانىدىم. چۈشۈمدە بىر ئاق ساقاللىق بوۋاي مېنى ئۇگەن دەرياسى يىگىتى بىلەن نىكاھ قىلىپ قويىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئاق ساقاللىق بوۋاينىڭ دېيىشىچە: ”دۇنيا“ دېگەن گوللىغۇچى مەنىسىدە، ”پانىي ئالەم“ دېگەن يالغانچى مەنىسىدە، ”ئىنسان“ دېگەن ئۇنتۇغاق، ۋاپاسىز مەنىسىدە ئىكەن. تەقدىرنى پالاكەتلەشتۈرگەن، ئەخمەق قىلىپ ئوينايدىغان ئاشۇ ئۈچ نەرسە ئىكەن. ئاتامنىڭ، ئاپامنىڭ ئۆلۈمى، مېنىڭ ئېپپەت-نومۇسۇمنىڭ ئاياغ ئاستى قىلىنىشىمۇ ئاشۇ ئۈچىنىڭ شەرمەندىلىكىدىن بولۇپتىكەن. ئاق ساقاللىق بوۋاي ئاخىرىدا مۇنۇلارنى دېدى: ”قىزىم، نومۇس ئوتى سېنى كۆيدۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ، لېكىن سەن ھەممىدىن پاك. بارلىق نەپسى يامان، قارا يۈرەك مەلئۇنلارنى جەھەننەم تونۇرىدا كۆيدۈرىمەن. مەن سېنى ئۇگەن دەرياسى يىگىتى بىلەن نىكاھ قىلىپ قويغاندىن كېيىن، جەننەتتە ھۆر-غىلمانلاردەك ئەركىن ھايات كەچۈرىسىلەر. نومۇسنى قەدىرلەيدىغان ئوغۇل-قىزلارنىڭ مۇكاپاتى ئەنە شۇ...“

زەينەپ سۆزلىگەن بۇ چۈش، ئۇنىڭ رېئال ھاياتى ۋە ۋىجدان ئىرادىسىنىڭ ئەينەن تەسۋىرى ئىدى. ئۇ، چۈشىنى سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، پادىچىنىڭ كۆزىگە تەبەسسۇم بىلەن قاراپ، ئۇنىڭدىن يەنە سورىدى:

— قېنى، بۇ چۈشۈمگە تەبىر بېرەلەمدىلا؟ مېنى ئۇگەن دەرياسى يىگىتى بىلەن تالىشىپ كۆرۈشكە جۈرئەت قىلالامدىلا؟

پادىچى يىگىت بېشىنى قاشلىغان پېتى، لام-جىم دېيەلمەي، ئولتۇرۇپ قالدى.

زەينەپ ئورنىدىن تۇردى-دە، پادىچىغا رەھمەت-ھەشقاللا ئېيتىپ كۈلۈمسىرىگەن پېتى يۈرۈپ كەتتى.

كۈن چۈشتىن قايرىلغان چاغ: ”قۇمتۇرا“نىڭ ئۇستۇنكى تەرەپلىرى-

دىكى شالدىراڭ تاغلىرىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە ھاۋانىڭ تەلەتى بۇزۇلغان بولۇپ، قاراجۇدۇندىن بەلگە بېرىپ تۇراتتى. يامغۇرلۇق بۇلۇتلار ”قۇمتۇرا“ تاغلىرىنىڭ ئۈستىگە يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى.

ئەنە شۇ مەھەلدە، زەينەپ غار تېغىنىڭ ئۆگەن دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىمىغا دەل كېلىدىغان قاپتىلىدا پەيدا بولدى. بايىقى پادىچى ئولتۇرۇپ قالغان يەردىن قاپتال ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بىرسى ئۇنىڭغا ”ھوي، قارا“ دەپ بېشارەت قىلغاندەك، پادىچى دەررۇ قىرغاققا كۆز تاشلىدى. ئۇنىڭ كۆزىدە خۇددى تويغا ھازىرلانغان بىر گۈزەل پەرىزات نامايان بولدى. پادىچى ئورنىدىن ھاياجان ئىچىدە قوزغالغان چاغدا، زەينەپ ئۆزىنى ئۆگەن دەرياسىنىڭ قوينىغا ئاتتى. ئۇنىڭ جەسىتىنى شۇ كۈنى چېرىك ئۆستەڭ ھاشىرىدا ئىشلەۋاتقان ئاكىسى قۇربان بىلەن ئاشىقى ياسىن سۈزۈۋالدى.

سەككىزىنچى باب

ھودۇقۇش

قورققانغا قوش كۆرۈنەر، ھودۇققانغا مۇشت
— ئۇيغۇر خەلق تەمسىلى

يۇقىرىدا كىتابخانلارغا ئايان بولغىنىدەك، بۇ دىيار سەھنىسىدە ئارقا-ئارقىدىن يۈز بەرگەن ۋەقەلەر گويا يەر تەۋرەش ئالدىدا چاشقانلارنىڭ ھودۇققىنىغا ئوخشاش، خانئامبال مەھكىمىسى بىلەن ۋاڭ ئوردىسىنىمۇ جىددىيلەشتۈرۈۋەتكەنىدى.

بۇ ھال ئۇلارنىڭ سەلتەنەت باغلىرىنىڭ خازان بولۇۋاتقانلىقى، تاج-ئوتىغاتلىرى گۈللىرىنىڭ توزۇۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

ھودۇقۇش ۋەھىمىسى، قورغاننىڭ ئىچى-تېشىنى ئەندىشىگە سېلىۋاتقان جىددىي پەيتتە، ئەھمەت ۋاڭ بىر مۇھىم ئوردا كېڭەشى يىغىنىغا رىياسەتچىلىك قىلدى. بۇ ئالاھىدە يىغىن چىنۋاڭ ئوردىسىنىڭ ھەشەمەتلىك زالىدا ئۆتكۈزۈلدى.

ئوردا ئىچىگە كىرىش ئېغىزىغا مەرمەردەك پارقىراپ تۇرىدىغان ئاپئاق تاشتىن پەلەمپەيلەر ياسالغان، ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا تۆت تۈۋرۈكلۈك كىچىك

قوش راۋاقچە قۇرۇلغان، بۇ راۋاقچىنىڭ توت بۇرجىكىگە ئېسىلغان چىرايلىق يىشىل قەپەستە تۇتى قۇشلار سايراپ تۇراتتى.

ئاشۇ راۋاقنىڭ نېرىراقىدا، ئەتراپى گۈللەر بىلەن قورشالغان بىر چوڭ كۆل بولۇپ، ئۇردا دەرۋازىسىدىن تاكى كۆلنىڭ لېۋىگىچە — سايىۋەنلىك كارىدور سوزۇلغانىدى.

كارىدورنىڭ ئىككى تەرىپى قىزىل سىرلىق رىشاتكا بىلەن ئورالغان، كارىدورنىڭ ئۈستى تەرىپى نەقىشلىق پېشايۋان، ئاستى بولسا قىزىل سىرلانغان تاختاي يول ئىدى.

كارىدورنىڭ ئىككى قاسنىقىغا تەكشى، قاتار قويۇلغان ئانار دەرەخلىرى باراقسانلاپ ئۆسكەن، ئۇنىڭ ئارىلىرىدا بولسا لالە، رەيھان گۈللىرى خۇش پۇراق چېچىپ تۇراتتى.

ئوردا قوۋۇقىنىڭ ئۈستى مېھراب قۇببىسى شەكلىدە ئويۇلۇپ، ئۈچ تەرىپىگە بوغداي باشقى قاپارتما قىلىنغان نەپىس نەقىشلەر بېرىلگەن. چوڭ زالنىڭ ئۇستۇنكى قەۋىتى توت بۇرجەكلىك ئېگىز راۋاق بولۇپ، ئۇنىڭ ھەممە ياغاچلىرىغا ئەجدىھا سۈرەتلىك نەقىشلەر ئويۇلغانىدى. زىبايەت زالىنىڭ دېرىزىلىرىدىكى گۈللۈك دوخاۋا پەردىلەرنىڭ چۆرىسىدىكى ئۈنچە- مارجانلار كۆزلەرنى چاقنىتىپ تۇراتتى. زالنىڭ ئىچىگە ۋە كارىدورلارغا قىزىل گىلەملەر بىلەن پاياندار سېلىنغانىدى.

زالنىڭ تۆر تەرىپىگە ۋاڭلىق تەخت تۇرغۇزۇلغان بولۇپ، تەخت ئۈستىگە يىپەك گىلەم بىلەن كىمخاپ يېپىلغانىدى. تەخت يېنىغا قويۇلغان شىرە ئۈستىگە چىرايلىق جانان چىنىلەر تىزىلغانىدى.

يىغىن زالىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قارا دوخاۋا بىلەن قاپلانغان ئۇزۇن شىرە قويۇلغان، ئۇنىڭ ئەتراپىغا قاتار قىلىپ نورغۇن ئورۇندۇقلار تىزىلغانىدى.

ئۇزايىدىن خېلىلا ياشىنىپ قالغانلىقى بىلىنىپ تۇرىدىغان ئەھمەت ۋاڭنى ئىككى نۆكەر قولتۇقىدىن يۆلەپ تەختكە ئولتۇرغۇزغاندا، يىغىن ئەھلى ئورۇنلىرىدىن قائىدە-يوسۇن بىلەن تۇرۇشتى-دە، ئوردا نىزامى

بۇيىچە ئۇنىڭغا ھۆرمەت بەجا كەلتۈردى.

ئەھمەت ۋاڭ كۆپچىلىككە تەھقىقلەش نەزىرى بىلەن بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن، مۇددىئاسىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— بۈگۈن ھەرقايسىلىرىنى سېغىنىپ، بۇ يەرگە جەم قىلىپ، كىچىك-كىنە مۇڭداشقىم كەلدى. پېقىرنىڭ ئۆمرى ئاز قالدى، يېشىم مانا يەتمىشنىڭ قارىسىنى ئالدى...

ئەھمەت ۋاڭ ئېگىز بويلۇق كىشى بولۇپ، بېشىغا زەرباپ پەيمۇزا كىيگەن، ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا مونچاقلىق تاجدار ئوتىغات تاقىغان، ئۈچىسىغا توق سېرىق تاۋاردىن يان تەرەپلىرى ئىزمىلىك ئۇزۇن تون كىيگەندى.

— مەن خان تەزىمى ئۈچۈن، — دېدى ئەھمەت ۋاڭ، سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — بۇنىڭدىن بۇرۇن ئىككى رەت بېيجىڭغا بارغان. ئاراڭ-لاردا ماڭا شۇ كەمدە، بۇلغۇن، سولەيسۇن، قاما ۋە قۇندۇز تەلپەك قاتارلىق سەرۇپايىلارنى يوللۇق ھەدىيە قىلغانلار بار. مەن بۇنى زادى ئۇنتۇپ قالمايمەن. مەن، پاشانغىنىمغا قارىماي، خان تەزىمى ئۈچۈن يەنە بىر نۆۋەت بېرىپ كېلىشنى نىيەت قىلغان بولسامۇ، بىراق، ھازىر بەزى ئىشلاردىن كۆڭلۈم ئەمىن تاپالماي تۇرۇۋاتىدۇ. ھەر بىرىڭلارغا ئايان بولۇپ تۇرۇپتىكى، بىزگە تەۋە بولغان مۇشۇ دىيار دائىرىسىدە يېقىندىن بۇيان ئادەمنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىدىغان بەزى ۋەقەلەر يۈز بەردى، دىيارىمىز ئاسمىنىدا ياۋا بۇلۇتلار پەيدا بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. مادامىكى، پەسىللەر ئارا بۇلۇتسىز ئاسمان بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەسقۇ...، ئەمما، يۇرتنىڭ تىنچ، مۇقىملىقى، خاتىرجەملىكى ھەممىدىن مۇھىم ئىدى...

ئەھمەت ۋاڭ سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، يۆتىلى قىستاپ قال-دى-دە، يېنىدىكى مۇلازىمىغا قول ئىشارە قىلدى. مۇلازىم شۇئان مىس دەستىلىك ئۇزۇن غاڭزىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، ئىككى قوللاپ چىنۋاڭغا ئۇزاتتى ۋە غاڭزىغا ئوت تۇتاشتۇرۇپ بەردى.

ئەھمەت ۋاڭ غاڭزىنى كەينى-كەينىدىن شوراپ، خۇمارىنى باسقاندىن

كېيىن، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بۇئىمىز مىرزا ھۆدى بەگ[1]دىن باشلاپ، چىنۋاڭلىق مەنسىپى جەمەتىمىزگە مەنسۇپ بولغاندىن بۇيان ۋارىسلىق ئۇزۇلمەي كېلىۋاتىدۇ.

ئەھمەت ۋاڭ ئەجدادلىرىنىڭ نام-شېرىپلىرىنى بارماق بىلەن بىر-بىرلەپ ساناپ چىققاندىن كېيىن:

— ئەنە شۇ ئۇزۇن يىللار داۋامىدا، تارىخ ئاسمىنىدا نەچچە رەت قارا بۇلۇت پەيدا بولغان بولسىمۇ، يەنە تېزلا غايىب بولۇپ كەتكەنىدى. پەلەك چاقى ئاۋۋالقىدەكلا چۆرگىلەۋاتىدۇ. پەلەكنىڭ پەللە پايانى، نەسەب پەيمانى ئەنە شۇنداق ... مادامىكى، ھازىر بەزى بەغەرەزلەر ئۆسەك تارقىتىپ: ”چىنۋاڭ غوجام ئۆز نەپسى بىلەن بولۇپ كەتتى، باج-سېلىق ئېغىرلاشتى...“ دەپ قارىسىغا سۆزلەپ يۈرۈشۈپتۇ. پۇقرانىڭ ئالۋان-سېلىق تۆلىشى ئەلمىساقتىن تارتىپ ۋاجىب بولۇپ كېلىۋاتقان ئىش تۇرۇقلۇق يەنە ئۇنىڭغا ئۆكتە قوپسا، نېمە دېگۈلۈك؟ — دېدى.

ئەھمەت ۋاڭ بۇ سوئالنى ئوتتۇرىغا قويۇپ يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ مەيلىنى سىناپ كۆرمەكچى بولدى. لېكىن، ھەممەيلەن خېلى بىر ۋاقىتقىچە زۇۋۇان سۈرۈشمىدى. ئارىدىن بىر مەھەل ئۆتكەندىن كېيىن ئەھمەت ۋاڭنىڭ مىرزاكاتىپى — ئوردا شائىرى مىرزا مۇھەممەت خوجايار ئورنىدىن تۇردى-دە، ئەھمەت ۋاڭغا ئەدەب-تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن:

— چىنۋاڭ غوجام ئالىيلىرى توغرا ئېيتىدۇ، ئۇششاق پۇقرا ھەرگىز لىللا گەپ قىلمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆسەك سۆزلىرىنى تەگەپ ئولتۇرۇشقىمۇ

[1] بۇ يەردە كۇچا ۋاڭلىرىنىڭ نەسەب تىزىملىكى كۆزدە تۇتۇلۇۋاتىدۇ، مىرزا ھۆدى بەگ كۇچا ۋاڭلىق تارىخىنىڭ تۇنجى ئاساسچىسى. ئۇ، باشتا كۇچا، باي، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردا ھاكىم بەگ بولغان، 1759-يىلى ئۇنى چىڭلۇڭ كۇچاغا بىرىنچى دەرىجىلىك چىنۋاڭ قىلىپ كۆتۈرگەن. ئۇنىڭ ۋارىسلىرى: مىرزا ئوسمان، رىزاشاھ سىتىۋالدى، مىرزا ھېكىم بەيسى بەگ، مىرزا ئىسھاق چىنۋاڭ ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئەھمەت ۋاڭ، ئەھمەت ۋاڭدىن كېيىن، مىرزا ھامۇت ۋاڭ، مىرزا مامۇت ۋاڭ، مۇھەممەت ئىمىن شىتەي ۋاڭ، مەھپۇز ۋاڭ ... قاتارلىقلارغىچە داۋام قىلىپ كەلگەن. — ئاپتوردىن

قىلچە ئەرزىمەيدۇ. چىنۋاڭ غوجام ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا قارىتا تۈزكورلۇق قىلغانلار بىر قىسىم ئازغۇن، شەيتان پىرقىسىدىكىلەردۇر، — دېدى.

مىرزا مۇھەممەتنىڭ ئاشۇ سۆزلىرىگە مەمنۇن بولغان ئەھمەت ۋاڭ بىردىنلا ئۆزىگە تەۋە بولغان دۇنيادەپىنە ۋە بايلىق خەزىنىلىرىنى پەش قىلىشقا كۆچۈپ:

— پىقىر چىنۋاڭ، ئۇششاق پۇقراغا ھەرگىز موھتاج ئەمەس. پىقىرغا يۇقرىدىن كېلىدىغان يىللىق مائاش-تەمىنات 74 يامبۇ، فۇچىن خېنىمغا بولسا 35 يامبۇ، بۇ بىزنىڭ بىر يىللىق خەج-خىراجىتىمىز، چىقىم-سەرپىياتىمىزغا يېتىپ ئاشىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت نۇرغۇن باغلىرىمىز، ھېسابسىز تېرىلغۇ-زېمىن ۋە يايلاقلىرىمىز، تۇمەنلىگەن چار پايلىرىمىز، نۇرغۇن تۈگمەن، جۇۋازخانىلىرىمىز، يەنە ئوردىدىكى خەزىنە-بايلىقلىرىمىز بىزگە مۈلكىي مىراس بولۇپ تۇرغان چاغدا، قېنى ئويلاپ كۆرۈڭلار، بىزنىڭزە، ئاشۇ پۇقراغا ھاجىتىمىز چۈشەتتىمۇ؟ — دېدى.

ئەھمەت ۋاڭ ئۆزىگە تەۋە بايلىقلار تىزىملىكىنى خۇددى تەسۋى سىيرىغاندەك بىر-بىرلەپ ئۆتكۈزۈپ، تەمەننا سەھنىسىدە چار سېلىۋالغاندىن كېيىن، يەنە داۋاملاشتۇردى:

— بۇ خەزىنە بايلىقلىرىمىز ئەجدادلىرىمىزنىڭ بەختى-پېشانىسىگە مەنسۇپ بولغان، ئۇ، نۇسرەت تۈنۈكىدىن چۈشۈپ جەم بولغان. ئۇنىڭغا كۆزىنى قىزارتىشقا كىمنىڭ ھەققى بار؟ ۋەھالەنكى، پەلەك گەردىشىنىڭ ئەبەدىيلىك مىزانى بويىچە ئالغاندا: "پۇقرا ئەمەلدارلارغا تايانماي، ئەمەلدارلار بولسا خانغا تايانماي ياشىيالمايدۇ" ئەمەسمۇ؟...

ئەھمەت ۋاڭ سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە يەتكەندە، ئۇنىڭ مىرزىسى مىرزا مۇھەممەت يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ "ئەلھەق" دەپ ئۈنلۈك توۋلاپ، دوست تارتتى. يەنە بىرمۇنچە ئەمەلدارلارمۇ ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ دوست تارتىشتى.

ئەمما، ئەھمەت ۋاڭ بۈگۈنكى كېڭەش يىغىنىغا يەنە ئوخشاش پىكىردە بولمىغان بىرمۇنچە ئابرويلۇق مۆتىۋەرلەرنىمۇ تەكلىپ قىلغانىدى. بۇنداقلار

قاتاردا خەلق شائىرى شاھسەنۇبەرمۇ بار ئىدى. ئۇ باياتىندىن بېرى ئۆزىنى بېسىپ، ئاقىلانىلىق بىلەن سوكۇت قىلىپ ئولتۇراتتى. لېكىن، شاھسەنۇبەر ئەمدى پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈۋېتىشكە تاقەت قىلالمىغانىدى.

دەل مۇشۇ ئەسنادا ئەھمەت ۋاڭنىڭ كەيپىياتىدا باشقىچە بۇرۇلۇش پەيدا بولدى-دە، يىغىن مۇقامىنى يېڭى بىر پەدىگە يۆتكىمەكچى بولۇپ:

— مەن يەكەندە ھاكىم بەگلىك مەنسىپىدە ئولتۇرغان مەزگىللىرىمدە، ئىككى ئىشقا: بىرى مۇزىكىغا، يەنە بىرى شائىرلارنىڭ مۇشائىرىسىگە ھەۋەس قىلاتتىم. بۇ يەرگە كەلگىنىمدىن كېيىنمۇ بۇ قىزىقىشىم يەنە داۋاملىشىۋاتىدۇ. بۈگۈن بۇ يەردە شائىر مىرزا مۇھەممەت بىلەن شاھسەنۇبەر ھازىر ئىكەن. مېنىڭ تەكلىپىم: ئىككىيلەن بىرگە بىر كۇپلېتتىن مۇشائىرە قىلىپ بەرسە، بۇ ئارقىلىق ھەر بىرىمىزنىڭ كۆڭۈل كەپتىرى پەلەككە پەرۋاز قىلغاندىن كېيىن، ئاندىن باشقا مەسىلىلەرگە كۆچسەك، — دېدى.

ھەممەيلەن چىنۋاڭنىڭ تەكلىپىنى قىزغىن قوللىدى. ئارقىدىنلا مىرزا مۇھەممەت كۆچۈكلانغان ھالەتتە شېئىر ئوقىدى:

پىقىر مىرزا مۇھەممەت تەقدىرىگە چىنۋاڭ غوجام يار،
غوجام چىنۋاڭ گويا ئاپتاپ، ھامان بىزلەرگە نۇر چاچار.
توسالماس ھېچ كۆلەڭگە ئۇشبۇ نۇرنى ھەر زامان، ھەر چاغ،
قۇياش سەييارە قىلغاندا، بۇلۇتلار ھەر تەرەپ قاچار.

ئارقىدىن ئەھمەت ۋاڭ شاھسەنۇبەرنى جاۋاب مۇشائىرە ئوقۇشقا بېشارەت قىلدى. شاھسەنۇبەر تۆۋەندىكى مۇشائىرىنى ئوقىدى:

مەگەر "ئىتنىڭ بوينى باغلاقلىق، يارىماس ئوۋغا" ئىبرەت بار،
خۇشامەت چېكىدىن ئاشسا ھامان چىنۋاڭغىمۇ دەرد بار،
بويىغا كەلتۈرۈپ تونىنى، پىچار كاسىپ كۆزى بىرلە،

يۇمۇپ كۆزىنى كىيىم پىچسا بولۇپ لەت، ئەلدە نەپرەت بار.

شاھسەنۇبەرنىڭ جاۋاب مۇشائىرىسى تۈگىشى بىلەن زالدا ئۇزۇنغىچە كۈلكە سادالىرى ياڭراپ كەتتى. ئەھمەت ۋاڭمۇ بۇ مۇشائىرىگە تەرەللى بولمىغانىنىڭ ئۈستىگە، قاقاقلاپ كۈلۈپ، تەختتىن سەنتۈرۈلۈپ چۈشۈپ كېتىشكە تاس قالغانىدى.

مىرزا مۇھەممەت بىر چەتتە دومسىيىپ ئىزىدا ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ چاپانچىلىق ۋە باشقىلارنى كۆيدۈرىدىغان خۇيلىرى ئوردا ئىچىدە ھەممىنى بىزار قىلاتتى. ئۇنىڭ سىڭا كۆزىنىڭ جىرتاقلىقى شاھسەنۇبەر ئۈچۈن دەستەك بولۇپ بەرگەنىدى.

ئەھمەت ۋاڭ كۈلكىسى توختىغاندىن كېيىن، ئارقىدىن دېدى:

— بىزنىڭ ئوردا جەمەتىمىز شائىرلارنى يېتىشتۈرۈشكە كۆڭۈل بۆلگەندىن سىرت، يەنە ئەلنەغمىچى ئۇستىلاردىن: كېرەم سۇناي، قاسىم داپەندە، ھېلىم ساتار، سېلىم تەمبۇر قاتارلىق سازەندىلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىققان. ئاشۇلار ئىجاد قىلغان ناخشا، مۇزىكىلارنى ھەرقانداق ئادەم ئاڭلىسا ئىزىدا تۇرالماي ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كېتىدۇ. مەن پات يېقىندا ئۇلارغا ئۇقتۇرۇش قىلىپ، سىلەرگە بىر مۇزىكا بەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇپ بەرمەكچىمەن.

ئەھمەت ۋاڭ ئاندىن باياتىن بېرى كۆڭلى سۇنۇق ئولتۇرغان مىرزا مۇھەممەتكە دارىتىپ:

— مىرزا مۇھەممەت سىزمۇ ئاشۇ مۇزىكا بەزمىسىگە ئاتاپ، ئوبدان ئەشئار ئوقۇپ بېرىشكە ھازىرلىق كۆرۈپ قويغايسىز، — دېدى.

مىرزا مۇھەممەت شۇئان پەيدەك يېنىكلىشىپ، ئەھمەت ۋاڭغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ:

— رەھمەت ئالىيلىرى، ئالتۇن بويلىرى دەرد كۆرمىگەي! — دېدى.

”قول ئىچىگە ئېگىلىدۇ“ دېگەن ھېكمەتنى ئەھمەت ۋاڭ ياخشى

بلەتتى. ئوردىدا بۇ ھېكمەت بويىچە ئىش كۆرۈش ئۇچۇن ئۇنىڭ تىلى بىلەن دىلى ئارىسىغا پاسىل سوقۇلغان.

ئەھمەت ۋاڭ غاڭزىنى شورىۋالغاندىن كېيىن، ئەسلى مۇددىئاسىغا قايتىپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بۇگۈن بۇ يەردە بىز ھەممىمىز كەڭ-كۇشادە، خۇشال-خۇرام ئولتۇرۇۋاتىمىز، لېكىن، مۇشۇ خۇشاللىق كەينىدە ھودۇقۇش، خاتىرجەمسىزلىك ۋە بىئاراملىق سايىسى ئەگىشىپ يۈرۈۋاتىدۇ. ئالايلۇق، يېقىندا قۇربان، ياسىن دەيدىغان چاتاقچىلار "قۇشتۇرا"دا چېرىكلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈپ، قېچىپ كېتىپتۇدەك. ئۇلار يەنە ئىككى قىزنىمۇ بىرگە ئېلىپ كېتىپتۇدەك. ئۇلار ئەيسا گۇمبەز، مۇھەممەت ئېلىخان بۇغرانىڭ ئىشىدىن ئىبرەت ئالماي يەنە سىم تاناپتا مېڭىشقا ئاتلىنىپتۇ. ئۇلار ئۆزىگىمۇ، بىزگىمۇ ئىش تېرىپ بېرىۋاتىدۇ. سىلەر بۇ ۋەقەنى ئاڭلاپ قېلىڭلار ھەمدە قانداق ھەل قىلىش توغرىسىدا بىزگە ياردەم بېرىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلىمىز؛ يالغۇز بۇ بىرلا ئىش ئەمەس، يېقىندا "گۇڭگاڭ سارىيى"مۇ پەيلى يامان ئادەملەر تەرىپىدىن كۆيدۈرۈلۈپ تاشلاندى. بۇ ئىشلارنى سەل چاغلىغىلى بولمايدۇ. ئوتنى ئۇچقۇن چېغىدا ئۆچۈرۈۋېتىش لازىم. "ئوتنى سەل چاغلىماڭ كۆيدۈرىدۇ، دۈشمەننى كىچىك چاغلىماڭ ئۆلتۈرىدۇ" دەيدىغان ماقالە بار ئەمەسمۇ؟

ئەھمەت ۋاڭ بىر ياقتىن سۆزلەپ، يەنە بىر ياقتىن كىشىلەرنىڭ روھىي ھالەتلىرىگە نەزەر سالاتتى. ھەممە كىشى جىم ئولتۇرۇۋېلىشتى. زالنىڭ ئىچى گويا ئوتى ئۆچكەن قىشلىق سارايدەك مۇزلىغانىدى.

ئاقىۋەتتە خۇيزۇ ئۆلىماسى ماشۇر خەلىپە سۆز ئېچىپ زال ئىچىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ:

— بىز ھەممىمىز چىڭۋاڭ ئالىيلىرىنىڭ ھېلى قىلغان ئەمىر-پەرمانلىرىنى ئاڭلىدۇق. خەلق ئارىسىدا "سەۋەبسىز قىل تەۋرىمەيدۇ" دەيدىغان گەپ بار. شۇنىڭغا مۇۋاپىق، يۈز بەرگەن ھادىسىلەرنى سەۋەبى بىلەن باغلاپ چۈشەنسەك ئادىل بولاتتى. ئادىللىقنىڭ مىزانىمۇ شۇ. بىراق ھازىرقى كۈندە

ۋاڭ ئوردىسىغا باش قېتىنچىلىق — پۇقرالارنىڭ باشباشتاقلىقىدىن ئەمەس، مەنسەپدارلارنىڭ زۇلۇم-زورلۇقىدىن ۋە مۇشتۇمزورلۇقىدىن بولۇۋاتىدۇ. ”قۇشقاچ ئالۋىنى“ دەيدىغان ھاقارەتلىك ئالۋان-ياساقتا پۇقرالارنىڭ چىداشقا تاقىتى قالمىدى. بىزنىڭ بىلىشىمىزچە، قورغان ئىچىدە ھېچكىم تېگەلمەيدىغان بىر قانجۇق ئىت بار ئىكەن، ”بىرىنىڭ كاساپىتى مىڭگە يۇقۇپتۇ“ دېگەندەك، ئۇنىڭ شەرمەندىلىكىدىن ۋاڭلىق مەھكىمىسىنىڭ ئابرويىغا داغ تېگىد س اتىدۇ. يەنە بىر مۇھىم پاكىت بار، ئۇ بولسىمۇ ئاق شەھەردە چىنۋاڭ غوجامنىڭ بىر قوتان مېلىنى بېقىۋاتقان قۇربانىنىڭ ئاتىسى پەلەك ئۇستامنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، قاراقچىلار بۇ قويلارنى باينىڭ قېبىر دېگەن يېرىگە ئېلىپ كەتكەن. بۇ ئىشنىمۇ چىنۋاڭ غوجامنىڭ سەمىگە سېلىپ قويغۇم كەلدى. شۇڭا قۇربانىنىڭ مەسىلىسىنى سوغۇق قانلىق بىلەن بىرتەرەپ قىلمىساق، ئىش يوغىناپ كېتىپ قالىدۇ. ئۇ چاغدا: ”ئازابلىغۇچىلارنىڭ دەردى، خارلانغۇچىلارنىڭكىدىن ئېشىپ كېتىدۇ“ ...، — دېدى.

ماشۇر خەلىپىنىڭ بۇ دادىل پىكرىنى ھېچكىم رەت قىلالمىدى.

ئەھمەت ۋاڭ بىر ھازادىن كېيىن ياساللىق بىلەن:

— تەقسىر، ئۆزلىرىنىڭ سۆزلىرى خېلى ئورۇنلۇق. مېنىڭ رەت قىلىش نىيىتىمۇ يوق، ئەمما بىز بۇ مەسىلىنى يەنىلا ئورچۇنىئا ئامبال بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بىر تەرەپ قىلمىساق بولماس. بىراق، بىز ئۆگزىگە چىقىۋېلىپ قانچە كاپىشغىنىمىز بىلەنمۇ يەنىلا ھەممىمىز ئىگىسىنىڭ قۇلى ئەمەسمۇ؟ — دېدى.

بۇ يەردە ئەھمەت ۋاڭ ئەگىتمە يول بىلەن بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوقۇش ئۇسۇلىنى قوللانغانىدى.

ئەھمەت ۋاڭنىڭ بۇ تۇترۇقسىزلىقىغا ماشۇر خەلىپە ئېرەنمۇ قىلمىدى. لېكىن، ئەھمەت ۋاڭ بارغانسېرى سوۋۇپ كېتىۋاتقان يىغىن سورۇنىنى ئىسسىتىش ئۈچۈن شاھسەنۇبەرگە قارىتىپ بىر تېپىشماق قويدى. ئەھمەت ۋاڭ:

— مەن يەرنىڭ تەۋرىشى يەرنى كۆتۈرۈپ تۇرغان ئۆكۈزنىڭ يەرنى بىر مۈڭگۈزىدىن يەنە بىر مۈڭگۈزىگە يۆتكىگەن ۋاقتىدا سىلكىنىپ كەتكەنلىكىدىن بولىدۇ، دەپ ئاڭلىغان. ئۇنداقتا، يەرنىڭ تەۋرىشى بىلەن بىزنىڭ بەگ، ئەمەلدارلىرىمىزنىڭ نىمە ئالاقىسى بار، قېنى تەقسىر، بۇنى ئېيتىپ بېرەلەمسىلەر؟ — دېدى.

— خوپ ئالىيلىرى، — دېگەن پېتى شاھسەنۇبەر ئورنىدىن تۇردى-دە، جاۋابەن:

— ئالىيلىرىنىڭ ئاڭلىغىنىدەك، بۇرۇنىسىدا يەرنىڭ تەۋرىشى ئۆكۈز مۈڭگۈزىگە باغلىق ئىدى. ئەمدى بولسا ئەمەلدار-بەگلەرنىڭ مۈڭگۈزىگە باغلىق بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. ھەتتا ئۇلارنىڭ بەزىلىرى يەر-زېمىننى چىمچىلاق قولۇمغا ئېلىپ چۆرۈيمەن، دەپ قىنىغا پاتماي، كۆرەڭلەپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى.

شاھسەنۇبەرنىڭ يېشىل قارىغاي بەرگى قىستۇرۇۋالغان ئېگىز قالپىقى سورۇندىكىلەرنىڭ ھەۋسىنى قوزغايتتى، ئۇنىڭ يۇمۇرلۇق نۇتقى ساراي ئىچىنى ھاياجانغا سېلىۋەتكەنىدى.

— ” سۆز يۈزدە ياخشى، ئۇسسۇل تۈزدە“ دەيدىغان گېپىمىز بار، — دېدى شاھسەنۇبەر، سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — پۇقرالار چىنۋاڭ غوجام بىلەن ئۇچرىشىش پۇرستىگە ئېرىشەلمەيدۇ. سىپىلىنىڭ تاملىرى ئېگىز ھەم قېلىن بولغىنى ئۈچۈن پۇقرالارنىڭ ئاھۇ-زارلىرى قورغان ئىچىگە يېتىپ كېلەلمەيدۇ. قورغاننىڭ سىرتىدا بولسا ياغاچنى قۇرت، قۇرتنى توخۇ، توخۇنى ئىت يەپ تالان-تاراج قىلىۋاتىدۇ. بۇ ئىشلارنى قورغان ئىچىدىكىلەر بىلەلمەيدۇ. ئاق شەھەردە چىنۋاڭ غوجامنىڭ قوي پادىسىنى بېقىۋاتقان پەلەك ئۇستامنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، قوي پادىسىنى بۇلاپ كېتىشكەن ئەمەلدار، بەگلەر مۇشۇنداق ھەددىدىن ئېشىپ زېمىننى خالىغانچە تەۋرىتىمىز دەپ يۈرۈشىدۇ. لېكىن، ئېگىزدىن يىقىلغان سەت يىقىلىدۇ، غاپىل چوقۇم تېز يىقىلىدۇ. خۇشامەتچىلىك بىلەن دەللە غاپىللىقنى كۈچەيتىدۇ، نەسھەت

بلەن مەسلھەت ئەقلنى ئۇرغىتىدۇ.
— ئىنتايىن مېغىزلىق سۆزلىدىلە، شاھسەنۇبەر. مەن بايا ئېيتقىنىمدەك، پىقىر ئەزەلدىن شېئىر-نەزمىلەرنىڭ ھەۋەسكارى، شائىرلارنىڭ غەمخوزارى، سىلى يۇقىرىدىكى كۆز قاراشلىرىنى كۆپچىلىك ئالدىدا نەزملەشتۈرۈپ، ئوقۇپ بېرەلەمدىلا؟ — دېدى چىنۋاڭ سۆز يورغىلىتىپ.
شاھسەنۇبەر يۇمۇرلۇق قىلىپ:
— ئالىيلىرىنىڭ لەۋزىنى يەردە قويۇشقا ھەددىم ئەمەس. لېكىن، مۇڭگۇزىگە تېگىپ كېتىپ قالسا، تۆۋىقى سىرقىرىماسمۇ؟ شىرىقى ئەدەب بىسە مېكىسكە تور كەتمەسمۇ دەپ خۇدۇكسىرەيمەن ...، — دېدى.
شاھسەنۇبەرنىڭ بۇ سۆزىگە ھەممەيلەن پاراقىدە كۈلۈشۈپ كېتىشتى. ئەھمەت ۋاڭ ئارقىدىن:
— يوقسۇ، يوقسۇ ...، شائىرلار ھەممە چاغدا، ھە دېسىلا ”چىراغ تۈۋى قاراڭغۇ“ دەپ شېئىر تۈزۈشكە ئامراق، مەن بۇنى چۈشىنىمەن، تارتىنماي نەزملىرىنى ئوقۇۋەرسىلە ...، — دېدى.
شاھسەنۇبەر، شىرازىدىن تۆۋەندىكى بىر كۇپلېتنى ئاربىە ئېلىپ ئوقىدى:

ئالسا ھەقسىز ۋاڭ غوجام پۇقرا بېغىدىن ئالمىنى،
يىلتىزىدىن قومۇرۇپ تاشلار دەرەخنى غالچىسى.
كۆرسە چىنۋاڭ بىر تۇخۇمغا زورلۇق ئەيلەشنى راۋا،
مىڭ توخۇنى زىخقا تارتقاي بەگلىرىدىن قانچىسى.

— بەللى، بەللى ...، قالتىس جايىدا، — دېدى ئەھمەت ۋاڭ نەزمنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، — مەن سەئىد شىرازىنىڭ «گۇلىستان» ناملىق ئەسىرىدىكى بۇنەزمنى يەركەندە بىر دامولىنىڭ پارسچىدىن تەپسىر قىلىپ بېرىشى بىلەن بىر قېتىم ئاڭلىغانىدىم. بۈگۈن ئۇنىڭ ئۆز تىلىمىزدى-

نكى تەرجىمىسنى ئۆزلەنىڭ ئېغىزىدىن ئاڭلاۋاتىمەن.
ئەھمەت ۋاڭنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، شاھسەنۇبەر كۈلۈپ تۇرۇپ:
— ئۇلۇغلارنىڭ "يولدىن چىقما، خاندىن قورقما" دېگەن ھېكمەتلىك سۆزى بار. ئالىيلىرى كۆپ ئوقۇغان مەرىپەت ئىگىسى. ھەممىنى بىلىلا. "سۇ سىڭگەن يەرگە، سۆز بىلگەن ئەرگە" لازىم. بىراق، چوڭ ئەرباب بىلەن ئوينىشىش گويا قۇرۇق قول بالىنىڭ يولۋاس بىلەن ئويناشقىنىغا ئوخشاش، دېگەن ھېكايىنى ئاڭلىغانىدىم. مەنمۇ بالىلىق قىلىپ، بۇ سەلتە-نەتلىك ساراي ئىچىدە يولۋاس بىلەن ئويىنىشىپ قويغان بولسام...
شاھسەنۇبەرنىڭ بۇ ھەزىل سۆزلىرى ئەھمەت ۋاڭنىڭ قۇلىقىغا خۇش يېقىپ تۇراتتى. توساتتىن بىر نۆكەر ساراي ئىشىكىدىن جىددىي كىرگەن پېتى بېرىپ، ئەھمەت ۋاڭنىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى پىچىرلىدى.
— كېڭەش تۈگەي دېدى، مەن ھازىرلا، — دېدى ئەھمەت ۋاڭ، بايىقى نۆكەرگە قاراپ.
شۇنداق قىلىپ، ئەھمەت ۋاڭنىڭ سارىيىدا ئۆتكۈزۈلگەن بۇ كېڭەش ئاخىرىدا يەنە ھودۇقۇش كەيپىياتى ئىچىدە يىيىلدى.
ساراي تېشىدا كۈتۈپ تۇرغان نۆكەر ئەھمەت ۋاڭنى باشلاپ مېڭىپ، قىزىل سىرلانغان ياغاچ پەلەمپەي ئارقىلىق ساراي ئۈستىدىكى بالىخانا زالىغا ئېلىپ چىقتى، بۇ بالىخانا زالى ئەھمەت ۋاڭنىڭ ئارامگاھى ھەم كەپتەرلىرى-نىڭ تاماشىسىنى كۆرىدىغان جايى ئىدى.
بۇ يەردە خانىمبال ئورچۇنئا، سىبىيت ھېكىم بەگ ھەمدە ئابدۇجاپپار قازى قاتارلىقلار كۈتۈپ ئولتۇرۇشقانىدى. ئايپاڭ بىلەن تاش بايۋەچچە نېرىقى چەتتە ئەھمەت ۋاڭنىڭ كەپتەرلىرىنى ئۇچۇرۇپ تاماشا قىلىۋاتاتتى.
ئەھمەت ۋاڭ بالىخانا ئۈستىگە چىقىپ ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلگەندە، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا بىر كۆڭۈلسىز مەنزىرە پەيدا بولدى-دە، ئىچىدە ھەيرانلىق ھېس قىلدى ۋە ئۇلارنىڭ قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ ئولتۇردى.
ئورچۇنئانىڭ تۇمشۇقى ئۇزارغان، سىبىيت ھېكىم بەگنىڭ قاپاقلىرى

ساڭگىلىغان، ئابدۇجاپپار قازى باتنىغان قىياپەتتە ئولتۇرۇشقان بولۇپ، ئەھمەت ۋاڭغا تۆزۈكرەك چىراي ئېچىپمۇ قويمىدى.

ئەھمەت ۋاڭ پەستكى ساراي زالىدا كېڭەش قىلىۋاتقاندا، بۇ ئۈچەيلەنمۇ ئورچۇنئانىڭ ئىشخانىسىدا كېڭەش ئېلىپ بارغانىدى. مۇلازىم تۆۋەنلىق قىلىپ پەستكى كېڭەشنىڭ ئەھۋالىنى ئۇدۇللۇق خانئامبالغا يەتكۈزۈپ تۇراتتى. ئورچۇنئا بۇ كېڭەشنى ئۆتكۈزۈشكە قوشۇلمىغانىدى. ئۇ، ئاشۇ ۋەجىدىن ئەھمەت ۋاڭدىن ئاغرىندى. بولۇپمۇ بۇ كېڭەشتە ماشۇر خەلپە بىلەن شاھسەنۇبەرنىڭ قىلغان سۆزىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئىزىدا ئولتۇرالماي قالدى.

— چىنۋاڭ قېرىغاندا بارغانسېرى، — دېدى ئورچۇنئا چىچىلىپ، — خۇدىنى بىلمەي، يۇمشاقباش بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ ...، بۇ، بۇ زادى، نېمە قىلغىنى؟...

مۇشۇنداق روھىي ھودۇقۇش نەتىجىسىدە، ئۈچ يولۋاس بىرلىشىپ، شىرغا ئاگاھلاندۇرۇش بەرمەك بولۇشتى-دە، ئاۋۋال پەستكى كېڭەشنى بىلىدىن ئۆزۈپ تاشلاپ، ئارقىدىن ئەھمەت ۋاڭ بىلەن ھېسابلىشىش قارارىغا كېلىشىۋالدى.

— بۈگۈن قاراچۇقلار، نېمىلەرنى دەپ جۆيلىشىۋاتىدۇ؟

ئورچۇنئا تۇمشۇقىنى ئۈچلىغان پېتى ئەھمەت ۋاڭغا قىرىچە تېگىپ، يۇقىرىقى سوئالنى قويدى.

— قاراچۇق، دېگىنىمىز بىلەن، — دېدى ئەھمەت ۋاڭ جاۋابەن، ئۇلارنىڭمۇ قورساق كۆپۈكى بار ئىكەن، قارا قورساق دېگىنىمىز بىلەن كاللىسىدا ئوشۇقچە مېڭىسى بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ باقساق، نېمە يامىنى؟

— ئاڭلىسا يەنە شۇ، تولا ئاڭلاپ قۇلاق پاڭ بولۇپ كېتىكلىك. "ئەمەلدارلار يەپ كەتتى، ئىچىپ كەتتى، قاقتى-سوقتى قىلدى" ۋاي-ۋۇي، نېمە تۈگمەيدىغان كاڭ-كاڭ ... مانا ئويلاپ باقسۇنلا، باشبۇغدىن ما-

ئاش-تەمنات كەلمەي، ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز بېقىپ كېلىۋاتقىنىمىزغا خېلى يىللار بولۇپ قالدى، مۇشۇنداق قىيىنچىلىق تۇپەيلىدىن بىز ئىلاجسىز مەنسەپ سېتىۋېلىش ئۇسۇلىنى قوللاندۇق. پۇقرالار ئاز-تولا قاقتى-سوقتى قىلىنسا نېمە يامىنى؟ پۇقرا دېگەنگە قىرلىق قامچاڭنى كۆرسىتىپ قويساڭ، قوي-كالا بولۇپ ئىشلەۋېرىدۇ؛ چىشىڭنىڭ ئىقىنى كىچىككىنە كۆرسىتىپ قويىدۇغۇ، بولدى...، خۇددى گۆدەك باللار تال چىۋىقنى ئات ئېتىپ ئوينىغاندەك شىللەڭگە مىنىپ، سېنى ئېشەك قىلىمەن دەيدۇ.

خانئامبالنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، سېمىز ئۇستىخىنىنى كۆتۈرەلمەي لاخساراپ لام-جىم دېمەي ئولتۇرغان سېيىت ھېكىم بەگ قاپاقتىن سۇ تۆكۈلگەندەك، قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى ۋە ئارقىدىنلا:

— خانئامبال ئالىيلىرى، تازىمۇ ئورنىنى تېپىپ دېدىلە، ئېيتقانلىرى بەرھەق، — دېدى.

ئىراق، ئەھمەت ۋاڭ تەرەللى بولۇپ ئولتۇرالماي قالدى. ئۇ ئاڭلىغانلىرىدىن يېپ ئۇچى چىقىرىپ:

— ئەمما شۇنىمۇ ئۇنتۇماسلىقىمىز لازىمكى، بىزنىڭ مۇقەددەس كىتاب-قامۇسلىرىمىزدا، ھۆكۈمدارلار ئەلنىڭ ئاھ-زارى، تىلەك-ئارمانلىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇشى كېرەك، دەپ ئاگاھلاندۇرۇلىدۇ. ئاڭلىسام، ئاق شەھەردە مېنىڭ قويۇمنى باققان پەلەك ئۇستا دېگەن ئادەمنى ناھەق ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ قولىدىكى قويلارنى مەلۇم ئادەملەر ئۆزىنىڭ قىلىۋالغان ئىشلار بار ئىكەن. بۇنداق ئۇۋالچىلىقلار تەكشۈرۈلمىسە، ئاخىر يىغىلىپ، توپلىنىپ چوڭ ئىش تېرىلىپ قېلىشى مۇمكىندۇر، — دېدى.

—ھەي، ھەي، ۋاڭئالىيلىرى...”قورغانىنى ئىچىدىن ئالماق ئاسان“ دېگەن گەپ بىكار چىقمىغان. بىز ئەتىۋارلاپ ئىشلەتكەن ھېلىقى ھارامزادە، ھالالۇپ شائىر مىرزا مۇھەممەت تازا بولمىغۇر نەرسە ئىكەن. ئۇ، مەرھۇم ئىسھاق ۋاڭنىڭ تۇل قالغان ئاغىچىسى گۈلچىمەن بىلەن بىرلىشىپ، پىتنە-پاسات تېرىۋاتىدۇ. ”ئاق شەھەر ئىغۋاسى“ مانا ئاشۇلار توقۇپ چىققان

قارا تۆھمەت، — دېدى ئۇرچۇنئا.

ئۇرچۇنئا مۇشۇ سۆزلىرى بىلەن ئەھمەت ۋاڭنىڭ ئېغىزىنى تۇۋاقلاپ قويماقچى بولدى. لېكىن، ئەھمەت ۋاڭ قايىل بولماي، تەكىتلەپ:

— مەن بۇ ئىشنى تەكشۈرۈپ-تەھقىقلەپ كۆرسەك دېمەكچىمەن. بۇ ئىش ئۈستىدە خۇلاسە چىقارغىنىم يوق، ئۆزۈم تەكشۈرۈپ كۆرگىنىممۇ يوق...، — دېدى.

— تەكشۈرۈش نە ھاجەت؟ تەكشۈرۈش لازىم دېيىلسە، ئاۋۋال مىرزا مۇھەممەتنى مەنسىپىدىن قالدۇرۇپ، گۈلچىمەن بىلەن ئىككىسىنى قوشۇپ تەكشۈرسەك بولىدۇ. مەن بۇ گەپنى كۆزۈمنى يۇمۇۋېلىپ، قارىسىغا دەۋاتقىنىم يوق. "قۇشقاچ يېغىلىقى"نىڭ ئۇيۇشتۇرغۇچىسى مۇھەممەت ئېلىخان بۇغرانىڭ قىزى لالە ھەمىشە گۈلچىمەن خېنىمنىڭكىگە كېلىپ-كېتىپ يۈرىدى. ئۇنىڭ كىچىك ئاپىسىنىڭ ئۆلۈمىگە گۈلچىمەن بىرىپ ھازا تۇتتى. قەسىر ئىچىدە زەيىنەپكە ئالاقىدار ئىشلارنىڭ سىرىنى مىرزا مۇھەممەت بىلەن گۈلچىمەن سىرتقا يايدى. ئاق شەھەر ئىغۋاسىنىمۇ ئاشۇلار توقىغان...، — دېدى ئۇرچۇنئا تەئەددى قىلىپ.

— يەنە بىر مۇھىم مەسىلىمۇ بار، چىنۋاڭ غوجام، — دەپ سۆزىنى باشلىدى ئارقىدىن سېيىت ھېكىم بەگ، — لالە بىلەن قۇربان تاغقا قاچقاندا رىسالەت ئاتلىق بىر قىزنىمۇ زورلاپ ئېلىپ كەتكەن. رىسالەتنىڭ باشقا لايىقى بار ئىكەن. ھازىر قىزنىڭ ئاتا-ئانىسى قازىخانىغا ئەرز قىلىپ كەلدى. شۇنداقتۇر، ئابدۇجاپپار قازى؟

ئابدۇجاپپار قازى "لەببەي" دەپ گۇۋاھلىق بەرگەندىن كېيىن، سېيىت ھېكىم بەگ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— ئەلۋەتتە، بۇنداق ناشايان ئىشلارغا شەرئەت يول قويالمايدۇ. لايىقى بار قىزنى زورلۇق بىلەن ئېلىپ قاچقان جاۋابكارلارنى تۇتۇپ كېلىپ، جازاغا تارتىشىمىز كېرەك.

— ھاي، ھاي ...، — دېدى ئەھمەت ۋاڭ ھېلىدىن بېرى يۇمۇۋال-

غان كۆزنى ئېچىپ، سېيىت ھېكىم بەگكە قاراپ تۇرۇپ، — كوزنى ئالدىراپ چېقىپ قويمىغان خوپ. تولا تەگكەن ئىشنىڭ تېگى قۇدۇق، كوچىلىغانىسىرى ئوت ئۇلغىيىدۇ. تاتىلانغانسېرى زىدە يوغنايدۇ.

— ئۇنداقتا، ۋاڭ غوجام، — دېدى سېيىت ھېكىم بەگ، مۇنازىرە ئېلان قىلىپ، ”سەۋزىدىن خەۋەر يوق، گۇرۇچ دەم يېسە“ مەيلىمۇ؟

— يوقسۇ، — دېدى ئەھمەت ۋاڭ جاۋابەن، ”سەۋزىمۇ كۆيمىسۇن، پىيازمۇ كۆيمىسۇن“ دېمەكچىمەن.

قېنى قىزىپ تېرىسىگە سىغماي تۇرۇۋاتقان ئورچۇنئا ئاخىر ئەسەبىيلىك بىلەن:

— مەن چىڭ گېپىمنى قىلسام، مېنىڭ ئەزەلدىن سۆز ئويۇنى بىلەن خۇشۇم يوق، قىلىچ ئويۇنىغا قىزىقىمەن، — دېدى.

ئورچۇنئا تەرى تۇرۇلگەن ھالدا قىزىل غىلاپ قىنىدىن يالتىراق بىسلىق، سېرىق دەستىلىك قىلىچىنى شارتىدە چىقاردى-دە، كۆزلىرىدىن قان تېمىپ تۇرغان قىياپەتتە:

— ھەممىنى مانا مۇشۇ ھەل قىلىدۇ! — دېدى يالتىراپ تۇرغان قىلىچ بىسىغا قاراپ.

ئۇ، ئارقىدىن بالىخانىنىڭ نېرىقى چېتىدە ھېلىغىچە ئەھمەت ۋاڭنىڭ كەپتەرلىرىنى ئۇچۇرۇپ تاماشا قىلىۋاتقان ئايپاڭ بىلەن تاش بايۋەچچىنى يېنىغا قىچقىرىپ كېلىپ ئۇلارغا:

— بولدى بەس، كەپتەر ئويناشنى يىغىشتۇرۇپ قويۇڭلار. ئاسماندا لاچىن ئەگىپ يۈرگەندە، كەپتەر ئۇۋىسىدىن چىقالماي قالىدۇ. بۆرە كەلگەندە، قويلار مەرىشىپ قوتانغا كىرىۋالىدۇ. مانا ھازىر شۇنداق بولىۋاتىدۇ. قۇربان نوچى بىلەن ياسىن گاڭگۇڭ بۈركۈت، بۆرە بولۇش ئۈچۈن قېيىر تاغلىرىغا كېتىپتۇ. مەن ئىككىڭلارغا سەككىز چېرىك قوشۇپ، ئۇلارنى تۇتۇپ كېلىشكە ئەۋەتىمەن. قېنى ئىككىڭلارنىڭ ئىرادە، جۈرئىتىڭلار قانداق؟ — دېدى.

ئورچۇنئا بۇرۇلۇپ، ئىككى چاپارمەننىڭ كۆزىگە تىكىلدى. ئايپاڭ بىلەن تاش بايۋەچچە دەرھال ئامبالنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ تۇرۇپ، تەڭ ئاۋازدا:

— ئامبال ئالىيلىرى، پەرمانلىرىغا بەردارمىز! — دەپ تەڭلا جاۋاب بېرىشتى.

ئورچۇنئا ئارقىدىن ئۇلارغا دېدى:

— بۆرىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئىت بىلەن دوست بولۇشنى ئېسىڭلاردىن چىقىرىپ قويماڭلار. تاغ سەپىرىدە قولۇڭلارغا چۈشكەن ھەرقانداق ئولجائۆزۈڭلارغامەنسۇپ. لاله بىلەن رىسالەتمۇ شۇنىڭ ئىچىدە...

ئورچۇنئانىڭ ئەڭ ئاخىرقى سۆزىنى ئاڭلاپ، ئايپاڭ بىلەن تاش بايۋەچچە باشقىچە ئالچاڭلاپ، تېرىسىگە سىغماي قېلىشتى. ئولجا ھېرىسلىقىدا ئۇلارنىڭ كۆزلىرى قىزارماقتا ئىدى.

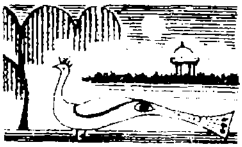

توققۇزىنچى باب

قەبرىدىن بۇلانغان ئالتۇن

كۆرۈڭ، بۇ جاھاننىڭ ئاجايىپ ئىشى،
خاتىرجەم ئەمەستۇر كىشىدىن كىشى.
— كىتاب خاتىرىسىدىن

1

گۈلچىمەن قۇچىن خېنىم، ئەھمەت ۋاڭنىڭ ئاغىسى مەرھۇم ئىسھاق چىنۋاڭنىڭ ئايالى بولۇپ، ھازىر ئېغىر بىمار ھالەتتە ئورۇن تۇتۇپ ياتاتتى.

ئۇلار تازا سەلتەنەت سۈرگەن چاغلىرىدا، ئىسھاق چىنۋاڭ بىلەن گۈلچىمەن قۇچىن خېنىم ئۆزلىرىنى رەشكى زامانىدىكى — قۇمۇلدىكى بەشىر ۋاڭ ۋە ئۇنىڭ ئاغىچىسى ماھىنبانۇغا تەڭ قوياتتى.

گۈلچىمەن، نەسەب جەھەتتە شايارنىڭ خوجازادىلەر جەمەتىگە مەنسۇپ بولۇپ، ئەينى زاماندا گۈزەللەرنىڭ گۈزىلى ھېسابلىناتتى. شۇنىڭغا

يارشا ئۇنىڭ نەۋ باھار چاغلىرىمۇ راھەت-پاراغەت شاراپىتىگە نائىل بولغان-
دى.

ئۇ، گۈللۈك دوخاۋا بىلەن قاپلانغان ”كەيجاۋ“ مەپىسدە ئولتۇرۇپ،
باغ-بوستانلار ئارا سەيلە-تاماشا قىلاتتى. ئۇ، ماڭغان-تۇرغان قەسىر-ئايۋان،
سارايلاردا شۆھرەت شاملى خۇش پۇراق چاچاتتى. بەگ، مەنسەپدارلار
ۋە ئۇلارنىڭ ئاغىچا خېنىملىرى ئايغى ئۈزۈلمەي ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ،
سالام-تەزىم قىلىپ، ئايغىغا يىقىلاتتى ۋە ئايىغىنى سۆيۈشەتتى. ئاشۇ بەگ،
خېنىملار بەسلىشىپ ئۈيۈشتۇرغان ھەشەمەتلىك زىياپەتلەرگە يېتىشەلمەي
قالاتتى.

ئۇنىڭ ئالدىغا تەرەپ-تەرەپتىن كېلىدىغان قىممەتلىك سوۋغىلار،
بوسۇت-تارتۇق، قويىلارنىڭ سانى ھەددى-ھېسابسىز ئىدى. ئۇنىڭ ئالتۇن
ساندۇقلىرى بۇ سوۋغاتلارنى سىغدۇرالماي قالاتتى.

گۈلچىمەننىڭ زىبا بويلىرىغا يارىشىدىغان ھەر خىل تاۋار كۆڭلەكلەر،
بېشىغا كىيگەن بۆلغۇن تەلپەك ئۈستىگە قادالغان ياقۇت كۆزلۈك ئالتۇن
قاداق، بارماقلىرىدىكى زۇمرەت كۆزلۈك زەر ئۈزۈك، پۇتىدىكى كالۋاتۇن
كەشلەر، ئۇنىڭ زاماندىشلىرىنىڭ رەشكىنى قوزغايتتى.

ئۇنىڭ خۇسۇسىي ئامبىرىدا، ساندۇق-ساندۇقلاردا تولۇپ تۇرغان
كىيىم-بىساتلار، چامادان-چامادانلاردا توشۇپ تۇرلۇك زىبۇزىننەتلەر —
لەئلى-ياقۇت، مەرۋايىت، زۇمرەت، زەبەرجەت قاتارلىقلارغىچە قاچىلىنىپ
كۆزنى قاماشتۇرۇپ تۇراتتى.

بۇ سەلتەنەت بىساتلىرى گۈلچىمەن خېنىمغا مەڭگۈلۈك ”ئەڭگۈشتەر“
بولۇپ تۇيۇلاتتى. ئەمدىلىكتە ئۇ، پەقەت جان قايغۇسىدىلا قالغانىدى. ئۇ،
ھازىر ئورۇن تۇتۇپ يېتىۋاتقان قەسىرنىڭ ئىشىك-پەنجىرلىرىگە تارتىلغان
گۈللۈك دوخاۋا پەردىلەر، يەرگە سېلىنغان زىلچا-گىلەملەر، تۆر تامان
رەت-رەت تىزىلغان تاۋار يوتقان-كۆرپىلەر، ئىچى-تېشى نەقىشلەنگەن ئۇ-
يۇقلارغا قويۇلغان گۈللۈك لېگەن، جانان-چىنىلەر ئۇنىڭ نەزەرىدە ئارتۇقچە

نەرسە بولۇپ قالغانىدى.

— ئادەمنى ئالدايدىغان بۇ تۆت كۈنلۈك ئالەمدە، — دېدى ئۇ،
كاڭ ئۈستىدە ئېغىر تولغىنىپ يېتىپ، ئۆزىگە ئۆزى، — بۇنچىۋا ئېغىردىن
ئارتۇق تاش، توپىنى يېغىپ، نېمىمۇ قىلار بولغىيدىم؛ ئەمدى ئۇ كىمگە
قالار؟ كىمنىڭ قولىدا تۇزۇپ كېتەر؟...

گۈلچىمەن ئۆمرىدە پەرزەنت يۈزى كۆرمىگەنىدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ،
ھەم جان قايغۇسىدا، ھەم مال غېمىدە ئازابلىناتتى. ئۇ، قەسىر ئۆيىنىڭ
غەربىي تەرىپىدىكى پەنجىرە ئەينىكىدىن بالقىپ چۈشۈۋاتقان كۈن نۇرىدىن
كۆزىنى ئۈزمەي قارايتتى. پەنجىرىگە تارتىلغان گۈللۈك تاۋار پەردە ئىككى
تەرەپكە قايرىپ قويۇلغان، پەنجىرىنىڭ ئاستىنقى گىرۋىكىگە قىستاپ قويۇل-
غان كەڭ قىزىل شىرە ئۈستىگە گۈللۈك لوڭقىلار تىزىلغان، ئوتتۇرىسىغا
سېرىق مايدىن ياسالغان بۇدساتۋا — ئايال ئىلاھنىڭ ھەيكىلى[1]قويۇلغانى-
دى.

زىلچا-گىلەملەر سېلىنغان كەڭ تاختاي سۇپىدا يېتىۋاتقان گۈلچىمەن-
نىڭ ئاستىغا ماۋۇق توشقۇزۇلغان كىمخاپ كۆرپىلەر سېلىنىپ، باش تەرىپى-
گە تەتىللا قاپلىق ماۋۇق ياستۇق قويۇپ بېرىلگەنىدى. ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا
ئىككى چۆرە قىز قومۇش يەلپۈگۈچ بىلەن ئۇنى يەلپۈپ تۇراتتى.

لېكىن گۈلچىمەننىڭ ئېغىزىغا ئاشۇ تاپتا ھالۋا-قەندىلات تېتىمايتتى،
كۆزىگە گۈل-گىياھ خۇش ياقمايتتى. بىمارنىڭ زىناقلىرى قورۇلۇپ، ئېڭەك-
لىرى ساڭگىلاپ قالغان، ئەسلىدىكى ئاپئاق سەدەپ چىشلىرى سارغايغان،
تىرناقلىرى قارايغان، لەۋلىرى كۆكەرگەن، ھىلال قاشلىرى سۇس ئاقارغان،
بۇرۇنقى بوتا كۆزلىرى نۇرسىزلانغان، زىبا بەللىرى ياي شەكلىدە مۈكچەي-
گەنىدى.

ئۇ ئەجەل ۋەھىمىسىدىن جان قاچۇرۇپ، پات-پات تېۋىپ-ھۆكۈمالار-

---

[1] بۇدساتۋا ھەيكىلى — پادىشاھ ھەدىيىسى، ھۆرمەت سىماسى ئىدى. — ئاپتوردىن.

نى تەكلىپ قىلىپ ئاغرىقىنى كۆرسەتتى؛ پىرىخون، داخانلارنى كەلتۈرۈپ ئازايىم ئوقۇتاتتى؛ بىراق، يەنىلا ئۈنۈمى بولمىدى، كېسەل شىپا تاپمىدى. ئۇنىڭ زىققى كېسلى ئۇنى بەك ئازابلايتتى. پات-پاتلا دېمى سىقىلىپ، نەپسى بوغۇلۇپ، جېنى قىينىلاتتى. بۇنداق چاغلاردا ھەممىدىنمۇ بەك ” لەيلىگۈل دورىسى“ ئۇنىڭ كېسلىگە ئەسقاتاتتى. شۇڭا، ئۇ، ئاشۇ دورىنى تەييارلاپ بېرىپ تۇرىدىغان لالەنىڭ ئارمىنىنى يەيتتى.

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە مىرزا مۇھەممەت دۆيلۈگەندەك كىرىپ كەلدى-دە، بارغىنچە گۈلچېمەننىڭ ئۇدۇلىدا توختاپ، تەزىم بەجا كەلتۈر-گەندىن كېيىن، يىغلامسىرىغان ھالدا، ئەھمەت ۋاڭ توغرىسىدا خەۋەر يەتكۈزۈپ:

— ئەھمەت ۋاڭ غوجام قاتتىق ئاغرىپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. مېنى ئۆز ئورنىدا ئۆزلىرىدىن ھال سوراش ئۈچۈن ئەۋەتتى ...، — دېدى.

مىرزا مۇھەممەت ئاشۇ سۆزنى قىلىش بىلەن تەڭلا مىشىلداپ يىغلاپ كەتتى. ئارقىدىن يىگى بىلەن كۆز يېشىنى ئېرتىۋېتىپ:

— دەيۈزلەر ۋاڭ غوجامنى ئاغرىتىپ قويغاندىن سىرت، مېنىڭ مىرزد-لىق مەنسىپىمنىمۇ تارتىۋېلىشتى. بۇنىڭ ھەممىسى ھېلىقى سېيىت ھېكىم بەگ دېگەن قاقباش بىلەن مەيلىخان دېگەن ھازازۇلنىڭ ئويۇنلىرى بولمام-دۇ...، — دېدى بىچارىلەرچە.

گۈلچېمەننىڭ مۇلازىم چۆرىلىرىدىن بىرى پەتنۇستا سىنچاي كۆتۈرۈپ كېلىپ، مىرزا مۇھەممەتنىڭ ئالدىغا قويدى. مىرزا مۇھەممەت چاينى بىر ئوتلىۋالغاندىن كېيىن، سۆزىنىڭ ئاخىرىنى داۋام قىلدى:

— ئۇلار ۋاڭ غوجامغا مەسلىھەت سالماي قۇربان بىلەن لالەنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن قىيىرغا چېرىك ئەۋەتمەك بولۇپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ۋاڭ غوجامنى يۇمشاق باشلىق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ئەيىبلىشىپتۇ. ئاشۇ قاتاردا ئۇلار يەنە مەن بىلەن سىلىنىمۇ قارا سۈرتۈشۈپتۇ.

مىرزا مۇھەممەتنىڭ يۇقىرىقى سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، گۈلچە-

مەن ئېرىنچەكلىك بىلەن كۆزىنى بىر ئېچىپ يەنە يۇمۇۋالدى. ئۇ، گەپ قىلىش ئۈچۈن كۆچەپ ئېغىزىنى ئۆمەللىتىپ باققاندى لېكىن ماغدۇرى يەتمىدى. ئۇنىڭ لەۋلىرى بىردىنلا كۆكىرىپ كەتتى. گۈلچىمەن گەپ قىلالمىغىنى بىلەن مىرزا مۇھەممەت ھېلى قىلغان سۆزنى تولۇق ئاڭلاپ، ئاچچىق يۇتۇپ ياتقاندى. بۇنى چۆرە قىزلار سېزىۋالدى-دە، ئۇلاردىن بىرسى مىرزا مۇھەممەتكە نارازىلىق بىلدۈرۈپ دېدى:

— مىرزا غوجىكا، سىلى خان ئاچامنىڭ ھالىنى سوراپ كەلگەنمۇ ياكى كېسەل قاچىلاپ كەلگەنمۇ؟ كېسەلنىڭ يېنىدا نېمە پەلىپەتىش گەپنى قىلىپ يۈرۈيدىلا، قوپسىلا، بىزگە ئىش تېرىپ بەرمەي، ئاستا يوللىرىغا چۈشسىلە.

مىرزا مۇھەممەت چۆرە قىزلارنىڭ بۇ سۆزلىرىگە تەر بولماق تۈگۈل، يەنە مىختەك قادىلىپ ئولتۇرۇپ جاۋابەن دېدى:

— ھاي، ھاي، خان قىزلىرىم، ئۇنچىزا كايىشماڭلار. گۈلچىمەن خېنىمنىڭ تېنى كېسەل بولغىنى بىلەن قۇلىقى ساق. مەنمۇ قورساق كۆپۈكىدە ئۆلەي دەۋاتىمەن. مېنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان ھەج تاۋاب قىلىش نىيىتىم بار ئىدى. ئەمما يېنىمدا پۇلۇم يوق. ئەمدىلىكتە بېشىمنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ تازا قاتتى. گۈلچىمەن خېنىمنىڭ قولىدا دېيىنە دۇنيا كۆپ، ئالتۇن-كۈمۈش ئېشىپ-تېشىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە مىراسخورىمۇ يوق. ساۋابلىق ئۈچۈن ماڭا ھەج خىراجىتىمغا تۇشلۇق خەير-ساخاۋەت قىلىۋەتسە، مەن بۇ دۇنيا-ئۇ دۇنيا رازى بولاتتىم. سىلەر مېنىڭ مۇشۇ ئامانەت سۆزۈمنى گۈلچىمەن خېنىمغا يەتكۈزۈپ قويساڭلا، ماقۇلمۇ خان قىزلىرىم.

— بولىدۇ، مىرزا غوجىكا، — دېدى چۆرە قىزلار، — ئىش مۇنداق دېسىلە. ”جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا“ دېگەن مۇشۇ ئىكەن-دە، كىچىككىنە مەنسەپتىن قالغانغا ئۆلۈۋالايلا دەپتىلا بىچارە. بولىدۇ بىز خان ئاچامغا دەپ قويايلى، ئەتىگىچە خۇرجۇن ئارتىپ كېلەلا.

مىرزا مۇھەممەت ئورنىدىن تۇرۇپ، تېخىچىلا كۆزىنى ئاچماي ياتقان

گۆلچمەن خىنىمگە خوش دەپ قويدى-دە، ئۇزاپ ماڭدى. چۆرە قىزلار ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىپ:

— نىمە دېگەن مۇغەمبەر، داپ يۈز ئادەم بۇ! — دەپ ئىچىدە غۇدۇڭشۇپ قىلىشتى.

2

ئەھمەت ۋاڭ بىلەن گۆلچمەن فۇچىن خىنىمنىڭ ئىغىر ئاغرىپ يېتىپ قىلىشى — سىيىت ھېكىم بەگ بىلەن مەيلىخان — ئاچا-ئىنى ئىككىيلەننىڭ تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىشىغا پۇرسەت تۇغدۇرۇپ بەردى. ئۇلار ئىچىدە: "ئوشۇقىمىز ئالچا چۈشىدىغان پەيت كەلدى" دەپ خۇشال بولماقتا ئىدى. "بىرى ئۆلمىسە بىرىگە كۈن يوق" دېگەندەك ئۇلارنىڭ ئاشۇ كۈشەندىلىرى ئۆلۈپ تۈگەشسە سىيىت ھېكىم بەگ بىلەن مەيلىخاننىڭ كۈنى باشقىدىن تۇغۇلۇپ، خاھىشلىرى بويىچە دۇنيانى مالىمان قىلاتتى.

شۇ ۋەجىدىن ئاچا-ئىنى ئىككىيلەن بىر ئاخشىمى خۇپىيانە سىردىشىۋالدى:

— ئۆزۈڭگە ئايان ئىنىم، — دېدى مەيلىخان، ئىنىسى سىيىت ھېكىم بەگكە يول كۆرسىتىپ، — ئۇزۇندىن بۇيان ئوردا ئىچىدە ئىككىمىزنىڭ كۆزىگە مىخ بولۇپ قادىلىپ كېلىۋاتقان ئاۋۇ ئىككىسىنى ھازىر پالاكەت باستى. بولۇپمۇ گۆلچمەننىڭ كېسىلى پىشىپ قالدى. ئۇنىڭ دەپنە دۇنيا، مال-بايلىقى كۆپ. ئەمما ئۇنىڭ مىراسخورى يوق. ئاڭلىسام، مىرزا مۇھەممەت ئەلىس كۆز ئۇنىڭ ئۆيىگە قاتراپ يۈرگىدەك؛ مىراس تەمەسىدە بولسا كېرەك، بىلىۋاتامسەن ئىنىم؟

— شۇنداقمۇ تېخى، — دېدى سىيىت ھېكىم بەگ سۆز قىستۇرۇپ،

— يىلان ئايىغىمىزدا قوتراپ يۈرۈپتۇ دېگىنە، ھە قېنى، سۆزلە.

— شۇنداق، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى مەيلىخان، بۇ ئىشتا

چىچەن بولمساق، بىخەستەلىك قىلساق بولمايدىغان يېرىگە يەتتى. ئۇنىڭ-
دىن سىرت، ئەھمەت ۋاڭنىڭ بالىلىرى گۈلچىمەننىڭ مىراسىغا شىرەم
شىپەتلىكنى باھانە قىلىپ، ۋارىسلىق داۋاسى قىلىشمۇ مۇمكىن؛ شۇڭا بۇ
ئىشقا بىزمۇ چاققان تۇتۇش قىلمساق بولمايدۇ. خانئامبال بىزگە ئارقا تېرەك
بولىدۇ. بۇ ئىشنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى ئۆزىمىزنىڭ چاققانلىقىغا باغلىق.

— ئۇنداقتا، سىنىڭچە بولغاندا، — دەپ سورىدى سېيىت ھېكىم
بەگ، ئاچىسىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، — قانداق چاققانلىق؟...

— چىنىپ قالارمىكىن دەپ غەم يېمە. گۈلچىمەننىڭ خۇي-پەيلى
ماڭا بەش قولدەك مەلۇملۇق. ئۇ، قولىدىكىنى نۆزەمبىللا چىقارغۇسى
كەلمەيدىغان ”چاشقانغا كېپەك ئالدۇرمايدىغان“ بېخىلدىن. شۇڭا ئۇنى
مال-مۈلۈكى بىلەن قوشۇپ دەپنە قىلىشقا كۆندۈرگىلى بولىدۇ. شۇنداق
قىلالىساقلا ئىش ئوڭغا تارتىدۇ.

— تالا تۈزلەردە ئۆسەك سۆز، گەپ-چۆچەك بولۇپ قالماسمۇ؟

— ئۇنىڭ كارى چاغلىق. ئابدۇجاپپار قازى سىنىڭ يېقىن دوستۇڭ،
ئۇ، گۈلچىمەننىڭ ئېغىزىدىن ۋەسىيەتنامە قالدۇرۇپ قويسىلا، ئىش پۈتتى
ۋەسسالام.

— كاللاڭ ئىشلەيدۇ جۇمۇ ئاچا ...، بولىدۇ، ئابدۇجاپپار قازىنى ئىشقا
سېلىشنى مەن ھۆددە قىلاي.

— ئىش بۇنىڭ بىلەن تۈگىمەيدۇ. سەن ئادەم بەلگىلەپ گۈلچىمەن
ئۈچۈن كۆك مەدرىسنىڭ يېنىدىن ئىككى ئۆتۈشمە شاما گۆر كولاتقۇزۇپ
تەييارلا. گۆرگە قۇلۇپ سېلىنىدىغان ئىشىك ياسات، ئاچقۇچ يېنىڭدا بىللە
بولسۇن. ئۆلۈپ كەتكۈچە بۇ سىرنى ئېغىزىڭدىن چىقارما.

— بولىدۇ ئاچا، ئىش سىنىڭ دېگىنىڭدەك بولىدۇ.

— يەنە باشقا ئىشلارمۇ بار. ئۇنى ماڭا قويۇپ بەر، لېكىن بۇ ئولجا
قولىمىزغا كەلگەندىن كېيىن، سىنىڭ ئاقسۇغا ھاكىم بەگ بولۇشۇڭغا مانا
مەن كېپىل.

— ئاچا-ئىنى ئىككىلەننىڭ بۇ خام چوتلىرى سوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، سېيىت ھېكىم بەگنىڭ بېشى ئاسمانغا تاقاشقاندەك بولۇپ ئۇزاپ ماڭدى.

مەيلىخان ئىنىسىنى ئۇزۇتۇپ قويغاندىن كېيىن، قەسىردە ئۆزى ئوڭچە قېلىپ، يېڭى پىلانلىرى ئۈستىدە ئۇزۇنغىچە ئۆزى يالغۇز باش قاتۇردى.

ئۇ، ئۇزۇندىن بۇيان گۈلچېمەندىن ئىنتىقام ئېلىش كويىدا بولۇپ يۈرەتتى. ئۇ، كىشىلەرگە گۈلچېمەن ئۈستىدىن ئاغرىنچىسىنى تۆكۈپ يامانلاپ بەرگەندە ھەمىشە: ”بىرى ئۆلمىگۈچە، بىرىگە كۈن يوق“ دەپ ئاشكارا سۆزلەيتتى.

مانا ئەمدى رەقىبى ئورنىدىن قوپالماي قالغاندا، ئۇنىڭ پاختىكى ئوڭدا ئۈچىدىغان بولدى-دە، ”يامان بولساڭ ئاشۇرۇۋەت“ غەرىزىگە ئۆتتى.

مەيلىخان — بۇ ئۇزۇن قۇلاق ئايال، خېلىدىن بۇيان تىمىسقىلاپ، پۇراپ يۈرۈپ، چولپان بۆۋى ئاتلىق بىر پالچى ھەم تېۋىپ ئايالنىڭ گۈلچېمەنگە دورا بېرىپ يۈرگەنلىكىنى بىلىۋېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇپ قويغانىدى. ئۇ، ھازىر ئادەم بۇيرۇپ ئاشۇ ئايالنى ئۆيگە چاقىرتىپ كەلدى.

ئىككىلەن گۈلچېمەننىڭ كېسىلى توغرىسىدا سۆزلىشىشكە باشلىدى:

— چولپانخان ئاچا، — دېدى مەيلىخان كۆزلىرىنى ئويىنىتىپ تۇرۇپ، — ئۆزلىرىنى بۆگۈن بىردەم ھال-مۇڭ بولايلى دەپ قىچقارتقۇزغان ئىدىم. ھېلىمۇ ياخشى ئۆيلىرىدە بار ئىكەنلە. ئاڭلىسام گۈلچېمەن خېنىمنىڭ كېسىلىگە قاراپ كېلىۋېتىپلا، بۇ خاسىيەتلىك ئىشلىرىنى ئاڭلاپ بۆلەكچە خۇش بولۇپ كەتتىم. ھازىر ئۇ خېنىمنىڭ مىجەزى قانداقراق؟

— ئاتام رەھمەتلىكتىن، — دېدى چولپان بۆۋى، — ماڭا تومۇر تۇتۇش، گۈل-گىياھلاردىن دورا ياساش ھۈنىرى مىراس بولۇپ قالغانىدى. ئۇ چاقىرىپ، بۇ چاقىرىپ بىر كۈنمۇ قولۇم بوشمايدۇ. بىلگىنىمنى قورسىقىمدا سېسىتىۋەتكەندىن، كىشىلەرنىڭ دەردىگە دەرمان بولسام، ئاتام رەھمەتلىكنىڭ روھى خۇش بولار، دەپ ھەر تەرەپكە چېپىپ يۈرۈپتىمەن.

گۈلچېمەن خېنىمنىڭ مىجەزىنى سورىسىلا، ئۇ خېنىمنىڭ دەردى خېلى بار. جان ھەلقۇمغا يېتىپ قالغاندا، ياسىن سۈيىمۇ، لوقمان ھېكىممۇ، نېمىگە يارايدۇ دەيدىلا...

چولپان بۇۋىنىڭ ئېغىزىدىن چىققان بۇ ئۇچۇر، ھازىر مەيلىخانىنىڭ كۆڭلىگە ياغدەك يېقىپ كەتكەندى. مەيلىخان خۇپسەنلىك بىلەن گۈلچېمەنگە ئىچ ئاغرىتقان بولۇۋېلىپ:

— بىچارە خېنىمنىڭ كېسىلى بۇ ھالغا يېتىپ قالغىنىنى ھازىر سىلىنىڭ ئېغىزلىرىدىن ئاڭلاۋاتىمەن. ئانداقتا ئىش يامان يېرىگە بېرىپ قاپتۇ. گۈلچېمەن خېنىم مۇشۇ يۇرتنىڭ تۆرى، زىنىنتى ئىدى. قازارا ئەجىلى توشۇپ، ئالەمدىن كېتىپ قالسا، ئۇنىڭ شۇنچە كۆپ دەپنە دۇنياسى، ھەي ئىستەي، بىر يولى توزۇپ كېتىدىغان بولۇپتۇ-دە، ئۆلمەيدىغانغۇ كىشى يوق، ئاشۇنداق ئېسىلزادىلەر ئۆلۈپ كەتمەي، ئۇزۇنراق ئۆمۈر كۆرۈپ بەرسە، ھەممىمىز ئۈچۈن ياخشى ئەمەسمىدى. بۇۋىم بۇ تەقدىرگە نېمە دېگۈلۈك؛ گۈلچېمەن خېنىمنىڭ ئەھۋالىنى ئاڭلاپ ئىچىم سىيرىلىپ كېتىۋاتىدۇ ...، ئۆزلىرى يەنە بىر سەۋەب قىلىپ باقامدىلا. بۇ، ”سەۋەبنىڭ ئالىمى“ دېگەن گەپ بارغۇ؟ — دېدى.

— مەن بابا، — دېدى چولپان بۇۋى، مەيلىخانىنىڭ سۆزىگە قارىتا،

— ئۆزلىرىگە دەپ ئۆتكىنىمدەك ئەجەلگە ھېچقانداق سەۋەب ئارا تۇرالمايدۇ خېنىم، مەن قولۇمدىن كەلگىنىچە سەۋەب قىلىپ كۆردۈم، ئۇنىڭدىن باشقىسى مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ. ئەزرائىلغا كىم تەڭ كېلەلەيدۇ، دەيدىلا...

مەيلىخان ئۆزىنىڭ مېھمىنىنىڭ ئېغىزىدىن كۆڭلىدىكىدەك جاۋاب ئېلىۋالغانلىقىغا قانائەت ھاسىل قىلدى-دە، سۆزىنى مۇددىئا مەنزىلىگە كۆچۈرۈپ:

— چولپان بۇۋىم، سۆزۈمگە قوشۇق سالدى دەپ مېنىڭدىن ئاغرىنمىسىلا، ”سەۋەب قىلغىن ئۆلگۈچە، ھەق دادىڭغا يەتكۈچە“ دېگەن گەپ

بار. بىراۋغا ياخشىلىق قىلغانىكەنمىز، ئارا يولدا پايسىنىپ قالساق بولماس. مەن گۈلچىمەن خېنىمغا كىچىككىمدىن تارتىپلا ئىچىكىپ قالغان. بۇ دورەم ئۇ خېنىمغا بىر ياخشىلىق قىلىپ قويای، دەيدىغان نىيەت-ئىقبالىم بار. سىلىنىمۇ مېنىڭ رايىمغا بارىدۇ، دەيدىغان ئىشەنچىم بار. قولۇمدا كەشمىرگە قاتنايدىغان بىر سودىگەردىن ئالغان مېھرىگىياھ دورىسى بار ئىدى. ئۇ، سىلى بىز كۆرگەن مېھرىگىياھقا ئوخشىمايدۇ. مەن ئۇنى ئىنىسى-جىنغا كۆرسەت-مەي، جېنىمدىن ئەزىز كۆرۈپ ساقلاپ كېلىۋاتىمەن. سىلى ئۆزلىرىنىڭ نامىدا ئاشۇ دورىنى خېنىمغا ئىچكۈزۈپ باقسىلا. مەن ھۆددە قىلالايمەنكى، گۈلچىمەن خېنىم ئاشۇ دورا بىلەن "كەيجاۋ مەپىسى"گە چۈشۈپ سەيلە قىلالايدىغان بولىدۇ. بۇ پىكرىمگە قوشىلىدىغانلا؟ — دېدى.

— قوشۇلمايدىغان خېنىم، مىڭ مەرتىۋە قوشىلىمەن دېسىلە. گۈلچە-مەن خېنىمغا مەن تېخى "مەيلىخان خېنىم، بۇ دورەم جانلىرىغا ئارا تۇردى، بۇ ياخشىلىقنى ھەرگىزمۇ ئەسلىرىدىن چىقارمىغايلا" دەپ جېكىلەپمۇ قويى-مەن، — دېدى چولپان بوۋى خۇرسەن بولۇپ.

— ياق بولمايدۇ، ئۇنداق قىلسىلا، ماڭا "ئات-مىننەت" بولۇپ قالىدۇ. بۇ بىر خالىس ياخشىلىق، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن تېۋىپ ئەمەس. ئۇنداق تۇرۇپ، مەن ئۆزۈمگە ئات-مىننەت يۇقتۇرۇۋالسام، ياراشمىغاننىڭ ئۈستىگە خالىس ياخشىلىقىم يۇيۇلۇپ كېتىدۇ. يەنىلا سىلىنىڭ ناملىرىدا بولسۇن. مۇبادا بۇ دورا كۈچىنى كۆرسىتىپ، گۈلچىمەن خېنىم بېجىرىم، سەللىمازا بولۇپ كەتسە، مەن ئۇ چاغدا قولۇمدا قالغىنىنىڭ ھەممىسىنى سىلىگە سوۋغات قىلىپ بېرىۋېتىمەن. مەندىن سىلىلا مىننەتدار بولسىلا بولىدۇ، — دېدى مەيلىخان ياسالمىلىق بىلەن.

— ھەشقاللا، رەھمەت خېنىم، — دېدى چولپان بوۋى ئورنىدىن تۇرۇپ خۇشاللىقىدا، — مەن ئەمىسە دورىنى...

— دورىنى مەن تېپىپ تەق قىلىپ قويای، سىلى ئەتە چۈشتىن بۇرۇن، مۇشۇ ئۆيۈمگە كېلىپ، قولۇمدىن ئېلىۋالسىلا. ھە، راست، سىلى

گۆلچەمەن خېنىمنىڭكىگە قاچان بارىدىلا؟

— كۆن ئارىلاپ بېرىپ تۇراتتىم. بۈگۈن بارسام بەربىر قۇرۇق قول بارغىدەكمەن. ئەتە ئۆزلىرىدىن دورىنى ئېلىۋېلىپ بىر يولىلا باراي. گېپىمىز شۇنداق بولغاي خېنىم، ئەمسە مەن كەتتىم، — دەپ ئۇزىدى چولپان بۇۋى.

3

ئەتىسى چۈشتىن بۇرۇن ئابدۇجاپپار قازى، چولپان بۇۋى، مىرزا مۇھەممەت قاتارلىقلار ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، گۆلچەمەن ئورۇن تۇتۇپ يېتىۋاتقان سارايدا ھازىر بولۇشتى. گۆلچەمەننىڭ مۇلازىم چۆرە قىزلىرى ئاۋۋالقىدەكلا ئۇنىڭ بېشىدا يەلپۈگۈچ تۇتۇپ تۇراتتى. كېسەلنىڭ ھالى تېخىمۇ ناچارلاشقانىدى.

ئارىدىن بىر مەھەل ئۆتكەندىن كېيىن، گۆلچەمەننىڭ دېمى سىقىلىشتىن توختاپ، بىر ئاز ئارام بەردى-دە، ئۇ ئىرىنچەكلىك بىلەن كۆزىنى ئېچىپ ئاۋۋال ئابدۇجاپپار قازىغا نەزەر سالدى ۋە:

— ۋاقتىدا كەپتىلا قازى ئاخۇنۇم، سىلى مېنىڭ ئىسھاق ۋاڭ رەھمىتى بىلەن بولغان نىكاھ ئىشىمىزغىمۇ گۇۋاھچى بولغان. ئەمدى مېنىڭ مال-مۈلۈك، دەپنە دۇنيالىرىمغىمۇ ئىگە بولغايلا، — دېدى.

گۆلچەمەن كېسەل بېسىمىدىن ئۈزۈپ-ئۈزۈپ، پەس ئاۋازدا ئاران ئاڭلانغۇدەك قىلىپ سۆزلەيتتى:

— قازى ئاخۇنۇم، ئىنسان ئۆلگەندىن كېيىن قايتا تىرىلەرمىش، راستمۇ، كىتابلاردا راست شۇنداق گەپ بارمۇ؟

— شۇنداق، فۇچىن خېنىم، — دېدى ئابدۇجاپپار قازى دەرھال، — كىتابلىرىمىزدا ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن، روھى قايتا تىرىلىدۇ، مەڭگۈ ئۆلمەيدۇ، دەپ يېزىلغان.

— ئۇنداقتا، مېنىڭ ئۆزلىرىگە ۋەسىيەت سۆزۈم: ھازىر ئەزرائىل مېنىڭ ئىشىك تاپسامغىلا كېلىپ، ماڭا گۆشۈيۈپ قاراپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئەجەل پەيمانىم توشقاندەك قىلىدۇ. مېنىڭ پەرزەنتىممۇ، مىراسخورىممۇ يوق. مەن قازا تاپقاندا ئۆزلىرى مەسئۇل بولۇپ، مېنىڭ نامىزىمنى چۈشۈرگەيلا. كىيىم-كېچەكلىرىمدىن بىر قىسمىنى چۆرە قىزلىرىمغا قالدۇرۇپ، قالغان ئالتۇن-كۈمۈش، زەر-تىللا قاتارلىق سەر خىل مال-مۈلۈكلىرىمنى بىر-بىر-لەپ تىزىملاپ، ساندۇق، چامادانلىرى بىلەن ماڭا ھەمراھ قىلىپ گۆرۈمگە تىزىپ قويغايلا. ئاخىرىنى ئاللا ئىگەمگە تاپشۇردۇم. قېنى، مۇشۇ ۋەسىيىتىم-نى ھازىرلا پۈتۈپ چىقسىلا، مەن قول قويۇپ بېرىمەن. ئاندىن خەزىنە ئاچقۇچىنى خۇدالىق يولىدا ئۆزلىرىگە ئۆتكۈزىمەن. ئۇنداق بولمىغاندا كۆزۈم يۇمۇلماي، ئارقامدا قالىدۇ، — دېدى ھاسىراپ تۇرۇپ گۈلچىمەن خېنىم.

ئابدۇجاپپار قازى چاققانلىق بىلەن يان يانچۇقىدىن قۇتىسىنى چىقار-دى، سېرىق سەللىسىنىڭ گىرۋىكىگە قىستۇرۇپ كەلگەن ياغاچ قەلىمىنى ئالدى-دە، گۈلچىمەننىڭ ئېغىزىدىن چىققان ۋەسىيەت سۆزلىرىنى يېزىشقا باشلىدى...

شۇ ئەسنادا بىر چەتتە ئىچى سىيرىلىپ ئولتۇرۇۋاتقان مىرزا مۇھەممەت چىدىيالماي قالدى-دە، بارماقلىرىنى چىشلەپ، كۆزىدىن تارام-تارام ياش تۆكۈشكە باشلىدى. ئۇ، گۈلچىمەندىن ئىلتىپات كۈتۈپ، كۈندە دېگۈدەك قەسىر بوسۇغىسىغا دوقۇرۇپ، كېلىپ-كېتىپ تۇراتتى. كۆپتىن بېرى تەمە بىلەن شۆلگەيلىرىنى ئاقتۇرۇپ كەلگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ تەمەلىرى يوققا چىققانىدى. بۇ ئىشلار ئۇنىڭغا ھار كېلىپ ئىچ-ئىچىدىن ئاداپ كېتىپ باراتتى.

— فۇچىن خېنىم ئالىيلىرى، — دېدى مىرزا مۇھەممەت ياش تۆكۈپ، يىلىنىپ، — ناۋادا پېقىرنىڭ ئالدىلىرىدا سەۋەن-كۇپۇرلۇقۇم بولسا مىڭ مەرتىۋە ئەپۇ سورايمەن. مەنمۇ ئۆزلىرىگە لايىقىدا خىزمەت قىلغانىدىم.

زېرىككەن چاغلىرىدا «ملك بىر كېچە» ، «كەلىلە ۋە دەمىنە» قاتارلىق كىتابلارنى ئوقۇپ بېرىپ كۆلدۈرەتتىم، كۆڭۈللىرىنى ئاچاتتىم. ئەجەبكى، بۈگۈن ئىتتەك بوسۇغىلىرىنىڭ سىرتىدا قالدىم. مەن ئالدىنقى كۈنى ئۆزلىرىنگە ئىلتىماس قىلغىنىمدىكىدەك، ئاخىرەت سەپىرىگە ئاتلىنىپ، ھەج تاۋاب قىلىپ كەلمەكچىمەن. ئۇنىڭ ياخشىلىق ساۋابى، جانابى ئالىيلىرىغىمۇ بولىدۇ. خەير-ئېھسانلىرىدىن ماڭىمۇ ئەقەللىي مۇكاپات سەدىقە قىلىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن.

مىرزا مۇھەممەتنىڭ بۇ سۆزلىرى گۈلچىمەننىڭ قۇلىقىغا تازا خۇشياقمىغانىدى. ئۇ، بېشىنى پەنجىرە تەرەپكە بۇراپ، قۇلاق يوپۇرۇپ تۇرۇۋالدى. دەل شۇ دەقىقە ئىچىدە ئابدۇجاپپار قازى ۋەسىيەتنامىنى يېزىپ پۈتكۈزۈپ بولدى-دە، گۈلچىمەنگە ئوقۇپ بېرىشكە تەمشەلدى.

لېكىن، مىرزا مۇھەممەت دەرھال نارازى بولۇپ:

— توختاڭ، ئوقۇماي تۇرۇڭ قازى، ۋەسىيەتنامە ئىچىگە ماڭا كېلىدىغان نېسىۋىنىمۇ قىستۇرۇپ قويۇڭ. بولمىسا ....، — دېدى.

ئابدۇجاپپار قازىنىڭ غۇژژىدە جۇدۇنى تۇتتى-دە، مىرزا مۇھەممەتكە قاتتىق تېگىپ، دېدى:

— نېمە دېمەكچى ئۆزلىرى، ئۇچۇپ كېتىۋاتقان غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلاپ يېمەكچىمۇ؟ "مال ئىگىسىدىن ئوغرى كۈچلۈك" دېگەننى ئوبدان بىلىۋاپلا-دە، پۇل دېگەننىڭچۇ، "بىر ئۇچى بېلەكتە، بىر ئۇچى يۈرەكتە"، نەدە چوڭ بولغان دوقچى ئابدال ئۆزلىرى؟ قارىمامدىغان مۇتتەھەملىكىنى ...

— بولدى، تىڭشىماي ئوقۇۋەرسىلە...

گۈلچىمەن ئوقۇشقا ئىشارەت قىلغاندىن كېيىن، ۋەسىيەتنامىنى ئابدۇجاپپار قازى بىمارنىڭ قۇلىقىغا يېقىن كېلىپ ھەجلەپ، ئېنىق ئوقۇپ بەردى. گۈلچىمەن رازىلىق بىلدۈرۈپ قولىنى باستى. ئارقىدىن مال-دۇنيا خەزىنىسىنىڭ ئاچقۇچلىرىنى قازىغا تۇتقۇزدى.

ئابدۇجاپپار قازى بىمار بىلەن خوشلىشىپ ماڭماق بولۇۋېدى، مىرزا مۇھەممەت دەرھال ئۇنىڭ ئالدىنى توستى-دە، بايىقى قورساق كۆپۈكنى چىقىرىۋېلىش ئۈچۈن قازى بىلەن گەپ تەگەشكىلى باشلىدى:

— ھەي قازى نەگە بارسەن؟ توختاپتۇر. ھېلى نــېـمــە دېدىڭ؟ "مال ئىگىسىدىن ئوغرى كۈچلۈك" دەۋاتسەنغۇ؟ زادى كىم ئوغرى، مەنمۇ، سەنمۇ؟ سەن بۇگۈن خېنىمنىڭ كۆزىگە توپا چېچىپ، پۈتۈن ئالتۇن-كۈمۈشلىرىنى بۇلاپ ماڭغان قاراقچىسەن! يالغانمىدى، دەپ باققىنا قېنى؟

بۇ ئەنسىزلىك بىمارنىڭ كېسىلىگە دەرھال تەسىر كۆرسەتتى. ئۇنىڭ رەڭگى تاتىرىپ كەتتى. كۆزلىرى ئالىيىپ، ئۆكسىلەك بولۇپ قالدى.

ھېلىغىچە زۇۋان سۈرمەي ئولتۇرۇپ كېلىۋاتقان چولپان بۇۋى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، گۈلچېمەنىنىڭ يېنىغا باردى-دە، ئەھۋالنىڭ بولماي قېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، چۆرە قىزلارغا:

— كېلىڭلار قىزلىرىم، — خېنىمنىڭ بەدىنى سوۋۇپ كېتىۋېتىپتۇ. سىلەر ئىككىڭلار بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇڭلار. مەن يېنىمدىكى دورىنى ئىچۈرۈپ كۆرەي، ماۋۇ ئىككى بەدرەك ئۇرۇشۇۋەرسۇن. توۋا، ھەممە پەسەندىلىكنىڭ ئوردا ئىچىدە بولىدىغىنىنى مەن نەدىن بىلەي، — دېدى.

چولپان بۇۋى بۇگۈن مەيلىخانىدىن ئېلىپ كەلگەن كىچىك مىس چەينەكتىكى سۈيۈقلۇق دورىنى بىمارنىڭ ئېغىزىغا بىر نەچچە قوشۇق قۇيۇپ، بوغۇزىدىن ئۆتكۈزۈۋەتتى. ھايال ئۆتمەي گۈلچېمەنىنىڭ پۈتۈن ئەزايى نىلدەك كۆكىرىپ كەتتى. تىلى سوزۇلۇپ سىرتقا چىقىۋالدى. ئۇنىڭ تومۇرىمۇ، نەپىسىمۇ تەڭلا توختىدى. ئۇ، جان ئۈزگەنىدى.

چۆرە قىزلار ئاللا-توۋا سېلىپ، قەسىر ئىچىنى بېشىغا كىيگىلى تۇردى. ئابدۇجاپپار قازى بىلەن مىرزا مۇھەممەتمۇ دەتالاشلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، ئۆلۈكنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ كېلىشتى.

— ھېلىلا ساقتىغۇ، ھېلىلا ساقتىغۇ؟ — دېيىشەتتى ئۇلار.

ئارقىدىنلا بۇ ئىككى رەقىب بىرلىشىپ چولپان بۇۋىنىڭ دورىسىدىن

گۇمانلىنىشقا باشلىدى.

— ھەي قىرى جادۇگەر، — دېدى مىرزا مۇھەممەت بۇۋىنىڭ كۆزىگە قولىنى شىلتىپ، دېگىنە، بۇ دورىنى سەن نەدىن تېپىپ كەلگەنتىڭ، سېنىڭمۇ گۇلچىمەن خېنىمدىن مىراس تەمەيىڭ بارمىدى؟

مىرزا مۇھەممەت دەرھال دورا قاچىلانغان بايىقى مىس چەينەكنى قولىغا ئېلىۋالدى-دە، چولپان بۇۋىنى سوراقلاپ يەنە سورىدى:

— دېگىنە جادۇگەر، بۇ زادى قانداق دورا؟

— ” مېھرىگىياھ “ — دېدى چولپان بۇۋى، تىترەپ تۇرۇپ.

— ئۇنداق بولسا سەن ئۆزۈڭ ياسىغان بۇ ئېسىل دوراڭنى ھازىر ئۆزۈڭ ئىچىپ، سىناپ بېرىسەن، — دېدى مىرزا مۇھەممەت بۇيرۇق تەلەپپۇزىدا.

چولپان بۇۋى بۇ قىيىن-قىستاقتىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئۇ، چەي-نەكنى قولىغا ئالغان پېتى دورىنى چەينەك جوغىسى بىلەن غۇتۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى-دە، شۇئان يەرگە دۈم چۈشۈپ، ۋايجانىمۇ دېيەلمەي جان ئۈزدى.

ئابدۇجاپپار قازى بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى. ئۇ لاغىلداپ تىترەپ قارا تەرگە چۆمگەنىدى.

مىرزا مۇھەممەت ۋەھىمە ئىچىدە قالدى. ئۇ، بىر چەتتە گۆشىيىپ ئولتۇرغان پېتى نىمە قىلارىنى بىلەلمەي قالغانىدى.

ھېلىلا: ”ۋاي خان ئانام“ دەپ گۇلچىمەن ئۈچۈن قوشاق قېتىپ، ئاللا-توۋا سېلىپ يىغلاۋاتقان قىزلارمۇ قەسىر ئىچىدە يۈز بەرگەن بۇ پاجىئەدىن قورقۇپ جىمىپ كېتىشكەنىدى.

ئابدۇجاپپار قازى ئېسىنى يىغىۋالغاندىن كېيىن، دەرھال مىرزا مۇھەم-مەتكە سۈر كۆرسىتىپ:

— مانا ئەمدى بىردەمنىڭ ئىچىدە”گۆر بىر، ئۆلۈك ئىككى“ بولدىمۇ؟ ھۇ، شۇمپەن. بۇنىڭ ھەممىسىگە سەن ئۆزۈڭ جاۋاب بېرىسەن. سەن، مۇشۇ جادۇگەر بۇۋى بىلەن تىلىڭنى بىر قىلىۋېلىپ، ئاۋۋال ئۇنىڭ قولى بىلەن

گۈلچىمەن خېنىمنى ئۆلتۈردۈڭ. ئارقىدىن جىنايىتىڭنىڭ ئىزىنى يوقىتىش ئۈچۈن جادۇگەر شېرىكىڭنى ئۆلتۈردۈڭ. سەن ئەمدى قوش قاتىللىق جىنايىتىڭدىن مەڭگۈ قۇتۇلالمايسەن. قېنى كۆرۈپ باقارمىز. مېنىڭ قازى ئىكەنلىكىمنى ئېسىڭدىن چىقىرىپ قويما، جۇمۇ؟ — دېدى پوپوزا بىلەن.

ئابدۇجاپپار قازى دەبدەبە بىلەن مىرزا مۇھەممەتنى راسا قورقىتىپ قويغاندىن كېيىن، دورا چەينىكى بىلەن سىياھ، قەلەم ۋە ۋەسىيەتنامىلەرنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

ئابدۇجاپپار قازىنىڭ قارىسى يىتكەندىن كېيىن، مىرزا مۇھەممەت ئىككى ئۆلۈكنىڭ ئارىسىدا يالغۇز قېلىپ، قورققىنىدىن جان-پېنى چىقايلا دېدى. چۆرە قىزلار تېخىمۇ قورقۇپ، ئۆيدىن تالاغا چىقىشىۋېلىشقانىدى.

تاشلىنىپ قالغان ئىككى ئۆلۈكنىڭ بىرى يەردە، بىرى تاختايلىق سۇپىدا قورقۇنچلۇق ھالەتتە ياتاتتى ... ئۇلارنىڭ كۆزلىرى يۇمۇلغان، ئېڭەكلىرى ساڭگىلىغان، تىللىرى ئۈزىراپ سىرتقا چىقىپ كەتكەن ھالەتلىرى مىرزا مۇھەممەتنىڭ تېنىنى شۈركۈندۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ، ئەقلىدىن ئازغان ئادەمدەك:

— ماڭا بۇ نېمە كۆرگۈلۈك، ئاھ قىزىل قىيامەت! — دەپ قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى-دە، ئالدى-ئارقىسىغا قارىماي ئۆلۈكلەر قېشىدىن سىرتقا قېچىپ چىقىپ كەتتى.

مىرزا مۇھەممەت قورقۇپ قاچقانىدى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئابدۇجاپپار قازى قوغلاپ كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. گويا زەھەرلىك يىلان ئۇنىڭ گېلىنى بوغۇۋاتقاندەك قىلاتتى.

— مەن قاتىل بولۇپ قالدىمۇ؟ — دەيتتى ئۇ، قېچىپ كېتىۋېتىپ، ئابدۇجاپپار قازىنىڭ ئۇنىڭغا دوڭگەپ قويغان ئاشۇ سۆزىنى جۆيلىگەندەك تەكرارلاپ. ئۇ قانچە ۋايساپ، ئۆكۈنگىنى بىلەنمۇ، ”ماڭا قارا چاپلاندى“ دەپ ئۆزىنى ئاقلىغىنى بىلەنمۇ ئەسقاتمايتتى. ئۇنىڭغا قارا چاپلاشقىنى چاپلاشقانىدى.

شۇ ۋەجىدىن مىرزا مۇھەممەتنىڭ جېنى تويۇپ، قورغاندىن بەدەر تىكىۋەتتى. بىزارلىقتا ئۇنىڭ ھەممە ئارمانلىرى بەربات بولغانىدى.

4

مىرزا مۇھەممەت غايىب بولۇپ، ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۆلۈكلەر يېنىغا سېيىت ھېكىم بەگ، ئابدۇجاپپار قازى ۋە مەيلىخانلار يېتىپ كېلىشتى. مەيلىخان بېشىغا ئاق رومال ئارتىپ، چۆرە قىزلار بىلەن بىللە ھازا يىغىسىنى باشلىۋەتتى.

بۇ ئاردا، شەھەرنىڭ بۇلۇڭ-پۇچقاقلىرىغىچە گۈلچىمەننىڭ ئۆلۈم خەۋىرى پۇر كەتكەنىدى. كىشىلەر ئايىغى ئۈزۈلمەي ئۆلۈم پەتىسىگە كېلىشمەكتە ئىدى.

كەچ كىرىپ، پەتىچىلەر شالاڭلاشقاندىن كېيىن، سېيىت ھېكىم بەگ ئابدۇجاپپار قازى ۋە مەيلىخان ئۈچەيلەن كېڭىشىپ مېيىتنى ئەتىسى سەھەر بامداتقا ئۈلگۈرتۈپ چىقىرىشنى بېكىتتى. گۈلچىمەننىڭ دەپنە دۇنياسىنى ئەسلىدىكى مۇددىئالىرى بويىچە ئالدىن تەييارلاپ قويغان پىنھان جايغا كېچىچە توشۇپ، ئىشىكىنى قۇلۇپلاپ تەقمۇتەق قىلىپ قويۇشتى.

ئەتىسى ئىككى مېيىتنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلدى. گۈلچىمەن خېنىم ئىبىسلىزادىلەر قەبرىستانلىقى — ” ئالتۇنلۇرۇم“غا، چولپان بۇۋى بولسا ”قاراچۇقلار“ زاراتگاھلىقىغا ئېلىپ بېرىپ يەرلىككە قويۇلدى. گۈلچىمەن خېنىمنىڭ مېيىت ناسىزىمۇ، يەتتە نەزىرىمۇ چوڭ ئۆتكۈزۈلدى. كوچىلاردا: ”خېنىمنى مىرزا مۇھەممەت زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ“ دەيدىغان پاراڭلار ئۇچۇپ يۈرەتتى. لېكىن، باشقا ھېچقانداق كىشى ئۈستىدىن گەپ-سۆز بولۇنمىدى. ئۇ ”ئۆلۈككە ئۈچ كۈن گەپ، تىرىككىمۇ ئۈچ كۈن“ دېگەندەك، يەتتە نەزىرىدىن كېيىن تاقا-تۇقا گەپلەر ئۆزىچە قۇمغا سىڭگەن سۇدەك يوقالدى.

مانا ئەمدى ئولجا تەقسىماتىغا نۆۋەت كەلگەنىدى. گۈلچىمەننىڭ يەتتە نەزىرى ئۆتۈپ كەتكۈچە سىبىيت ھېكىم بەگ قاتارلىقلارنىڭ نەپسى تاقىلداپ تۇرالماي قېلىشقانىدى.

شۇنداق قىلىپ، بىر جىمجىت كېچىدە، ئۇلارنىڭ ئولجا سۈپىتىدە قولغا چۈشۈرگەن ئالتۇن-كۈمۈشلىرىنىڭ ھەممىسى ئىشەنچلىك مۇلازىملىرى ئارقىلىق گۆر ئىچىدىن خۇپىيانە توشۇلۇپ، خانىمبال ئورچۇنىئانىڭ قەسرىگە توپلاندى. بۇنىڭ شارايىتى ئۈچۈن ئورچۇنىئا ئالدىنئالا شاراپ زىياپىتى ھازىرلىغانىدى.

تۆتەيلەن بىر ئۆمۈر يېتىپ ئاشقىچە ھەسسىلىككە ئېرىشكەندىن كېيىن، خۇشاللىقىدا خۇدىنى بىلمەي قېلىش دەرىجىسىگە يەتكەنىدى.

— ئالدى بىلەن مېنىڭ سۆزلىشىمگە رۇخسەت قىلغايسىلەر، — دېدى ئورچۇنىئا، قەدەھ سۆزىنىڭ بېشىدا، — مەن ھەممىدىن بۇرۇن سادىق دوستۇم سىبىيت ھېكىم بەگنىڭ تۆھپىسىگە كۆپ رەھمەت ئېيتىمەن. جاڭجۇن مەھكىمىسىدىن ئۇنى ئاقسۇغا ھاكىم بەگ مەنسىپىگە تەيىنلەپ پەرمان چۈشۈرگىنىگە بىر ئاي بولغانىدى. مەن بۇ دوستۇمدىن ئايرىلىشقا كۆزۈم قىيماي، پەرماننى ھېلىغىچە يوشۇرۇپ كەلگەنىدىم. مەن بۈگۈن بۇ پەرماننى ئېلان قىلىش بىلەن بىللە، دوستۇمنىڭ يېڭى مەنسىپىنى تەبرىكلەيمەن. قېنى ھەممەيلەن قەدەھ كۆتۈرەيلى.

سىبىيت ھېكىم بەگ دەرھال ئورنىدىن تۇردى-دە، ئورچۇنىئا ئالدىدا يەتتە پۈكلىنىپ تەزىم قىلىپ، مىننەتدارلىق بىلدۈردى. ئارقىدىن ئاچىسى مەيلىخاننى ماختاپ:

— مېنىڭ ئۆسۈپ، يېتىلىشىمدە ئاچامنىڭ ھەسسىسى كۆپ، ئۇنىڭ ئەقىل كۆرسىتىشى مېنى يېتەكلىمىگەن بولسا ...، — دېدى ھاياجانلانغان ھالدا.

بۇ يەردە سىبىيت ھېكىم بەگ ھەقلىق ئىدى. ئۇنىڭ يۈز-ئابرويى راستىنلا مەيلىخاننىڭ سەۋەبىدىن بولغانىدى. بۇ ماختاشلاردىن مەيلىخان

ئالچاڭلاپ، كېرىلىپ ئولتۇرالماي قالدى.

”پۇل بىلەن مەنسەپ“، ”خۇشامەت بىلەن يۈز-ئابروي“ ئاپاق-چاپاق بولۇپ، قۇچاقلىشىۋاتقان بۇ زاماندا، مەيلىخان بۇگۈنكى زىياپەت سورۇنىدا ئىچىلىۋاتقىنى ئۆزى زەھەر بېرىپ ئۆلتۈرگەن ئىككى ئايالنىڭ ۋە زەينەپنىڭ قېنى ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ”پەرۋايىم پەلەك“ دەپ ئولتۇرۇۋاتاتتى.

چولپان بۇۋىنىڭ مەيلىخاندىن ئالغان دورىسى، كەشمىر سودىگىرىدىن ئالغان دورا بولماستىن، بەلكى ئاق يايلاقتىن ئالاھىتەن تاپقۇزۇپ كەلگەن، ”ئۇراغۇن“ دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل زەھەرلىك ئۆسۈملۈكنىڭ يىلتىزى ئىدى. بۇ ئۆسۈملۈكنىڭ يوپۇرماق-شېخىنى يېگەن مال-چارۋا، يىلتىزىنى قايىنىتىپ سۈيىنى ئىچكەن ئادەم شۇ زامانلا جان تەسلىم قىلاتتى. مەيلىخان ئۇنىڭغا يەنە باشقا زەھەر خۇرۇچىنى ئېلەشتۈرگەنىدى.

— ھەممىدىن خانئامبال ئورچۇنئا ئالىيلىرىنىڭ، — دېدى مەيلىخان، ئىنىسى سېيىت ھېكىم بەگدىن كېيىن، ئورچۇنئانى ئۇچۇرۇپ، — بىزگە قىلىۋاتقان غەمخورلۇقى كۆپ، مەن ئىشىنىمەنكى، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ خان-ئامبال ئالىيلىرى بىزگە تېخىمۇ ئاتىدارچىلىق قىلىدۇ...

سۆزلەش نۆۋىتى ئەمدى ئابدۇجاپپار قازىنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ، ھازىرغىچە ھاراقشارابقا نەزەر قىرىنى سالمىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ مۇشۇ تۈن كېچىدە ھارام ئولجىغا شېرىك بولۇپ ئولتۇرغانلىقى، گۆلچەمەننى ئالداپ پەتىۋا چىقارغانلىقى، ئۇنىڭ ناپاك كۆڭلىنىڭ يېتەرلىك ئىسپاتى ئىدى.

ئابدۇجاپپار ئەسلىدە كىچىككىنە ئەمەللىك چېرىك باشلىقى بولۇپ، سېيىت ھېكىم بەگنىڭ ئادىمى ئىدى. ئورچۇنئانىڭ ماقۇل بولۇشى بىلەن سېيىت ھېكىم بەگ ئۇنى چالا موللىلىقىغا قارىماي قازىلىققا كۆرسەتكەنىدى. لېكىن، ئۇنى پۇقرالار ياقتۇرمايتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن كىشىلەر ”جاپپار ئاكام جا قازى، دەردمەن پۇقرا نارازى“ دەپ قوشاق توقۇپ ئۇنىڭ چاۋىسىنى چىتقا يېيىشاتتى.

— مەنمۇ بىر-ئىككى كەلىمە سۆزلەپ قوياي، — دەپ سۆزىنى

باشلىدى ئابدۇجاپپار قازى، — مىرزا مۇھەممەت بۇ قېتىم گۈلچىمەننىڭكىدە تازا ئۇششۇقلۇق قىلدى. ئۇ، ئاۋۋال ماڭا ئۇششۇك ھەرىسىدەك نەشتەر ئۇردى. كېيىن، مەن ئۇنىڭ ئەدىبىنى بېرىپ قويۇۋېدىم، چاشقان تۆشۈكى ساراي بولۇپ تىنكىۋېتىپتۇ. ئەگەر ئۇ، يەنە شىلتىڭ ئاتقان بولسا، مەن ئۇنىڭ كۆرگۈلۈكىنى كۆرسەتمەكچىدىم.

تاڭ سۈزۈلەي دېگەن بولسىمۇ، ئولجا شادلىقىدا ئۇلار ئۇيقۇنى ئۇنۇتقاندى.

ھارام ئولجا شادلىقى تازا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈۋاتقان بىر مەھەلدە، ئورچۇنئانىڭ قەسىر ئىشىكى ئۇرۇلدى-دە، ھەممەيلەن چۆچۈشۈپ ئىشىككە قاراشتى. ئورچۇنئا بېرىپ ئىشىكنى ئاچتى.

ئىككى چېرىك ئالدىراپ كىرىپ، ئورچۇنئا ئامبالنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ سالام بەردى ۋە ئۇلاردىن بىرى:

— ئامبال ئالىيلىرى، قېيىردىن شۇم خەۋەر كەلدى. ئۇ يەرگە ئەۋەتكەن ئايپاڭ باشلىق ئادىمىمىزنىڭ ھەممىسىنى قاراچۇقلار ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. بىر قاراچۇق ھارۋىكەش ... پەقەت تاش بايۋەچچىنىڭ ئۆلۈكىنى ئېلىپ كېلىپتۇ. ھارۋا ئىشىك ئالدىدا تۇرىدۇ، — دەپ دوكلات قىلدى.

بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ تۆتەيلەن پاتپاراق بولۇپ ئىشىك سىرتىغا چىقىشتى. ئۇلار ھارۋىنىڭ ئۈستىدىكى مۇزغا ئېلىپ ياتقۇزۇلۇپ قويۇلغان تاش بايۋەچچىنىڭ ئۆلۈكىنى كۆرۈپ تېخىمۇ ئالاقزادە بولۇپ كېتىشتى. سېيىت ھېكىم بەگ بىلەن مەيلىخان مىشىلداپ يىغلىغىلى تۇردى. خانئامبال ئورچۇنئا ئۇلارنىڭ يىغىسىنى بېسىپ، ئۇلارنى يەنە قەسىر ئىچىگە باشلاپ كىردى. تۆتەيلەن ئاۋۋالقى ئورۇنلىرىدا ئولتۇرۇشۇپ ”ئاخىرىنى قانداق قىلىش“ ھەققىدە كېڭەشمەكچى بولۇشتى.

قەسىر ئىچىنى بىردەمدە مۇسىبەت-قايغۇ تۇمانلىرى قاپلىغانىدى. ھېلىلا چېلىنىۋاتقان شادلىق مۇزىكىسى ھايت-ھۇيت دېگۈچە ئارىلىقتا ماتەم مۇزىكىسىغا، كۈلكە، يىغىغا ئالماشقانىدى.

— تىكەندەك بىر تاللا، — دېدى سىيىت ھېكىم بەگ يىغلاپ تۇرۇپ، — ئەركە ئوغلۇم ئىدى. مىراسخورىم تۈگىدى، نەسلىم قۇرىدى. ئاھ! شور پېشانەم ... قانىتىمدىن ئايرىلدىم...

— ۋاي جېنىم، سەردارىم ئاپپاڭ، سەن مېنىڭ ئوق قانىتىم ئەمەسمىدىڭ؟ مېنى يار-يۆلەكسىز قالدۇرۇپ، ئۆزۈڭ نەگە كەتتىڭ؟ ئاھ سەردارىم، ۋاي ئىسسىت دەردىم!...

ئورچۇنئانىڭ كۆزىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغان ھالەتتە، سىيىت ھېكىم بەگنىڭ كەينىدىن ئاشۇ سۆزنى قىلىپ يىغلىغەتتى. مەيلىخانمۇ بىر چەتتە ياش تۆكۈپ ئولتۇراتتى.

— يىغلاپ ئورنىغا كەلتۈرەلمەيمىز، — دېدى ئابدۇجاپپار قازى، — ئاۋۋال مېيىتنى ئاللانىڭ دەرگاھىغا ئۇزىتىپ، قالغان گەپنى ئاندىن قىلىشقىنىمىز تۈزۈك. خانئامبال ئالىيلىرى، قانداق يولپورۇقلىرى بار ئىكىن، ئاڭلاپ باقساق.

ئورچۇنئا دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، قەسىر سىرتىدا قاراۋۇلدا تۇرغان چېرىكلەردىن بىرىنى بۇيرۇپ، پال ئاچالايدىغان قېرى چېرىكنى چاقىرتىپ كەلدى. ئۇنىڭغا ”بەخت-تەلەي“ ھەققىدە پال ئېچىپ بېقىشقا بۇيرۇدى. ئورچۇنئا، بەختسىزلىك يۈز بەرگەن چاغدا ھەمىشە مۇشۇنداق قىلاتتى.

قېرى چېرىك شىشخال تاشلىرىنى يەتتە قېتىم تەكرار دوملاتتى. پالغا قاراپ ئۇنىڭ پېشانىسىدىن قارا تەر تامچىلىرى ئېقىشقا باشلىدى-دە، ئورچۇنئانىڭ ئالدىغا ئۆملەپ كېلىپ باش ئۇرۇپ:

— خانئامبال ئالىيلىرى، مەن ئۆلەي، مەن ئۆلەي! — دېدى.

قېرى پالچى توختىماي شۇ سۆزنىلا تەكرارلاپ تۇرىۋالدى. ئورچۇنئانىڭ تەتۈر تۈكلىرى تىك تۇرۇپ:

— نېمە تىلىڭنى چاينايسەن ئەزمە، نېمە بولسا شۇنى دەۋەرمەمسەن ... قېنى دە، نېمە گەپ بار ئىكەن؟ — دېدى.

قېرى پالچى ئورچۇنئانىڭ غەزىپىدىن چۆچۈپ، تىلى تېخىمۇ كالۋالى-

شىپ گەپ قىلالمىدى. بىر مەھەلدىن كېيىن، ئۇ بېشىنى يەردىن ئۈزمەي تۇرۇپ، دۇدۇقلاپ دېدى:

— ئۇستۇنكى تاغدا قارا بۇلۇت پەيدا بولۇپتۇ. بۇلۇتلار ئارىسىدا ئېغىزلىرىدا ۋولقان يېنىۋاتقان قارا بۆركۈتلەر غەزەپ بىلەن ئۇچۇپ كېلىۋېتىپتۇ. يامغۇر يېغىپ، قارلار ئېرىپ، كەلكۈن پەيدا بولۇپ، كىشىلەرنىڭ مال-دۇنياسىنى سۈپۈرۈپ مېڭىپتۇ...

ئورچۇنئا قېرى پالچىنىڭ ئېغىزىدىن چىقىۋاتقان بۇ بىمەسەل گەپلەرنى ئاڭلاپ تۇرۇۋېرىشكە تاقىتى قالمىدى-دە قەھر-غەزەپ بىلەن ئاۋۋال پالچى تايغاننىڭ شىشخاللىرىنى دەسسەپ يەنچىدى. ئاندىن پالچىنىڭ سوڭغا تېپىپ:

— ھۇ، ئالجىغان قېرى ئىت. مەن سېنى بۇ يەرگە ماڭا كېپەنلىك تىكىشىپ بەرسۇن. دەپ چاقىرمىغان، يوقال كۆزۈمدىن! — دەپ ۋارقىرىدى.

پالچى، ”مەن ئۆلەي، مەن ئۆلەي ...“ دېگەن پېتى قەسىر ئىچىدىن ئۆمىلەپ مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

ئورچۇنئا غەزىپىنى باسالماي قالدى-دە، شىرە ئۈستىدە تۇرغان كىچىك شاراب كوزىسىنى كۆتۈرگەن پېتى غۇتۇلدىتىپ خېلىلا كۆپ ئىچىۋەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى قان چاچراپ چىقىدىغاندەك قىزارغانىدى. ئۇ قىلىچىنى قېنىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى-دە:

— قارىمامدىغان، بۇ ئەقلىدىن ئازغان قېرى نېمە پوق چايناپ يۈرىدۇ. مەن ھەرگىز تەن بەرمەيمەن. ھازىرلا چېرىك ئەۋەتىپ، ئەنتىمنى ئالمىسام ھاردۇقۇم چىقمايدۇ، — دېدى قەھرى بىلەن.

— خانئامبال ئالىيلىرى، — دېدى ئابدۇجاپپار قازى، مەسلىھەت بېرىپ، — ئۆزىمىزنى ئازراق بېسىۋالايلى. بىز ئاۋۋال تاش بايۋەچچىنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ كەلگەن ھارۋىكەشنىڭ ئېغىزىدىن سۆز ئاڭلاپ، ئاندىن بىر نېمە دېسەكمۇ ئۈلگۈرىمىز، مەن ئۇنى قىچقىراي.

ئابدۇجاپپار قازى ئورنىدىن تۇرۇپ بېرىپ هارۋىكەشنى قىچقىرىپ كىردى. هارۋىكەش، سىپىت هېكىم بەگنىڭ قېيىردىكى ماللىرىنى بېقىپ كېلىۋاتقان مالچى ئىدى. سىپىت هېكىم بەگ ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— سادىغاڭ كېتەي ئىنى، بۇ نېمە ئىش، زادى بۇ نېمە پىشكەللىك، راست گېپىڭنى سۆزلەپ باقىنە؟ — دېدى.

— ماقۇل، مەن بىلگىنىمنى دەپ بېرەي، — دېدى مالچى، — تاش بايۋەچچە بىلەن بارغان چېرىكلەر ئۆزلىرىنىڭ پەرمانلىرى بويىچە بىزنىڭ چېدىرىمىزغا چۈشكەنىدى. ئەتىسى ئۇلار قاراقچىلارنى تۇتىمىز دەپ چىقىپ كەتكىنىچە قايتىپ كەلمىدى. شۇ چاغدا هاۋا تۇمانلىشىپ، تاغنىڭ ئۈستىدە قارا بۇلۇت پەيدا بولۇپ، كەلكۈن كېلىپ كەتتى. هاۋا ئېچىلغاندىن كېيىن مەن ئۇلارنى ئىزدەپ باردىم. بىر قىرغاقتا تاش بايۋەچچىنىڭ ئۆلۈكى يېتىپتۇ. ئەتراپىدا بۆرە، بۈركۈت، قاغا-قۇزغۇنلار ئايلىنىپ يۈرگەنىكەن. مەن قالغانلارنىڭ ئۆلۈكىنى تاپالمىدىم. ئاخىرىدا بايۋەچچىنىڭ ئۆلۈكىنى مىڭ بىر جاپادا چېدىرغا ئېلىپ كېلىۋالدىم. ئەتىسى ئۆلۈكنى هارۋىغا بېسىپ، كېچىچە بۇياققا قاراپ ماڭدىم، مانا هازىرلا ئالدىلىرىغا ئېلىپ كېلىشىم ...

— بۇ ئىشنى باشقىلار بىلدىمۇ؟ — دەپ سورىدى ئورچۇنئا.

— ياق، ياق بىر خۇدا بىلىدۇ، بىر مەن بىلىمەن.

هارۋىكەشنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، هەممەيلەن شۈكلىشىپ كېتىشتى. بىر ئاز ئۆتكەندىن كېيىن، سىپىت هېكىم بەگ هارۋىكەشكە ئىجازەت بېرىپ:

— ئەمدى سەن چىقىپ تۇر. ئىشىڭ تۈگىدى، — دېدى.

هارۋىكەش جەسەتنىڭ يېنىغا چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئورچۇنئا قەسىر ئىچىدە چۆرگىلەپ يۈرۈپ:

— تووۋا، بۇ راستىنلا تەقدىرنىڭ ئويۇنى ئىكەن. پالچى قېرىنىڭ سۆزى بىلەن هارۋىكەشنىڭ سۆزى ئەجەب ئۇقتاسىغا كېلىپ قېلىۋاتىدۇ.

مەن ھېلى ئۇنىڭغا بىكار كايىپتىمەن. ”پالغا ئىشەنمە، پالسىز يۈرمە“ دېگەن
سۆز راست ئىكەن-دە! ئۇنداقتا ... بۇ ئىشنى ... — دېدى بېشى
قايمۇققان ھالدا.

ئورچۇنئا خېلى پەسكارىغا چۈشۈپ، قېيىردىكى كېلىشمەسلىككە سو-
غۇققانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىش قارارىغا كەلدى-دە، سېيىت ھېكىم بەگ
قاتارلىقلارغا:

— بولىدىغان ئىش بولۇپتۇ. بۇ تەقدىردىن كەپتۇ. يىلان جىم يېتىپ
تۇرسۇن. بۇ ئىشنى ھېچكىم ئۇقماپتۇ. ”يېپىلغان قازان يېپىقلىق پېتى
قېلىۋەرسۇن“. ھازىر تاڭ ئاتاي دېدى. كۆن چىققۇچە تاش بايۋەچچىنىڭ
مېيىتىنى يەرلىكىگە قويايلى. لېكىن، ھېچكىم تۇيۇپ قالمىسۇن. سېيىت
ھېكىم بەگ تېز يولغا چىقىپ، يېڭى ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ ئېلىشقا ئاتلاند-
سۇن. بۇ يەردە يېڭىدىن مالىمانچىلىق يۈز بېرىپ قالسا، بىزگە يەنە سېيىت
ھېكىم بەگنىڭ ياردىمى كېرەك. قېنى بۇ پىكرىمگە قارىتا ... — دېدى.

ئورچۇنئا ھەممەيلەننىڭ كۆزىگە قارىدى. قالغانلار ئۇنىڭ پىكرىنى
ماقۇل تاپتى. ھەممىسىنىڭ ئۆپكىسى بېسىلىپ، يۈرىكى ئىزىغا چۈشتى-دە،
ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ مېڭىشقا تەمشەلدى. ئورچۇنئا يەنە سۆز قىستۇرۇپ:

— ” ئالدىرىغاندا ئەقىل قاچىدۇ“، دەيدىغان گەپ بار. بىزنىڭ
بېشىمىزدا دۆلەت قۇشى تېخى قونۇقلۇق. نۇسرەت قولىمىزدىن كەتكىنى
يوق، بايا تەقسىم قىلىنغان ئولجا-نېسىۋەڭلەرنى ئېلىپ كېتىڭلار. لېكىنزە،
بۇ بەكمۇ مەخپىي سىر، بۇ ئىش زىنھار ئېغىزىڭلاردىن چىقىپ كېتىپقالمى-
سۇن... — دېدى ئولتۇرغانلارغا تاپىلاپ.

ئونىنچى باب

تەقدىرنىڭ ئويۇنى

قۇربان بىلەن ياسىن قوشتۇرادىن ساقساقتا ماڭغان ھېلىقى ئاخشىمى ئەل ياتقۇغا يېقىن لالەنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلدى-دە، زەينەپنىڭ ئۆلۈمى بىلەن قوشتۇرادىكى ۋەقەلەرنى لالەگە يەتكۈزدى. لالەگە ھەمراھ بولۇپ بۇ ئۆيدە تۇرۇۋاتقان دوستى رىسالەتمۇ بۇ ۋەقەلەردىن خەۋەر تاپتى.

لالە تام قوشنا تاغىسى قادىرغا خەۋەر قىلىپ ئاتلارنى تەييارلاتقۇزدى. تۆتەيلەن قورساقلىرىنى ئاندا-ساندا ئەستەلىشۋېلىپلا قىيىر تامان ئاتلاندى. بەختكە يارىشا قۇرباننىڭ ئاغىنىسى مۇزەپپەر قازانچىدىكى ئۆيدە ھازىر ئىدى. ئۇ، دوستلىرىنى قىزغىن كۈتۈۋالدى.

— ئايىغىڭلار ياراشتى، — دېدى مۇزەپپەر خۇش پېئىللىك بىلەن، — سىيىرىم ئالدىڭلاردىلا بىر موزاي تۇغۇپ بەردى، سۈتۈڭلار كېمەيمەيدۇ. گۆش، نانلىرىمىز ئەلۋەك. بۇگۈنچە دېمىڭلارنى ئېلىۋېلىڭلار، ئەتىدىن باشلاپ يايلاق سەيلىسى...

قۇربان دوستىغا مىننەتدارلىق ئىزھار قىلغاندىن كېيىن، بۇ يەرگە كېلىش مۇددىئاسىنى، قوشتۇرادا سادىر بولغان ۋەقەلەرنى ئەينەن ئېيتىپ:

— بىز بۇ يەرگە سىنى پاناھلاپ كەلدۇق. مەن، سىنى بىزنىڭ ئۈمىدىمىزنى ئاقلىيالايدۇ دەپ ئىشىنىمەن. قىنى سىنىڭچە ...، — دېدى.

مۇزەپپەر ئىككىلەنمەستىنلا دادىللىق بىلەن لەۋزە قىلىپ:

— ماڭا ئىشەنگىنىڭگە رەھمەت. مەن ئۇزاقى يىلى "ئەيسا گۇمبەز" چوققىسىدا سەن بىلەن دوستلۇق ئەھدىسى تۈزۈشكەندىن باشلاپلا ئىككىمىز ئەڭ يېقىن سەپداشلاردىن دەپ ھېسابلاپ كەلگەنىدىم. بۈگۈن ھەرقايسىڭلا-رنىڭ خىزمىتىدە بولۇش پۇرستى كەپتۇ. مەن ئىشەنچىڭنى جېنىم بىلەن ئاقلايمەن ھەم بۇ سېپىمىزگە يارايدىغان يەنە بىر ئەزىمەتنى ساڭا تونۇشتۇ-رىمەن. مەن باشلاپ كېلەي، قالغان گەپلىرىمىزنى شۇ چاغدا دېيىشەيلى، — دېدى.

قۇربان ئۇنىڭ مەسلىھەتىگە رازىمەنلىك بىلەن ماقۇل بولدى.

مۇزەپپەر، قاسىم مەرگەننى چاقىرغىلى كەتتى ۋە ئالاھازەل بىر ئاش پىشىم ۋاقىتتىن كېيىن ئۇلار بۇ ئۆيدە پەيدا بولدى. مۇزەپپەر ناتونۇش دوستلارنى ئۆزئارا تونۇشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن:

— ئاغىنىلەر بۈگۈن جېنىنى ئالقانغا ئېلىپ قويغان، مەردلىك كەمىرى-نى چىڭ باغلىغان يىگىت-قىزلار بۇ يەرگە جەم بولدۇق. بۇ، ئېپقاچتى سۆز قىلىدىغان سورۇن ئەمەس، ۋاقىت زىچ، شۇڭا ئاۋۋال قاسىم مەرگەنگە سۆز بېرەيلى، — دېدى.

ئوتتۇرا بوي، ئورۇق، ۋىجىكرەك كەلگەن، قارىچىغا كۆز، شالاڭ سېرىق بۇرۇتلۇق، بېشىغا كىرلىشىپ كەتكەن ئولپاق، ئۇچىسىغا قارا ماتا چاپان، پۇتىغا چورۇق كىيگەن بۇ مەرگەن مالچى سۆز باشلىدى:

— مەن شاياردىن. تارىمغا يېقىن بىر توقايلىقتا بالا-چاقىلىرىم تۇراتـ-تى، ئۆزۈم جەرەن، قىرغاۋۇل ئوۋلاپ تۇرمۇش كەچۈرەتتىم. مەن تۇرغان توغراقلىق بولسا پاشالىق يەر — ئاق شەھەرگە يېقىن ئىدى. بىر كۈنى بىر ئاتلىق كىشى قېشىمغا كەلدى ۋە يىراق دېگەن پىتى ھەيدەپ بىر قوتان قوي توپىنىڭ يېنىغا ئېلىپ باردى. قويغا بىر ياش چاكار بالا قاراۋاتقانىكەن.

سىيىت ھېكىم بەگ ئىككىمىزگە بۇيرۇق قىلىپ، ” — بۇ قويلارنى باينىڭ قېيىر يايلىقىغا ئېلىپ بېرىپ، بىر-ئىككى يىل بېقىپ بېرىسلەر. ھەققىڭلارنى كېيىنچىرەك بىر نېمە دېيىشىمىز. ناۋادا بىرەر جىن سىلەردىن كىمنىڭ مېلى دەپ سورىسا، خۇدالىق مال، پاشالىق مال، دەڭلار“ دېدى.

مەن ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ: ”بالا-چاقىلىرىمغا قارىمىسام بولمايدۇ، ماڭا ئىجازەت بېرىۋەتسىلە“ دېدىم. ئۇ، گېپىمنى ئىلىك ئالمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىدىگە: ”سەن گېپىمنى يېرىپ، ئېغىز غىڭچىلىدىڭ“ دەپ قامچا بىلەن ئۇرۇپ، بېشىمنى يېرىۋەتتى...، نېمە قىلالايمەن،”زامان زورنىڭ، تاماشاكورنىڭ“ تۇرسا، مەن تەقدىرگە تەن بېرىپ بايىقى ياش چاكارنىڭ ھەمراھلىقىدا بەگنىڭ قويلىرىنى قوشئاۋات ئارقىلىق ئۈستۈنكى تاغ باغرىغا ھەيدەپ بېرىپ، ئاخىر مۇشۇ يەرگە ئورۇنلاشتۇق. بالا-چاقىلىرىم بولسا، ئاشۇ باياۋان توغراقلىق ئىچىدە ئاچ-يالىڭاچ يۈرىدۇ. ئاڭلىسام، سىيىت ھېكىم بەگ بۇ قويلارنى پەلەك ئۇستام دېگەن ياۋاش بىر ئادەمنىڭ قولىدىن تارتىۋالغانىنىڭ ئۈستىگە ئاشۇ ئۇستامنى ئوغلى بىلەن قوشۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنىكەن؛ قارىماملىغان ئۇ بەندىلەرنى، ئىككى جانغازامىن بولۇڭ، قويلىرىنى بولاڭ...

— دېدى قاسىم مەرگەن ئەپسۇسلىنىپ.

— مانا مەن شۇ پەلەك ئۇستىنىڭ كەنجى ئوغلى بولىمەن. ئۇلار ئاتام بىلەن ئاكامنى ئۆلتۈرۈپ، بىقىۋاتقان بىر قوتان قويىنى بۇلاپ كەتكەنىنىڭ ئۈستىگە ئۆلۈكىنىڭ قولىنى يالغان تىلخەتكە باستۇرۇۋالغان. بۇنى ئاز دەپ بۇ بوغما يىلان مېنى بوغۇپ ئۆلتۈرمەكچى بولۇۋاتىدۇ، — دېدى قۇربان غەزەپلىنىپ.

ئارقىدىن مۇزەپپەر قەتئىيلىك بىلەن:

— مېنى كىشىلەر تاغ يولۋىسى، قارىغاي بۆرىسى دېيىشىدۇ. بۈگۈن بۇ يەرگە خىللانغان ئەزىمەتلەر يىغىلدۇق. تايغانلار بۇ يەرگە كېلىپ قالسا جازىسىنى كۆرىدۇ. تەلىيىمىز ئوڭدىن كەلسە، بۇ يەردە قاملاشتۇرۇپ ئويۇن ئوينايمىز ....، — دېدى.

مۇزەپپەر ئارقىدىن ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ ئالدىن تەييارلاپ قويغان ئوۋچى-مەرگەنلەرگە خاس تىكىلگەن تېرە جۇۋا، چورۇقلارنى كۆتۈرۈپ چىقتى ۋە سەپداشلىرىغا بىردىن تارقىتىپ بەردى. ئۇلار بۇ كىيىملەرنى كىيىشىپ ئوۋچى-مەرگەن تۇسىگە كىرگەنىدى.

مۇزەپپەر سەپداشلىرىغا ھەۋسى كەلگەندەك قاراپ:

— بۈگۈندىن باشلاپ ھەممىمىز مۇشۇ ئوۋچى جۇۋىسىنى كىيىپ يۈرۈيمىز. ھەمشىرىلىرىمىزمۇ شۇنداق. ھەمشىرىلىرىمىز ئۆيگە قاراپ تۇرسۇن، قالغانلىرىمىز قاسىم مەرگەن بىلەن ئەتراپنى كۆرۈپ كېلەيلى، — دېدى.

شۇنداق قىلىپ، تۆت ئەر جابدۇنۇپ ئاتلىق يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار ئېدىر، جىلغىلارنى ئارىلاپ، بىر مەھەلدىن كېيىن، بىر چوققىنىڭ يېنىغا يېتىپ باردى. چوققىنىڭ بىر تەرىپى قېلىن قارىغايلىق، يەنە بىر تەرىپى بولسا كەلكۈن سۈيى ئويۇپ تاشلىغان چوڭقۇر جىلغا ئىدى.

مۇزەپپەر بىلەن قۇربان چوققىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، تاش تىزىپ، ئىككى ئادەم ياسىدى. ئۇنىڭ بىرىگە قۇرباننىڭ دوپپىسى بىلەن چاپىنىنى، ئىككىنچىسىگە، ئۇلار مەقسەتلىك ئېلىۋالغان لالەنىڭ باش ياغلىقى بىلەن كۆڭلىكىنى كىيگۈزۈپ، يىراقتىن كۆرۈنىدىغان قىلىپ جايلاپ قويدى. يىراقتىن قارىغان كىشىگە بۇ ھەيكەللەر راستەكلا كۆرۈنەتتى.

ئۇلار چوققىدىن پەسكە يېنىپ چۈشكەندىن كېيىن، مۇزەپپەر ئاغىنىلىرىغا:

— تايغانلار كەلگەندىن كېيىن، قاسىم مەرگەن بىزگە خەۋەر قىلىدۇ. بىز قارىغايزارلىق ئىچىگە مۆكۈپ تۇرىمىز. قاسىم مەرگەن ئالدىن ئۇلارنى مۇشۇ يەرگە باشلاپ كېلىدۇ. تايغانلار ئاۋۇ تاشتىن ياسالغان ”قۇربان بىلەن لالە“نى تىرىك تۇتۇش ئۈچۈن، تاشپاقىدەك ئۆمىلەپ يۈرۈپ، چوققا ئۈستىگە چىقىدۇ. ئويۇن شۇ چاغدا باشلىنىدۇ. ئەمسە گېپىمىز شۇنداق بولسۇن، — دېدى.

ئۇلار ئىشنى مۇشۇ تەرىزدە پۈتتۈرۈپ قايتىپ كېتىشتى.

شۇ كۈنى تۈن نىسپى بولغان مەھەلدە، ئىشىك چېكىلدى. مۇزەپپەر سەگەك ياتقانىدى. ئۇ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكنى ئاچتى. قاسىم مەرگەن ئالدىراپ كىرىپ كەلدى-دە، ئۇنىڭغا خەۋەر يەتكۈزۈپ:

— ئۇلار ئاخشام چېدىرغا يېتىپ كەلدى. ئۇنىغا يېقىن ئادەم ئىكەن، تاش بايۋەچچە بىلەن ئايىاڭ باش بولۇپ كەپتۇ. چاي ئىچىپ بولۇشقاندىن كېيىن، مېنى قاراۋۇللۇق قىلسەن دەپ قويۇپ، خۇدىنى بىلىشمەي ئۇيقۇغا كېتىشتى، مۇشۇ پۇرسەتتە بىر تەرەپ قىلىۋەتسەكمىكىن دەيمەن، — دېدى.

ئۇلارنىڭ قىلىشقان سۆزلىرىدىن قۇربان بىلەن ياسىنمۇ ئويغىنىپ كەتكەنىدى. مۇزەپپەر جاۋابەن:

— ياق، قان قىزىقلىق قىلمايلى. يەنىلا بىزنىڭ كۈندۈزدىكى پىلانىمىز ئوڭ. سەن ئۇلارغا ئەتىگەنلىك ناشتا بېرىپ، ئاشۇ چوققىغا باشلاپ بار. قالغان ئىشنى بىز پۈتتۈرىمىز، — دېدى.

— بولىدۇ، ئەمىسە مەن تېزرەك كېتەي، ئۇلار گۇمان قىلىپ يۈرمە-سۇن، — دېدى قاسىم مەرگەن كېتىشكە ئالدىراپ. مۇزەپپەر سىرتقا چىقىپ قاسىم مەرگەننى ئۇزىتىپ قويدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە مۇزەپپەر، قۇربان، ياسىنلار قورساقلىرىنى ئوبدان تويغۇزدى. لالە بىلەن رىسالەتنى ئۆيگە قارىغاچ غىزا تەييارلاپ تۇرۇشقا قالدۇرۇپ قويۇپ، ياراقلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ نىشانلىرىغا قاراپ مېڭىشتى.

يىگىتلەر تۈنۈگۈنكى توختاملىرى بويىچە چوققىغا يېقىن، ئۇدۇل كېلىدىغان قېلىن قارىغايلىق ئىچىگە يوشۇرۇندى.

ئالاھازەل قۇياش غەربكە قىيسايغان چاغدا قاسىم مەرگەن تايغانلارنى ئەگەشتۈرۈپ، چوققا ئاستىغا يېقىنلاپ كەلدى.

— ئەنە قاراڭلار، — دېدى قاسىم مەرگەن، تاش بايۋەچچىگە، تاغ چوققىسىنى كۆرسىتىپ، — چوققىدا ئىككى ئادەم تۇرىدۇ. بىرى ئوغۇل، بىرى قىز ئوخشايدۇ. سىلەر ئىزدىگەن قۇربان بىلەن لالە ئېھتىمال ئاشۇلار

بولسا كېرەك. بايۋەچچە بىلەن ئاپپاق سەركەردە ئىككىلىرى چوققىغا چىقىپ، ئۇ ئىككىسىنى تۇتۇشسىلا، چېرىكلەرنىڭ يېرىمى ئوڭ تەرەپتىكى جىلغىدا، يېرىمى سولدىكى جىلغىدا پايلاپ تۇرسۇن، مەن ئاۋۇ قارىغايلىق تەرەپنى كۆزىتەي. ئۈچ تەرەپتىن چارلاپ تۇرمىساق بولماس...

تاش بايۋەچچە بىلەن ئاپپاق قاسىم مەرگەننىڭ سۆزىنى ماقۇل تېپىپ چېرىكلەرنى جىلغىنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈۋەتتى. ئاندىن ئىككىسى چوققىغا يامىشىپ چىقىشقا باشلىدى. قاسىم مەرگەن غىپپىدە كېلىپ قارىغايلىق ئىچىدىكى سەپداشلىرىغا قوشۇلۇۋالدى.

مۇزات تەرەپتىن كېلىۋاتقان قارا بۇلۇت پەيدىنپەي جەنۇب تەرەپكە قاراپ سۈرۈلمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ ئەلچىسى بولغان سوغۇق شامال قارىغاي نوتىلىرىنى سىلكىپ، جىلغىلاردا ئۆسكەن شاپ، تىكەن، چاكاندىلارنىڭ يوپۇرماقلىرىنى ئۇچۇراتتى.

قارىغايلىق ئىچىدىكى مەرگەنلەر ئوقيا، مىلتىقلىرىنى بەتلەپ، «خەپ، بۇ نائەھلى بەدرەكلەرنى ...» دەپ، تاقىلداپ تۇراتتى. تاش بايۋەچچە بىلەن ئاپپاق دومىلاپ، سىيرىلىپ يۈرۈپ، مىڭ بىر جاپادا تەرلەپ-تەپچىپ ئارانلا چوققىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ تۇرۇشقا تۇشمۇتۇشتىن كەلگەن يا ئوقلىرى ئۇلارنىڭ بېشىغا، دۈمبىسىگە، مەيدىسىگە كېلىپ سانجىلدى. ئاپپاق بىر نەچچە موللاق ئېتىپ بىرىپ ھاڭغا چۈشۈپ كەتتى. تاش بايۋەچچە بولسا «بىر قوشۇق قېنىم ...» دەپ ۋارقىراپ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى تۈگىتىشكە ئۈلگۈرمەيلا جان ئۈزدى ۋە چوققىنىڭ قىرغىقىغا ئىلىنىپ قالدى.

ئىككى ياقتىكى جىلغىدا پايلاپ تۇرۇۋاتقان چېرىكلەر چوققىدا يۈز بەرگەن ھادىسىنى كۆرۈپ، نېمە قىلارىنى بىلىشەلمەي، بىر پەس گاڭگىراپ تۇرۇپ، ئاندىن پىتىراپ قېچىشقا باشلىدى.

قارىغايلىق ئىچىدىكى مەرگەنلەر ئىككىگە بۆلۈنۈپ، چېرىكلەرنى سۈر-توقاي قىلىپ، بىردەمدە جىمىقتۇردى. ئۇلار تاش بايۋەچچىنىڭ ئۆلۈ-كىدىن باشقا ئۆلۈكلەرنى كەلكۈن سۇلىرىنىڭ يالىشىدىن ھاسىل بولغان

شىغىللىق يارداڭ تېگىگە كۆمۈۋەتكەندىن كېيىن، چوققىدىكى تاش بايۋەچ-
چىنىڭ ئۆلۈكىنى ئارغامچا بىلەن سىيرىلدۇرۇپ، پەسكە چۈشۈردى. ئارقى-
دىن مۇزەپپەر دوستلىرىغا مەسلىھەت بېرىپ:

— ئاغىنىلەر، ئەنە قاراڭلار ئۈستىمىزدىكى مۇزات پەرىشتىسى بىزگە تەبەسسۇم بىلەن قارىماقتا. نەچچە مىڭلىغان دەردمەنلەرنىڭ قان-ياشلىرى-دىن ھاسىل بولغان قىزىل كەلكۈننىڭ شىددەتلىك شاۋقۇنى ئاڭلانماقتا. ئۇ، بۈگۈنكى غەلىبىنى قۇتلۇقلاش ئۈچۈن كېلىۋاتسا كېرەك. تايغانلارمۇ بۈگۈنكى جازاسىنى بىزدىن ئەمەس بەلكى تەقدىردىن چۈشكەن بالا، ئاسماندىن ياغقان قازا، دەپ بىلىدۇ. شۇڭا بۇ ئىبرەتنى سېيىت ھېكىم بەگگە بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن، بالىسى تاش بايۋەچچىنىڭ ئۆلۈكىنى ئۇنىڭ قولىغا بۈگۈن كېچە يەتكۈزۈپ بېرىشىمىز لازىم، — دېدى.

مەرگەنلەر تاش بايۋەچچىنىڭ ئۆلۈكىنى كۆتۈرۈپ ماڭغاندا، ئاسماندا سار ۋە بۈركۈتلەر ئەگىپ يۈرەتتى. چوققىنىڭ ئەتراپىدىكى ساي-جىلغىلاردا چىلبۆرىلەر تاپ ئىزدەپ، نەپسى تاقىلداپ چېپىشاتتى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئارىلىقتا، شىددەت بىلەن كەلگەن كەلكۈن ئۆلۈكلەرنى سۈپۈرۈپ ئېلىپ ماڭدى. تاپتىن مەھرۇم بولۇپ، ئارماندا قالغان چىلبۆرىلەر كەلكۈن-دىن ئاغرىنىپ، ئىلاجسىز باشقا جايغا يۈرۈپ كېتىشتى.

مەرگەنلەر قازانچىغا قايتىپ بېرىپ، غىزالانغاندىن كېيىن، بىرەر يىڭى پۈتلىكاشاڭ يۈز بېرىپ قالمىسۇن ئۈچۈن، با مەسلىھەتلىشىپ ھەرىكىتىنى تېزلەشتۈردى. ئات ھارۋىسى ئۈستىگە پاخال سېلىپ، تاش بايۋەچچىنىڭ جەسىتىنى ياتقۇزدى، كەلكۈن بىلەن بىللە كەلگەن مۇز پارچىلىرىنى جەسەتنىڭ ئەتراپىغا قىرلاپ، ئۈستىگە شاخ-شۇمبا ياپتى. ئۆلۈكنى سېيىت ھېكىم بەگنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بېرىشكە قاسىم مەرگەن مەسئۇل بولۇپ ئېلىپ ماڭدى. سېيىت ھېكىم بەگگە: ”مۇزاتنىڭ غەزەپ يىشىدىن ھاسىل بولغان كەلكۈن قالغانلارنى يۇتۇپ كەتتى“ دەپ بېرىش ھاۋالە قىلىنغاندى.

بۈگۈنكى مۇزات زەپىرىنى مەھجۇرى بىلەن شاھسەنۇبەرگە يەتكۈزۈپ

قويۇش ۋە ئالاقە باغلاش ئۈچۈن، ياسىن بىلەن رىسالەتمۇ ئاتلاندى ۋە قاسىم مەرگەننىڭ هارۋىسىغا سوڭدىشىپ يۈرۈپ كەتتى. قۇربان بىلەن لالەمۇ ئاتلىرىغا مىندى. قۇربان مېڭىش ئالدىدا مۇزەپپەرگە:

— چوڭ ئۆيۈن يېقىندا كۆچادىكى ساقساق ئۆستەڭ بويىدا باشلىنىدۇ. قۇلىقىڭنى دىڭ تۇتۇپ تۇر دوستۇم. بىز تاغ سارىخانىدىن قايتىپ كېلىپ، ئۆزۈڭغا قالماي ساڭا خەۋەر قىلىمىز. قاسىم مەرگەننى ئېلىۋېلىپ، ئۆلگۈرۈپ بارارسەن، — دېدى.

— ئەلۋەتتە، — دېدى مۇزەپپەر، — ئۆيۈڭغا، تويۇڭغا بىر قوتان قوينىمۇ بىرگە ئېلىپ بارىمىز، ئاغىنە. قەدىمكىلەر: "هېسابلىق دوست ئايرىلماس" دەيدىكەن. مېنىڭچە، ئۇنى تېخىمۇ تولۇقلاپ: "مىننەتسىز دوست ئايرىلماس" دېگەن ياخشىمىكىن، دەيمەن.

قۇربان بىلەن لالە سىم-سىم يامغۇر چېپىلداپ يېغىۋاتقىنىغا پەرۋا قىلماي يولغا چىققاندى. قۇربان ئاق بوز ئېتىغا غانجۇغۇلاپ ئېلىۋالغان ئوقيا، مىلتىق قاتارلىق قورال-ياراق ۋە نان-سۇلىرىغا پات-پات قاراپ قويۇپ ماڭاتتى. هەر ئىككىيلەننىڭ باشلىرىدىكى ئۇلپاق، ئۈچلىرىدىكى قىسقا جۇۋا يامغۇر سۈيىدە هۆل بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇلار مىنگەن ئاق بوز ئات بىلەن چىلان تورۇققا قامچا لازىم ئەمەس ئىدى. تۇن كېچىدە ئۇلار قىر-داۋان، جىلغا-ئېدىرلىقلارنى بېسىپ ئۆتۈپ، تاڭ ئاقىرىپ، يول يورىغان مەزگىلدە تەڭرىتاغ ئومۇرتقىسىدىكى "چوڭ كۆل" بويىغا يېتىۋالدى.

چوڭ كۆلنىڭ بويلىرىدا ئېچىلغان رەڭگارەڭ تاغ گۈللىرى خۇش پۇراق چېچىپ تۇراتتى. سىم-سىم يامغۇر توختىغان بولۇپ، قويۇق ئۆسكەن ئوت-چۆپلەر بېشىل مەخمەلدەك جىلۋىلىنەتتى، سەنۇبەر شاخلىرى بۆك-باراقسان بولۇپ، بوي تارتقانىدى. پەلەك مالائىكىلىرى تەڭرىتاغ ئومۇرتقىسىدىكى بۇ گۈزەل مۇهىتقا ئېلىپكىر چىراغلىرى هەدىيە قىلغاندەك، ساما سەييارىسىدە تاڭ يۇلتۇزلىرى تەبەسسۇم نۇرلىرىنى چېچىپ چاقناپ تۇراتتى.

ئىككىيلەن ئارامگاه جايىنى تېپىپ، ئارغىماقلىرىنى قارىغاي شېخىغا

قاڭتىرىپ قويدى. ئارقىدىن ئۆزلىرى قويۇق ئۆسكەن ئوت-چۆپ ئۈستىگە تاشلاندى-دە، ھارغىنلىق بىراقلا يەتكەندەك ئۇيقۇغا كېتىشتى.

شەرقنىڭ ئۇپۇق سىزىقىدىن بالقىپ چىققان قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرى چىمەنلىك يۈزىدە جىلۋە قىلىشقا باشلىغان مەھەلدە ئاتلارنىڭ نۆۋەتلىشىپ، قاتتىق پۇشقۇرتۇپ كىشنەشلىرى ئىككىيلەننى چۆچۈتۈپ ئويغاتتى.

ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى-دە، ئاتلارنى باغلاقتىن يېشىپ، سۇغۇرۇپ كېلىپ ئوتقا قويۇۋەتتى. ئۆزلىرىمۇ كۆلنىڭ سۈيىگە نانلىرىنى تۆگۈرۈپ، ناشتا قىلىشقا كىرىشتى.

چوڭ كۆلنىڭ ئەتراپىدىكى گۈزەل مەنزىرە بۇ ئاشىق-مەشۇقلارنىڭ قەلبىنى مەھلىيا قىلىۋالغانىدى.

ئېدىر ئارىلىرىدا ئۆسكەن كۈدە، بەتىگە، ئەندىك ۋە سېرىن قاتارلىق گۈل-گىياھلارنىڭ ئەۋرىشىم نوتىلىرىنى مەيىن شامال تەۋرىتىپ تۇراتتى. قۇربانىڭ كۆزى بىردىنلا قىرغاقتا ئۆسكەن بىر ئۆسۈملۈككە چۈشتى-دە، لالەگە كۆز ئىشارىسى قىلىپ:

— ئاۋۇ ئۆسۈملۈككە قاراڭ، يوپۇرمىقى يىرىك، گۈللىرى بولسا قىزىل-سۆسۈن رەڭلەردە ئېچىلىپتۇ، قۇياش نۇرى ئۇنىڭ ئۈستىدە جۇلا قىلىپ تۇرۇپتۇ. ئۇ، بەئەينى سىز بېغىڭىزدا ئۆستۈرگەن لەيلىگۈلگە ئوخشايدىكەن. سىزنىڭ گۈللىرىڭىز ھەممىلا جايدا بار ئىكەن؛ بۇ گۈللەر سىزنىڭ قولىڭىزدا بەك ئايىنىپتى، شۇڭا بۇ كۆلنىڭ ئىسمىنى ”لالە كۆلى“ دەپ ئاتىساقمۇ بولغۇدەك ...، — دېدى.

لالە بىردىنلا كۈلۈۋەتتى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ، بېرىپ ھېلىقى ئۆسۈملۈكنىڭ بىر تال گۈلىنى ئۈزۈپ كەلدى-دە قۇربانغا چاقچاق قىلىپ:

— راست، سىز دېگەندەك بۇ، لەيلىگۈلگە قويۇپ قويغاندەك ئوخشايدىكەن، كۆزىڭىز راستىنلا مال تونۇيدىكەن، — دېدى.

لەيلىگۈل تۇتاشتۇرغان مۇھەببەت ئوتى قوش يۈرەكلەردە بىردىنلا يالقۇنلاشقا باشلاپ، ئاشىق-مەشۇقلارنىڭ چىرايلىرىغا قىزىللىق تەپمەكتە

ئىدى.

قۇياش تىك ئۆرلىگەن چاغ. چىرايلىق يايلاق گۈللىرى دىماغقا مەززىلىك خۇشبۇي چاچاتتى. ئاق كېپىنەكلەر توپ-توپ بولۇپ، گۈللەر ئۈستىدە ئۇچۇپ يۈرۈشەتتى.

تاغ باغرىدىن سىرغىپ چۈشۈپ، چوڭ كۆلگە قۇيۇلۇۋاتقان تاغ سۇلىرىنىڭ شارقىراتمىلىرى قۇلاققا يېقىملىق ئاڭلىناتتى. كۆلدە ياۋا ئۆردەكلەر ئۈزۈپ يۈرەتتى.

رەسساملار تەسۋىرىدەك، تەبىئەتنىڭ بۇ گۈزەل مەنزىرىسى، كۆڭۈلنى مەست قىلىپ، سۆيگۈ ئىنتىلىشى بىردىنلا مەھبۇبلارنىڭ لەۋلىرىنى بىئىختىيار جۇپلەشتۈرگەنىدى.

كۈن غەربكە پەسەيگەن چاغدا ئۇلار يەنە ئاتلىنىپ تاغ سارىخان مەنزىلگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

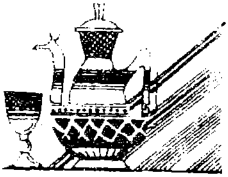

ئون بىرىنچى باب

يېقىلغان گۈلخان

چۇغلۇقتەك كۆرۈنەر، قىپقىزىل گۈلخان،
شاخلىرى ئۈستىخان، چېچەكلىرى قان.
— شاھسەنۇبەر

بۈگۈن ھاۋا ئوچۇق، ئاسمان سۈزۈك، پىژغىرىم تومۇز كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى.

”ساقساق مەدرىسە“نىڭ تالىپلىرى داڭلىق مۇئەررىخ، كالىندارشۇناس موللا مۇسا سايرامىنىڭ ئىلمىي ئۇجۇمدىن بەرگەن ئاخىرقى ساۋىقىنى تۈگىتىپ، ئۇنى سايرامغا ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن، مەدرىسە باغچىسىدا يىغىلىپ ئولتۇرۇشۇپ، زامان ساپاسى ۋە دەۋر تەقەززاسى ئۈستىدە قىزىق بەس مۇنازىرىگە كىرىشىپ كەتتى:

— باغ چۆرگىلەي، تاغ يۆتكىلەي دەپ قالدى، — دېدى گەپدان تالىپلاردىن بىرى، — پەلەك چاقى ئوڭ چۆرۈلسە، پۇقراغا نۇسرەت كېلىدۇ.

تەتۇر چۆرۈلسە، ھۆكۈمرانلىق گۇدرەتتە قالىدۇ. شائىر فۇزۇلى بىر شېئىرىدا: ”زامان يۈگۈرۈك، دەۋر دۆگىلەك، دۇنيا گۈللىگەك“ دېگەنىكەن. بىز ھازىر ئاشۇنداق زامان سەۋدالىرى ئىچىدە تۇرۇۋاتىمىز. دېمەك بۇ، ئۆتنە جاھان-دە!

ئىككىنچى بىر تالىپ ساۋاقدىشىنىڭ يۇقىرىدىكى سۆزىنى پاكىت بىلەن تولۇقلاپ:

— دەۋرنىڭ يۆتكىلىش ھامىلدارلىقى بىلەن سېرىكى تۇتقاندا زاۋال-لىق كۆلەڭگىسى بەلگە بېرىدۇ. لېكىن، ئىشتىيى سازلىشىپ كېتىدۇ، كۆزى تويسا، نەپسى تويمايدۇ.

ئاشۇ كۇنلەردە يەنە رەستە ۋە خالتا كوچىلارغا تويلىنىشۋالىدىغان قېرى، ياشلارمۇ يۇرەكلىك سۆزلىيەلەيدىغان بولۇپ كېتىشكەنىدى.

— خانئامبال ئورچۇنئا بىلەن ئەھمەت ۋاڭ بىر-بىرىدىن ئاغرىنىپ، قېيدىشىپ قاپتۇ ....، سېيىت ھېكىم بەگ ئورچۇنئاغا نۇرغۇن ئالتۇن-كۈ-مۈش پارە بېرىپ ئاقسۇنىڭ ھاكىم بەگلىكىنى قولىغا كىرگۈزۈۋاپتۇ...

— ئابدۇجاپپار قازى قاتارلىقلار مەرھۇم ئىسھاق ۋاڭنىڭ تۇل خوتۇنى-نى قەستلەپ ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ ئالتۇن-كۈمۈشلىرىنى بۆلاپ ئۆزئارا تەقسىم قىلىشىۋاپتۇ...

— قۇربان قاتارلىق بىر قانچە مەرد يىگىت قېيىرنىڭ تېغىدا ئامبالنىڭ چېرىكلىرىنى جايلىۋېتىپ تاغ ئىچىگە كىرىپ كېتىپتۇ ....، ھازىر ئامبالنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، ساراڭ بولاي دەپ قاپتۇ...

تالا-تۈزدە مۇشۇنداق گەپ-سۆزلەر تارقىلىپ يۈرگەن مەزگىلدە قۇر-بان بىلەن لالە ”تاغ سارىخان“دىن ساقساقتا يېتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ئالدىغا سالام-سائەت قىلىپ كەلگەن ياش ئوغۇل-قىزلارنىڭ چىرايلىرىدا تەبەسسۇم، قەلبىدە ئۈمىد پارلاپ تۇراتتى.

كوچىلاردا، بۇرۇنقىدەك لاغايلاپ، گېدىيىپ يۈرۈيدىغان چېرىكلەرمۇ كۆزگە چېلىقمايتتى. بوران چىقىش ئالدىدا چاشقانلار تۆشۈكىگە كىرىۋالغان-

دەك، چېرىكلەرمۇ قەلئە ئىچىگە مۆكۈشۈۋېلىپ، ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن قالغانىدى.

زامان تەقەززاسىنى ئالدىن مۆلچەرلىگەن ئەليارخان مەھجۇرى قاتارلىق كىشىلەر ”تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇش“ پىلانىنى تۈزگەنىدى. بۇ پىلان ”گۈلخان يېقىش“ دەپ ئاتالدى. مەخپىي ئورۇنلاشتۇرۇش مەھجۇرىنىڭ باشچىلىقىدا ئۇنىڭ ساقساقتىكى ئۆيىدە پىشۇرۇلدى. ئەليارخان مەھجۇرى ئولتۇرغانلارغا بىر قۇر قاراپ چىقىپ:

— بۇ سائەتتە قۇربان بىلەن لالەنىڭ ئۈلگۈرۈپ كەلگىنىگە ھەممەيلەن خۇشال بولۇۋاتىمىز. ئۇلارنىڭ پىداكارلىقى ھەممىمىزگە غايەت زور ئىشەنچ بېغىشلىدى. بۈگۈن بۇ سورۇنىمىزغا مۆتىۋەر زات ۋەلى ئىسھاق خوجىنىڭمۇ ئىشتىراك قىلغانلىقىدىن پەخىرلىنىمىز. چۈنكى، گۈلخان يېقىلغان چاغدا ئادەملەر پاتپاراق بولۇپ كېتىدۇ. بۇنداق چاغدا ئۇلارنى تىنچىتىش بەك مۇھىم. ۋەلى ئىسھاق خوجا بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ، — دېدى.

بېشىغا ئاق سەۋسەر كىيىۋالغان خۇيزۇ ئۆلىما ماشۇر خەلىپە دەرھال سۆز قىستۇرۇپ:

— ” ئادەمگە باش كېرەك، ئاقتامغا قاش“ دېگەن سۆز بىكار چىقمىغان. مەن ئىسھاق غوجىنى مەرگەن، ئۇۋچىلاردىن تەركىب تاپقان پىدايى يىگىتلەرگە سەركەردىلىككە كۆرسىتىمەن، — دېدى.

ماشۇر خەلىپىنىڭ تەكلىپ پىكرى ماقۇللاندى. ئاخىردا ئەليارخان مەھجۇرى ئومۇملاشتۇرۇپ:

— بىز گۈلخاننى مۇشۇ مۇھەررەم ئېيىنىڭ ئاخىرقى شەنبە كۈنى ياندۇرساق دېمەكچىمەن، — دېدى. مەھجۇرىنىڭ ئۆيىگە يىغىلغانلار مەسلىھەتلىرىنى پۈتتۈرۈشۈپ ئۆز ئىشلىرى ئۈچۈن تارقاپ كېتىشتى.

شۇنداق قىلىپ، كىشىلەر تەقەززا بولۇپ كۈتۈۋاتقان ”زەپەرشەنبە“ ئاخىر يېتىپ كەلگەنىدى.

بۇ يەنە كېلىپ قازىخانىنىڭ رىسالەت بىلەن ئۇنىڭ ئۆگەي ئاپىسى ئوتتۇرىسىدىكى دەۋا ئۈستىدىن پەتىۋا چىقىرىدىغان كۈنىگە توغرا كەلدى.

سوراق زالى سىرتىدا رىسالەت بىلەن ئۇنىڭ ئۆگەي ئاپىسى ۋە ئۆگەي ئاكىسى بىر-بىرى بىلەن ماي تارتىشىپ پەتىۋانى كۈتۈپ ئولتۇرۇشاتتى.

بىر ھازادىن كېيىن بىر يايى چىقىپ رىسالەتنى چاقىردى-دە، قازىخانىنىڭ سوراق زالىغا باشلاپ ماڭدى. شۇ ئەسنادا قاياقتىندۇر شاھسەنۇبەرمۇ زال ئىچىدە پەيدا بولدى ۋە قازىغا ئۇدۇل بىر ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى. ئابدۇجاپپار قازى ئۇنى كۆرۈپ تېرىككەن ھالدا زەھەرخەندىلىك بىلەن:

— تەقسىر، بۇ يەرگە قاچانلا بولسا تىكەندەك ئۈندىكەنلە، پۇتلىكاشاڭ بولماي، بىزنىمۇ ئارامخۇدا ئىش قىلغىلى قويسىلا بولماسمىدى؟ — دېدى.

— يوقسۇ جانابلىرى، — دېدى شاھسەنۇبەر ئورنىدىن قىمىرلىماي جاۋابەن، — سۆز ئىبارىلىرى كالامپاي كېتىپ قالدى. مەن ئۇنى تۈزىتىپ قوياي: ”تىكەندەك ئۈندىكەنلە ئەمەس، قىزىلگۈلدەك ئۈندىكەنلە“، دېسىلە. پۇتلىكاشاڭ ئەمەس، مىزان-تارازىنى تەڭشەپ بەرگۈچى، دېسىلە تەقسىر. دېمەكچىمەنكى، پېقىرنىڭ بۇنداق سورۇندا خاسىيەتلىك ياردىمى كۆپ تېگىدۇ. ئولتۇرۇۋاتقان ئورنۇمغا باج تۆلەش بولسا ئۇنىمۇ پۇلنىڭ كۆزىگە قارىماي تۆلىۋېتەي. پېقىر ئۇنىڭ ئۈستىگە نامى بار سالاچى، شېرىنكارىم كۆپ. ئۇنىڭدىن سەدىقە كېرەك بولسا، مانا جىرىڭ-جىرىڭ، يانچۇقۇمدا. بىراق، قارىسىلا، ئاۋۇ قىزنىڭ كۆز-قاپاقلىرى يىرىلغان، بەدەنلىرى كۆكەرتىۋېتىلگەن، چاچلىرى يۇلۇنغان. مۇشۇنداق زوراۋانلىق ئاستىدا دەپسەندە قىلىنغان گۇناھسىز قىزغا مېنىڭدەك خالىس ھامىي كېرەك.

ئابدۇجاپپار قازى شاھسەنۇبەرنىڭ سۆزىدىن بىتاقەت بولدى ۋە ئاگاھلاندۇرۇپ:

— تەقسىر، ئېغىزلىرىنى بىردەم يۇمۇپ قوشۇق سالماي ئولتۇرۇپ تۇرسىلا، بىز ئاۋۋال ماۋۇ قىزدىن سوراپ كۆرەيلى، — دېدى. ئابدۇجاپپار

قازى ئارقىدىن رىسالەتتىن سورىدى:

— قىزچاق، سىزنىڭ ئۆگەي ئاكىڭىز ئىمىن بىلەن نىكاھلىنىشقا رازىلىقىڭىز بارمۇ-يوق؟

— يوق، ھەرگىز يوق.

— نېمىشقا؟

— قىلچە كۆڭلۈم يوق.

— مەرھۇم ئاتىڭىز بىلەن ئۆگەي ئاپىڭىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا پۈتۈشۈم بار ئىكەنغۇ؟

— ئۇ ئىككىسىنىڭ بىرى نادان، بىرى ئالدامچى. مېنىڭ ئۇ ئىشلار بىلەن ئالاقەم يوق.

— سىز بىر يىگىتنىڭ كەينىدىن تاغقا كېتىپسىز، شەرىئەت ئالدىدا مەسئۇلىيىتىڭىز يوقمۇ؟

— كەينىدىن كەتمىدىم، بىللە كەتتىم. ئىختىيارىم بىلەن كەتتىم. زورلاۋاتقانلىققا قارشى تۇرسا شەرىئەتكە ئۇيغۇن.

ئابدۇجاپپار قازى رىسالەتنى ئۆزىنىڭ سەنىمگە دەسسىتىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ھېس قىلدى-دە، ئۇڭ بارماقلىرى بىلەن پېشانىسىنى قاشلاپ ئولتۇرۇپ قالدى.

شۇ تاپتا رىسالەتنى مەجبۇرىي نىكاھقا ئالماقچى بولغان ئۆگەي ئاكىسى ئىمىن سوۋغات قىلغان ئىككى يامبۇنىڭ تەگقىسلىقى ئابدۇجاپپار قازىنى قىينىماقتا ئىدى.

ئابدۇجاپپار بىراقلا يۈز ئۆرۈپ رىسالەتكە قاتتىق تەگدى:

— قىزچاق، ئاڭلىمىدىم دېمەڭ، مۇبادا يەنە كاجلىق قىلسىڭىز، ئۈستىڭىزدىن مەجبۇرىي نىكاھ توغرىسىدا پەتىۋا چىقىرىۋېرىمىز، قانداق، گېپىڭىز بارمۇ؟

— ئۇنىڭدىن پەرۋايىم پەلەك،— دېدى رىسالەت قەتئىيلىك بىلەن، — تاشنى تاياققا تاڭغىلى بولمايدۇ.

ئابدۇجاپپار قازىنىڭ بىردىنلا زوۋانى تۇتۇلۇپ، ئاقارغان ئۇزۇن ساقىلى تىترەشكە باشلىدى.

پېشىن بىلەن دېگەر ئارىلىقىدىكى مىنۇتلار ئىدى. ئۆگەن دەرياسى، ئاغى تېغى تەرەپتىن «شەنبىلىك مەشئەل» كۆتۈرگەن ھاشارچى دېھقانلار، مىس كېنى ئىشچىلىرى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ «قىر-چاپ» چۇقانلىرى بىلەن شەھەر ئىچىگە ئېقىپ كىرىشكە باشلىدى.

دەل ئاشۇ مەھەلدە قۇربان، لالە باشلىق يىگىت - قىزلار قوللىرىدا «شەنبىلىك گۈلخان» كۆتۈرگەن ھالدا سوراق زالىغا بۆسۈپ كىردى. ئابدۇجاپپار قازى بۇ ئىشنى كۆرۈپ غال-غال تىترەشكە باشلىدى.

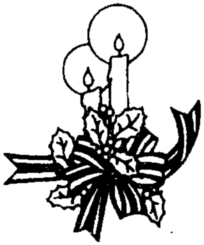

ئون ئىككىنچى باب

كۆتۈلگەن كۈنلەر

— تارىخ، خارلانغانلارنىڭ غەلىبىسىنى سەۋرلىك بىلەن كۈتىدۇ.

— تاگور

دەۋر خار-زارلىرىنىڭ كۆتكەن كۈنلىرى يېتىپ كەلگەندى. بۈگۈن ھىجرىيە، 1281-يىلى يىلان يىلى، مۇھەررەم ئېيىنىڭ زەپەر شەنبە كۈنى[1] زاۋالدىن بۇرۇن كان ئىشچىلىرى ۋە دېھقانلار توپ-توپ بولۇپ شەھەرگە يۈرۈش قىلىپ، مازار باغدىن تا قىغ دۆڭگىچە ئادەم دېڭىزى ھاسىل قىلىشقانىدى.

ئورچۇنئا باشچىلىقىدىكى ئەمەلدار چېرىكلەر سىپىل ئىچىگە كىرىۋې-لىشقانىدى. سېپىل تېمىنىڭ "قوختا" تۆشۈكىدىن بېشىنى چىقارغانلىرى كەينى-كەينىدىن جەھەننەمگە ئۇزىتىلاتتى.

---

① مىلادىنىڭ 1864-يىلى 6-ئاينىڭ ئاخىرقى شەنبىسى. بۇ كۈن "زەپەر شەنبە" دەپ ئاتالغانىدى. — ئاپتوردىن

چېچىلاڭغۇلۇقنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە نىزام-تەرتىپ ئورنىتىش مەجبۇرىيىتى يۈكلەنگەن ۋەلى ئىسھاق غوجا ئىقتىدارىنى نامايان قىلماقتا ئىدى. ئۇ، خىللانغان يىگىتلەردىن مەرگەنلەر سېپىنى تەشكىللىدى:

شايارلىق قاسىم مەرگەن، توقسۇلۇق توختى مەرگەن، كۇچالىق ھاشىم مەرگەن قاتارلىق يىگىتلەرنى تاللاپ تۆت قاناتتىكى پىدائىيلارغا ياردەمچى سەركەردە قىلىپ تەيىنلىدى. مەرگەنلەرنىڭ زەربىسىدە تايغانلار سېپىل قوختىسىدىن بېشىنى چىقىرالمايتتى. ئىشچى-دېھقانلار شامالباغ — قۇتلۇق ئوردا تەرەپتىن سېپىل ئىچىگە كىرىدىغان سۇ يولىنى كېسىپ تاشلىدى. سېپىلنىڭ تۆت تەرىپىدىن ئىچىگە كىرىش پىلانى بويىچە چوڭقۇر لەخمە كولاش ئەمگىكى باشلىنىپ كەتتى. ئورچۇنئانىڭ ئەتراپىدا سادىر بولۇۋاتقان ۋەقەلەردىن جان-پىنى چىقىپ كېتىپ باراتتى. ئاسماندىن قازا ياغقان، يەردىن بالا ئۈنۈپ چىققاندەك بولۇۋاتقان بۇ ئاجايىپ ئىشلاردىن چۆچۈگەن خانئامبال ھوش كاللىسىنى يوقاتقانىدى.

ئەجەبلىنەرلىكى، خانئامبال بىلەن خېلىدىن بۇيان ئارازلىشىپ قالغان ئەھمەت ۋاڭ، بۇتناپ سېپىل تېشىدىكى داچىسىدا قالغانىدى.

تۈن كېچە ئەھمەت ۋاڭنىڭ يېنىغا دېھقانلارنىڭ ئەلچىلىرى كىرگۈزۈلدى.

— ۋاڭ ئالىيلىرى، — دېدى ئەلچىلەردىن بىرى ئېغىز ئېچىپ، — جانابلىرىنىڭ سېپىل تېشىدا قالغىنى ئوبدان بولۇپتۇ. بۇنىڭدىن بىز كۆپ مەمنۇن بولدۇق. ھازىر يۈز بەرگەن ئىشلارغا ئۆزلىرى قانداق قارايدىلا، بىلىپ باققىمىز كېلىۋاتىدۇ...

ئەھمەت ۋاڭ ئالدىراپ كاللىپاي سۆزلەپ قويۇشتىن ھەزەر قىلغان بولسا كېرەك، دەماللىققا زۇۋان سۈرۈشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، كۆزىنى يۇمۇۋالدى.

سىرتتىكى دېھقانلارنىڭ "ئۇر-چاپ" سادالىرى داچىغا ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. "ئورچۇنئانى دارغا ئاسايلى، ئەھمەت ۋاڭدىن ھېساب ئالايلى!

" دېگەن سادالارمۇ بۇ قېرى ۋاڭغا ئارام بەرمەيتتى. بۇ سادالارنى ئاڭلاپ، ئۇ بىر تەرەپتىن قورقۇپ، بىر تەرەپتىن بىزار بولۇپ كۆزىنى تېخىمۇ چىڭ يۇمۇۋالدى.

ئەلچىلەرنىڭ بىرى بولغان شاھسەنۇبەر ئەھمەت ۋاڭنىڭ رايىنى سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن ئۈنلۈك ئاۋازدا:

— ۋاڭ جانابلىرى ئاۋام پۇقرانىڭ رايى ھەممىدىن ئۇلۇغ. ئۇلارنىڭ تەقەززا كۆڭلىنى نەزەرلىرىدىن مۇستەسنا قىلدۇرۇش بەكمۇ خەتەرلىك. ئاۋام خەلق سىلىگە پەرقلىق قارىماقتا. مادامىكى، ھازىر يۈز بەرگەن ئىشلارغا قانداق مۇئامىلە تۇتۇشلىرى ئۆزلىرى ئۈچۈن بىر سىناق. پۇقرالار ھېلىمۇ سىلىنى ئۆز پاناھكارى قىلىشنى مۇناسىپ كۆرۈشمەكتە. خەلقنىڭ بۇ تەلىپىگە، يەنى ئىنىق ئېيتساق، ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرۇپ بېرىش تەلىپىگە جانابلىرى نېمە دەيلىكىن؟

شاھسەنۇبەرنىڭ ھەم قاتتىق، ھەم سىلىق-سىپايە بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ئەھمەت ۋاڭ، دەرھال كۆزىنى چوڭ ئېچىپ، ئاتتىن چۈشسىمۇ، ئۈزەڭگىدىن چۈشمىگەن قىياپەت بىلەن، ئەلچىلەرنىڭ ھەممىسىگە بىر قۇردىن قاراپ چىقتى-دە، ئارقىدىن:

— مېنىڭ بېشىمنى ئاغرىتىپ، ئىچىمنى قوچۇپ كېتىۋاتىسىلەر. بۇ قارىپاي ئالتوپىلاڭچىلارنى ئۆزۈڭلار نەسىھەت قىلىپ تارقىتىۋېتىڭلار. تېگى پەس قاراچۇقلار بىكاردىن بىكار پاراكەندىچىلىك سېلىپ، ماڭىمۇ، ئۆزلىرىگىمۇ كۆڭۈل ئاغرىقى تېپىپ بەردى. مەن ياشىنىپ، جېنىم تۇمشۇقۇمغا يېتىپ قالغان ئادەم. ئارتۇقچە كۆڭۈل ئاغرىقنى كۆتۈرەلمەيمەن.

ئەھمەت ۋاڭ ئەلچىلەرنى نەزەرگە ئىلماي مۇرەسسە پۈرستىنى قولدىن بېرىپ قويغاندى. ئۇنىڭ بىلەن يەنە تالىشىپ ئولتۇرۇش بىھۇدە ئىدى. ئەلىيارخان مەھجۇرى ئاخىرىدا:

— بىز ھازىر ئۆزلىرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويايلىكى، سىلى يەرلىك خەلقلەرنى بىزنىڭ ئالدىمىزدىلا ھېچقانداق تەپ تارتماي "قاراچۇق" دەپ

خوجايىنلىرىغا ئۇخشاش ھاقارەتلىدىلە. بۇنداق ھاقارەتلىرىگە ئەمدى يول قويالمايمىز. سىلى چوقۇم ئاۋام خەلق ئالدىغا چىقىپ كۆرۈنۈشلىرى لازىم. ئۇلارغا نەسىھەت قىلىپ تارقىتىۋېتەمدىلا ياكى ئۇلارنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلامدىلا، بۇ ئىش ئۆزلىرىگە باغلىق. تەقدىر-پېشانىلىرىگە نېمە پۈتۈلگەن بولسا شۇنى كۆرمەي ئىلاجلىرى يوق. خوش ئەمىسە تەقسىر، بىز كەتتۇق، كېچىچە ئۇبدان چۈش كۆرسىلە. ئەتە جامائەت ئالدىدا كۆرۈشەيلى، — دېدى.

ئەليارخان مەھجۇرى قاتارلىق ئەلچىلەر تېخى ئەھمەت ۋاڭنىڭ داچىسىدىن سىرتقا چىقىپ بولا-بولمايلا، نەچچە ئونلىغان ياش دېھقان قولىدا كالتەك-توقماق تۇتقان ھالدا ۋاڭنىڭ ئۆيىگە ۋاڭ-چۇڭ كۆتۈرۈپ باستۇرۇپ كىردى-دە، ئەھمەت ۋاڭ ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە تۇرۇۋاتقان بەگ، مەنسەپدارلارنى باغلاشقا كىرىشتى.

موللا ئوسمان مۇدەررىس ياش دېھقان يىگىتلىرىگە نەسىھەت قىلماقچى بولۇپ دېدى:

— ئۇكىلىرىم، سىلەر زېرەك ھەم ئەلتەك يىگىتلەر. سىلەر ھازىرچە بىزنىڭ يۈزىمىزنى قىلىڭلار، چوڭلارنى ئاياڭلار. تاڭ ئاتقاندا ئەھمەت ۋاڭ جامائەت ئالدىغا چىقىدۇ. سىلەر بىر ئاز سەۋر-تاقەت قىلىپ تۇرۇڭلار، ماقۇل دەڭلار...

دېھقان يىگىتلىرى ئوسمان مۇدەررىسنىڭ نەسىھىتىنى ئىلىك ئالمىدى. ئۇلاردىن بىرى غەزەپ بىلەن يەنە:

— يوقسۇ داموللام، بىز باياتىندىن بېرى سىرتتا تۇرۇپ ھەممىنى ئاڭلاپ بولدۇق. سىلە موللا خەق كەچكىچە تەرىقەت-پەرىقەت دەپ بىزنىڭ قول-پۇتىمىزنى چۈشەپ بەردىڭلار، مانا ئەمدى كېلىپ زەھەرلىك يىلاننىڭ ئالدىدا ۋاڭ ئالىيلىرى، تەقسىر، جانابلىرى دەپ سىپايى سۆزلەرنى سېتىپ ئادەمنىڭ جىنىغا تېگىۋاتىسىلەر. شۇنىڭغا يارىشا زەھەرلىك يىلان تەبىئىتىنى ئۆزگەرتتىمۇ؟ ئۇ، ھېلىمۇ ئالەمنى چىمچىلاق قولۇمدا چۆرۈيمەن دەپ چوت

سوقۇۋاتامدۇ؟ ئۇنىڭ ئىچىدىن ھېلى نېمە پوقلار ئاقتى؟ ئۇ پۇقرالارنى "قاراچۇق"، "توپىلاڭچىلار" دەپ ھاقارەتلەۋاتامدۇ؟ دېھقانلارنىڭ قان-يې-لىكىنى شۇنچە شورىغانلىرى يەتمەپتىمۇ؟ قارىسىلا بۇ يالماۋۇزلار دېھقانلارنى شۇنچە يىللار تالان-تاراج قىلىپ، ھارام يېيىشمۇ يەنىلا سەمرىيەلمەي ئاۋاق، قوتۇر ھالىدا تۇرغىنىنى. ئەتىمالىم، ھارام سىڭمىگەن بولسا كېرەك، پۇقرانىڭ ھالال ھەققى قانداقمۇ سىڭىدۇ، دەيدىلا؟ داموللام، ئاڭلاۋاتامدىلا، بىزنى دەرد سۆزلىتىۋاتىدۇ. "ئىسىنىڭ ئاچچىقىنى مورا بىلىدۇ"، خوش ئەمدى بۇ يالماۋۇزلارنى ھەيدەپ بېرىپ، جامائەتكە تاپشۇرىمىز. گېپىنى شۇ يەردە ئاڭلاپ باقىمىز. باش ئەگمىسە سازايى قىلىمىز، — دېدى.

شۇنداق قىلىپ ياش دېھقانلار سالاچىلارنىڭ يالۋۇرۇشىغا پەرۋا قىلمى-دى-دە، ئەھمەت ۋاڭ، مۇھەممەت قۇربان بەگ قاتارلىق سەككىز ئالىي مەنسەپلىك بەگنى باغلاپ ھەيدەپ ماڭدى. ئۇلارنىڭ ھاياتىغا بۈگۈن كېچىچە كاپالەتلىك قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

كۆك مەدرىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە پىدائىي يىگىتلەر ئۇلارنى توختات-تى. قىستا-قىستاڭچىلىقتا مېڭىش مۇمكىن بولمىدى. "ئەھمەت ۋاڭدىن ھېساب ئالىمىز!"، "ھېساب بەرسۇن!"، دېگەن ياڭراق سادالار يىراق جايلارغىچە ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

پىدائىيلار ئەھمەت ۋاڭنى سۆزلەشكە قىستىدى. لېكىن، ئۇنىڭ تىلى كالۋالىشىپ، ئاران بىر نەچچە ئېغىز سۆزلىيەلىدى:

— خالايىق قايتىپ كېتىڭلار، مەن بۇ ئىشىڭلارغا ئىگە بولالمايمەن. مەن قېرىدىم. شۇنداقتىمۇ چوڭ خاندىن يۈز ئۆرىمەيمەن. "مېنى يامان دېسىڭىز ئەيسا غوجىڭىز ئەينا" دېگەن سۆزنى ئۇنتۇپ قالماڭلار...

ئەھمەت ۋاڭنىڭ ئېغىزىدىن ئاشۇ سۆزلەر چىقىشى بىلەن تەڭ ئاممىنى ھەر نېمە قىلىشمۇ توسۇۋالغىلى بولمىدى. بىردەمدىلا سەككىز ئەمەلدارنى ئۇرۇپ-دەسسەپ پايخان قىلىۋېتىشتى.

بۇ ۋەقەدىن ئۇرچۇئىنا تېزلا خەۋەر تاپتى-دە، دەرھال ئوق-دورا

ئامبىرىغا قارايدىغان قېرى چېرىكنىڭ قولىقىغا ئاللىقانداقتۇر بىر مەخپىيەتنى پىچىرلاپ تاپىلىدى. قېرى چېرىك "لەببەي" دەپ تەزىم قىلدى ۋە ئامبارنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

ئورچۇنئا ئامبار ئۆگزىسىگە چىقىپ پۈتۈن سېپىل ئىچىدىكى ئۆزىگە ئىشەنچلىك خادىملىرىنى ئامبار ئۆگزىسىگە يىغدى. ئۇزۇن ئۆتمىگەن ئەسنادا ئامباردىكى ئوق-دورىلار پارتلاپ، سېپىلنىڭ ئىچى-تېشىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. نەچچە گەز ئېگىزلىككە كۆتۈرۈلگەن ئوت مۇنارلىرى ئوچا، كارىز بېزىلىرىدىمۇ ئوچۇق كۆرۈنەتتى. تۈمۈر ۋە ئۆلۈك پارچىلىرى سېپىلنىڭ ئىچى-تېشىنى تولدۇرۇۋەتكەنىدى. بۇ، تۈنجى گۈلخان پەيدا قىلغان يالقۇن زۇلمەت ئۇۋىسىنى كۆيدۈرۈپ كۈلگە ئايلاندۇرغانىدى.

كۆك مەدرىسىنىڭ ئالدىدىكى ئېگىز سۇپا ئالدىغا نۇرغۇن كىشىلەر يىغىلغان بولۇپ، گويا ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ئازابلاپ كېلىۋاتقان جاراھەتلەر بىر يولىلا ساقىيىپ، راھەتلەنگەندەك خۇشال-خۇرام كۆرۈنەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي سۇپا ئۈستىدە مەھجۇرى، شاھسەنۇبەر، ياسىن، مۇزەببەر، قاسىم مەرگەن قاتارلىقلار پەيدا بولدى. كىشىلەر ئۇلارنى گۈلدۈراس ئالقىشلار بىلەن قارشى ئالدى. بۇ ئۇلۇغ زەپەرنىڭ تەشكىللاتچىلىرىدىن بىرى بولغان ئەليارخان مەھجۇرى سۆزگە چىقىپ جاراڭلىق ئاۋازدا:

— قەدىرلىك يارەنلەر: بىز كۈتكەن كۈنلەر مانا كەلدى. بۈگۈن قۇتلۇق زەپەر تويىمىز بىلەن بىر جۈپ ئوت يۈرەك قىز-يىگىتنىڭ تويىنى تەڭ ئوينايدىغان كۈن. بىز بۇ خاسىيەتلىك كۈندە زەپەر تويىمىزنى قۇتلۇقلاپ، بىر جۈپ ئاشىق-مەشۇقلارغا بەخت تىلەيلى، ھەممەيلەن ئۇلارنى مۇبارەكلەيلى، — دېدى.

مەھجۇرىنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن تويلۇق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، ھازىر بولۇشقان لالە بىلەن قۇربان ساقساقلىق قىز-يىگىتلەرنىڭ ھامىيلىقىدا سەھنە ئالدىغا كېلىپ جامائەتكە كۆرۈنۈش قىلغان چاغدا، ھەممە ياقتىن تەڭلا:

— مۇبارەك بولسۇن، تويۇڭلارغا مۇبارەك! — دېگەن جاراڭلىق سادا ياڭراپ كەتتى.

ئارقىدىن سەپ ئىچىدىكى قىز-يىگىتلەر چۇرقىرىشىپ سەھنىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلگەن پېتى ئاشىق-مەشۇقلارنى ئېلىپ مېڭىشتى. ئۇنىڭغا ئۇلاپلا چېلىنغان ناغرا-سۇناي داپ-دۇمباق، راۋاب-تەمبۇر ئاۋازى جەۋلان قىلىپ، ھەر تەرەپكە تارقىلىشقا باشلىدى. بۇ خاسىيەتلىك قوش تويىنىڭ زەپەر شاۋقۇنى ئاسمان-زېمىننى زىلزىلىگە سېلىپ، يىراق-يىراقلارغا ئاڭلى-نىپ تۇراتتى.

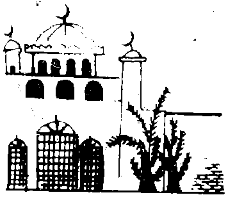

مەسئۇل مۇھەررىرى: قەيسەر قۇربان
مەسئۇل كوررېكتورى: خەيرىنسا روزى

لالە-قۇربان

(رومان)

ئابدۇللا تالىپ

نەشر قىلغۇچى ۋە تارقاتقۇچى: مىللەتلەر نەشرىياتى
(بېيجىڭ شەھرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14-قورۇ
پوچتا نومۇرى: 100013، تېلېفون نومۇرى: 64228007-010)
تىزغۇچى: مىللەتلەر نەشرىياتى ئېلېكترونلۇق مەتبەئە مەركىزى
ساتقۇچى: جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى: مىللەتلەر باسما زاۋۇتى
1997-يىل 10-ئايدا 1-قېتىم نەشر قىلىندى
1997-يىل 10-ئايدا بېيجىڭدا 1-قېتىم بېسىلدى
باھاسى: 13.00 يۈەن

图书在版编目(CIP)数据

拉莱与库尔班:维吾尔文/阿不都拉·塔里甫著。—北京:民族出版社,1997.8

ISBN 7—105—02875—0

Ⅰ. 拉… Ⅱ. 阿… Ⅲ. 长篇小说—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ. Ⅰ247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(97)第15613号

民族出版社出版发行

(北京市和平里北街14号 邮编100013 电话:(010) 64228007)

民族出版社微机照排 民族印刷厂印刷

各地新华书店经销

1997年10月第1版 1997年10月北京第1次印刷

开本:850×1168毫米 1/32 印张:8.3/4

印数:0001—5.000册 定价:13.00元